

٢٠٧

۲۰۷ - ۴۹ - ۴

حمید نواری

مستور مخزن

کتابخانه ملی

۴۰۷

در دفتر کتب کتابخانه ملی
..... شماره
..... ثبت گردید ۸۱۶۸

کتابخانه ملی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ اللَّهُ لَكُمْ خُرُوجًا

کتاب مستطاب

ترجمه آداب الیوم

از تصنیفات

قدوة الاولیاء والواصلین امام الاصفیاء اکابرین سلطان العارفین المعتبرین
سید السادات

صدرالدین ابوالفتح ولی الاکبر الصادق

سید محمد حسینی گیسودراز خواجہ بسنده نواز حشتی

قدس الله تعالی سره العزیز

تصحیح و اهتمام

مولوی حافظ سید عطا حسین صاحبام ای کی ای

ناظم و طبع فیاب الشریعة تعزیرت سرکار عالی
مطبعة انتظامیہ لیسٹریکٹ بلدیہ نظام شریعت حیدرآباد

از نفیسه ۱۳۵۵ هجری

کتابخانه شخصی آیدین کوبی

در دفتر کتب کتابخانه ملی
شماره ۴۵۱۲۰
ثبت گردیده

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الهم يا خالق الارض والسموات وجاعل النور والظلمات
ويا مخرج الحي من الميت ومخرج الميت من الحي انت الله الملك
الحق الذي لا اله الا انت اسئلك ان تصلي وتسلم على من لولا
لما خلقت الخلق هو سيد الاولين والآخرين امام الانبياء
والمرسلين خاتم النبيين شفيع المذنبين رحمة للعالمين
سيدنا ومولانا وشفيعنا مُحَمَّدٌ الهادي المهدي الامين
وعلى اله الطيبين الطاهرين الذين مثلهم كسفينة نوح
من ركب عليها نجا ومن تخلف عنها كان من المغرقين واصحابه
نجوم سماء المهدي والرشيد واليقين اجمعين۔

یہ کتاب منتطاب حبکی طباعت اور اشاعت کا شرف اور سعادت حاصل کیگی
حضرت امام الایمہ شیخ المشایخ ضیاء الدین ابوالنجیب عبدالقادر سہروردی
رحمۃ اللہ علیہ کی مشہور تصنیف آداب المریدین کا ترجمہ یا مختصر شرح ہے جسے طالبان
تقرب الہی کی ہدایت کے لئے قدوة السالکین العارفين امام الکاملین الواصلین السیادت
خواجہ بندہ نواز سید محمد حسینی گیسو وراز چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نے نسلیں فارسی

زبان میں تالیف کیا۔ اختصار کی غرض سے اس مقالہ میں ہم حضرت ضیاء الدین ابوالنجیب
عبد القاہر سہروردی کو حضرت شیخ المشائخ اور مخدوم سید محمد حسینی گیسو دراز کو حضرت
مخدوم لکھیں گے۔

حضرت شیخ المشائخ شریعت اور طریقت کے امام اور متعدد سلاسل صوفیہ کے
پیشوا تھے۔ امام عبد اللہ یافعی نے مرآت الجنان میں اونکی تعریف ان الفاظ میں لکھی ہے
”الشیخ الكبير الولي الشهيد العارف بالله الخبير ذو المقامات العلية
والاحوال السنية والالنفاس الصادقة والكرامات الخارقة
والتصانيف المفيدة الوشيقة في الشریعت وطریقت کے قلم سے نکلے ہیں حضرت
شیخ المشائخ کے علوم ظاہر اور ان کے مقامات باطن کی رفعت اور جلالت شان کا
اندازہ کیا جاسکتا ہے۔ یہ مقالہ چونکہ مختصر ہے اس لئے مندرجہ ذیل کتابوں سے اخذ
کر کے ان کے حالات کو مختصر طور پر لکھنے پر ہم اکتفا کریں گے۔ (۱) دنیات الاعیان
وانباء ابناء الزمان تالیف قاضی احمد ابن خلکان (۲) مرآة الجنان تالیف امام عبد اللہ
یافعی (۳) تكملة روض الرياحین تالیف امام عبد اللہ یافعی کا فارسی ترجمہ (۴) بہجت
الاسرار تالیف شیخ نور الدین ابوالحسن علی بن یوسف بن جریر اللخمی الشطنونی (۵) نفحات
الانس تالیف مولانا عبد الرحمن جامی اور (۶) مناقب الاصفیاء تالیف مخدوم شیخ شعیب
فردوسی۔

حضرت شیخ الشیوخ کا نام عبد القاہر کنیت ابوالنجیب اولقب ضیاء الدین
ہے اور سہروردان کا مولد ہے اس لئے وہ ضیاء الدین ابوالنجیب عبد القاہر سہروردی
لکھے جاتے ہیں۔ سہرورد (بضم سین مہملہ و سکون ہاء) ہوز و فتح راے مہملہ و فتح
واو و سکون راو و ال مہملہ) عراق عجم میں شہر زنجان کے قریب ایک قصبہ تھا۔

شیخ المشایخ وہاں ۹۰۰ میں پیدا ہوئے وہ صدیقی النسب تھے۔ ابن خلکان نے بروایت
 محب الدین ابن النجار مصنف تاریخ بغداد (جس نے بیان کیا ہے کہ خود شیخ المشایخ
 کے دست مبارک کا لکھا ہوا ان کا شجرہ نسب دیکھا تھا) ان کا نسب اس طرح لکھا
 ہے: "وہو عبد القاہر بن عبد اللہ بن محمد بن عمرو بن عمو بن اسمہ
 عبد اللہ بن سعد بن الحسن بن القاسم بن النضر بن القاسم بن النضر
 بن عبد الرحمن بن القاسم بن محمد بن ابی ابکر الصدیق رضی اللہ
 عنہ" اور یہی صراحت کی ہے کہ یہ نسب نامہ چونکہ خود شیخ المشایخ کے قلم کا لکھا ہوا
 تھا اس لئے اُس کے صحیح ہونے میں کوئی شبہ نہیں ہو سکتا۔

حضرت شیخ المشایخ جب سن رشد کو پہنچے تحصیل علوم کی غرض سے سہرورد سے
 بغداد آئے اور مدرسہ نظامیہ بغداد میں داخل ہو کر علامہ اسعد المہینی اور دوسرے
 اکابر علما کے حلقہ درس میں شریک ہوئے۔ طلب حق کا داعیہ اون کے وجود میں فطرت
 سے دیا گیا تھا تحصیل علوم سے فارغ ہوتے ہی اونہوں نے اکابر طریقت کی صحبت
 اختیار کی اور ان کی زیر تربیت تکمیل باطن کی جانب تمام تر متوجہ اور مشغول ہو گئے۔
 خلق سے منقطع ہو کر عزلت اختیار کی اور سالہا سال تک نہایت شدید مجاہدہ اور
 ریاضت کے ساتھ عبادت الہی میں مصروف رہے۔ ابن خلکان نے لکھا ہے کہ
 شیخ المشایخ جب تحصیل علوم سے فارغ ہو چکے: "ثم سلك طريق الصوفية
 وحبب اليه الاقطاع والعزلة فانقطع عن الناس مدة مديدة
 واقبل على الاشتغال بالعمل لله تعالى وبذل الجهد في ذلك"
 جب ان کی تکمیل ہو چکی عزلت سے باہر آئے اور پیران طریقت کے حکم اور ہدایت
 کے مطابق خلق اللہ کے رشد اور تربیت باطنی میں مصروف ہوئے اور اس کے
 ساتھ ساتھ علوم ظاہر کی تدریس و تعلیم بھی جاری کی اور اس زمانہ کے اکابر صوفیوں کے

روش کے مطابق وعظ اور تذکیر سے بھی مخلوق کی ہدایت شروع کی۔ بہت جلد اونکی شہرت دور دور تک پھیل گئی اور لاتعداد مخلوق اون کے مجالس وعظ میں اور اون کے حلقہ درس میں اور اون کے حلقہ تربیت باطنی میں شریک ہونے لگی۔ لوگوں کے ہجوم کے باعث اونہوں نے بغداد میں وجہ کے معزنی کنارہ پر ایک عظیم الشان رباط تعمیر کی جس میں بقول ابن خلکان "جماعت من اصحابہ الصالحین" آکر قیام کیا کرتے تھے۔ رفتہ رفتہ خود مدرسہ نظامیہ بغداد کو ان کی ضرورت محسوس ہوئی اور اس میں درس دینے کی ان سے درخواست کی گئی۔ مدرسہ نظامیہ بغداد جس کو نظام الملک طوسی نے قائم کیا تھا اسی درسگاہ تھی جس کی نظیر آج تک دنیا میں نہیں ہوئی۔ اس مدرسہ سے فارغ التحصیل ہو کر بے شمار ایسے ایسے عظیم المرتبت اور یگانہ روزگار بزرگ نکلے جن کی نظیر دنیا نے پیدا نہیں کی۔ امام اکبرین۔ امام غزالی۔ غوث الاعظم سید عبدالقادر جیلانی۔ امام فخر الدین رازی۔ محدث ابن جوزی سب اسی مدرسہ کے تعلیم یافتہ تھے۔ ایسے مدرسہ میں درسی کرنا کسی معمولی شخص کا کام نہیں تھا اس کے لئے ایسے ہی بزرگوں کا انتخاب کیا جاتا تھا جو علم اور تقویٰ میں یگانہ روزگار ہوتے تھے۔ اس سے ظاہر ہے کہ حضرت شیخ المشائخ کا علم اور تقویٰ میں کیا درجہ تھا اور اپنے ہمعصروں میں کس عظمت کی نظر سے وہ دیکھے جاتے تھے المختصر مدرسہ نظامیہ میں ۲۷ محرم ۵۴۵ھ کو مندرس پر بیٹھے۔ کچھ عرصہ کے بعد ان پر بیت المقدس کی زیارت کا شوق غالب ہوا اور رجب ۵۴۵ھ میں مدرسہ سے علیحدگی اختیار کر کے بیت المقدس جانے کے ارادہ سے بغداد سے روانہ ہوئے۔ پہلے موصل گئے وہاں سے دمشق پہنچے نور الدین محمود ان دنوں دمشق کے بادشاہ تھے۔ انھوں نے شیخ المشائخ کا آنا بہت غنیمت خیال کیا اور ان کو نہایت عزت اور احترام کے ساتھ ٹھہرایا۔ جب تک وہ وہاں رہے جامع مسجد عتیق میں

اکثر وعظ بیان فرماتے رہے اس زمانہ میں بیت المقدس میں صلیبی لڑائیاں بہت شدت سے ہو رہی تھیں اس لئے اُن کا وہاں جانا ممکن نہیں ہوا اور بغداد واپس چلے آئے۔ شیخ المشائخ شافعی تھے اور شافعی مذہب کے افتا کی خدمت بھی ان کو دی گئی تھی۔ اس کام کو بھی چندے کر کے ترک کر دیا تھا۔ دمشق سے بغداد واپس اگر وہ آخر عمر تک طلبہ علم اور طالبان حق کی تعلیم اور تربیت میں مصروف رہے اور جب وقت آیا روز جمعہ وقت عصر، ۱۲ جمادی الثانی ۵۶۳ھ کو متوجہ عالم جاودانی ہوئے۔ رحمۃ اللہ علیہ رحمۃً واسعۃً۔ اہل سنت کا عقیدہ ہے کہ کرامات الاولیاء حق۔ حضرت شیخ المشائخ کے متعلق بھی مورخین نے کرامتیں بیاں کی ہیں۔ امام عبد اللہ یافعی نے مرآت الجنان میں لکھا ہے کہ حضرت شیخ المشائخ کے ایک ممتاز مرید شیخ ابو محمد عبد اللہ بن مسعود رومی نے روایت کی ہے کہ وہ ایک روز حضرت شیخ المشائخ کے ہمراہ بغداد کے بازار سلطانیہ میں جا رہے تھے کہ ان کی نظر ایک قصاب کے دوکان پر پڑی جہاں اُس نے ایک بکرے کو کھال نکال کر لٹکا رکھا تھا وہ اس کے پاس ٹھہر گئے اور قصاب سے کہا کہ یہ بکرا مجھ سے کہتا ہے کہ وہ اللہ تعالیٰ کے نام پر ذبح نہیں کیا گیا ہے اور مردار مرا ہے۔ یہ سن کر قصاب کو غش آگیا۔ جب ہوش میں آیا اپنے جرم کا اقرار کیا اور توبہ کی۔ مخدوم شیخ شعیب نے بھی مناقب الاصفیاء میں حضرت شیخ المشائخ کی بہت کرامتیں نقل کی ہیں منجملہ ان کے ایک روایت انھیں راوی ابو محمد عبد اللہ بن مسعود رومی سے نقل کی ہے کہ وہ اپنے پیر شیخ المشائخ کے ہمراہ ایک روز بغداد میں ایک پل پر گزر رہے تھے کہ ایک شخص فواکھاٹ کے قسم سے بہت سامیوہ لے جاتا نظر آیا۔ شیخ المشائخ نے اس سے کہا یہ سب میوہ میرے ہاتھ بیچ ڈالو اس نے کہا کیوں بیچوں۔ فرمایا یہ میوہ مجھ سے فریاد کر رہا ہے کہ اس شخص کے ہاتھ سے مجھے نجات دلائے کہ وہ

مجھے اس غرض سے لیجا رہا ہے کہ شراب پیتے وقت مجھے بطور نقل کے کھائے۔
 یہ سنتے ہی وہ بیہوش ہو کر گر گیا۔ جب ہوش آیا کہہا کہ میرے ارادہ سے اللہ کے
 سوا کوئی واقف نہیں تھا اور شیخ المشائخ کے ہاتھ پر توبہ کی۔

شیخ المشائخ علوم شریعت اور طریقت دونوں کے امام وقت تھے جب تک
 بقید حیات رہے دونوں طریقوں پر خلق اللہ کو فیض پہنچاتے رہے۔ ان کے حلقہ
 درس سے بہت سے تلامذہ یگانہ روزگار ہو کر نکلے۔ انھیں میں ایک حافظ الحدیث
 ابوسعید سمعانی بھی تھے۔ مگر شیخ المشائخ کی بہت زیادہ شہرت بحیثیت پیر طریقت کے
 ہوئی۔ خود انھوں نے بہت سے کالمین سے فیض حاصل کیا اور بہتوں کو اپنے فیض
 تربیت سے درجہ کمال تک پہنچا یا وہ اپنے حقیقی چچا حضرت وجیہ الدین ابو حفصؒ کے مرید
 تھے اور ان سے خلافت حاصل کی تھی۔ امام احمد غزالی کی صحبت میں بھی بہت
 رہے اور ان سے بھی خلافت حاصل کی۔ حضرت غوث الاعظم غوث الثقلین سید
 عبدالقادر جیلانی جب تک بقید حیات رہے شیخ المشائخ ان کے حلقہ وعظ میں
 شریک اور ان کی صحبتوں میں ان کی باطنی فیضان سے مستفید ہوتے رہے۔
 جس مجلس وعظ میں حضرت غوث الاعظم نے منبر پر قدمی ہذا
علی سقبة کل ولی اللہ فرمایا عراق اور دوسرے مقامات
 کے پچاس سے زیادہ اکابر طریقت اور اولیا موجود تھے ان میں شیخ المشائخ بھی تھے
 اور ان کے ہمراہ ان کے بھتیجے اور خلیفہ اکبر شیخ الشیوخ ابو حفصؒ عمر بن محمد
 بن عبداللہ بن محمد بن عبداللہ عمویہ الملقب بہ شیخ شہاب الدین سہروردی
 بھی تھے حضرت غوث الاعظم نے بھی شیخ المشائخ کو خلافت دیکر ممتاز فرمایا۔ صوفیوں کے
 سب سلسلے امیر المومنین علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ تک پہنچتے ہیں اور
 ان کے واسطے سے بارگاہ رسالت تک ختم ہوتے ہیں۔ اور جناب امیر المومنین کا

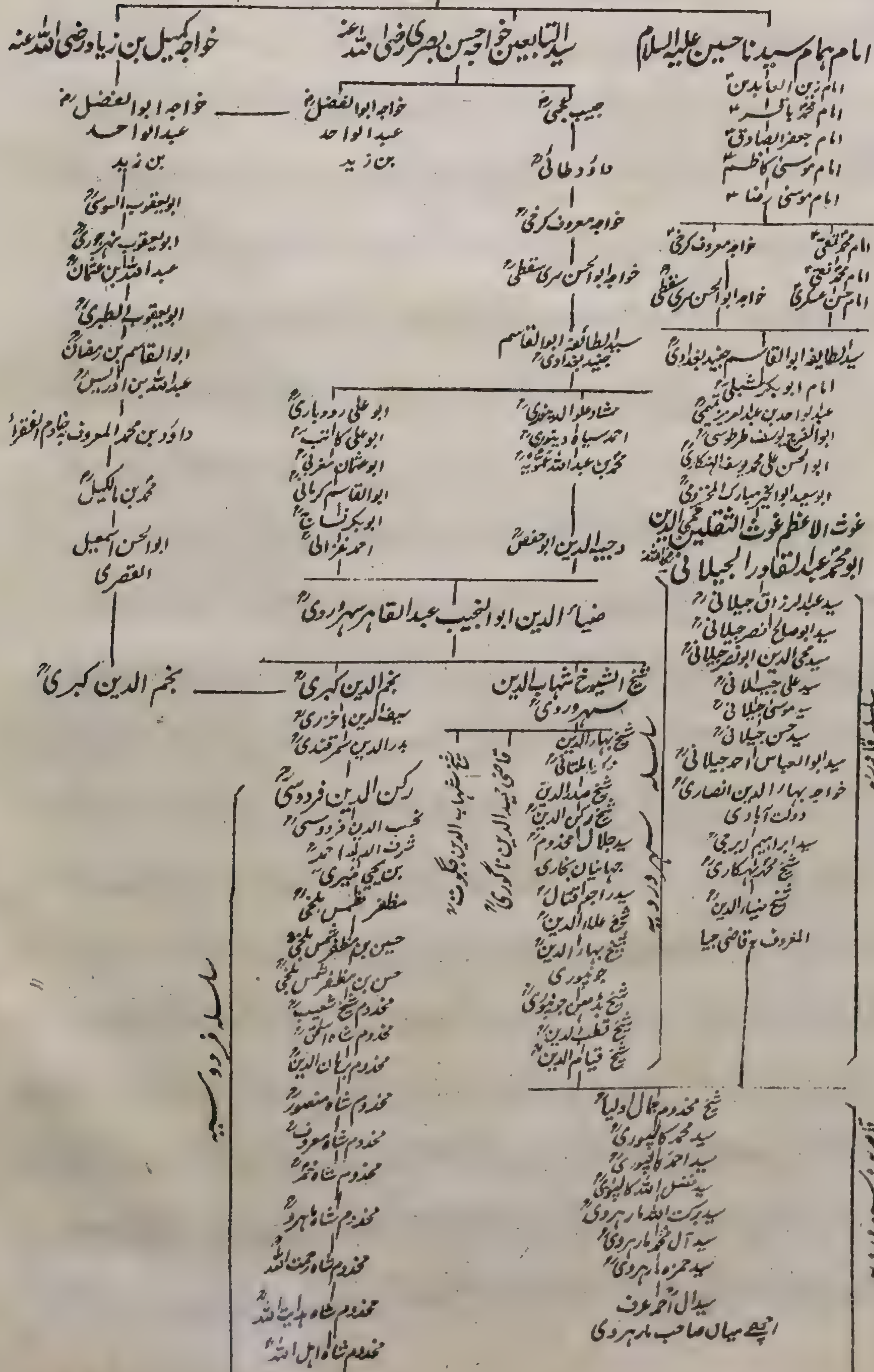
۷
باطنی فیضان اُن کے بعد امام حسینؑ شہید وشت کر بلا اور سید التائبین خواجہ
حسن بصری اور خواجہ کمیل بن زیاد رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے جاری ہوا۔ ہندوستان میں
شیخ المشائخ کے سلسلے اُن کے خلفاء شیخ الشیوخ شہاب الدین سہروردی اور عمار بن یاسرؒ
اور نجم الدین کبریٰ سے پھیلے شیخ الشیوخ اُن کے خلیفہ اکبر تھے اور نجم الدین کبریٰ کو راست
شیخ المشائخ سے اور عمار بن یاسرؒ لیبی کے توسط سے بھی شیخ المشائخ سے خلاف ملی تھی۔
ابو الحسن اسماعیل قسری سے اُن کو بیعت تھی اور خلافت بھی تھی اور ان کے توسط سے ان کا سلسلہ
خواجہ کمیل بن زیاد تک پہنچتا ہے۔ اس کے بعد کے دو صفحوں پر ان تمام خانوادوں کا شجرہ لکھتا ہوں جو شیخ المشائخ
کے ذریعہ ہندوستان میں جاری ہیں اور ان سے اوپر ان کے پیران طریقت کے خانودوں کا
شجرہ بھی لکھتا ہوں۔

ہندوستان میں حضرت شیخ المشائخ سے تین خانوادے جاری ہیں۔ (۱)
سہروردیہ (۲) فردوسیہ اور (۳) قاوریہ۔ سہروردیہ طریقہ حضرت شیخ الشیوخ
شہاب الدین سہروردی سے جاری ہے۔ ان کے تین خلیفہ ہندوستان آئے۔ ایک
شیخ بہار الدین زکریا ملتانی دوسرے قاضی حمید الدین ناگوری تیسرے شیخ شہاب الدین
جگجوت۔ بہار الدین زکریا ملتانی نے ملتان میں سکونت اختیار کی اور ان کا مزار بھی
وہیں ہے سہروردیہ سلسلہ انھیں سے جاری ہے۔ قاضی حمید الدین عراق سے ناگور
(راجپوتانہ) آئے وہاں سے دہلی آئے اور وہیں رہے۔ حضرت قطب الدین بختیار کاکی
کے ارتداد تھے اور ان کا مزار بھی حضرت قطب الاقطاب کے پائین میں پرانی دہلی میں
ہے۔ شیخ شہاب الدین جو جگجوت کے عرف سے مشہور ہیں پورپ چلے گئے اور ٹپنہ سے
چارمیل مشرق ایک قصبہ میں جس کا نام جٹھلی ہے سکونت پذیر ہوئے۔ اُن کا مزار اُس
قصبہ سے باہر گنگا کے کنارہ ہے۔ حضرت مخدوم شیخ شرف الدین احمد بن یحییٰ بنیرمی
دہلی فتح میم و کسرنون و یائے مہول ساکن و رائے مہلہ مکسور و یائے حطی ساکن اُن کے

شجرہ سلاطین یقت شیخ المشایخ ضیاء الدین ابوالنجیب عبدالقادر سہروردیؒ

سید الانبیاء والمرسلین محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

امیر المومنین سیدنا علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ وکرم اللہ وجہہ

بقية شجرة سلال طریقت حضرت شیخ المشایخ ضیاء الدین ابوالنجیب القاهر هروی
 سید محمد گیسو دراز حبیبی قدس سره

سید الانبیاء والمرسلین محمد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم

امیر المؤمنین سیدنا علی بن ابی طالب رضی الله عنه وکرم الله وجهه

سید تابعین خواجه حسن بصری رضی الله عنه

ابوالفضل عبدالواحد بن زید
 ابوالفیض فضیل بن عیاض
 ابراهیم او حاتم

سید الدین خدیجه الرضی

امین الدین ابوسهیر البصری

مشارعلو الدینوری

ابوالسختی شامی

ابوالاحمد ابوالخشی

ناصر الدین ابویوسف حشمتی

قطب الدین مودودی حشمتی

حاجی شریف زندنی

عثمان هرونی

خواجه خاجگان معین الدین حشمتی

قطب الدین بختیار کاکلی

بابا فرید الدین گنج شکر

مجدد البی نظام الدین اولیا

نصیر الدین چراغ دهلوی

سید محمد حبیبی گیسو دراز

امام یحیی بن حمزہ علیہ السلام

امام زین العابدین
 امام محمد باقر
 امام جعفر صادق
 امام موسی کاظم
 امام علی موسی رضا

خواجه معروف کرخی

خواجه سری سقطی

امام محمد طوسی

امام محمد انصاری

امام حسن عسکری

سید الطایفه حبیب بغدادی

امام ابوبکر غفاری

عبدالواحد بن عبدالعزیز قشیری

ابوالفرج یوسف طرطوسی

ابوالحسن علی محمد یوسف الشکاری

ابوسعید ابوالخیر مبارک انزلی

غوث الاعظم غوث الثقلین

ابو محمد عبدالقادر الجیلانی

ضیاء الدین ابوالنجیب

عبدالقاهر سنه هروی

عاز بن یاسر الله لیسلی

نجم الدین کبری

مجدد الدین بغدادی

رضی الدین علی لالا

احمد جرجانی

نور الدین الکبیری

علاء الدوله سنناتی

شیخ محمود

سید علی بدائی

ابوالسختی خیلانی

سید محمد فخر الدین

شیخ محمد علی فخر الدین

محمد غیاث نور بخش

کمال الدین علامه

سراج الدین

علم الدین

محمود راجح

جمال الدین عرف جرن

حسن محمد

شیخ محمد قطب سموات

شیخ سیدی مدنی

کلیم الله خیاں آبادی

نظام الدین اورنگ آبادی

مجدد البی نظام الدین دهلوی

جمال الدین حاج علی

کمال الدین واجد لاری

بنیانی

میراجی شمس العشاق

برهان الدین جانی

امین الدین اعلی

جمال الدین حاج علی

کمال الدین واجد لاری

بنیانی

میراجی شمس العشاق

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

سید محمد حبیبی گیسو دراز

حقیقی نواسے تھے۔ منیر پٹنہ سے پندرہ میل مغرب جانب بہت پرانا قصبہ ہے۔ یہی منیری کا مزار وہیں ہے اور مخدوم شرف الدین احمد کا مزار قصبہ بہار میں ہے۔

ملک دکن کو ایک خاص نسبت حضرت شیخ المشائخ ضیاء الدین ابوالنجیب عبدالقاہر سہروردی کے ساتھ ہے وہ یہ کہ اس ملک کے بادشاہ دین پروردین پناہ علیہ السلام سلطان العلوم امیر المؤمنین امام المسلمین ظل سبحانی خلیفۃ الرحمن بی عثمان علیہ السلام آصف جاہ سابع جی سی ایس آئی۔ جی بی ای اداہم اللہ عمرہم وایاہم وخلد اللہ ملکہم و سلطنتہم حضرت شیخ المشائخ کے برادر زادہ اور مرید خاص اور خلیفہ اکبر یعنی حضرت شیخ الشیوخ شہاب الدین سہروردی کی اولاد میں ہیں۔

حضرت شیخ المشائخ نے بہت سی کتابیں تصنیف کیں جن میں زیادہ تر قوم کی ناقدردانی سے اب مفقود ہیں۔ صرف آداب المریدین کے نسخے کہیں کہیں باقی رہ گئے ہیں ان کی تمام تصانیف میں یہ کتاب زیادہ مشہور ہوئی اور اکابر صوفیہ اور بزرگان طریقت کا دستور العمل رہی۔ اسلام میں اپنی نوعیت کی یہ پہلی کتاب تصنیف کی گئی۔ اس کے بعد اس نام کی ایک مختصر کتاب شیخ اکبر محی الدین ابن عربی نے بھی تصنیف کی اور حضرت مخدوم گیسو دراز کی بعض تصانیف سے معلوم ہوتا ہے کہ انہوں نے شیخ اکبر کے کتاب کی شرح لکھی تھی لیکن اب دونوں ناپید ہیں۔ یہ بتا دینا ضرور ہے کہ شیخ المشائخ سے قبل اور ان کے زمانہ میں اور ان کے چند صدیوں بعد تک ”مرید“ کا مفہوم کیا تھا۔ وہ طلبہ جو علوم شریعت اور دوسرے علوم ظاہر کی تحصیل و تکمیل کے بعد انھیں علوم کے مشاغل میں مصروف ہو جاتے تھے ان کا شمار علما کے زمرہ میں کیا جاتا تھا لیکن وہ جو علوم شرعیہ کی تحصیل کے بعد تصفیہ اور تزکیہ اور تجلیہ باطن اور وصول الی اللہ کی جانب متوجہ ہو جاتے تھے اور کسی شیخ کامل کی صحبت اختیار کر کے اس کی زیر تربیت تعلقات دنیاوی سے منقطع

ہو کر عزلت اور انزوا اختیار کر لیتے اور مجاہدہ اور ریاضت شاقہ کے ساتھ ہمہ تن عبادت الہی میں مشغول ہوتے وہ صوفیوں کے زمرہ میں داخل ہو جاتے اور "مرید" کہے جاتے تھے اور اس وقت تک اُن کا شمار مریدوں ہی کے زمرہ میں کیا جاتا تھا۔ جب تک کہ کامل اور مکمل ہو کر اپنے شیخ سے مجاز ارشاد نہ ہو جاتے۔ انہیں مریدوں کے لئے حضرت شیخ المشائخ نے یہ کتاب آداب المریدین تصنیف کی۔ اُن کی عبادت اور روزمرہ کے مشاغل زندگی کے لئے یہ ایک جامع اور مکمل دستور العمل ہے۔ حقیقی تصوف کا دار و مدار عشق و حب الہی اور کامل اتباع سنت نبوی پر ہے قولاً و فعلاً و حالاً۔ اس لئے اس کتاب میں آپ دیکھیں گے کہ مصنف نے جو جو ہدایتیں دی ہیں انکی سند میں کوئی آیت قرآنی یا حدیث صحیح نبوی یا صحابہ اور سلف صالحین کے اقوال کو لکھ دیا ہے۔ بہت جگہ آیت قرآنی اور حدیث نبوی دونوں لکھ دے ہیں۔ اسی لئے یہ کتاب زمانہ دراز تک خدا طلبی کی راہ میں بزرگوں کا مشعل ہدایت رہی۔

جہاں تک مجھے معلوم ہو سکا آداب المریدین کی فارسی شرح دو بزرگوں نے لکھی جو علوم شرعیہ میں یگانہ روزگار اور علوم باطن میں امام الواصلین الکاملین تھے۔ ایک مخدوم شرف الدین احمد بن یحییٰ منیری المتوفی ششم شوال ۸۸۶ھ اور دوسرے مخدوم سید محمد حسینی گیسو دراز المتوفی شانزہم ذی قعدہ ۸۲۵ھ۔ دونوں بزرگوں کی رحلت چاشت کے وقت ہوئی اور وہی وقت سرور کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کی وفات کا تھا۔ شرف الدین احمد یحییٰ منیری کی شرح ان کے ایک برگزیدہ مرید محمد بن محمد بن عیسیٰ لمخنی المدعو بہ اشرف بن رکن کی درخواست پر لکھی گئی۔ اس کے قلمی نسخے صرف پٹنہ اور گیا (صوبہ بہار) کے اضلاع میں بعض بعض جگہ موجود ہیں مگر پانچ چھ نسخوں سے زیادہ نہیں ہیں۔ اس شرح پر ملا غلام یحییٰ بہاری نے حاشیے بھی لکھے تھے۔ پٹنہ کے مطبع البینچ میں مولوی غلام یحییٰ کے حاشیہ کے ساتھ یہ شرح چھپنی شروع

ہوئی تھی اور صرف باب شانزدہم تک طبع ہوئی تھی کہ مطبع کے مالک مولوی سید حمید الدین مرحوم مغفور کا انتقال ہو گیا اور مطبع بند ہو گیا۔ یہ مطبوعہ حصہ ۳۲۲ء میں شائع کیا گیا لیکن اب وہ بھی نایاب ہے۔

دوسری شرح حضرت مخدوم کی ہے جو اب طبع ہو کر شائع ہو رہی ہے۔ حضرت مخدوم نے اس کتاب کے دیباچہ میں بیان فرمایا ہے کہ اس شرح سے قبل انھوں نے سٹیفین کی درخواستوں پر تین بار آداب المریدین کی شرحیں لکھوائیں مگر جس کی درخواست پر لکھی گئی اُس نے وہ شرح اپنے پاس ہی رکھ لی اور کسی کو دیکھنے نہیں دی۔ اس طرح وہ تینوں شرحیں تلف ہو گئیں۔ یہ چوتھی شرح ہے جو حضرت مخدوم نے لکھوائی وہ فراتے ہیں کہ اس کے ساتھ انھوں نے ایک مبسوط شرح عربی میں بھی لکھوائی تھی لیکن باوجود بیس پچیس سال کی سعی اور جستجو کے اُس کا مجھے کہیں پتہ نہیں ملا اور گمان غالب ہے کہ وہ بھی تلف ہو گئی۔ اس فارسی شرح کا ایک نسخہ رایل ایشیائٹک سوسائٹی کلکتہ کے کتب خانہ میں ہے۔ زمانہ دراز کی جستجو کے باوجود سوائے اس ایک نسخہ کے کسی دوسرے کا مجھے مطلق پتہ نہیں مل سکا۔ رایل ایشیائٹک سوسائٹی کلکتہ کو یہ کتاب عاریت دینے کے لئے میں نے درخواست کی اور سوسائٹی کے فایلو لو جیکل سکریٹری مکرم و محترم شمس العلماء خان بہادر مولانا محمد ہدایت حسین صاحب القام کی توجہ سے مجھے مل گئی اور میں نے نقل لیکر اُسے واپس کر دیا۔ حضرت مخدوم نے یہ شرح حامل المتن لکھی تھی لیکن آداب المریدین کی عبارت اس میں بہت غلط لکھی ہوئی تھی اس لئے مجھے اس کتاب کے صحیح نقل کی بھی ضرورت ہوئی۔ کتب خانہ آصفیہ حیدر آباد کن میں اس کے دو نسخے ہیں ان سے میں نے نقل حاصل کی لیکن چونکہ دونوں بہت غلط لکھے ہوئے ہیں اس لئے گو دونوں کے مقابلہ سے نقل لی گئی تاہم بے شمار غلطیاں اس میں رہ گئیں۔ اتفاقاً مجھے معلوم ہوا کہ یہیں حیدر آباد میں میرے ایک

محترم کرم فرما کے پاس آداب المریدین کا ایک بے بہا نسخہ ہے میں نے اُن کے خدمت میں جا کر اسے دیکھا۔ معلوم ہوا کہ اُس نسخہ کے کاتب شیخ احمد سہروردی ہیں جو حضرت شیخ الشیوخ شہاب الدین سہروردی کے پوتے اور امام الخطاطین یا قوت منعمی کے شاگرد رشید تھے۔ اس کتاب کو اُنھوں نے ذی الحجۃ ۱۰۱۷ھ میں لکھا اور اسکی کتابت میں اُنھوں نے شاگردی کا حق ادا کر دیا یعنی اپنے خط کو استاد کے خط سے بہت مشابہ کر دیا ہے۔ اس نسخہ سے زیادہ صحیح نسخہ کا ملنا ممکن نہیں۔ کتب خانہ آصفیہ کے نسخوں سے نقل کئے ہوئے نسخہ کا میں نے ابتدا سے انتہا تک شیخ احمد سہروردی کے نسخہ سے مقابلہ کیا اور مکمل طور پر اُس کی تصحیح کر لی۔ آداب المریدین کے متن کی تصحیح تو ہو گئی لیکن شرح کی تصحیح کی کوئی صورت پیدا نہیں ہوئی اس لئے کہ دوسرا نسخہ میرے علم میں کہیں موجود نہیں ہے۔ ایشیاٹک سوسائٹی کے کتب خانہ کا یہ نسخہ غلطیوں سے بھرا ہوا ہے۔ الفاظ کی غلطیاں بے شمار ہیں اور کہیں کہیں کاتب نے الفاظ اور بعض جگہ عبارت بھی چھوڑ دی ہے۔ بعض جگہ الفاظ کی غلطیوں اور بعض جگہ ان کو چھوڑ دینے کی وجہ سے عبارت بے ربط اور ناقابل فہم ہو گئی ہے۔ آخر کے قریب کاتب نے متن اور شرح کی تقریباً دو تین صفحے عبارت چھوڑ دی۔ اس کتاب کی طباعت میں جہاں جہاں نسخہ منقول عنہ میں الفاظ کے کتابت کی غلطیاں تھیں ان کی حتی المقدور تصحیح کر لی گئی۔ جہاں جہاں تصحیح ممکن نہیں ہوئی وہاں استفہام کی علامت (؟) دیدی گئی اور بعض بعض جگہ فٹ نوٹ میں صراحت بھی کر دی گئی۔ آخر کے قریب جہاں نسخہ منقول عنہ میں کاتب نے دو تین صفحہ کتاب کی عبارت چھوڑ دی ہے مطبوعہ کتاب میں وہاں فٹ نوٹ میں آداب المریدین کی پوری ترک شدہ عبارت نقل کر دی گئی ہے۔ متن میں حضرت مخدوم نے بعض مقامات پر جو الفاظ لکھے ہیں اور ان کی شرح کی ہے شیخ احمد سہروردی کے نسخہ میں اُن الفاظ کے بدلہ دوسرے ہم معنی

الفاظ ہیں۔ اس مطبوعہ کتاب میں حاشیہ پر بطور نسخہ کے وہ الفاظ لکھ دئے گئے ہیں۔
مخدوم شرف الدین احمد کجی نیری کی شرح ایک حد تک مبسوط ہے۔ حضرت
مخدوم سید محمد گیسو دراز کی شرح نہایت مختصر ہے۔ بعض بعض جگہ انھوں نے صرف
ترجمہ ہی پر اکتفا کر دیا ہے۔ جیسا کہ خود انھوں نے جابجا اظہار فرمایا ہے ان کو اختصاراً
منظور تھا اسی لئے اس کا نام بھی بجائے شرح کے انھوں نے ترجمہ آداب المریدین
رکھا۔ یہ شرح یا ترجمہ ۱۸۱۳ء میں لکھا گیا۔

کتاب آداب المریدین مختصر کتاب ہے اور مصنف کے زمانہ کے اونچے طبقے کے
مریدوں کے لئے تصنیف کی گئی تھی۔ حضرت مخدوم نے اپنے زمانے کے ہر طبقہ کے
مریدوں کے لئے ایک مبسوط اور مفصل کتاب کی ضرورت محسوس فرمائی اس لئے اس
شرح یا ترجمہ کی تالیف کے پہلے تین بار جو شرحیں انھوں نے لکھی تھیں ان میں سے
کسی ایک کے سلسلہ میں ایک مستقل اور جامع کتاب ۱۸۰۷ء میں تصنیف فرمائی اور
اُس کا نام خاتمہ رکھا حضرت مخدوم ۱۸۰۲ء یا ۱۸۰۳ء میں گلبرگہ آچکے تھے اس لئے یہ
ترجمہ آداب المریدین "اور" خاتمہ "دونوں یہیں تصنیف کی گئیں۔ خاتمہ نہایت
مکمل کتاب ہے اور ہر طبقہ کے انسان کے لئے تصنیف کی گئی ہے۔ مرد و عورت
جوان بوڑھے، امیر غریب، شاہ و گداسب کے لئے وہ مکمل دستور العمل ہے۔ دو سال
ہوے یہ کتاب چھپ چکی ہے۔ اُس کے دیباچہ میں ہم نے حضرت مخدوم کی مختصر مگر
جامع سوانح عمری لکھ دی ہے اور اُن کے تصانیف کا ذکر بھی کر دیا ہے اس لئے
یہاں مکرر لکھنے کی ضرورت نہیں معلوم ہوئی۔

ترجمہ آداب المریدین کی طباعت اور اشاعت ہمارے فاضل اور محترم
دوست نواب غوث یار جنگ بہادر بالقابہم کی توجہ اور حسن عقیدت کا نتیجہ ہے۔
چند سال سے حضرت مخدوم کے روضہ اور اس کے جاگیرات کا انتظام صوبہ گلبرگہ کے

صوبہ دار (یعنی کمشنر ڈیپو یزن) کے نگرانی میں دیدیا گیا ہے۔ دو سال گزرے جب نواب غوث یار جنگ بہادر گلبرگہ کی صوبہ داری پر مامور ہوئے اور اس خدمت کا جائزہ لیتے ہی روضہ کے اور اس کی جاگیرات کے انتظام میں نہایت دلچسپی سے مصروف ہوئے۔ اس دو سال کی مدت میں انھوں نے جس قدر کیا اس کی تفصیل کے بیان کرنے کا اس مقالہ میں موقع نہیں ہے۔ صرف اس قدر بیان کرنا چاہتا ہوں کہ انھوں نے حضرت مخدوم کے علمی کارناموں کی حفاظت کی جانب بھی بہت توجہ کی۔ روضہ میں ایک کتاب خانہ قائم کیا۔ جتنی کتابیں روضہ بزرگ اور روضہ خورد کے صاحب سجادہ صاحبوں کے پاس تھیں ان کی اجازت سے انھیں کتاب خانہ میں داخل کیا اور دوسرے مقامات سے بھی کتابیں حاصل کیں ان کا مقصد یہ ہے حضرت مخدوم اور ان کے فرزندوں اور مریدوں کی تصانیف کو خرید کر یا نقل لیکر یا جس مناسب طریقہ پر مل سکیں حاصل کر کے اس کتاب خانہ میں داخل کریں۔ چنانچہ متعدد کتابیں فراہم ہو چکی ہیں۔ آئندہ کی دائمی حفاظت کی غرض سے اس کتاب خانہ پر سرکاری حیثیت سے ناظم صاحب سررشتہ امور مذہبی کی نگرانی قائم کرادی ہے۔ حضرت مخدوم کی تصنیف کی ہوئی بہت کتابیں اب مفقود ہیں اور شاؤنادر جو باقی رہ گئی ہیں ان کے بھی آئندہ تلف ہو جانے کا اندیشہ ہے۔ اُن کو مفقود اور تلف ہونے سے بچانے کا ایک ذریعہ یہی ہے کہ وہ طبع کرادی جائیں۔ نواب غوث یار جنگ بہادر اس کی جانب بھی متوجہ ہیں۔ گزشتہ سال ۱۳۵۷ھ کے ماہ ذیقعدہ میں حضرت مخدوم کے عرس کے موقع پر اس بارہ میں مجھ سے گفتگو ہوئی۔ ترجمہ آداب المریدین کے نسخہ کا جو میرے پاس نقل کیا ہوا موجود تھا اُن سے ذکر کیا گیا اور اس کو طبع کرانے کی میں نے رائے دی۔ انھوں نے اس خیال کو پسند کیا اور محکمہ سرکاری منظوری کے لئے شریک کی منظوری کے بعد طباعت کا اہتمام میرے سپرد کیا گیا۔ بحمد اللہ کہ یہ فقید المثل اور ناباب

اور سید مفید کتاب اب شائع ہو رہی ہے۔ اللہ تعالیٰ اس سے اپنے طالبوں کو فائدہ پہنچائے۔

اس مقالہ کو ہم (چند الفاظ کے تغیر سے) اُس دعا پر ختم کرتے ہیں جس پر حضرت شیخ المشائخ رحمۃ اللہ علیہ و قدس اللہ سرہ نے آداب المریدین کو ختم کیا ہے اور نہایت عجز و کجاح سے ارحم الراحمین کی بارگاہ میں التجا کرتے ہیں کہ اسے قبول فرماوے۔
 اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الصَّادِقِينَ وَالْحَقَنَاءِ الْمُتَحَقِّقِينَ بِمَنَّا وَجُودَكَ وَاعْمَأَمَنَا
 مِنَ الْفَوَاحِشِ مَا ظَهَرَ مِنَّا وَمَا بَطَنَ وَوَقِّنَا لِمَا ضَاكَ مَا خَفِيَ مِنَّا وَمَا
 عَلَنَّا وَانْفَعْنَا وَجَمِّعِ الْمُسْلِمِينَ بِمَا جَمَعَ فِي هَذَا الْكِتَابِ وَلَا تَجْعَلْهُ عَلَيْنَا
 وَعَلَىٰ مَنْ نَظَرَفِيهِ وَبِالْأَوْلَىٰ تَجْعَلْ حِظَّنَا مِنْ ذَلِكَ جَمْعَهُ وَحِفْظَهُ
 دُونَ الْإِشْتَغَالِ بِهِ وَمَتَابَعَتِهِ بِجُودِكَ وَسِعَةِ رَحْمَتِكَ إِنَّكَ قَرِيبٌ
 مُجِيبٌ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ صَلَّى
 تَعَالَىٰ عَلَىٰ خَيْرِ خَلْقِهِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَاصْحَابِهِ
 وَبَارَكَ وَسَلَّمَ أَجْمَعِينَ

الفقیل المذنب
 سید عطاء حسین

حیدرآباد دکن
 ۱۱ ذیقعدہ ۱۳۵۸ھ

أَلَا إِنَّ أَقْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ۝ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ ۚ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ
ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

کتاب مستطاب

ترجمہ آداب المریدین

از تصانیف

حضرت قیوۃ الاولیاء امام الاصفیاء سلطان العارفین ملک الاولین
سید السادات

صدر الدین ابوالفتح ولی الاکبر الصادق

سید محمد حسینی کیسودراز خواجہ بندہ نواز چشتی

قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز

بہ تصحیح و اہتمام

مولوی حافظ سید عطا حسین ام۔ اے۔ سی ای

ناظم دوفیغریاب سررشتہ تعمیرات سرکار عالی

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي هدانا لهذا

ما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

والحمد لله رب العالمين

كتاب الصلاة

باب

في معرفة ما يجب من الصلاة

الحمد لله

والصلاة والسلام على من لا نبي بعده

وبعد فإني قد كتبت هذا الكتاب

بالحمد لله

والصلاة والسلام على من لا نبي بعده

والحمد لله رب العالمين

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَصَفَهُ بِالْجَمِيلِ عَلَى جِهَتِ
 التَّفْضِيلِ أَنَّهُ مَنْزَعٌ عَنِ الْإِطْلَاقِ وَالتَّقْيِيدِ وَالْأَجْمَالِ
 وَالتَّفْصِيلِ لَهُ الْكِبَرُ لَهُ التَّحْمِيدُ لَهُ التَّهْلِيلُ إِنَّهُ الرَّبُّ
 الْجَلِيلُ هُوَ الْوَاحِدُ الْأَحَدُ الْفَرْدُ الصَّمَدُ لَيْسَ لَهُ
 مِثَالٌ وَعَدِيدٌ خَالِقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهَا الْكَثِيرُ
 وَالْقَلِيلُ الْعَزِيزُ الشَّرِيفُ وَالَّذِي الدَّلِيلُ وَالصَّلَوةُ
 عَلَى رَسُولِهِ الْمُبْعُوثِ إِلَى الْكَافَّةِ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ
 لِدَعْوَتِهِ إِلَى اللَّهِ بَانَ لَيْسَ لَهُ شَبَهُ وَبَدِيلٌ مُحَمَّدٌ
 الْهَادِي لِكُلِّ جَيْلٍ إِلَى سَوَاءِ السَّبِيلِ وَآلُهُ وَأَصْحَابُهُ
 الَّذِينَ هُمْ لَطَالِبُ الْهِدَايَةِ مِنَ الْإِعْوَجَاجِ إِلَى الصِّرَاطِ
 الْمُسْتَقِيمِ كَالْجَنُومِ وَالْذَّلِيلِ وَأَهْلُ بَيْتِهِ الَّذِينَ أَذْهَبَ
 اللَّهُ عَنْهُمْ الرِّجْسَ وَطَهَّرَهُمْ تَطْهِيرًا مِنْ كُلِّ نَعْتٍ
 نَزِيلٍ وَالْوَبَالِ الْوَبِيلِ وَذُرِّيَّتِهِ الطَّيِّبَةِ الطَّاهِرَةِ الْمُخْفُوفِ

ب

عما يقدح في تصور ذهن الرجال العقيل المتبعون بأبائهم
الذبيح والحبيب والخليل هم الهداة هم الدعاة هم القدوة
هم السادات في كل زمان ومن كل جهة وقبيل. صلوات الله
عليهم ما دامت البكرة والاضيل ه فاتحمد لله الذي كلامه
النفسي خارج عن المخارج الحسنى على عن الحروف والاصوات
برئى عن الشفات واللاهات نزيه عن المتعجات والمركبات بلا تقنا
حروف ولا تاخير امراه نهي ونهييه امر خبره انشاء وانشاء خبريتكم
على الازل والابد بلا انتهاء غاية وامل اراد ان يسمع كلامه نبيه النبيه
وصفيه الرجيم فخلق خلقاً حرفاً وصوتاً وجعل لكلامه الفصيح
من حيث الظاهر والصريح فاتصفه بصفاته وخلقه باخلقه
في البين كالعكس من العين صفى عن العين والمريين
فكانه كلامه ليس فيه نذر ولا حذر ذ والحكم والامثال
والعبر في يسمع ولي يبصر ولي ينطق شاهد لهذا الخبر
الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا
ان هدانا الله ه

بعد تهديد قواعد تشييد وتشهيد ميانى تجيد و دور و رسول الله محمد محمود حميد
ميگويد محمد حسينى الملقب بگيسو وراز که شاهد ساز اور کنج اختصار و دور گوشه انحصار
در بيان گفتار نبى مختار قرار و استقرار و ادو نخواست که گفتار اسرار بصر انهد البته و خزانه
ادخار مدفون و مکنون داشت تا مردم محدث و متعلم ظاهرين را قبل و قاله در بيان
نيافته و همه را از اين نصيبه تمام شود مگر گاه گاه زبان وقت املا کرد و حال مآول را
اندیشه نشد لحن رشحه از ان در صورت ظهور رخ نمود و آن اندک نز و کمتر است

هر يك را ازان نصيب مالى باشد و البته كوشش دران بود كه در ترجمه جز در آيت
ظاهر لفظ و گرنه باشد ان من طرق ذوى الاحلام امساك اللسان عما ينسب
الى الملام ومن اعتصام بحبال رسول الله سيد الانام واستمسك
بعروته.

فهرست آداب المريدين

۲	در بيان صفات حق تعالى	فصل اول
۹	در بيان آنچه كه الله تعالى در كتاب خود فرموده آن همه ثابت است	فصل دوم
۱۲	در بيان آنكه قرآن سخن خدا است	فصل سوم
۱۳	در بيان آنكه الله تعالى را كه بدین چشم كه بر روی است خواهد دید	فصل چهارم
۱۴	در بيان آنكه حق تعالى در قرآن مجید گفته است و به احادیث ثابت شده چنانچه بهشت و دوزخ و غیر ازین همه حق است	فصل پنجم
	بهشت و دوزخ 'لوح و القلم' و 'الحوض' و 'الصراط' شفاعت و 'المیزان' و 'الصور' عذاب القبر اخراج قوم از نار شفاعت و البعث - بهشت و دوزخ آفریده شده همیشه خواهند بود	
۲۴	در بیان آنكه همه جاها را و تنها را خدا آفریده است و هر فعلی كه از جان و تن صادر میشوند آن هم آفریده خدا است	فصل ششم
۳۰	در بیان آنكه طلب حلال فرض است	فصل هفتم
۳۱	در بیان آنكه كمال ایمان در رعایت این سه چیز است و ذكر كردن آن هر سه	فصل هشتم

۳۷	فصل نهم در بیان آنکه صوفیان را مباح است که کسب کنند
۳۸	فصل دهم در بیان آنکه فقیر از غنی فضل دارد
۴۴	فصل یازدهم در بیان آنکه فقر دیگر است و تصوف دیگر
۴۵	فصل دوازدهم در بیان آنکه صوفیان بکس مشغول شوند و حرفت کنند و باز همه را ترک کرده بخدا مشغول شوند
۴۷	فصل سیزدهم در بیان آنکه کردندگان موجب سعادت و شقاوت نیست بلکه نیکبخت و بدبخت کسی است که از شکم مادر نیکبخت و بدبخت است
۵۲	فصل چهاردهم در اثبات کرامات
۵۴	فصل پانزدهم در بیان آنکه هر جامه که صوفیه پوشند مباح است مگر آنکه در شرع منع است
۵۷	فصل شانزدهم در بیان آنکه قرآن را به آواز خوب باید خواند و ذکر سماع صوت خوب و نغمه لطیف بهترین فصل است
۷۱	فصل هفدهم در بیان آنکه آن قدر علم که در دین ضرور است باید آموخت
۷۷	فصل هیزدهم در بیان که صوفیان در تصوف سخن گفته اند
۸۲	فصل نوزدهم در بیان مذهب صوفیه
۸۹	فصل بیستم در بیان خصال و اخلاق صوفیه
۹۶	فصل بیست و یکم در بیان مقامات بنده که با خدا است
۱۰۱	فصل بیست و دوم در بیان حال
۱۰۶	فصل بیست و سوم در مسالک صوفیه
۱۰۹	فصل بیست و چهارم در بیان فضل عالم
۱۱۲	فصل بیست و پنجم در ذکر آداب محاورت و سخن گفتن ایشان

۱۱۹	فصل بیست و ششم در بیان شطیحات -
۱۲۳	فصل بیست و هفتم در ذکر حال بدایت -
۱۵۰	فصل بیست و هشتم در بیان مشقت نفس -
۱۵۷	فصل بیست و نهم در بیان آداب صحبت -
۱۹۹	فصل سییم در ذکر حضر مرید -
۲۰۶	فصل سی و یکم در ذکر آداب سفر ایشان
۲۲۰	فصل سی و دوم در بیان آنکه اگر مسافر بچهار چیز محتاج باشد شاید او را سفر کردن
۲۲۲	فصل سی و سوم در ذکر آداب لباس -
۲۲۹	فصل سی و چهارم در ذکر آداب خوردن -
۲۴۶	فصل سی و پنجم در ذکر آداب خواب -
۲۵۴	فصل سی و ششم در ذکر آداب سماع و ذکر خرقه که در حالت سماع می افتد حکم کردن
	در باب آن که آن خرقه چه باید کرد و کرا باید داد -
۲۸۲	فصل سی و هفتم در ذکر آداب کتختن شدن مرید
۲۸۸	فصل سی و هشتم در ذکر آداب سوال -
۲۹۵	فصل سی و نهم در آداب حال مرض -
۲۹۹	فصل چهلیم در ذکر آداب فی حال موت
۳۰۸	فصل چهل و یکم فی بیان آداب در وقت وارود شدن بلا -
۳۱۹	فصل چهل و دوم در ذکر آداب رخص -

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي خص الاولياء من بين الناس
 بالافتباس من مشكوة الانبياء خصوصا محمدا سيد
 البشر المخصوص باحسن السرائر الموصوف بالتخلق باخلاق
 خالق كل خير مستمر صلى الله عليه وعليهم ما دامت
 السموات والقمر في الطلوع والبروز على كل من آمن
 وكفر وعلى كل بر وفجره والصلوة على رسوله
 افضل الرسل المأخى لكل اديان وملل بما اتى من الله
 الخالق البارى المصور انه لتاج النبوت كالدرر وبيت
 الرسالت كاللبن المستقر المتتم لذلك السر محمد حميد ^{حامد}
 مجد هو كما سمه محمد وآله الذين نزل في شانهم
 من الرب تعالى من كل عيب منهم كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ
 أُخْرِجَتْ

أَخْرِجْنَا لِلنَّاسِ آمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَاهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ -
 اما بعد فقد اجتمع العقول واتفق آراء علماء الفحول
 ان العلم مستحسن والجهل مستهجن في كل شئ من حيث هو
 هو - واحسنها وازينها العلم الديني لاسيما علم الله في وهو من
 تعليم الله من غير وساطت ملك ونبى بالمشافهة و
 والمشاهدة وعرفانه ووجدانه طرق وقوانين و
 وصول وبراكين لا يعلمها الا العلماء بالله ولا يطلع
 عليها الا الخواص من عباد الله وهم الذين قيل في تسميتهم
 اهل الرشاد هم المهداة هم الدعاة هم السادات هم القادة ما سلك
 سالك وما وصل واصال الا بارشادهم وهدايتهم فمن
 اقتدى بهم اهتدى ومن بغى عليهم ضل واعتدى
 وضعوا للوصول رب الارباب والدخول في ذلك الباب
 هو العارف العارف هو السالك الهالك هو القابض الطافر
 هو البصير الباصر ولذلك الشأن جعلوا في ميدان البيان وعلموا
 من نوع الانسان طريقت السلوك للوصول الى الرب مالك
 الملوك تلقينات وتعليمات مراقبات ومحاسبات ولتصورها
 وتحقيقها وتبينها وتقريرها امر والمترشد من باربعة اشياء
 ترك الدنيا بجملة قليلها وكثيرها وترك اهليها دنيها
 وعليها بسهر الليالي وصيام الايام والذكر على الدوام
 والتخلي عن الناس الخاص والعوام ولذلك صنفوا كتب
 رسايل واتولذلك بحجج ودلائل - الشيخ المصنف هذا

ابوالنجیب ضیاء الدین عبد القاهر سیروردی
 من اعلیٰ علماء عصره و افاضل مرشدی دهره صنف کتابا
 جهت الفوائد وعمت الحوايد وسماه بآداب المریدین
 والکتاب هذا وان سماه باسم یظن فيه ان ما به الا مسلك
 اهل الارادات وسلوك اهل الاسترشاد هکذا طریقت الامجاد
 ولكن فی کتابه من الحقایق والمعارف والمقامات من العلماء
 الدین و محققی اهل الیقین فلذلك بترجمته لیستفید
 منها كل خاصی وعامی فان القوم اکثرهم ما وجد والوقتهم
 فرصة الى تعلم علوم العربیة عدوها من الاشتغال
 بالاشیاء الدینیة فلذلك یرتبته وبالفارسیة قریبة
 انه سهل الانقیاد قریبا من الفهم۔

اما بعد محمد یوسف الملقب بگیسو ورنہ دوسہ بار این کتاب را
 ترجمہ کرده است ہم بہ تطویل و ہم بایجاز۔ برائے ہر کہ کردم او آنرا بدل و جان
 گرفت و ضرتے و غیرتے دریں باب کرد کہ یکے نداو۔ این چہارم کرت باشد کہ
 این کتاب جدید القدر و عظیم الخطر را ہم بفارسی کردم و ہم شرح عربی ہشتم۔ زمانہ
 آخر است تاریخ ہجرت ہشتصد و سیزوہ رسید اللہ اعلم پس آں باشد ہم کسے
 قدمے در سلوک نہد و طلب وصول خداوند سبحانہ در سرا و افتد و بہ اسباب وصول
 مباشرت شود۔ آیام فتنہ و محن است علامات قیامت خروج و جال طلوع آفتاب
 از مطلع مغرب باشد و غلق باب توبہ شود و ظہور دابۃ الارض پیدا اگر دو و نزول
 عیسیٰ روئے نماید اکنون طلب کہ سلوک کہ مرشد کہ روندہ کہ اللہ اللہ اللہ کار
 بجائے است من کہ اقل و ارذل این طایفہ ہاشم مردم گویند شاید ختم این کار برین

شخص شود بیت

نیک فسوس کہ ہر دم ہزار بار فسوس نیک دیرخ کہ ہر دم ہزار بار دیرخ
شیخ مصنف از زمانہ خویش نالید و از ان زمانہ چہار صد سال گذشتہ باشد
اکنون بہاچہ رسد بنیاد کار خراب شدہ است در ہا بر بستہ اند جز یک شرزے
باقی نماندہ است تا کہ ام نیکبخت باشد کہ بہمہ مشقت و محنت و ران شرزہ و آید و
وران خانہ نزول کند۔ ہاں و ہاں گوش دار کہ من چند سخنے را ترجمہ میکنم بچمل کسے
ازین نصیبہ گیر۔ مستحینا باللہ اندہ رفیق شفیق و بالاجابت جدی و حقیقی

فصل

فصل

۱۔ قولہ "اجمعوا علی ان اللہ تعالیٰ واحد لا شریک لہ
ولا ضد لہ ولا ند لہ ولا شبہ لہ" اجماع صوفیان است کہ خدا تعالیٰ
یکے است نہ بشمار یعنی اینچنین نیست کہ از وہ یکے گویند یا از پنج یکے گویند بلکہ یکے
بحقیقت یعنی فرد حقیقی است اور اورین یگانگی ہیچ شریک نیست و دیگر در خدائی او
ہیچ کسے انباز نیست و اورا ضدے نیست یعنی چنانچہ سیاہی مر سپیدی را ضد
بجائے سپیدی سیاہی باشد و یا بجائے سیاہی سپیدی باشد او تعالیٰ بریں صفت
نیست یعنی اورا مثلے و مخالف نیست یعنی شخصے ذاتے را تصور کند مثل خدائی او
و او مخالف باشد نہ این تصور ہست نہ آن مخالفت و بعضے گویند ضد و ند یک
معنی است یعنی مترادف اند ہیچ یکے بصفے از صفات او مانند نیست۔

۲۔ قولہ "موصوفٌ بما وُصفَ بہ نفسہ مسمیٰ

بما سَمِیَ بہ نفسہ" وصف کردہ شدہ است بچیزے کہ او ذات
خود را خود وصف کردہ است یعنی اینچنین نیست کہ ما قادر خواندیم ما را از ق خوانیم
ما خالق خوانیم ما اورا عالم خوانیم بلکہ او ذات خود را خود بدیں صفت خواندہ است

خود را از ل نام نہاد و الہ نام نہاد و اللہ نام نہاد این نیست کہ ما اورا نام نہادیم |
موصوف بما وصف بہ نفسہ مسمی بما سمي بہ نفسہ یک معنی دارد۔

۳۔ قولہ "لیس بجسم فان الجسم ما کان مؤلفاً
والمؤلف محتاج الی مؤلفی ولا بجوہر فان الجوہر ما کان
متحیزاً والرب سبحانہ وتعالیٰ لیس بمتحیز بل ہو خالق
کل متحیز و حیز ولا ہو بعرض فان العرض لا یبقی زمانین
والرب واجب البقا ولا اجتماع لہ ولا افتراق لہ ولا الباعض لہ ولا
یزعجہ ذکر ولا یلحقہ فکر و تلحقہ العبادات و تعینہ الاشارات
ولا تحیط بہ الافکار ولا تدركہ الابصار و کمال ما یصورہ
الوہم او حوالہ الفہم فاللہ بخلافہ" او تعالیٰ تن ندارد زیرا چہ
تن عبارت از آنست کہ اورا از چند چیز ساختہ باشند از خاک و آب و باد
و آتش از سودا و صفرا و بلغم و دم۔ او تعالیٰ انچہیں نیست کہ اورا از چیزے ساختہ
باشند و دیگر تن اورا میگویند کہ اورا اعضا باشد و او ازین منزہ است زیرا چہ جسم
اینست کہ اورا از چند چیز ساختہ باشند و آن چیزے را کہ ساختہ باشند آن چیز را
سازندہ باید پس این محتاج بسازندہ باشد و او سبحانہ از احتیاج منزہ و مبرا است
و دیگر سازندہ از ساختہ سابق باید و او سبحانہ و تعالیٰ قدیم ہیچ یکے بر و سابق نہ
و لا بجوہر و خداوند تعالیٰ چنانچہ جسم نیست جوہر ہم نیست ازین جوہر این مراد است
کہ بمقابلہ عرض باشد و عرض اورا گویند کہ اورا تن نباشد کہ اورا دو زمان بقا نباشد
و عرض بے جوہر نباشد یعنی وجود و عرض معلق بوجود جوہر است زیرا چہ جوہر صیبت
کہ جائے باشد و او تعالیٰ از جا منزہ زیرا چہ او خالق ہر جائے است و خالق
ہر باشندہ بجائے۔ و سبحانہ و تعالیٰ عرض نیست زیرا چہ عرض را دو زمان بقا
نباشد

نہا شد و خداوند تعالیٰ واجب البقا و فنا برور و اینست و ہموارہ بود و باشد و ہست
یعنی این چنین نیست کہ دو چیز جمع آمدہ است و او شدہ است۔ و اینچنین نیست کہ
چیزے از وجود اشود۔ و البعض ندارد یعنی اینچنین کہ او بعض از کلی است یا کلی است
کہ بعض دارد یعنی اینچنین نیست کہ او را چیزے مغیر افتد یعنی بجہا ند و مغیر او باشد
چنانچہ انسان را غضب مزج می باشد و فرح کذلک چنانچہ انسان را ذکرے کنند کہ
او را مغضب افتد یعنی او را در غضب آرد۔ و بیچ اندیشہ بد و نرسد یعنی ہر چہ اندیشہ
کن۔ بد اند و یا او اندیشہ مند و ... بشود یعنی اینچنین نیست و او در بیچ عبارت
نیاید و بیچ اشارتے او را معین نتواند کرد چنانکہ یکے را کوئی انت یا ہذا او معین
شود و او تعالیٰ ازین منزہ است زیرا چہ او لطیف است و لطیف مشار الیہ نشود
و افکار محیط او نشود یعنی بیچ فکرے آنچه اوست او را محیط نشود و دیگر اگر فکر ہائے
ہر متفکرے جمع شود او را محیط نشود و ابصار او را مدرک نشود یعنی بصرے او را
بیند و نداند کہ چہ چیز است و کدام کس است او و اندازہ حدے و رسمے نداند کہ از جملہ
جنسہا و فعلہا بیرون است ہر چیزے کہ او را وہم تصور کند کہ چنین چیز است و چنین
چیزے خواہد بود او غیر آنست و ہر چیزے کہ فہم حاوی شود او غیر آنست۔

۷ **قوله** "فان قلت متى فقد سبق الوقت كونه وجوداً"

یعنی اگر تو پرسے کہ کسے باز است کہ خدا است خطا کردہ باشی زیرا چہ متی عبارت
از زمان است و این سخن بیچ مسلمانے نگوید زیرا چہ زمان آفریدہ او زمان نبود کہ
او بود یعنی او را آغازے و انجامے نیست او ہمیشہ بود و ہمیشہ باشد و ہمیشہ ہست
و ہر کرا این اعتقاد نیست مسلمان نیست۔

۵۔ قولہ ”فان قلت کیف قد احتجب من الوصف

ذاتہ۔ اگر تو گوئی اوچہ گونہ است یعنی خوب یا زشت یا سپید پوست یا سیہ رنگ یا دراز یا کوتاہ این نیز غلط است زیرا چہ ذات او ازین صفت منتع است حال او چہ باشد کہ او بیچگونہ و بیچون است این صفتہا کہ گفتیم ہمہ مخلوق است او خالق این صفات صفات مخلوق خالق را نباشد و خالق از صفات مخلوق منزہ۔

۶۔ قولہ ”فان قلت آئن فقد تقدم على المكان وجودہ“

و اگر پرسی تو خدا کجا است این پرسیدن ہم خطا است زیرا چہ این عبارت از مرگان است و مرگان آفریدہ او وجود خالق از مخلوق مقدم۔

۷۔ قولہ ”علت کل شئ صنعه“ و ہر چیزے کہ موجود شدہ است

سبب وجود او صنع او است فعل او است کرد او است اگر نہ کردے آن چیز نشدے اگر اینجا این سخن گویند کہ علت کل شئ ارادۃ تہ ہم درست آید زیرا چہ ہر چہ است خواست او است وجود ہر چیز تابع ارادۃ او است۔

۸۔ قولہ ”ولا علة لصنعه“ یعنی آنچه کند بہ سبب و غرض نباشد

۹۔ قولہ ”لیس لذاتہ تکلیف“ یعنی ذات او را کیفیت نیست

و کیفیت نتوان گفتن ہما نچہ بالا گفتیم۔

۱۰۔ قولہ ”ولا لفعلہ تکلیف“ این سخن دو معنی دارد یکے آنکہ کسے

بر وسخت کند و دشوار کند این کن و او سبب آن بکند اینچہین نیست و معنی دوم او را در کردن فعل دشواری نیست ہر چہ خواہد شود ہر چہ خواہد کند۔

۱۱۔ قولہ ”احتجب عن العقول کما احتجب عن الابصار“

چنانچہ بصر با و چشمہا نمی بیند عقل ہم چنانچہ اوست ورنہی یابد۔ شیخ فرید الدین عطار دوسہ بیتے مناسب این گفتہ است۔

نظم

سبحان خالقے کہ صفاتش ز کبریا در خاک عجز میفگند عقل انبیا
 در صد ہزار قرن خلق ہمہ کائنات فکر ت کنند در صفت عزت خدا
 آخر عجز معترف آیند کائے الہ دانستہ شد کہ ہیچ نہ دانستہ ایم ما
۱۲ قولہ "لان العقل علی مثلہ یدل" زیرا چہ عقل رہہ ہیچ خود
 بر عقل مخلوق رہنمائی بمخلوق کند خالق در فہم او کجا در آید۔

۱۳ قولہ "والعقل آلت العبودیۃ لا لاشراف لہ علی الربوبیۃ"
 و عقل آلت عبودیت است یعنی عقل این رہنمائی کند کہ از بندگی او چارہ نیست
 لا آلة الربوبیۃ یعنی بہ عقل بندگی شناختہ شود یعنی اورا بندگی چونہ باید کردن
 و چگونہ باید کردن و عقل را بر خدای و پروردگاری خدا اطلاع نیست۔

۱۴ قولہ "لیس ذاتہ کذوات ولا صفاتہ کصفات"
 یعنی ذات او ہیچ ذات ہای دیگر نہ و ذات واجب الوجود یعنی ہموارہ بود و ہمیشہ ہست
 و ہمیشہ باشد و ذاتہای دیگر ممکن الوجود یعنی نبود شد و امکان آن دارد کہ
 برود یعنی حادث است بقائے ذاتی ندارد و چنانچہ آسمان و زمین و ماہتاب آفتاب
 و عناصر اربعہ۔

۱۵ قولہ "ولا وصف لسمعہ و لیس معنی العالم نفی
 جہل" و سماع اورا صفت نیست یعنی انجین باشد کہ اورا گوشے باشد بدن
 آلہ میشوند چنانچہ انسان و سایر حیوان را درون گوش پوستے ہست آواز سخن بدو
 میرسد بران پوست میزند بر مثال دف از آواز میخیزد این میشوند و میداند کہ چنین
 چیزے گفتند یا آوازے کر یہے یا لذیذے ہست دل بدان محفوظ میشود و در سماع
 باری این صفتہا نیست ہر مسموعے کہ ہست آنرا میداند و می شنود نہ بدین صفت
 یعنی این کہ گویند باری عالم است نہ بمقابلہ جہل یعنی چیزے کہ نمیدانست و دانست

اینچنین نیست بهر چیز که آنرا او عالم است از لا و ابد او عالم است۔
قوله ^{۱۶} ولا القدرة نفی العجز یعنی بمقابله عجز نیست او قادر مطلق است
 یعنی اینچنین که در هر کار عجز بود اکنون قادر شد او از لا و ابد او قادر است بهر چیز که ممکن است۔

فصل ۲

قوله ^۱ واجمعو على اثبات ما ذكره تعالى في كتابه
 وصح عن النبي صلى الله عليه في اخباره من ذكر الوجه واليد
 النفس والسمع والبصر من غير تمثيل ولا تعطيل و صوفیان اثبات
 کرده اند برین که هر چه خداوند سبحانه و تعالی در قرآن فرموده است و هر چه از پیغمبر باخبار
 صحیح صحیح شده است آن همه ثابت است و حق است چنانکه ذکرید قال الله تعالى
 يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ وَذُكْرُوه قَالَ اللَّهُ تَعَالَى أَيْمَانًا تَوْ لَوْ
 فَشَمَّ وَجْهُ اللَّهِ وَذُكْرُ نَفْسٍ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَيُحْذِرُكُمْ اللَّهُ نَفْسُهُ
 وَذُكْرُ سَمْعٍ وَبَصَرٍ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى الْبَصِيرُ وَهُوَ السَّمِيعُ و این همه کلمات را
 صوفیان اثبات کرده اند که این همه ثابت است و حق است بغیر تشبیه و تعطیل این
 همه اثبات شود اما متعلق به تشبیه و تعطیل نشوند و همچنین ذکر قدم و محی و نزول و ایتان
 این حق و ثابت است بغیر تشبیه و تعطیل۔

قوله ^۲ كما قال عز اسمه لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ
 الْبَصِيرُ خداوند تعالی گفت هیچ چیز همچو مثل او نیست از نفسی مثل نفسی مثل
 ثابت شد و حال اینست او تعالی هر چه شنید نیست بشنود و هر چه دید نیست بر بیند
 و بغیر آنکه تشبیه و تعطیل باشد و بعضی این کاف را از ایده گویند لیس
 مثله شیء بیت

گویم بهر زبان و همه گوش بشنوم وین طرفه بین که گوش زبانم پیوست |

۳۔ قولہ "وَسئِلْ بَعْضَهُمْ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى فَقَالَ اِنْ سَأَلْتَ عَنْ ذَاتِهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ" وَاِنْ سَأَلْتَ عَنْ صِفَاتِهِ فَهُوَ أَحَدٌ صَمَدٌ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ" صوفی را از خدا تعالی پرسیدند گفت اگر از ذات خداوند پرسیدی و فهم و ہم گفتار نیابید ہیں قدر توان گفت لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ۔ اما من میگویم ہو ہو لا هو الا هو و اگر از صفات او پرسیدی گویم احدی کے است بحقیقت صمد بے نیاز از ہمہ او کسے را نزادہ است و نزادہ شدہ است وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ و بیچ یکے باوے کفایت ندارد یعنی برابری ندارد و اینجا این آید چنانچہ کسے اورا نزادہ و او کسے را نزاد ہمہ پہچنان اورا زن و فرزند نباشد۔

۴۔ قولہ "وَاِنْ سَأَلْتَ عَنْ اسْمِهِ فَهُوَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ" وَاگر از نام او پرسیدی گویم او تعالی میدانند ہرچہ بر ما شاہد است و میدانند ہرچہ بر ما غائب است اگرچہ علم ہمہ از صفات اوست ولیکن باضافت شہادت و غیب این را نام نہاد۔

۵۔ قولہ "وَاِنْ سَأَلْتَ عَنْ فِعْلِهِ فَكُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ" و اگر از فعل او پرسیدی یعنی از کردن او پرسیدی پس این اورا ہر ساعتے کار و دیگر است یعنی یکے را بزیاوند و دیگرے بہیراند یکے را عزیز کند و دیگرے را خوار سازد شخصے را تو نگر کند و کسے را فقیر کند ہمہ ہمچنین افعال دیگر و ہمہ دران ساعت لطیف یکے را می زیاند و ہمدراں ساعت دیگر را ہمیراند یکے فعلے با فعلے دیگر ضد و نقیض است مانع و دافع نیست یعنی بہ اراوت او در ساعت واحد ہرچہ ہست شود۔

۶ **قوله** "وقولهم فی الاستواء" گفتار صوفیان در مسئله استواء اینست که سبحان و تعالی گفت **الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى** معنی از روی لغت پارسى اینست رحمن بر عرش برابر است یعنی چنان نشسته است که تمام عرش را در گرفته است تعالی الله عن ذلك علواً کبیراً این معنی بر وجه نسبت که اوست شسته تمام عرش را در گرفته است این صریح کفر است و هیچ عاقله برین اعتقاد ایمان ندارد و درین مسئله میان علماء گفت شنیده است متحققان و مستدینان و صوفیان می گویند آنچه انس^{علیه السلام} مالک میگوید انس مالک را پرید ازین مسئله او گفت استوی از روی لغت معلوم و هما آنچه ما پارسى نوشتیم و کیفیت غیر معقول معنی مفهوم عقل نیست یعنی در دانش عقل نمی آید و ایمان برین واجب زیرا چه خدا تعالی فرمود **الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى** بهر مراد که خدا گفته است ما را هم بدان ایمان است از کلام انس این معلوم شد **الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى** از قبیل تشابهات چنانچه قدم وید و کف و اصابع در شرح عربی درین محل بیان تمام تر کرده ام اینجا باز گردانیدن حاجت نیست.

۷ **قوله** "ما قال مالک بن انس رضى الله عنه حين سئل عن ذلك فقال الاستواء معلوم والكيف غير معقول والایمان به واجب والسؤال عنه بدعة" و سوال ازین بحث است زیرا چه صحابه رضوان الله علیهم اجمعین اعتقاد هم بر آن کرده اند چنانچه گفتیم.

۸ **قوله** "وكذلك مذهبهم فی النزول" گفته ام این سخن بالا نزول هست ایمان آرند و کیفیت نپرسند این جمله از باب تمثیل است یعنی عرش محیط بجملة اشیاء است همه اشیاء در شکم اوست که گویند او را سبحان استوی

علیه السلام در مسئله استواء
سبب نقل انس مالک
نوشته چنانچه مالک را پرسید
بیج است

مالک

بر عرش است یعنی تمام عرش را در گرفته است ازین تمثیل این آید که او بجمع اشیاء محیط است.

فصل ۳

۱- قوله "وَأَجْمَعُوا عَلٰی الْقُرْآنِ كَلَامَ اللَّهِ" اجماع کرده اند برین که قرآن سخن خدا است

۲- قوله "وَأَنَّ كَلَامَ اللَّهِ غَيْرُ مَخْلُوقٍ" و اجماع کرده اند برین که

کلام الله غیر مخلوق یعنی صفتی از صفات اوست قدیم است محدث نیست و درین مسئله معتزله خلاف دارند.

۳- قوله "مَكْتُوبٌ فِي مَصَاحِفِنَا مَتْلُوءٌ بِأَلْسِنَاتِنَا مَحْفُوظٌ

فِي صُدُورِنَا" و کلام در مصحفهای ما نوشته شده است و همین است کلام که زبانهای ما میخوانند و همین است کلام الله که سینه های ما یاد دارد.

اینجا سخن است ترا تحقیق باید کرد و از آن چاره نباشد که بر جهانیاں شکل است

بدانکه کلام نفسی یعنی کلامیکه در ذات باری تعالی است حرف نیست صوت نیست

بجانب نیست ترکیب نیست اول و آخر و میان نیست آن کلام را خواست خدا تعالی

جبرئیل را شنوانید تا او به پیغامبر رساند و آن قابلیت نداشت که بشنود و حرفی

و صوتی را آفرید که تا آن حرف و صوت حکایت از کلام نفسی کند آن کلام نفسی را

برین حرف و صوت تعلق داد این حرف و صوت جبرئیل را شنوانید جبرئیل کلام نفسی

بدین متعلق بود چنانچه روح اعظم با قالب متصل است نه منفصل که خارج است

نه داخل اما با قالب است چنانچه بادشاه با تمام ولایت داخل نیست خارج نیست و له

با تمام ولایت خود هست همچنین کلام الله با حروف و صوت مخلوق و همین کلام الله هست که

بتعلق حروف مکتوب است و همین است که بزبان ما متلو است و در سینهها محفوظ هر چه

حق حقیقت بود با تو گفتم خدا ترا فهمی روزی کند اینجا عقول متزلزل است

این کلام در مصحفهاست و در سینههاست و در صدور است

و هنوم

و مفهوم متخیر این مکتوب این محفوظ و این مثل را کلام الله خوانند و آن حقیقت بدین مجاز متعلق

چنین

قوله من غیر تعرض لکتابه ولا تلاوة فان السنت لم یرده

بذلك ولم یثبت انه حرف او صوت وجب الامساك عنه بدین

متعلق نشوند که این کتابت من است و تلاوت من است زیرا چه سنت بدین دارد

نیست و از رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم منقول است که این کلام الله است و این

کلام نفسی باین حروف و اصوات هم چنین است چنانچه روح با قالب

بجایگاه روح - روح ملک

فصل ۴

قوله " واجمعوا علی جواز رویت الله تعالی بالابصار

فی الجنة " و اجمع صوفیان است که خدای تعالی را بدین چشمه که بر روی

است این حدقه که هست و روشنائی که درین حدقه که هست هم برین روشنائی که

خدای را خواهند دید - من که محمد سیدنی ام میگویم که خدای را بندگان

باشند که هم در دنیا بچشم دل بینند و همین چشمه که بر روی است چشم منعکس میشود

چشم دل میگرد و هم برین چشم می بینند - در فتاوی سراجی است رویت الله فی

المنام جایزه و آنچه مردم در خواب می بینند آنکه چشم دل می بیند همین منعکس میشود

در دل هم چیز را بخواه می بینند - در عقیده حافطی است که روا باشد خدا را

در خواب بیند زیرا چه سلف صالح خدا را در خواب دیده اند - اکنون بدانکه این

خواب که در دنیا دیده اند اینچنین نیست که اینجا چیز دیگر بیند و فردا چیز

دیگر زیرا چه صفت باری است که لا یتخیر فی ذاته و لا فی صفاته و لا

فی اسمائه بحدوث الاکوان و اختلاف الازمان پس

ثابت شد که طالب صادق و مشتاق و اثنی جمال حضرت سبحانه و تعالی بلا کیف

که در دنیا دیده اند اینچنین نیست که اینجا چیز دیگر بیند و فردا چیز دیگر

الذی خلق کل شیء
سموات طباقا طاهر
فی خلق الرحمن فی تفویض خارج
القدر و ظهور

که در دنیا دیده اند اینچنین نیست که اینجا چیز دیگر بیند و فردا چیز دیگر

دیها

و کیهیه در دنیا بیند یک اندیشه باید کرد که سلف صالح و مشایخ طبقات خانمان
 بر باد کردند با دمیها گرفتند و از خلق بکلی عزلت داشتند و چهل گان روز و یگان ماه گرد
 طعام و آب نگشته اند و صمت و سکوت را ملازم حال خود کرده اند و در ذکر و مراقبه غرق
 مانده اند این همه برای چه بود برای این قدر چندین بر چه کنند مردی با زن خود
 بغلط کمر فرج او بدست سایه و آن عورت سر ذکر مرد را هر یک را نیت ایصال احت
 و گیر باشد چندین درجات و ثوابات باشد برای این را چندین بالا کشیدن و مشقت
 دیدن چه حاجت است نه آنکه طلب نقدی و انگیر دل ایشان شده است و لطایف
 قشیری است درین آیت اقمن شرح الله صدره للسلام فهو
 علی نور من ربه سئل رسول الله صلی الله علیه و سلم من
 شرح الصدر المذکور فی القرآن ما هو قال علیه السلام نور
 یقذف فی القلب قیل و ما امارت ذلك یا رسول الله قال
 التجانی عن ارا الخور و الا نابت الی دار الخلود و الاستعداد لیلوت
 قبل نزوله و النور الذی من قبله سبحانه نور اللوایح بنجوم العلم
 ثم نور الطوالح لبيان الفهم ثم نور اللوامح بزوايد اليقين
 ثم نور المكاشفة بتجلی الصفات ثم نور المشاهدت بظهور
 الذات ثم انوار الصمدیت فعند ذلك لا قرب ولا بعد
 ولا فصل ولا وصل ولا وجد ولا فقد کلا بل هو الواحد
 القهار اے عزیز جانها فدای خاک پای استاد ابوالقاسم قشیری باد که چه
 پرده دری کرده است و چه جمال مطلوب عشاق بصحرانها ده و عروس مقصود
 عشاق را بهمه پیرایه آراستگی آشکارا جلوه داده من این کلام را ترجمه میگردم اما سخن
 دراز خواهد شد این مختصر تحمل آن ندارد و ایضا خالی از اشکال نیست در جمله کتاب

۱ نور الوریح

۲ نور الطوالح

۳ نور اللوامح

۴ نور المكاشفة

۵ نور الذات

۶ نور الصمدیت

محققان این سخن هست که سالک بجای رسد دنیا آخرت را گرد و آزارت دنیا شود اول به آخر انجامد
و آخر به اول رسد و علی هذا کدام محقق باشد او که رویت الله تعالی را در دنیا منکر شود
چون ازل به ابد رسد و ابد به ازل قرار گیرد یک کلمه یک حرف بلکه یک نقطه شود
محققان رویت الله تعالی را کمترین حالات شمرند و شرک علی خوانند لا حول ولا
قوة الا بالله کجا افتادم اما این قدر بدان که هر که را طلب او در سرکش افتاد
متصف به جمله حسنات و مبرات و مثوبات شد و غرق در دریای عبادت و
طاعت گشت.

بیت

در بیان

گر عیب من همین است که عشقش گزیده ام پنج و آن یرید عیوناً علی العیوب

یکے باندیش چونہ کسے باشد او کہ این جہان و آن جہان برائے خدائے را گذارد
جز خدا و روش نیاید و نباشد بدانی اینچنین کسے را مادر روزگار کمتر زاید فلوکان

فمحمداً و اهل بیتہ و من کان مثلہم معهم بیت

در جنبش آمد قافلہ ما یم و گرد کو سے تو ہر کس روان شد جانبے پیارہ شوق سے تو

اے فقیہہ و جیہہ اگر تو دیدار را منکری نزد تو حرام است حرامت با داما طلب کہ

انکار کرد کہ ہمہ سعادات و خیرات و برکات است۔ و اینچہ از عائشہ رضی اللہ عنہا

روایت کردہ اند کہ او از رسول اللہ پرسید ہل رایت ربک لیلتہ المعراج

قال لا یعنی عائشہ پرسید از رسول اللہ کہ خدائے را دیدی و رشب معراج رسول اللہ

گفت نہ و همچنین ابو بکر رضی اللہ عنہ پرسید از رسول اللہ ہل رایت ربک

لیلتہ المعراج قال نعم ابو بکر پرسید از رسول اللہ خدائے را دیدی و رشب

معراج گفت آری دیدم توفیق بین الحدیثین این باشد عائشہ را گفت بدین

معنی کہ محیط و مدرک او نشدم و با ابابکر گفت دیدم زیر آچہ دیدہ بود۔ و ستر چہ بود کہ

از عائشہ آن نہان داشت و از ابو بکر نہان نہ داشت زیر آچہ عائشہ عورت است

و نادان و خرد است احاطت بمعارف الہی ندارد و ضرورت در جہت و کمیت
خواہد افتاد۔ آنکہ سرپوشے بود عائشہؓ طمع بر دوشے کرد و بار رسول اللہؐ گفت کہ این
دو غم مرادہ رسول اللہؐ اور انداد او در قسمت انداخت عائشہؓ را دشوار نمود گفت
لو کنت نبیا لحاملتی بما یعامل بہ الا نبیاء مع نسائہم اگر تو پیغامبری
بودی با من آن معاملہ میکردی چنانچہ معاملہ پیغامبران با زنان خویش کردہ اند
ابوبکرؓ طپانچہ زد و گفت ہوا للنبی او پیغمبر است رسول اللہؐ گفت مزین طپانچہ کہ
او خرد است نمیداند۔ آنروز کہ این آیت نازل شد قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ
قَوْلَ الَّتِی تُجَادِلُكَ فِی زَوْجِہَا وَتَشْتَكِیْ اِلٰی اللّٰهِ مَعْنٰی آیت
بہ تحقیق خدا شنید قول عورتے را کہ اے محمدؐ با تو جہل میکند و گلہ بحضرت خدای برد
عائشہؓ گفت رضی اللہ عنہا میان من و میان عورت چادر پرودہ بودی نشنیدم
خدا شنید یقین دانستم خدا سرخفیان را می شنود بر اینچنین کہ کسی کہ ایمان آورد
بدین کہ خدا عالم سرخفیات است و بر رسول اللہؐ آن اعتراض کرد اگر گفتے کہ
خداے را دیدم نہ آنکہ او در تشبیہ و تعطیل و اثبات جہت افتادے و تا چہ خویات
و وہمیات با خود گرفتے ضرورت بہ او گوید کہ نہ دیدم و این دروغ نیست بدان معنی
کہ بالا گفتم و با ابوبکرؓ گفت دیدم زیرا چہ او عارف است دیدنی کہ لایق دیدار او
باشد و ہمچنین دیدہ است و این ہم گویند کہ عائشہؓ بہ اجتہاد خود گفت کہ ندیدہ است
نہ از وے شنید است و این اصح است۔ ہاں و ہاں اے یار عزیز و اے برادر
شفیق زہے نیکبخت کہ توئی اگر طالب دیدار حق زینہار گفت محرومان نشنوی
ایلیس و ربلیس و شیطان و شیطنۃ اللہم ارزقنا حبک و حب من
احبک و حب من یحبک و حب عمل یقریبنی الی حبک بفضلک
یا کریم یا و ہاب یا رحیم یا ثواب۔

۲۔ **قوله** "وانما نفی الله الادراك بالابصار لان ذلك يوجب
 كيفية واحاطة وليس كذلك الرويت والنبی صلی الله علیه وآله
 وسلم شبه النظر بالنظر لا المنظور اليه" قال الشيخ على جواز
 رويته ازین سخن وہم آن رو روا باشد لیکن تحقیق اینست البتہ باشد سخن طریقہ
 جواب و سوال است یعنی جواز رویت گفتی و خداوند سبحانہ میگوید لا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ
 شیخ جواب میگوید کہ نفی ادراک نفی احاطہ و نفی کیفیت کرده است بیند لیکن محیط بدو
 درک کیفیت او نباشد و آنچه رسول اللہ فرمود سترون و بکم کماترون
 القمر ليلة البدر معنی اینست تحقیق سراسر انجام خواہید دید پروردگار خود را چنانچہ
 ہر رات شب چہارہ رسول اللہ این نگفتہ است کہ او تعالیٰ ہجوماً شب چہارہ
 شد این گفتہ است چنانچہ ہر شب چہارہ را می بینید و ان ہیج شبہ و شک نیست
 و بین ہم ہیج شبہ نباشد کہ خداے را نہ بینید پس این آمد کہ تشبیہ نظر بہ نظر کرد
 از مرتبتہ بہ مرتبتہ این نگفت آنرا کہ شامی بینید ہجوماً است این گفت چنانچہ
 مر شامی بینید ہچنان خداے را بہ بینید و بدانید کہ ما خداے را تحقیق دیدم
 ۳۔ **قوله** "فی قوله عليه السلام سترون و بکم يوم القيامة
 کماترون القمر ليلة البدر لا تقنأمون فی رویتہ" ترجمہ تمام
 حدیث تحقیق شام سراسر انجام بہ بینید پروردگار خود را چنانچہ می بینید ہر رات شب چہارہ
 و دیدن ہر شب چہارہ ہیج یکے مرد دیگرے را مواخر نیست و ہیج یکے ندارد۔

فصل ۵

۱۔ **قوله** "واجمعوا علی ان الاقرار والایمان بجملة ما
 ذکر اللہ تعالیٰ

ذکر الله تعالى فی کتابه واجب و جاءت به الروایات عن النبی صلی الله علیه و آله وسلم من الجنة والنار و اجماع صوفیان است ایشان قرار دارند و ایشانرا ایمان بدین تحقیق است که هر چه در کتاب الله گفته است و به احادیث صحیح ثابت شده است آن همه حق است چنانچه بهشت مراد از مقامی است در و کوشکها است و باغها است و درختان اند هر جنس میوه و چشمه ها روان و حور و غلمان و تختها و اکل و شرب و جماع و آن ابدی است سرمدی و دوزخ عبارت از مقامی است که انجا آتش میسوزد و آن آتش ازین بچند مرتبه بیشتر و مردم گنہگار خصوص اہل شرک و کفار و در و انواع تعذیبات و در و مار و کژدم و کلاب و هر چه مانند این باشد و آن مردمان که در و اند و میسوزد و اضطراب و آواز و نوح و آواز و بیرون آمدن نه جاودانه افتاده بسوزند۔

۲۔ قوله "واللوح" و لوح تخته است بعضی گویند از ان مقصود تخته است

در و اسمای جمله مخلوقات نوشته و رزق و اجل نوشته اگر یکے کافر زاده است
 اورا به نسبت او فرو نوشته اند فلان بن فلان و او مسلمان شد و او یکے از اولیا
 گشته از انجا خطی کشیده و میان اہل اسلام و اولیا آورده اگر شجره من بینی
 بدانی کہ عین صورت لوح محفوظ است و در و محو و اثبات همه جاری است کسے را
 رزق زیادت کنند از انچه مکتوب است و ہم چنین اجل یحیوا لله ما یشاء
 وَ یُثَبِّتُ ۚ وَ یُعْزِزُ ۚ اُمُّ الْکِتَابِ و این در کنار شاهد این فرشته است
 و سر او بتکیه عرش و طول او و عرض او ما شاء الله خدا داند تا چه قدر است و در لوح
 تورات و انجیل و زبور و فرقان مسطور است چنین گویند کہ در لوح آیتے نوشته
 پیدا شدے جبرئیل آزا دیدے بر رسول الله رسانیدے و نسخ و منسخ ہم از
 قبیل محو و اثبات است۔

۳۔ **قوله** "والقلم" طو لے وعرضے ندارد و تراشے و قطے و شکافے
 نہ اما چنین نماید غیب آن ید را انگشت و کف و قبضے و راندن و چنانچه کاتب قلم رانی
 کند اما چنین نماید گوئی اصبعی هست و قلم را به ان اصبع گرفته راندنی هست چنانچه راندن
 آواز قلم کے بشنود و گویند این قلم فرشتہ ایست و لوح ہم فرشتہ ایست۔

۴۔ **قوله** "والحوض" در بہشت حوض است چنانچه اینجا آبے گرد آید
 می بینی و اول بہا دارد و آب آن حوض سپید تر از شیر و شیرین تر از شہد و خوشبو تر
 از مشک و کافور است و گرد بر گرد قدح ہا نہادہ اند مردارید و زبرجد و از زر
 و نقرہ و لعل بعضے گویند آن آبے روانے است آنرا حوض کوثر نامند و طول
 و عرض او خداوند چہ قدر است و آنکہ گویند حوض کوثر پیش در بہشت است آن
 نہ داخل بہشت است نہ از بہشت خارج و چنین گویند چشمہ ایست در بہشت
 و آن چشمہ را ناودانے است از رہ آن ناودان آب آن چشمہ در حوض می افتد
 ہر کہ یکے قدحے از ان خورد تا پاک و تعب و تشنگی از و برود امانت آشامیدن

وایم باشد۔

۵۔ **قوله** "والصراط" صراط پے است از موسیٰ باریکتر و از تیغ تیزتر
 و در وقت گزشتن از ان پل تاریکی باشد کہ از شب تاریکتر و ہر کہ بر سپروی انبیا
 مستقیم تر او در گزشتن آسان تر یکے آنچنان بگذرد کہ اندک پل در میان بود یا نہ
 و آنکہ نتواند گزشتن یا کافر است یا فاسق و این پل در میان دوزخ و بہشت نہادہ اند
 و دوزخی بلغزد و در دوزخ افتد و بہشتی در بہشت رود۔

۶۔ **قوله** "والشفاعت" مطیعان را رسول اللہ شفاعت کند و طاعت
 ایشان قبول افتد عاصیان را شفاعت کند از عذاب دوزخ بر ہاند و اولیاء را مقام
 شفاعت باشد رسول اللہ از خدا اذن شفاعت طلبد رسول اللہ را فرمان شود پس ران

خود را بگو تا شفاعت کنند۔

۷ **قوله** "والمیزان" ترازوئے است دو پلہ دارد ہر پلہ را سکان ریسمان است و آن ریسمان ہا متعلق بہ چوبے کہ از ان ترازو بیبا شد و در میان آن چوب ریسمانے کہ بدان بگیرند وزن کنند اعمال را متشکل بہ اجساد سازند بعضے جسد خفیف و بعضے جسد ثقیل بحسب آن گرانے و سبکی اعمال معلوم شود و آنکہ گویند کہ ازین میزان این مراد است چنانکہ میزان العروض چنانچہ بیتے را بعروض وزن کنند موزونی و ناموزونی و راستی و کثری معلوم شود کد ام مصراع سبک آمد و کد ام گران آمد ازین کہ گفتم کہ اعمال را متشکل سازند تا سبکی و گرانے اعمال معلوم شود مثلاً رسول اللہ گفت کلمہ سبحان اللہ ہملا المیزان "این کلمہ را متشکل بہ جسمے لطیف روشن کنند پلہ ترازو را مال مال گیر و چنانچہ کلمہ سبحان اللہ ہم ہمچنان است چنانچہ گفتی میزان عروض آن سخن این را مباین نیست۔

۸ **قوله** "والصور" صور مثالش سرون گاوے وحشی باشد فرشتہ یکطرف سوراخ سرون بدہن گرفتہ و دوم طرف کشادہ است چنانچہ کسے منتظر فرمان است چون فرمان شود یک ففے کہ او میزند ہر جا کہ جانیت ہمیر و دوم فف کہ زندہ ہمہ مردگان بزیند۔

۹ **قوله** "وعذاب القبر" ویکے از معتقدات اہل دین عذاب حسی در گور ہست و فرشتہ آیند ایشان را منکر و نکیر و مبشر و بشیر گویند مردہ را زندہ کنند بنشانند روح مقابل او دارند بقبض آن روح تن مردہ زندہ شود آن مردہ را پسند من ربک و من نیک و ما دینک و مرد مومن چنانکہ در جواب گوید ربی اللہ و محمد نبی و رسولی و الاسلام دینی و کافر و مشرک خلاف این بگوید و کذلک از مومن و العیاذ باللہ

عذاب قبر

کہ بے ایمان رفتہ باشد و قاسق از ہیبت آن فرشتگان مترود و مضطرب گردد
و بستہ شود نداند کہ چه گوید۔ اینجا باتو سخن گویم و هر سو گندے غلاظ و شدا و طلاق
و عتاق گوی من بخورم کہ این سخن حق است و صدق است شخصے چون می میرد
میداند کہ من مرده ام و عشاير و اقارب و احباب کہ برو می گیرند او میداند کہ
بر من میگیرند و او بدین رنجہ میشود ناخوش میگردد و غسال کہ او را می شوید او
میداند و با خود میگوید اگر مارا اطہار تے خوبے کند خوب باشد و ہر ریے کہ در اندام
من است میخواید کہ بہ مالغہ رفع کند و روح مرده از خوشبوی حظے تمام دارد
و این کہ بہ آب کا فور میشود و گلہا بروے می دارند ہم ازین سبب و چون کفن
بہ پیچیدن گرفتند او را خوش می آید کہ کفنے صافے سپیدے لطیفے پیچید و بعد از آن
کہ او را بر کردند بر جنازہ نہادند و بر سر گرفتند و بعد از آن کہ او را بر کردند روان
شدند آرزوی برو کہ مرادین صحن ساعے فرود آرد تا من این در و دیوار مسکن خود
را و دایع کنم و کسانیکہ با جنازہ من نخواہند آمد ایشانرا و دایع کنم و پس آن برین
آورند برائے نماز را فرود آورند آرزو دارد کہ مرده صافے متقی امامت کند و
خواہد کہ وقت نماز ہجوم مسلمانان باشد و چون بروند اگر ہنوز گور تمام نشدہ است
او را فرود آورند او میداند این گور کہ می کاوند برائے آنرا تا مرادین گور فرود آرد
و دفن کنند و چون او را برائے دفن کردن را روان کردند در آن حالت شکستگی
دارد کہ آن شکستگی را نہایت نیست روح ہوائے دنیا را بکلی و دایع میشود و سخت
و وسعت صحرائے جہان را و دایع میکند و جاہ و عزت دنیا را بہ احباب و عشاير
و اقارب بکلی ترک میدہد و چون در گور نہادند و سنگہا بر سینہ داشتند و ہر کردند
و بیچ منفذے نگذاشتند و بر سر آن تودہ خاک پر کردند و باز گشتند آواز رفتن

ایشان میشتند آن حالت ہر کہ ہست ولی و نبی صالح و فاسق آن یک ساعت
چنان دشوار است کہ ہومی داند گورے تنگے تاریکے تنہائی آن حالت دشواری
دارد روزے خواہد بود کہ من و تو آنرا احساس خواہیم کرد و درین دشواری
ناگہان می بیند صورتے پیدا می شود با حسنے و جمالے و نمکے خندان کہ از دہن او
نورے بساطے می شود کہ از نور او تمام گور روشن می گردد آنچنان کشادہ می شود
اگر اندک باشد مقدار صفت درک باشد آن صورت انواع پیرایہ پوشیدہ
و دوست در کردار پادار گلو در سر و بوسے از مشک و عنبر و کافور و گلاب خوشبو تر
و اگر ایشان را جمع کنند بدان بوسے نرسد این شخص میگوید کہ درین تنہائی
و تاریکی و تنگہ کیستی تو کہ منس وقت من شدہ آن صورت میگوید آن نمازیکہ تو
بہ اخلاص گزاردی و آن روزہ کہ برائے خدا ایراد داشتی و آن ہوائے نفس بر آن
قادر بودی تو برائے رضاے خداے را از ان بازماندی و ہمہ همچنین یگان
یگان حسنات تمام را جمع کردہ از ان حسنات صورتے ساختہ اند مرا بر تو
فرستادہ اند این شخص گوید یک ساعتے دیگر بہان کہ مرا بر تو انفسے و قرارے
ہست او گوید یک ساعت چہ باشد تا تو درین گوری با تو ام آن شخص آن صورت
را معشوقہ گیر و جملہ ہوا با ولذتہا و اقارب و عشایر و اجباب تمام فراموش کند گوید
الحمد للہ ازین دنیا پلید خلاص یافتم و دیگرے باشد کہ در ان تنہائی و تاریکی
برائے او را شخص پیدا شود سیاہے و دراز قدے دندانہاں پیل و چشمہا
مناک گرفتہ و بینی بالہا چفسیدہ بوے دروے کہ در پیچ پایدی و مردارے
و مزبائے و کلو بے بدست او و شعلہاے آتشی از دہن او برونی آید این شخص
گوید کہ خود تنہا را تاریک و تنگہ خود افتادہ بودم تو دیگر کہ ام بلای کہ آمدی او گوید
آن فسقے کہ کردی و آن نماز کہ ترک کردی و آن دروغے کہ گفتی و ہمہ برین قیاس

جلد سیتہ او یگان یگان برو عرضہ کند و گوید آن اعمال سیتہ ترا جمع کرده اند مرا ساختہ آن صورت منم بگوید برو از پیش او گوید کجا روم تا تو درین گوری من با تو ام درین گفتار بیان حدیث رسول اللہ تمام گفتہ شد کہ القبر روضۃ من ریاض الجنة او حفرة من حفرة النيران و اینکہ گفتم سوال و عذاب گور تمام اثبات شد و آنچه محمد غزالی در مضمون علی اہلہ گفتہ و آنچه یونانیان حکماء اسلامیہ سوال گور و جواب گور را تاویل کردہ اند گفتار ما را ہیچ آبے نیست شخصے میردا و را پر کالہ پر کالہ کنند و در اطراف عالم اندازند اللہ تعالیٰ آن تمام اعضاے اورا جمع کفہ برائے اورا گورے سازد و اورا دران گور کند از سوال گور و جواب گور آن عذابے و راحتے کہ در گور است باوے شود و یکے را بسوزند و خاکستر کنند و خاکستر را پراگندہ کنند ہین حکم دارد و آنچه گفتہ ام یعلم اللہ بہ تقلید نہ گفتہ ام بتحقیق گفتہ ام خدا و مصطفی و پیرو بدین شاہد است و دیگر سوال منکر و نکیر گفتیم۔

۱۱۔ **قوله** "واخراج قوم من النار بشفاعت الشافعين" یعنی مردے باشند بہ سبب فسقے کہ در جہاں کردہ باشند و از ان توبہ نکرده بہ سبب آن در دوزخ ایشان را عذاب کنند این مومنان فاسق را بہ شفاعت نبی یا ولی از دوزخ برون می آرند۔

۱۲۔ **قوله** "والبعث بعد الموت" و صوفیان برین اعتقاد مسلم دارند کہ بعد از مردن ہین تن کہ گداختہ است و خاکستر گشتہ باز از سر زندہ کنند و روح را بعض تعلق دہند چنانچہ در حیات دنیا بود۔

۱۳۔ **قوله** "وان الجنة والنار خلقنا للبقاء" بہشت و

دوزخ آفریده شده اند و جاودانه خواهند بود۔

۱۳۔ **قوله** "وان اهلها فیہما مخلدون" و همچنین بهشتیان در بهشت و دوزخیان در دوزخ جاودانه خواهند بود و دوزخیان همیشه در عذاب و بهشتیان همیشه در راحت۔ نه انجمن است که بهشتیان از بهشت از بسیار ماندن و تمتع گرفتن سیر گردند و دوزخیان از بسیار عذاب و لفی گیرند عادت گیرند بلکه هر یک را لذت تازه تر باشد و عذاب تازه تر باشد و قول آن کسانی که میگویند که از بسیار عذاب وجود دوزخیان چون انس گیر و پس آتش نخواهد سوخت یعنی عذاب نخواهد شد۔

۱۴۔ **قوله** "منعمون و معذبون" گفتم

۱۵۔ **قوله** "من غیر اهل الکبائر من المومنین فانهم لا یخلدون فی النار" این همه گفتیم آیدیم۔

فصل ۶

۱۔ **قوله** "واجمعوا علی ان الله خالق لا فعال عبادہ" کما هو خالق لا عبادہم کما قال الله سبحانه و الله خلقکم و ما تَعْمَلُونَ الله سبحانه جملہ تنہا را و جانہا را آفریده است همچنین ہر فعلی کہ این جان و تن میکند آن فعل ہم آفریدہ خدا است۔ طاعتیکہ مطیع میکند آن طاعت آفریدہ خدا است و کذلک کہ معصیتیکہ عاصی میکند نمازیکہ مصلی میکند اراد آن نماز و آن گزارندہ نماز آفریدہ خدا آن زنا کہ زانی کرد آن زنا کردن آفریدہ خدا و ہم همچنین مومن و ایمان مومن و کافر و کفر کافر آفریدہ خدا اکنون بدانکہ آنرا خدا برائے بہشت آفریدہ است و در نظر او آن افعال می آفریند کہ اولایق بہشت باشد۔

و کذا کہ آزا کہ اور ابرائے دوزخ را آفریده است اینجا پرسند کہ چه باشد این فعلی را کہ خدا آفریده است
و بمقابلہ آن عذاب کند نہ آنکہ این ظلمے صریحی باشد اکنون گوش و ارغفل ابرار
آرد این سخن مارا بنور ایمان فہم کن فردا آمتا و صد قنا کافر را در حضرت بیارند
فرمان شود اورا بمقابلہ کفر او در دوزخ باندازند کافر گوید کہ کفر مرا تو آفریدی و
بمقابلہ آن مرا عذاب میکنی نہ آنکہ این ظلمے صرفی است خداوند تعالیٰ بگوید آئے
ترا و کفر ترا از عدم صرف کہ اورا مادہ و ہیولی نبود آفریدیم و ترا و کفر ترا متحد آفریدیم
و تا تو بودی ترا و کفر ترا ساعتی فساد می آفریدیم ترا با کفر یا نیدیم و میرانیدیم و تا
تو در حضرت من آئی ترا و کفر ترا آفریدہ میداشتم و این کہ در حضرت من آمدی ترا
و آمدن ترا و کفر ترا آفریدہ آورده ام و اینکہ ایستادہ در حضرت ما حجت میکنی
این ایستادن ترا و حجت گفتن ترا من می آفرینم و ترا کہ در دوزخ میفرستم ہر گاہ
کہ تو ان طرف میزنی آن گام ترا و آن زدن گام ترا با تو و کفر تو متحد می آفرینم
و دوزخ من آفریدہ ام و آتش را من آفریدیم و سوختن و خاصیت سوختن در آتش من
آفریدیم و آتش را بر تن تو من گذاشتم و تن ترا کہ قابلیت سوختن دارد آن تن را و قابلیت سوختن را
من می آفرینم و آن وجدان دروے کہ از سوختن آتش تن تو می یابد این وجدان و آن
درد و این نار و سوز از وجدان درد تو من آفریدیم و خلود در آتش من آفریدیم اکنون اندیشہ
کن کہ ظلم از کدام در سچہ سر کشید دروے نمود اے علما و اے صوفیہ و اے عقلا
نقابے کہ بر روی عروس سرقضا و قدر بود محمد **بینی** بحکم محمد رسول اللہ و علی ولی اللہ
بہمہ آراستگی جلوہ دادہ است ہاں و ہاں اگر مر واید نظارہ شوید کہ ہیچ مشکلی در میان
نماندہ است **فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ** بیان درستی فرمودہ اینقدر باید دانست
رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمود اذاکر القدر فامسکوا یعنی
لیس ہنا اشکال و لیس مجال قیل و قال فان کبیر المتعال بین

ما کان من الحال والاستقبال فان الامر ظاهراً بھا للرجال
وغیر ما یثبت و سانس وهو اجس فی النفس شیخ فرمود کہ چنانچہ
ایمان مخلوق است انتعال ایمان ہم مخلوق است برائے اثبات این سخن را آیت
کلام اللہ آورده و قال اللہ تعالیٰ وَاللّٰهُ خَلَقَکُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ معنی
اینست شما را آفرید و عملی کہ شما میکنید آن ہم آفریده اوست و مَا تَعْمَلُونَ
اگر ما مصدریہ است معنی این باشد خلقکم و عملکم و اگر موصولہ است
معنی این باشد خلقکم الذی تعملونہ این سخن محققان و موحدان ضریف
است سخن معتزلی مشرک خلق آوردن مصلحت نباشد زیرا چہ ترجمہ دراز شود و سخن ناشائستہ
بیارم و در دفع آن کوشم زبہ گمراہی آمدہ باشد۔

۱۔ **قوله** "وان الخلق کلهم یموتون باجالهم واعتقاد
صوفیان است و اجماع ایشان بر نیست کہ ہر کہ می میرد برائے اورا مہلت خدای
تبارک و تعالیٰ تعیین کردہ است بدان مہلت می میرد۔

۲۔ **قوله** "وان المقتول یموت باجلہ" و آنکہ کشتہ شدے میروہ مہلت خود یعنی
آنچنین نیست کہ اگر نمی کشتند نمی مریے برائے اورا این تعیین بود کہ فلان وقت و فلان ساعت او بکشتن میزد
۳۔ **قوله** "وان الشراء والمعاصی کلہا بقضائہ و قدرہ من غیر ان یکن
لاحد من الخلق علی اللہ حجة بل للہ الحجة البالغة و انه لا یرضی
عبادہ الکفر والمعاصی والرضا غیر الارادة" این سخن بالاگفتہ آمدہ ام۔

۴۔ **قوله** "ویرون الصلوة خلف کل بر و فاجر۔ ولا
یشہدون لاحد من اهل القبلة بالجنة الخیراتی بہ ولا
یشہدون علی احد بالنار لکبیرة الخی بہا و صوفیان اعتقاد دارند
برین کہ نماز پس ہر نیک مردے و بد مردے روا باشد کہ بگذارند و این مسئلہ ہم

بالارفتہ است۔ و گواہی نمی دهند بر هیچ یکے کہ او بسبب عمل در بهشت برود و رفتن
در بهشت بفضل اوست با همه اعمال حسنه۔ فقیهان گویند حسانات نشان بهشت
است و سیئات نشان دوزخ است۔ صوفیان گویند که خداے را دو بهشت است
و دو دوزخ است اعمال حسنه بهشت نقد دنیا است و دنیا نمونه آخرت (و) اعمال سیئه
دوزخ دنیا است هرگز بهشت نقد دادند او را بهشت وعده بدهند و هرگز دوزخ نقد
دادند او را و دوزخ وعده اندازند۔ یونانیان حکیمان فلسفه بهشت حسی را منکر اند
و هم بچنین دوزخ حسی را۔ ایشان بهشت معنوی میگویند همین اعمال حسانات را
و دوزخ معنوی گویند همین اعمال سیئه را اکنون دوست من اگر اعمال حسانات است
یا نشان بهشت داری بر قول فقیه و یا در عین بهشتی بر قول صوفی محقق و حکیم یونانی
و دوزخ بر عکس۔ اینجا لطیفه هست۔ بهشت بهشت است و بهشت جفت است
و جفت دلیل بر وصال دارد پس بهشت عبارت از وصول به جمیع مرادات باشد و دوزخ
هفت است و هفت طاق است و طاق حکایت از فراق کند پس دوزخ عبارت
از حرمان جمله آرزوها باشد اللهم انا نسألك الجنة و نعوذ بك
من النار۔

۶ قوله "و یرون الخلافت فی قریش"۔ و اعتقاد دارند که
خلافت در قریش است و خلیفه جز قریشی نباشد و قریش مکه است و دیه های
که گرد بر گرد مکه است چنانچه بنی تمیم و بنی عدی و بنی محزون و غیر آن بسیار اند۔
۷ قوله "لیس لاحد منازعتهم فیها" و نیست منازعت
مریج یکے را با ایشان در حق خلافت نزاع و منازعت۔

۸ قوله "ولا یرون الخروج علی الوکات وان کانوا ظلمة"
و اعتقاد دارند که بر وایان بخصم برون آیند اگر چه این وایان ظالم باشند با بقاء

و صول دین و این ظلم سختی بر ما لایق است و حدیثی بغیر حق اما قصاص همانچه
فقها گفته اند -

۱۰

۹- **قوله** "و یومنون بالكتاب المنزلة والا نبیاء
والمرسلین" و ایمان دارند بکتاب های که از خدا بر انبیا منزل است چنانچه
توریت و زبور و انجیل و فرقان و صحیفه که برابر ایهیم صلوات الله علیه و علیهم اجمعین
و ایمان دارند بر جمله پیغمبران که ایشان همه از حق بر حق آمده اند -

۱۰- **قوله** "وانهم افضل البشر" و ایمان برین دارند که انبیا بر جمله
بشر فاضل اند -

۱۱- **قوله** "وان محمد صلی الله علیه و سلم افضلهم"
و اعتقاد دارند برین که محمد رسول الله بر جمله پیغمبران فاضل است -

۱۲- **قوله** "وان الله تعالی ختم به الانبیاء" و ایمان دارند که
خدا تعالی ختم به محمد کرده است یعنی بعد از او پیغمبری نباشد -

۱۳- **قوله** "وان افضل البشر من بعدهم ابو بکر ثم عمر
ثم عثمان ثم علی" رضی الله عنهم اجمعین و اعتقاد دارند
بعد بعثت رسول الله بهترین مردمان ابو بکر بعد آن عمر و بعد آن عثمان بعد آن
علی رضوان الله علیهم اجمعین - و شیخ الشیوخ شهاب الدین
سهروردی رساله در عقیده نوشته و آنرا علم الهدی نام کرده و در آنجا نوشته و امضاء
عن التفضیل -

۱۴- **قوله** "ثم تمام العشرة" بعد ازین چهار نفر شش دیگر اند
طلحه - زبیر - سعد - سعید - ابو عبیده جراح - عبد الرحمن عوف - سعد ابی وقاص
این شش را بان چهار عشره مبشره گویند زیرا چه رسول الله ایشان را به بهشت بشارت

واده است آن چهار بر آن ترتیبی که گفتیم برین هر شش فاضل اند و این شش بر دیگران فاضل اند.

۱۵ **قوله** "ثم افضلهم الذي شهد لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم بالجنة" انا زاكه رسول الله گواهی به بهشت داده است ایشان فاضل اند چنانچه حمزه عبد المطلب و عثمان مظعون و دیگران و بدریان با جمعهم.

۱۶ **قوله** "ثم القرن الذي بعث فيه رسول الله عليه السلام بعد ازین عقیده که گفتیم معتقد اینست که عهد رسول الله بهترین عهد با بعد از عهد ابوبکر پس ازو عهد عمر و چیز عهد عثمان - اما اینجا سخن به اشباع در شرح عربی نوشته ام هما اینجا تتبع کن - و بعد ازین عهد تابعین و بعد آل تبع تابعین زیرا درین دو عهد مروجی بوده اند چنانچه شرط دین باشد بر آن رفته اند اما اینقدر بدان مذهب اعتزال و خوارج و مذهب روافض و مذهب جهیمیه و مذهب جناب و مذهب مجرّه همدین ایام خاصه که صحابه زنده بوده اند که این مذاهب سر بر کرده اند.

۱۷ **قوله** "ثم العلماء العاملون ثم انفعهم للناس" و بعد از ان علمای که بمقتضای علم عمل کرده اند ایشان فاضل اند.

۱۸ **قوله** "واجمعوا على تفضيل الرسل على الملائكة" و اجماع صوفیان است که پینا مبران بر فرشتگان فاضل اند و این فاضل و مفضل که گفتیم مراد قربت حق است و اطلاع بر اسرار و آنکه ایشان تفضیل ملک بر رسول گویند نظر ایشان بر ظاهر طاعت است و ظاهر خلقت ایشان خبر از قربت حق و امر آن چنانچه معتزل و بعضی متکلمان.

۱۹ **قوله** "واختلفوا في تفضيل الملائكة على المؤمنين و صوفیان

اختلاف کرده اند کہ مومنان نحو اس و اولیا، مقربان حق ایشان فاضل اند بر فرشتگان یا فرشتگان بر ایشان این اختلاف ہم بر آن منوط است کہ بامعترض و متکلمانست۔

۱۔ قولہ "وبین الملايكة تفاضل كما بين المومنين"

و میان ملائکہ یکدیگر را تفاضلے ہست میان ایشان ہر یکے بر دیگرے فاضل است۔
فرشتگانے اند کہ ایشان را عالیشان گویند ایشان از ہمہ فرشتگان فاضل اند مثلاً
سراچہ زوہ اند کہ از دیبا و حریر و سندس و استبرق نیست و طولے و عرضے ندارد و مینہا
از زر و نقرہ و زبرجد و مروارید نہ و کذلک طنا بہاے او اما چنین نماید گوئی طولے
و عرضے و دیبا و حریرے و مینہاے زر و نقرہ و شخصے پیش در او ایستادہ آن
جن و انس نہ و لے چنین نماید گوئی مردے ایستادہ چوبے بر دست چنانکہ
در بانہا نراست آن دست اورا کفے و اصبعے و قبضے : اما چنین نماید و آن
چوب را درازی و پهنائی و کوتاہی : و از زر و نقرہ : اما چنین نماید گوئی زرے
و نقرہ است یا زبرجدے یا مرواریدے اکنون آن سراچہ فرشتہ و آنکہ ایستادہ
آن فرشتہ است و آن چوب فرشتہ و طنا بہا فرشتہ و کسے از درون سراچہ پروان
می آید سخنے می گوید آن ہم فرشتہ است ایشان را فرشتگان عالی گویند ایشان بر جمہ
فرشتگان فاضل اند۔ رین حکایتے کہ گفتم مصدقے نباشد بلکہ کسے کہ مطلع است۔

فصل ۱

۱۔ قولہ "واجتمع علی ان طلب الحلال فريضة" اجماع

است کہ طلب حلال فريضہ است زیراچہ خداے تعالیٰ حرام را منع کرد و در میان حلال
و حرام ضد یک ضد ممنوع شد و دوم ضد مأمور آمد۔

۱۔ قولہ "وان الارض لا تخلوا من الحلال" روئے زمین خالی از حلال نیست اگر فرض کنیم جہاں سرسبز حرام گیر و از منحصہ کہ بازدارد۔

۲۔ قولہ "لان الله تعالى طالب العباد بطلب الحلال" وقول النبی علیہ السلام طلب الحلال فریضہ و دلیل آخر قد مالقناہ من قبل و ولیی دیگر بالا گفته ام۔

۳۔ قولہ "و لم یطالبہم الا بما یمکن" و طلب الحلال فریضہ است خدا طلب او فرمودہ و طلب کاریکہ و روا مکان مروج باشد آن فرمایند محال نفرمایند پس معلوم شد کہ روئے زمین خالی از حلال نیست۔

۴۔ قولہ "الا انه یقل فی موضع و یکثر فی موضع لیکن انجین باشد و زمین بسیار باشد و در زمینے اندک و این نیز بہت در زمانے بسیار باشد و در زمانے اندک۔

۵۔ قولہ "فمن کان ظاہرہ جمیلًا لا یتہم فی مالہ و کسبہ" ہر چہ ظاہر او محمود باشد یعنی از حال او این احساس میشود کہ او مروت بہت پنج وقت نماز بجماعت میگذازد و از مناہی محترزمی باشد انجین کہ در مال او و کسب او گمان بد نہرند و بروہم تہمتہ نکنند مثلاً مروت نساج است و رحق او گمان نکنند و ربا فتن جامہ خیانت و اردیاندار و مال او از کدام وجہ است و از کدام جہت است۔

فصل ۸

۱۔ قولہ "واجمعوا علی ان کمال الایمان اقوار باللسان و تصدیق بالجنان و عمل بالارکان فمن ترک الاقرار فهو کافر و

ادعی کہ ظاہر مروت
اعتماد الیہا کافیست

من ترك التصديق فهو منافق ومن ترك العمل فهو فاسق ومن ترك الاتباع فهو مبتدع“ کمال ایمان برعایت این سه چیز است اقرار کند بزبان کہ خدا یکے است و محمد پیغمبر است برحق است چنانچہ میگویم لا اله الا الله محمد رسول الله اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له واشهد ان محمدا عبده ورسوله وتصديق بالجنان یعنی آنچه بزبان اقرار کرد و بدل مصدق باشد یعنی ہم بچنین است راست است درین شکے شبہ شکے نیست و اگر گسے بدل داند این دین راست است و بزبان گوید خدا یکے و محمد پیغمبر برحق است اما کلمہ طیبہ و کلمہ شہادت نکوید او مسلمان نباشد۔

۲۔ قولہ ”و عمل بالارکان و عمل بالجوارح“ بدست

و پائے و زبان یعنی نماز گزارد و روزہ دارد و زکوٰۃ دہد و ہرچہ بشرط بر و فرض شدہ باشد بجا آرد و دیگر نفس را بازداشتن از چیزے کہ خدا آنرا حرام کرده است و آن نیز داخل بعمل ارکان است۔ اکنون بدانکہ اقرار بزبان و تصدیق بہ دل اصل ایمان است اما عمل بارکان رکنے زاید است و اگر بعد رے از عذر یا و موجبے از مواجب ترک صلوٰۃ کند یا فریضہ دیگر او مسلمان باشد مگر آنکہ مستحل یا مقصر بر مناہی باشد علما حکم بکفر او کنند چنانچہ رسول اللہ گفتہ است من ترک الصلوٰۃ عامداً و متعمداً فقد کفر و دیگر میان اقرار و تصدیق این فرق است اقرار بعد رے ساقط شود چنانچہ یکے را بقتل و برجم تخویف کنند اگر درین محل ترک آرد کافر نباشد اما تصدیق رکنے اصل است کہ بہ بیچ وجہے احتمال سقوط ندارد فمن ترك الاقرار فهو کافر ہر کہ بغیر عذر رے اقرار ترک آرد او کافر است و ہر کرا با وجود اقرار دل مصدق نیست

نہیں اور منافق است۔ اکنون این قدر بدان کہ این اقرار و این تصدیق شامل است
 مرد احدانیت خدا سے را اور سالت محمد را اگر در میان این دو چیز یکے فوت شد
 و یا شکے در خاطر آمد او مسلمان نیست۔ این کہ گفتیم تصدیق و اقرار بالو لازم و لواحق
 او همان من قبل گفتیم "و من ترک الحمال فهو فاسق" ہر کہ عمل ارکان ترک
 آرد او فاسق باشد مومن باشد اما مومن فاسقے۔ فسق چیت از روے لغت
 التجاوز عن الحد اے مرد فاسق ظالم۔ درین مثال یکے اندیشہ کن دو حلقہ فرض
 کنیم یکے حلقہ اسلام نام نہادیم و دوم را حلقہ کفر و حلقہ اسلام نظارہ
 شود و چہ بینی نماز و روزہ و تسبیح و پاکی نفس و تصدیق و خدا پرستی و آنچه مانند
 اینست و در حلقہ کفر لو اطلت و شرب خمر و زنا و معاصی دیگر باشد اکنون ہم تو
 بانصاف بگو اے دوست من آن مسلمانے کہ خواہد فسقے کند او را از دایرہ
 اسلام بیرون باید آمدن در دایرہ کفر و آید آن کار کند اکنون این رواداری
 کہ خارج از دایرہ اسلام شوی و داخل در دایرہ کفر گردی۔ معتزلی گوید فاسق
 از اسلام بیرون آید اما در کفر نیاید اگر ہمیر و بغیر تو بہ کافر مرده باشد و در انقض و فواج
 میگویند مومن بفسق کافر شود خدا برایشان رحمت کند کہ ایشان اصلاً ایمان برجا
 داشتند گفتند کہ مومنے باشد و لے مومنے فاسقے اینقدر کردند جائے بازگشت
 نگذاشتند اما یک بلا سے زاد کہ فاسق و لیر شدند ہر چہ کنیم کنیم ایمان باقی است
 نشیدہ کہ صوفیان میگویند المعصیت یزید الکفر کما ان السجی
 یزید الموت یعنی گنہ بکفر کشد چنانچہ تپ نشان مرگ۔ و صوفی بزرگے
 دیگر گفته است المعصیت دہلیز الکفر و دہلیز داخل خانہ است
 اگر مردے خانہ را فروخت در وقت فروختن نام دہلیز نہ است قاضی حکم کند کہ
 دہلیز داخل خانہ است۔ آہ در قرآن فاسق و ظالم گوید و کافر مراد و ارادے بدکار

بے انصاف نہ آنکہ مجازاً کافر شدی آخر میان حقیقت و مجاز علاقه باید۔ "و من ترک الاتباع فهو مبتدع" از اتباع مصطفیٰ بگذرد و سنن او بجا نیار و اورا مبتدع نامند چنانچہ قلندر و چیدری و مولہ و اگر باین صورت ترک سنت است و ترک عبادات باشد ایشان را لمحمد نامند۔

۳۔ **قوله** "وان الناس يتفاضلون في الايمان" و معتقد صوفیان است کہ مردم ہومن در ایمان یکے بر دیگرے فضلے دار و مثلاً یکے ایمان بیقین دار و شیطان از گناہے بر دل و سوسہ میکند مردم ہومن بقوت ایمانی بہرہاں انی و ملی بہ حجت عقلی و شرعی آزاد و فتح میکند و علم یقین کہ بعدہ عیان باشد و سیومی عین الیقین دار و چہارمی حق الیقین فعلی ہذا ہر یکے در مرتبہ از دیگرے فاضل است اما در اصل اقرار و تصدیق ہر دو متساوی اند۔

۴۔ **قوله** "وان المعروف بالقلب لا ينفع ما لم يتكلم بكلمة الشهادت" این سخن عنقریب گفتہ ام بسیار کفار با من نشستہ اند و در معارف و حقایق با من سخن گفتہ اند و من بایشان گفتم مصدق دین ما شدند و بہ حقیقت این اقرار کردند و مع ہذا این دو کلمہ نگفتند این تصدیق و این اقرار ہیچ نفع ایشان نکند۔

۵۔ **قوله** "الا ان يكون له عذر ثبت بالشرع" و این ہمہ بالا گفتہ ام۔

۶۔ **قوله** "ويرون الاستثناء في الايمان من غير شك" بل علی سبیل التاکید و المبالغۃ لان الامر مخيب و اعتقاد دارند در ایمان انشاء اللہ گویند نہ بر طریق شک بلکہ بر سبیل تاکید زیرا چہ کار حقیقت در غیب است کہے نہ اند تا عاقبت کہے بر چہ باشد۔

۷ **قوله** "وسئل الحسن البصری رحمۃ اللہ علیہ
 امو من انت حقاً قال ان اردت ما یحقن بہ دمی و یحل بہ
 ذبیحتی و مناکحتی فانا مومن حقاً و ان اردت ما دخل
 بہ الجنان و انجوابہ من النیران و یرضی بہ الرحمن فانا
 مومن انشاء اللہ" از حسن بصری رضی اللہ عنہ پرسیدند کہ تو این ساعت
 مومنی بحقی جواب داد اگر از سوال این مراد داری کہ بمقابلہ خون بحق قصاص خون من
 ریزند یا آنکہ خون رختن من روا نباشد از آنچه مومنم و خوردن مذبوحہ من روا باشد
 و نکاح من با مسلمہ و مومنہ شاید پس من بحقیقت مومنم و اگر این مراد داری کہ من
 بدین ایمان این ساعت از دوزخ نجات یابم و در بہشت در آیم و خدا از من راضی
 باشد پس من مومنم انشاء اللہ۔ بدانکہ انشاء اللہ برائے شکے راست نہ برائے
 تاکید را۔

۸ **قوله** "استثنانی قوله تعالی لتد خلن المسجد الحرام
 ان شاء اللہ امینین و لیس ہنا شک" و خداوند سبحانہ و تعالی در کلام اللہ
 گفتہ است لتد خلن المسجد الحرام ان شاء اللہ معنی آیت این است
 بتحقیق و تاکید شما در مسجد حرام انشاء اللہ در آیند و خداے را در آمدن ایشان بیج
 شکے نبود محمد **بینی** میگوید کہ رسول اللہ در مدینہ خواب دید و بار رسول اللہ گفتند کہ
 اصحاب تو در مسجد حرام بصفت قصر و حلق در آیند رسول اللہ از مدینہ روان شد
 و صحابہ باوے از مدینہ آمدند۔ حدیبیہ مقامے است نزدیک مکہ قریش مانع آمدند
 درون آمدن نداوند معاہدہ شد کہ این بار آمدن نہ ہم بار دیگر بیای آمدن خواہم
 مروے کہ ایشان را در ول شکے و گمانے بود و سورہ در خاطر شد کہ رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم گفتہ کہ در مسجد حرام در آیند بصفت قصر و حلق نہ با مسجد حرام

دیدیم و نہ خلق کر دیم و نہ قصر ابو بکر رضی اللہ عنہ گفت رسول اللہ این نگفتہ کہ این بار در آیم رسول اللہ گفتہ کہ در آیم و آن تاکہ باشد بار دیگر در خواہیم آمد رسول اللہ بار دیگر بقہر و غلبہ آمد مکہ رافتہ کردند بقہر و غلبہ و در آمدند زیارت کعبہ کردند و خلق و قصر کردند این آیت در شان این نازل شد لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رُسُولَهُ الرُّعُيَا بِالْحَقِّ خدا راست کرد و خواب پیغامبر خود را و آن خواب چہ بود لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَ مُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ مقول خداوند تعالی اینست این مقول رسول اللہ است کہ خواب اینچنین دیدہ بود پس انشاء اللہ نہ برائے تاکید را بہت است این حکایت خواب رسول است۔

۹۔ قَوْلُهُ "وَسَيَلُّ بَعْضُهُمْ عَنْ هَذِهِ الْأَسْتِثْنَاءِ مِنَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى فَقَالَ أَرَادَ بِذَلِكَ تَأْدِيباً بِعِبَادَةِ وَتَنْبِيهاً لَهُمْ" بر آن تقریرے کہ شیخ معنی کلام اللہ گفتہ است از صوفی بزرگے این سوال کردند کہ چہ سر بود اللہ سبحانہ عالم الغیب و الشہادۃ است استثنائے کہ درو گمان شک رو دبرائے چہ گوید آن بزرگ جواب گفت برائے تاکید را و برائے تنبیہ و تعلیم عبد را کہ او سبحانہ کہ عالم الغیب و الشہادۃ است در کلام خوش انشاء اللہ گوید شمارا باید کہ ہر طریق بہتر و اولی بگوئید۔

۱۰۔ قَوْلُهُ "عَلَىٰ أَنْ الْحَقُّ إِذَا اسْتِثْنِيَ مَعَ كَمَالِ عِلْمِهِ لَا يَجُوزُ لَحْدَانِ يَحْكُمُ" وہاں معنی کہ گفتیم با کمال علم انشاء اللہ گوید بروگیرے اوجب و الزم باشد۔

۱۱۔ قَوْلُهُ "مَنْ غَيَّرَ اسْتِثْنَاءَ لِقَاصُورِ عِلْمِهِ وَلِذَلِكَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَهْلِ الْمَقَابِرِ وَانْشَاءَ اللَّهُ

فصل نهم ۳۷ راجح الکلب و تجارت ترجمه آداب المریدین

عن قریب بکم لاحقون ولم یکن شاکاً فی الموت واللاحق
بهم رسول الله و در گورستان گذشت و این سخن گفت انشاء الله بکم
عن قریب لاحقون بتحقیق ما به نزدیکی انشاء الله بشما خواهم پیوست
و رسول الله در مرگ و پیوستن به دوگان شکی ندانست و با این همه گفت انشاء الله
پس انشاء الله براسه تاکید راست - اینجا دو سخن است یکی در موت الحق شک
نکرده است عنقریب شک کرده است و دوم موت امری طبیعی نیست امر ارادی
و قصدی است میتواند بود از قدرت او هیچ بعید نیست که یکی را بآفریند و او را
عمر ابدی دهد چون موت متعلق به مشیت و ارادت او باشد پس انشاء الله
درست آید -

فصل ۹

۱- قوله "واجمعوا علی ابا حنبله کسب و التجارات
والصناعات" صوفیان اجماع کرده اند که سالک را مباح باشد که کسبه
کنند چنانچه نساجی و خیاطی و غیر آن و تجارت کالا از جائے بجائے بریزد یا هم در
شهر بستاند و آتراهم در شهر برکجه بفروشد بسیار مشایخ این هر دو کار کرده اند -

۲- قوله "علی سبیل التعاون علی البر و التقوی من
غیر ان یری ذلک سبباً لا سبباً لرب الرزق" کسب برای آنرا میکنند
که بر نیکی کاری و پارسای پاری دهد و این نباشد که این سبب براسه رزق است
اگر این نکنیم بگرستگی میریم -

۳- قوله "وان السؤال آخر کسب الموء ولا تحل المسالة"

لغنی ولا لذلّی مرأۃ سوی و بتحقیق سوال آخر کسب مرواست و روا نباشد مرغنی
 را کہ سوال کند مرغنی کسے باشد کہ فوت آن وقتے کہ اوست برو باشد نہ اینچنین کسے را
 سوال روا باشد و نہ کسے را کہ با فوت است۔ حال این سخن اینست اگر کار برین کشد کہ
 اگر سوال نہ کنم بخورم بعض فرائض از من فوت شود لابدی باشد کہ سوال آن بکند بخورد۔
 خواجہ من میفرمود پس آنکہ کار بدین کشد اقامت فرائض نتواند کرد شب را
 رو بہ پیچید و درے چندے شئیاً للہ گویان بگذرد آنقدر کہ گدائے افتد کہ ستد
 جوع او شود باز ماند شیخ کہ فرمود او را بہ پیچید برائے آنرا کہ آبر و نرود و مرد خیس نگردد
 گدائی را پیشہ سازد۔ لقمہ گدائی شیرین ہمتی است بایزید گدائی میکرد و کاسہ
 بروست داشت شہبازے و گر گفت طیفور گدائی از من آموز بر درے ایستادہ
 خواستے کرد پر کالہ کہ یافت ہما نجا ایستادہ خورد ہم ہمچنین دوسہ درگشت خورد آبے
 طلبیدہ آشامید گفت بایزید گدائی ہمچنین کن این کہ در کاسہ جمع کنی بخوری این گدائی
 نباشد ذخیرہ باشد یک پر کالہ در کاسہ تو دوم چہ می خواہی این تمام کن بعد آن و گر
 طلب۔ و آنکہ بالا گفتم آخر کسب المرء اگر بکسر فا باشد یعنی این باشد آخرین
 کسبہا گدائی است یعنی اگر ہیچ کسے نہ ماندہ باشد آخرین کسب گدائی است و در
 کتب سلوک دیدہ ام السؤال احد اکساب المرء او من احد اکساب المرء

فصل ۱۱

۱۔ قوله "واجمعوا علی ان الفقر افضل من الغنا اذا كان
 مقرونا بالرضا" اجماع صوفیان است کہ فقر از غنا افضل دارد کیکہ بدرویشی
 راضی باشد درویشی او بر تو نگری دیگران فاضل است۔

۲ قوله "ولذلك اختاره رسول الله صلى الله عليه وسلم" اشار اليه بذلك جبرئيل عليه السلام حين عرضت عليه مفاتيحه خزائن الارض على انه لا ينقص له مما عند الله جناح بعوضة فاشار اليه جبرئيل ان تواضع فقال اريدان اجوع يوما واشبع يوما فاذا جعت تضرعت اليك واذا شبعت حمدتك وذكرتك وشكرتك "قصه اينست رسول الله صلى الله عليه وسلم بر فاطمه رضى الله عنها آمده و فاطمه در از درون بسته بود رسول الله فرمود در بکشا گفت که برهنه ام گفت چيزی در بر داری همان به پيچ بيا در بکشا گفت آن قدر گلیم نيت که تمام اندام پوشيده شود در از درون انداخت گفت گلیم فرو پيچ و در را بالا کن در بکشا فاطمه همچنان کرد رسول الله سخنی حکایتی که می گفت فاطمه خاموش بود رسول الله گفت چرا با من سخن نمی کنی فاطمه گفت یا رسول الله حاصل بے ادبی نشود و گرسنگی مرا چنان ضعیف کرده است که قوت سخن نمانده است جامه که پیش شکم رسول الله بود دور کرد و سگے بر شکم بسته نمود گفت اگر این سگ در شکم بسته نباشد من بهم سخن گفتن نتوانم همدین حکایت بوده اند جبرئیل علیه السلام کلید های گنجهاے روی زمین بر دست کرده گفت یا رسول الله خدا ترا سلام میرساند می گوید اهل بیت تو مشقت بسیار می بینند این کلید ها بستان نبی بادشاه باش گفت مرا این خوش نمی آید که امروز در دنیا اهل بیت من تمتع کنند فردا بحساب گرفتار شوند جبرئیل در ساعت رفت باز آمد گفت خدا سلام میرساند و میگوید بستان بشرط این که بر اهل بیت تو حساب نباشد رسول الله با ابوبکر بمشورت پیوست ابوبکر گفت اهل بیت تو مشقت بسیار می بینند چوبے حساب است بستان رسول الله رو طرف جبرئیل کرد جبرئیل سر را منحنی کرد رسول الله دانست که او مرا

میگوید تو وضع کن و تو وضع در فقر است با ابو بکرؓ گفت مہ یا ابن ابی قحافہ من
فقر اختیار کروم یک روز گرسنہ باشم و یک روز سیر روزے کہ گرسنہ باشم تضرع
کنم زاری کنم و قتی کہ سیر باشم شکر گویم۔ اینجاسخن بسیار است شیخ برائے این را
آورد کہے کہ فتوح رد میکند بدین حجت کہ رسول اللہؐ رو کرده است و دیگر اوست کہ
میکند کہ رسول اللہؐ برائے خود را این خواست۔ از اسرار درویشی من اینجائی نویسم
ترجمہ دراز خواهد شد۔

تہمینی

۳۔ **قوله** "وبہذا یحتج من یرد ما یعرض علیہ من الدنیا"
کیکہ میان صوفیان فتوح را رو کرده است ہم بدین رد میکند ما یعرض علیہ
من الدینا و احتمال دارد یکے کہ گفتیم دیگر کہے باشد میان این قوم کہ امتحان
دنیا را بر و عرضہ کند و او قبول نکند۔

۴۔ **قوله** "وقال النبی صلی اللہ علیہ والہ وسلم اللہم
احینى مسکینا و امتنى مسکینا و احشرنى یوم القیمۃ فی
زمرة المساکین" اے بار خدا مرا مسکین بزیان و مرا مسکین ہمیران و فردا
قیامت مرا در گروہ مسکینان برانگیز۔

۵۔ **قوله** "ولو سأل اللہ ان یحشر المساکین فی ذموتہ
لکان لہم الفخر العظیم و الفضل العظیم فکیف وقد سألہ
ان یحشرہ فی ذموتہم" شیخ میفرماید اگر رسول اللہؐ از خدا این خواست
کردے کہ مسکینان را در گروہ من برانگیز این مسکینان را شرف عظیم و فضل
عظیم بودے بزرگی ایشان کہے کم رسیدے پس چگونه باشد و چه بزرگی باشد
کہ گفت مرا در گروہ ایشان برانگیز۔ ازین جملہ معلوم شد کہ فقر و مسکنت بہتر
از قبول دنیا است۔ قصہ این است کہ رسول اللہؐ میان اصحاب صفہ آن فقر ایشان

مسکت ایشان و مشقت ایشان وید و به دلی خوشی با خدا و بفرغت شسته اند
 رسول الله را این حالت خوش آمد این دعا کرد و نیکو سخن است که شیخ فرمود که غایت شرف است
 که گفت مراد کرده ایشان بر انگیز قضیه و معنی عکس مطلوب می نماید گوئی انجمن میگوید
 که مرا بایشان و ایشان را با من متحد کن من با ایشانم و ایشان با من اند مرا بایشان
 کن سخن باریک است نیکو فهم کن۔

۶ قوله "وامر الله تعالى بالصبر معهم فقال سبحانه
 وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْخَدَاةِ وَالْعَشِيِّ
 يُرِيبُونَ وَنَ وَجْهَهُ الْاِيْمَةُ" معنی این آیت اینست اے محمد جس کن
 نفس خود را با کسانی که میخوانند پروردگار خود را شب و روز ایشان درین دعا و دعا
 خدا را می خواهند و مرا و ایشان را رضا و اود ایشان فقر ابوده اند و رسول الله
 را فرمان میشود خود را در صحبت ایشان بدال پس معلوم شد فقر از غنا بهتر اینجا
 اینقدر بیاید و است رسول الله را فرمان میشود که در صحبت ایشان باشد بزرگ
 آنرا که رسول الله در صحبت ایشان اکتساب کمال کند بلکه فرمان میشود در صحبت
 ایشان باش تا ایشان را تکمیل شود چنانچه و او و علیه السلام را فرمان شد
 یا داود اذ ادایت لی طالباً فکن له خادماً و دیگر با ایشان صحبت
 کن و ایشان را در صحبت خود بدار تا امت و دیگر را تشریف و ترغیب شود و این مردمان
 انجمن مردمان اند و این کار چنین کار است که رسول الله در صحبت ایشان میباشد
 و دیگر ولایت بانو اتحاد و دار و معجزه و کرامت هر دو یک اند آنچه از نبی آید معجزه گویند
 و آنچه از ولی آید کرامت گویند و آنکه گفتیم بر اے تکمیل ایشان در صحبت ایشان
 باش بدانکه تکمیل لفظی است شامل هر جمیع کمالات را ضرورت است طالب را که
 ملازمت صحبت مرشد کند زیرا چه طالب در اثنای سلوک هر چیز مشاهده میشود و او

نمیداند که چه چیز است لایب دی باشد که پیش مرشد گوید مثلاً در واقع خویش نورے وید
 سیدے یا سرے یا کبودے یا دسجانه و کذا لک الوان دیگر چنانچه لون سیه که آخرین
 الوان است این را آخرین الوان گویند و بعد ازین انوار بے لون بیند این همه و نداند
 که چه ویدم و چه می بینم اورا پیش مرشد بیاید گفت مرشد آنرا بیا نے فرماید از چیزے
 باز دار و و چیزے را فرماید ملازم شود و انواع بسیار است آوازے بشنود و
 نداند آن آواز از حضرت یا از مرد غیب دیگر است یا از ارواح خلاصه است یا
 از غیب در غیب آمده است احتیاج به پیر لایب دی است اگر پیر نباشد حل این شکل
 که کند پس ضرورت فرمان آمد رسول الله راقاً صَبْرُ الْاَيَةِ تا تکمیل ایشان شود
 اینجا بسیار سخن است اما نمونه مینایم۔ و دیگر فرمان شد راقاً صَبْرُ نَفْسِكَ
 مَعَ الَّذِيْنَ الْاَيَةِ تا ایشان را تقویت باشد مجاهده در ریاضتے که ایشان
 میکنند برای شان آسان تر بود و موارد و مواهبے که برای شان از خدا آید آن
 همه بحضرت مصطفی گذرانند و تاویل و تعبیر آن رسول الله فرماید و دیگر ساعته فاعته
 ایشان روے مبارک او بیند ربط قلب ایشان بظا هر ضرورت او درست
 نزد سالم تر بود و دیگر آنکه از خدا بر مصطفی آید و او میان ایشان باشد البته پرتوے
 نصیب ایشان گردد و وجود او میان ایشان باشد ایشان را باوے شمرند و دیگر
 چو او میان ایشان اخلاقی و افعالی و اعمالی که از او صادر شود ایشان هم بدان
 مستفیض و متفید گردند و ایشان هم همان کنند۔ مرید را با پیر بودن اینقدر منافع
 و مواهب است که از حد و حد و حصر بیرون است۔ چون نباشد رضیع با مرضعه و ولید
 با والدہ مَرَبُّوْا مَرْبِيْ هَمَانِ را بقیاس آفرماید از حد و حد متجاوز است آن قدر که بوقت
 آمدن نوشتم۔

قوله "فان احتاج محتج لقوله صلى الله عليه وسلم

اليد العليا خير من اليد السفلى وقال اليد العليا تنال الفضيلة
 باخراج ما فيها واليد السفلى تنال المنقصة. محصول الشئ فيها
 سخن طريقه جواب سوال است که شما فقر را بر غنی فضل دارید رسول الله صلی الله علیه وسلم
 میفرماید دست دهنده بهتر از دست خواهنده و استاننده است از حدیث رسول الله
 این تقاضا کرد که غنی فاضل بر فقیر باشد زیرا چه دهنده است و فقیر ستاننده این
 سخن را شیخ جواب میفرماید که دست دهنده فضیلت یافت بسبب آنکه آنچه در دست
 داشت آنرا برون کرد و دست استاننده که ذلیل و ناقص گشت بسبب آنکه مردار را
 او بدست گرفت همین لفظ رسول الله دلیل برین کرد که فقیر بر غنی فاضل است باز اینجا
 سوال کنند که اگر بر دست غنی چیزی نبودے اخراج آن نکردے فضیلت نیافتے
 باز برین آمد که غنی راجح است شیخ این سخن را جوابے فرود خواهد فرمودون۔

قوله "ففي تفضيل السخاء والعطاء دليل على فضل
 الفقر لانه لو كان ملك الشئ محمودا لكان بذله بالعطاء
 مذموما فمن فضل الغني لا لنفاق والعطاء على الفقر
 فهو كمن فضل المعصية على الطاعة لفضل التوبة وانما
 فضل التوبة لترك المعاصي المذمومة وكذلك فضل الانفاق
 وانما هو اخراج المال الملهي عن الله عز وجل" پس در سخا و عطا
 دلیل بر فضل فقر است زیرا که سخا و عطا بحیث و قسمی غنی را فقیر میکنند پس
 فضل فقر بر غنا آمد زیرا چه اگر غنا با صله محمود بودے سخا و عطا ضرورت مذموم گشته
 و همچنین نیست کسی که غنا را تفضیل دهد بر فقر بسبب فضل سخا و عطا او یکسے اندک
 گنہ را فضل دهد بر طاعت بسبب فضل توبه و این غلطی فاحش است فضل توبه نیست
 مگر بنا برین که معاصی با صله مذموم است آنرا ترک آرد و روعے بطاعت کند این توبه

بالخلق ولا يلتفت الى قبولهم ولا الى رد هم "صوفی دیگر است
و ملامتی و گریز یا چه ملامتی کسی است که البته قصد او آن است که هیچ خیر را با مردم
پیدا نکنند و هیچ شر را از مردم پنهان نکنند ازین شر این مراد نیست که گنهی
و معصیت می کند و آنرا از خلق پنهان نمیدارد و آشکارا می کند بلکه مراد این است که
ذنب حال و زلت وقت او مثلاً ملامتی صوم نفل را نینخواهد که کسی بر او مطلع شود
و اگر بجای نمی افتد که آنجا مردم بر صوم او اطلاع یابند از آنجا بگازد بجزیب باشد
یا افطار میکند و هم همچنین نماز نفل میگذارد و بجای دید که مزدحم خلق است
نینخواهد که آنجا نفل بگذارد که خلق معتقد او شوند و صوفی وضع الشئی موضع
می کند نظر او از خلق خاسته است که در قبول خلق نزدیک او پیشک گو سفند
نمی آرد و بدینها التفات ندارد و بهاره وقت خویش را بسخدا مامور و مشغول میدارد
اما ملامتی مسکین از خلق و از رد خلق و قبول ایشان خلاصی نمی یابد.

فصل ۱۲

۱- قوله "واجمعوا على ان ترك الاشغال بالمكاسب
والصناعات والتفرغ للطاعات اجل وافضل لمن ترك الاهتمام
بطلب الرزق" و اجماع کرده اند صوفیان که این مردم بکسب مشغول شود و صنعت
و حرفت کند و بازرگانی کند این همه را ترک آرند که مشغول بسخدا شوند آنچنان که فرصت
این چیز ندارند این بهتر و بالاتر باشد و هم همچنین باید که اجماع مردم است تعلیم
و تعلم علم برتر همه چیز است باین همه این را گذاشته اند بتوجه تمام و به تزکیه کمال
مشغول شده اند و این بر همه شرف و فضله دارد و آن شرف فضل دارد که در گفتار

واحصار نیاید من ذاق عرف و آنکه صوفیان و مشایخ که مردم را بر خود ره داده اند و ایشان را ارشاد و تعلیم بره کرده جز برای رضا و پیر طاعت امر بامر نیست۔

۲۔ **قوله** "وَاتَّكَلْ عَلَى مضمون الله الا ان يستوى عنده الخلو والجلوت والمخالطت والعزلة و يصير مشاهد القدرت في كل حالة وتليه" و توکل کرده اند بدانچه حق سبحانه و تعالیٰ ضامن رزق هر جنبه شده است و همچنین فرموده است "وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا" معنی اینست که هیچ جنبه نیست مگر آنکه رزق او در ذمه کرم باری واجب است این شخص همه اسباب و اکتساب ترک آورده برین مضمون بر رزق او تکیه کرده مانده و بخدا چنان مشغول گشته که پروا از هیچ چیزش نمانده اینجاست سخن آید که مشایخ صفویه رضوان الله علیهم اجمعین بعضی از آنها بوده اند که با کتساب و اسباب متعلق شده اند و خلق را بر اے نصیح و ارشاد بخود راه داده شیخ آنرا میفرماید مگر کسی چنین باشد که خلوت و جلوت نزدیک او برابر باشد و این که با خلق شنید و از خلق عزلت گیرد و در وقت او زیادتی و نقصان نباشد و همچنین شود که در همه حال قدرت قادر را مشاهده باشد و این تجلیات ملازم حال او گردد و چنانکه بهر کارے که او باشد و بهر حالے که او باشد کشف قدرت قادر که او مشاهده آست از دست ترنگر زد۔

توکل
مستند

۳۔ **قوله** "وقال بعضهم لا يكونوا بالرزق مهتمين فتكونوا للرزق مهتمين وبضمانه غير واثقين" یکے از صوفیان گفته است میباشید بر رزق او باهتمام تمام و آنکه در طلب رزق غمگین نباشید که باهتمام و اغتمام پس در رازق متهم باشید و به ضمانت او استوار و ااثق نباشید۔

قوله "وقیل لبعضہم من این تا کل فقال لو کان من این لفنی وقیل
لاخر من این تا کل فقال سل من بطعمنی من این یطعمنی" یکے را پر سیدند کہ
از کجا میخوری گفت از جایی کہ معین بودے فنا پذیرفتے یعنی از خزانه غیب میخوم و خزانه
غیب را نہایتے نیست و دیگر را پر سیدند کہ از کجا میخوری گفت از و پر س کہ مرا میخورند
از کجا میخوراند۔

فصل ۱۳

۱۔ قوله "واجمعوا علی ان افعال العباد لیست سبباً
للسعادۃ ولا للشقاوت لقوله علیہ السلام السعید من سعد
فی بطن امہ والشقی من شقی فی بطن امہ" واجماع صوفیہ است کہ
کرد بندگان موجب سعادت و شقاق نیست زیرا چہ رسول اللہ علیہ السلام
فرمودہ است کہ نیکبخت کسے است کہ از شکم مادر نیکبخت است و بدبخت کسے
است کہ از شکم مادر بدبخت است یعنی ہنوز او در وجود نیامدہ و فعلے از و نزادہ اورا سعید
و شقی کردہ اند فی بطن امہ و معنی دارد یکے اینکہ فرشتہ در شکم مادر یکے می آید رزق اورا
و اہل اورا مینویسد و سعادت و شقاوت اورا مینویسد و یکے بطن ام عبارت از تقدیر
از لی باشد ام اصل را گویند و بطن سر را گویند معنی این باشد نیکبخت اوست کہ در علم
ازل اونیکیخت است و بدبخت کذلک۔

۲۔ قوله "وان الثواب فضلہ والعقاب عدلہ والرضا
والسخط نعتان قدیمان لا یتغیران بافعال العباد" و بہ تحقیق
ثواب یعنی این کہ یکے را در بہشت و آرد و این فضل اوست نہ بموجب عمل و آنکہ اورا

در دوزخ اندازد آن عدل اوست که آن در دوزخ آوردن نسبت بظلم باشد
و این که خداوند سبحان و تعالی را صفت برضا کنند و آنکه صفت بغضب کنند این
هر دو صفت اوست هر دو صفات قدیم اند ازلی اند نه آچنان است که رضا بگردد
سخط شود و سخت بگردد و رضا شود بر هر که رضا دارد و ازلی است و بر هر که سخت دارد و ازلی
است یعنی یکے را اگر کارے نیک بود رضا دارد و تو گوی که از ورغنی است و از آنکه
کارے غیر رضی کند تو گوی که از ان رضا گشت و غضب شد۔

۳۔ **قوله** "فمن رضى الله عنه استعمله بعمل اهل الجنة
ومن سخط عليه استعمله بعمل اهل النار" از هر که خدا خوشدوست است
اورا توفیق بعمل نیک میدهد و از هر که خدا برود و غضب است اورا مبتلا بعمل بد
میکند حاصل سخن اینست بنده مظهر افعال باری است هر کرا بر اے بهشت آفریده
است بر اے اورا عمل بهشتیان می آفریند و هر کرا بر اے دوزخ آفریده است
اورا مظهر افعال و اعمال دوزخیان می آفریند۔

۴۔ **قوله** "ويرون الرضا بالقضا والصبر على البلاء والشكر
على النعماء واجبا على كل حال" و صوفیان اعتقاد دارند که رضا بقضا
او یعنی اعتراض و اضطراب در قضاے او نکنند که در باب من چرا اینچنین شد
اگر بلاے بر کسی افتد آنجا صبر کند و شکایت نکند و شکے نیارند و آنچه نعمتی که
بدیشان برسد یعنی نعمت صحت و نعمت ایمان و نعمت معرفت و وحدانیت و دیگر
نعمتها بسیار است بران شکر گویند و اجبا یعنی اعتقاد دارند که این که گفتیم بر هر یک
بهمه حال واجب است و در نسخ "علی کل احد" است و این مناسب تر است۔

۵۔ **قوله** "وان الخوف والرجا زماما للعبد يمتنعانه
من سوء الادب فكل قلب خلا منهما فهو خراب" و اعتقاد

فصل نهم
 ۴۹ سعاد و شقاوت از لایست
 تیر آداب المردین
 دارند برین که بنده که از عذاب خدا میترسد امید از رحمت او میدارد و هر دو هیچو مهربانند
 مریبند و یعنی چنانچه دایم مهربانی باشد و دور و دوریسان است این خوف و رجا
 بنده را آنگنان است که او را از راستا و چپاشدن نمیدهند کشیده بمنزل
 مان میرسانند هر دلی که از خوف و رجا خالی باشد آن دلی خراب است
 یعنی دوید است۔

۶ قوله "وان الامر والنهي واحكام العبودية لازم للعبد"
 مادام عاقل و غیرانہ اذا صفا قلبه مع الله تسقط عنه كلفت
 التكليف لا نفس وجوبها واعتقاد دارند که به تحقیق امری از خدا
 است و آنچه خدا از آن باز داشته است لازم حال بنده به پیچ و جبهه ساقط
 نشود و مادام که عقل باوے باقی است لکن اینقدر هست اگر بنده را صفا دل
 با خدا باشد یعنی ہمارہ در حضور و تجلی او شد کلفت التكليف از وساقط شود
 یعنی کلفت دشواری است و تکلیف تفصیل است مشتق از کلفہ یعنی بنده خدا بذوق
 و خوشی و غور می پرستد و درین پرستیدن او را مشقتی نباشد بلکہ لذت و راحت
 بود اما گر مانع ازین تعبد منع کند بلاے بزرگ و مشقتی عظیم بدو باشد کہ او بے این نتواند
 ماندن از جملہ لذات و حیات این عبادت او را لذت و اشہی باشد۔ اینجا معنی
 و گر گفته اند اگر آن معنی گویم و در جواب آن شروع کنم ترجمہ دراز شود و آنکہ گفتیم کلفت
 تکالیف بنحیر و اما نفس وجوب باقی است۔

۷ قوله "وان البشرية لا تزول عن احد ولو تربح في
 الهوا غير انها تضعف تارة و تقوى اخرى" و صوفیان اعتقاد دارند
 برین کہ از هیچ یکے اندیشہ بشریت زایل شدنی نیست و اگر چه یکے آنگنان باشد
 کہ در ہوا مرع شود بنشیند نہ اینچنین است کہ از بشریت رفت و لیکن صفت ملکی

برو غالب شد چنانچه ابدال و امثال آن لکن انجین است و در حق بعضی ضعیف شود
و صفت ملکی غالب و در حق بعضی بشریت او قوی تر باشد۔

۸۔ **قوله** "والحرية من رق العبودية باطلة ومن رق
النفوس جائزة في حق الصديقين" و آزادی از بند بندگی باطل است
یعنی هر که هست از بنی و ولی از بندگی خدا آزاد نشود اما شاید کسی از بند نفس خویش
آزاد شود یعنی آنچه نفس فرماید او بران فرو داما مالک نفس گردد و نفس مطیع و منقاد او
شود این را نفس مطیئنه نامند و این در حق صدیقان است صدیق آنرا گویند که در
احوال و اعمال با خدا عین خویش صدقے دارد۔

یا معشر اهل الدنیا
ان استطعتم ان تصدقوا
فی ادبار السوء والارض
تالفذوا لا تعدون
الابسلون

۹۔ **قوله** "والصفات المذمومة تغنی عن العارفين و تقهده
فی حق المریدین" و صفات مذموم است غضب مفرط بهوائی نفس
و شهوت مفرط محل و غیر محل وقت و غیر وقت کذلک اوصاف دیگر و در حق شناسندگان
خدا فانی گردد اما در حق مریدان چنانچه آتش افرزد و فرو شود و انگشت باقی باشد این
نوع صفات ضمیمه در حق مریدان باشد۔ و آنکه گفتیم که غارفان را فانی شود مراد
ازین اینست که صرف او بمحل باشد و آن صفات بصفات اعتدال شود و عارف
غالب باشد و صفات مغلوب۔

صفات
روحانیان

۱۰۔ **قوله** "وان العبد ينتقل فی الاحوال حتی یصیر
الی نعت الروحانیین" و بنده از حالے بحالے بر میرود تا آنکه روحانی گردد
و صفت روحانیان این است اکل و شرب و جماع بے افراط گذشت بخصه نفس چرب
باقی ماند که بان قیام نفس است و دیگر صفت روحانیان طیر سیر است در هوا پر د و هوا پر یان
را چند هیئت است یکے این است چنانچه شسته است و ایتاده است همچنان
در هوا رود و دیگر چنانچه کبوترے و پرندہ دیگر می پرد و دیگر بهوار و چنانچه باد زنمایک

طیر
اف سیر

فعل یزوم
۵۱ سعادۃ و رضا و ازلی
ترجمہ آداب الربین
طرف علوم میرود و دیگر صفت روحانیوں که ظاهر شود باز غایب شود چنانچه صفت ملک
و جن شنیده۔

۱۱ **قوله** "فتطوي له ارض" یعنی زمین را برو بچیند و این را صفت
است یکے آنکه تمام زمین را به پیچید مثال صدف خوردے زیر پایے او باشد و دیگر
آنجا که اوست مغرب و مشرق و جنوب و شمال میش نظر او باشد و دیگر زمین چیدین
اینست که بمقامیکه بیک ماه یا به شش ماه تواند رسید یا کم و بیش او بیک ساعت برود
۱۲ **قوله** "ویمشی علی الماء و یغیب عن الابصار" و بروے
آب برود چنانچه کسے برنگے یا بر زمین می رود و شاید آنچنان که کف پایے او به آب
نگرد و یغیب عن الابصار گفته ام۔

سر **قوله** "وان الحب فی الله و البغض فی الله من اوثق
عسری الایمان" و دیگر اعتقاد دارند صوفیان یکے را دوست میدارند برائے خدایا
و دشمن میدارند برائے خدا که این استوارترین تنہ ایمان است که شخصی را بیند که
او خداے را دوست میدارد و خداے را بواجبی می پرستد او را دوست دارند دوستی
برائے خداے را باشد و دیگر برائی بیند که در گناہان مفرط و مہر است او را دشمن
دارند آن دشمنی برائے خداے را باشد و چنین ہم باشد یکے را دوست برائے
خدایا دارند و ثانی حال هم او را دشمن برائے خداے را دارند علی عکس حاله و کذا لکس

۱۳ **قوله** "وان الامر بالمعروف والنہی عن المنکر علی
من امکانہ بما امکان" آنچه در دین فریضه و واجب است و دیگر بر آن فرمودن
گفتن بر مردم واجب باشد فریضه باشد و آنچه در دین منع است آن نکنند اگر کسے
را بیند که بدان مباشرت بد آنچہ ممکن باشد منع کنند یعنی اگر ممکن است بدست منع
کنند و ہر کہ از جہت امر باشد بہ ضربے و یا بہ سختی باز دارند و با زبان بہ نصیحت آنجا

نیز نصیحتے زمرے و یا بسختی و رشتی و اگر ہر دو ممکن نباشد بدل انکار کند دل او
ازین منکر و این بدل انکار کردن بہ دو نوع است یکے آنکہ عقیدہ کند کارے کہ
آن شخص میکند نیکو نمیکند و دوم بدل از خدا خواهد کہ خدا اورا ازین کار بازدارد
ہم ازینجا گفتہ اند اول مرتبہ امر است دوم مرتبہ علما است سیوم مرتبہ فقر است۔

فصل ۱۴

۱۔ قوله "واجمعوا علی اثبات الکرامات للاولیاء
وجوازہا فی عصر النبی صلی اللہ علیہ وسلم و فی غیر عصرہ"
وصوفیان اجماع کردہ اند صوفیان برین رواداشتہ کہ اولیاء خدا را یعنی
مقربان خدا را کرامت باشد رواداشتہ اند کہ کرامت باشد نہ آنکہ شرط داشتہ اند
کہ ولی نباشد مگر آنکہ اورا کرامت نباشد و کرامت عبارت از خارق عادت است
چنانکہ خبر از چیزے آیندہ و گذشتہ گویند یا آنکہ فعلی از ایشان در وجود آید کہ
از طاقت بشر بیرون است و رواداشتہ کہ این کرامت در زمان نبی ہم باشد
و در انصرام عہد او ہم باشد چنانچہ ابو بکر و عمر و علی رضوان اللہ علیہم۔

۲۔ قوله "و نبوت الانبیاء لم یثبت بالمعجزۃ و لکن
بارسال اللہ تعالیٰ آتاهم و انما یظہر للحق ما کان عند اللہ
ثابتاً" این نیست نبی بہ اظہار معجزہ نبی شود بلکہ خداوند سبحانہ و تعالیٰ اورا
بپیغامبری فرستادہ است او بدان پیغامبر است و آنچه از دست نبی خارق ظاہر
میشود نہ اینچنین است کہ بدان معجزہ او نبی شد بلکہ آنچه شد فی نزدیک خداے تعالیٰ
است و مظهر او ظاہر میشود۔

۱۔ **قوله** "والفرق بین المعجزة والكرامات ان النبی
 يجب علیه اظهار المعجزة والتحدی بها و تفرق میان معجزہ نبی و کرامات
 ولی اینست کہ نبی اگر مردم برائے اثبات نبوت اور معجزہ طلبند واجب باشد بر نبی کہ انہا را معجزہ کند
 یعنی آن بیاورد آن نماید کہ کسے مثل آن نتواند آورد و نتواند نمود۔ بر نبی این واجب نیست
 معجزہ کہ ایشان طلبند معین آن بیاورد اما البتہ چیز بیاورد کہ ایشان بدان عاجز گردند
 چنانکہ از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم معجزہ طلبیدہ اند او قرآن را آورد و گفت
فَاَتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ کسے نتوانست آورد تا آنکہ فصحا بودند و بلغا بودند
 و درین کار مهارت داشتند و عالی تر بودند اثبات معجزہ شد معجزات بسیار اما
 معجزہ کلام اللہ عند تحدی بود۔

۲۔ **قوله** "والولی يجب علیه ان یکتم الکرامات ان یظهرها
 اللہ تعالیٰ علیہ ولی را واجب است کہ کرامت را بپوشد مگر آنکہ بغیر اختیار
 او خدا بروے ظاہر کند یعنی او بخلیہ وقت باشد بغیر اختیار او از و کرامت ظاہر
 شود یا آنکہ از خدا اذن یا بد تا خدا فرماید کہ چنین کرامتهاں ظاہر کن یا آنکہ اختیار بدست
 او داده اند گفته اند **اَفْعَلْ مَا شِئْتَ** ازین بیانے کہ شیخ فرمود و از آنچه ما گفتیم
 فرقی در ذوات ایشان نشد بلکہ فرق بصفت شد اما ما میگوئیم میان معجزہ و کرامت بیج
 تفرق و تفاوت نیست زیرا چہ ہر دو فعل اللہ ہست اگر منظر متبوع ظاہر شود معجزہ نامند
 و اگر منظر تابع ظاہر شود کرامت گویند۔

۳۔ **قوله** "وانکروا المرء فی الدین و ندبوا الی الاشتغال
 بما هولہم و علیہم وصوفیان انکار دارند کہ تا ہش کنند چنانچہ متعلمان
 در بحث ہا یکدیگر تباہش میکنند و دوست پیدا رند کہ مشغول باشند بچیزے کہ
 در حال مال ایشان نفع باشد و در حال مال زیاں نباشد

فصل ۱۵

۱۔ قولہ "واجمعوا علی اباحة لبس سائر الانواع من الثياب الا ما حرمت الشريعة علی الرجال لبسه وهو ما كان اکثره ابریشما" واصلع کرده اند ہر جامہ کہ صوفیان پوشند مباح است شاید مگر چیزے کہ شریعت بر مردان حرام کرده است چنانچہ ابریشم و آن جامہ کہ نامشروع است آنست کہ درویشتر بافتہ ابریشم باشد۔

۲۔ قولہ "ویرون الاقتصار علی الادون من الثياب والخلق والمرقحان افضل بقوله علیہ السلام ما قلّ وكفی خیر مما کثر و آلہامی" و آنچه اندک باشد و بدان کفایت روزگار شود یعنی بنیہ بدان باقی ماند چنانچہ قوتے در شہر ماجوریت و چادر کمینہ آنکہ پر کالہاے جامہ از گذر ہا برگیرند آنرا بر ہم نہند بدوزند مرقعہ قوم اینست و خلقان جامہ پارہ۔ و ترجمہ حدیث آنچه اندک باشد از قوت و لباس آنکہ بوقت نوئیندہ باشد یعنی بگر سگی نمیری و بہر سگی نمیری این بہتر است از آنچه بسیار باشد از خدا و از عبادت خدا باز دارد۔

۳۔ قولہ "ولا تنہا من الدنیا التي حلالہا حساب و حرامہا عذاب" زیراچہ آنچه بسیار باشد از خدا باز دارد از دنیا است کہ در حلال او حساب و در حرام او عذاب۔

۴۔ قولہ "ولقوله علیہ السلام من ترک ثواب جمال وهو قاد علی لبہ کساء اللہ من حُلل الکرامت يوم القيمة" زیراچہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ ہر کہ جامہ کہ در پوشیدن آن در دنیا اور از زیبائی و بزرگی ہست و اور دست پوشیدن آن باشد بکے خداے

ترک آرد و برائے اتباع سنت مصطفیٰ را ترک آرد و سیرت سلف صالح را برائے آنکہ این حفظ نفس است حفظ نفس بہ نفس نہ ہم خداوند سبحانہ تعالیٰ این ترک اور اکلہ از حلقہاے بہشت پوشاند۔

۵۔ **قوله** "واختاروا لبس المرقات لمعانٍ منها انما اقل مؤنة و اقل تخرقا و ابقي على صاحبها و اقرب الى التواضع و این اختیار لبس مرقع کردن برائے چند سبب را یکے ازان اسباب اینست کہ بہ اندک مؤنت حاصل میشود ہماں کہ بگفتیم پر کا لہا افتادہ از رنگدہا بر کردہ اند ہم نہادہ اند و دختہ اند و دیر ماند زیراچہ ریسمان بر ریسمان نہادہ و دختہ اند و بر صاحب خود بسیار ماند و نزدیکتر تواضع زیراچہ در ان ظہور مسکنت است۔

۶۔ **قوله** "والصبر على الكد و تدفع الحر و القدولا مطمع لاهل الشرفیہا" ہر کہ مرقع پوشد برویدن مشقت صابر تر باشد زیراچہ او گرانی دارد و برداشتن آن بر نفس دشوار است و دیگر مرقع جامہ است خالی از بوسے ہم نیست و دیگر پس و بر غوث و کبک دکنہ در مرقعہ مقر و مقام سازند و شاید موزینی و دیگر ہم تا آنکہ من دیدہ ام مرقع فقرادرین ہوا با گرم در آفتاب می اندازند برائے دفع این موزیات را و مرقعہ دفع گرما و دفع سرما ہم ہست دفع گرما چون بہشت یعنی از سہم باز میدار و دیگر بہ سبب برداشتن بار گرانی مردم خوشے میکنند بسبب خوشے تمام اندام سرد میشود و بعدہ از ان کہ باد میرسد راحتے میشود و در تن بواسطہ خوشے بلغمے کہ خوشے غلیظہ منجمد است تحلیل می یابد تا آنکہ محموم را طیب و دورہ جامہ بر تنش اندازد تا خوشے کند و مسام مومے کشادہ گردد و وہم بدین تدبیر تنہا بشکند و دفع سرما ظاہر است و اہل شرکت و زوی می کنند جامہ کہ زیبا و بیش بہا می باشد از مردم می ربانند و درین ایشان را طمع نیست۔

۷ **قوله** "تمنع من الکبر والفساد" واز کبر و فساد مانع است زیراچہ صورت مسکنت و بیچارگی است مگر بدعویٰ پوشیدہ و آنرا سبب رزق و بزرگی خویش ساخته است نہ ہر مرد کہ دوست انجمنین سختی بر خود اختیار کردہ است تفضیل برخوان و اقرآن یعنی من جنین کسے ام کہ انجمنین مشقت بر خود اختیار کردہ ام کہ ہر کسے نمی تواند ہم ازین چہ کہ گفتم کہ مشایخ مالباس علیہ اختیار کردند۔

۸ **قوله** "روی عن عائشہ رضی اللہ عنہا انها قالت امرنی حبیبی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان لا اطلع درعا حتی یرقعہ" و عائشہ رضی اللہ عنہا روایت میکنند کہ دوست من رسول اللہ فرمودہ است کہ جامہ را از تن خویش دور نکنم تا پیوند نکنم گفته است دوست من این سخن از سردوستی فرمودہ است و رعاً گفته است مقصود اینست پیچ جامہ از تن دور نکنم تا پیوند نکنم اما این در باب کسے است کہ او جامہ بر تن میدارد تا آنکہ کہنہ شود برائے آنکہ تا بہ پوششم اما اگر نو پوشد و ہم ہچنان میدہد بعد از آن نو گر پوشید تا کہنہ پوشد این فضیلت بہتر از آن فضیلت است۔

۹ **قوله** "وعن ابن عمر رضی اللہ عنہ انه قال فی حدیث ذکرہ رايت النبی یرقع ثوبہ" یا آنکہ دید کہ رسول اللہ بدست خویش پیوند میکرد یا آنکہ جامہ رسول اللہ را پیوند دیدہ بود بر حسب آن گفت رسول اللہ پیوند کرد۔

۱۰ **قوله** "ورایت ابابکر رضی اللہ عنہ یجمل بالعباء" و دیدم ابوبکر را کہ او بزرگی کرد و پوشش کلیم و دیگر اوس حالت خویش برون آمد و درین حال کہ لباس او کلیم بود۔

طبع از حدیث

۱۱ **قوله** "ورایت عمر رضی اللہ عنہ یرقع جبۃ برقاع"

کنداری از عمر

و دیدم عمر رضی اللہ عنہ کہ جبہ خود را با انواع پر کا لہاے جامہ پیوند کرده سپیدے
کبودے سبزے و غیر آن و همچنین گویند کہ ہفت نوع بودہ یکے از آن پلاس بود۔

۱۲ قولہ "وعن النس بن مالک رضی اللہ عنہ انه قال
کان احب الالوان الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الخضر
و ثياب اهل الجنة خضر" و دوست ترین جاہان نزدیک پیغمبر
سبز بود و حال اینست کہ جاہاے اہل بہشت سبز است زیراچہ سبز چیزے تازے
روشنی خوش آیندہ است نظر برد کردن موجب ازدیاد بصر است و آنکہ اہل بہشت
را بیشترے جاہاے سبز است زیراچہ ایشان را خلود است و رنگ سبز رنگ
تازے ترے خوش آیندہ این نسبت بچوآن دارد۔

۱۳ قولہ "و ما روی عنہ علیہ السلام انه قال خیر
ثيابکم البیض فمعناہ اجمال ثيابکم البیض و الیقہا
لسائر الناس اذات جملوہا البیض" طریق جواب سوال می آرود یعنی
تو گفتی دوست ترین جاہان نزدیک رسول اللہ جامہ سبز بود و حدیث می آرود خیر
ثيابکم البیض پس توفیق میان این دو روایت چونہ می آید شیخ جواب فرمود
معنی اینست بہترین جاہا کہ مردمان باجمال باشند و چون خواہند برائے مردمان
را بجمال نمایند آن جامہ سپید است آن جامہ سبز لائق فقر است زیراچہ مونت اندک
دارد و صابون نمی طلبد و ہر بار شستن حاجت نیست و جامہ سپید زود رنگین میشود
و ہر بار شستن و صابون نزدن جامہ میشود۔

فصل ۱۶

۱ قولہ "واجمعوا علی الاستحباب فی تحسین الصوت

بالقرآن واجماع صوفیان است کہ قرآن را با آواز خوب خوانند یعنی آہنگے گیرند کہ نرم حرف کہ در ادائے حروف باقصی الغایت تقصیرے نرود و حرف بشرط ادا شود و امانتے و مدے کہ آمدہ است بحکم خود اداے لطیفے شود چنانچہ گویند رسول اللہ قرآن را در پردہ یا خمر ز و حجاز خواندے پردہ یا خمر ز و حجاز

قرین اند۔

۲ **قوله** "ما لم يُخِلْ بالمحاني" شیخ رعایت در اخلاق معانی کر دو مار رعایت در لفظ کر دیکم و در ہر دو رعایت یک معنی است۔

۳ **قوله** "لقوله عليه السلام زينوا القرآن باصواتكم" زیرا چہ رسول اللہ فرمود قرآن را بہ آواز ہائے خویش بیارائید و این معنی شاہدہ شدہ است شخصے قرآن میخواند درست مرتب و دیگرے میخواند باہنگے خوشے در ولہا اثر کر د و چشمہا رواں شد خرقہا پارہ گشت گنہگار از گنہ توبہ کر و غنی بذل مال کر و چہ گوئی تزئین قرآن بصوت حسن شد یا نہ بعضے گویند از تعبیل قلب است اے سر بینوا اصواتکم بالقرآن گویم فلکس معنی ہم بدان معنی باز کر و کہ ما گفتیم۔

۴ **قوله** "وقوله عليه السلام لكل شئ حلیۃ و حلیۃ القرآن الصوت الحسن" و شیخ بتک بحدیثے دیگر میکند کہ رسول اللہ فرمود ہر چیزے را بصفۃ x x آراستہ ادبا و از خوب است۔

۵ **قوله** "ویکڑھون القرآن بالالحن مقطعة" و رواند اشتا کہ قرآن را بہ آوازے خوانند کہ الفاظ و حروف را بر بڑ یعنی درست نیاید۔

۲ **قوله** "واما القصاید والاشعار فقد سئل النبی صلی الله علیه وسلم عن الشعر فقال هو کلام حسنہ حسن و قبیحہ قبیح" اما شیخ میفرماید شنیدن از ان اشعار و غزلیات و مدایح حکم او همانست که رسول الله فرمود هو کلام یعنی شعر سخن است اگر سخن قبیح باشد یعنی شعر سخن بقیاحت باشد یعنی شنیدن او ممنوع و دانستن او مکروه و اگر نیک است یعنی وعظ است و پند است و نعت رسول الله هست و توحید خدا است شنیدن گفتن سخن و مستحب و دانستن او مباح مقبول حاصل همین بود که نویسایندیم اما ترجمه این بالقصاید والاشعار محکمه این است که رسول الله فرمود کلام شعر سخن است سخن شنیدن اگر نیک است نیک و اگر بد است بد.

۳ **قوله** "فالحسن منه ما کان من الموعظ والحقم و ذکر آلاء الله ونعمائه ونعت الصالحین و صفت المتقین فسماعه حلال وما کان من ذکر الاطلال والمنازل والازمان والاهم فسماعه مباح وما کان من هجو و شجوه فسماعه حرام" آنچه در شعر از جنس پند باشد و بیان حکمت باشد چنانچه کس گفته است بیت دی رفت و گذشت باز ناید فردا فردا آید و اگر نیاید شاید امروز بنقد وقت خود خوش باش رفته رفته است هر آنچه آید آید

و ذکر خدا و ذکر نعمتهای خدا و آنکه متقیان را صفت کنند و آنکه صفت سلف صالح کنند پس سماع او حلال است و آن که ذکر از ان گوید یا کند بلند میها و ذکر زمانه یعنی گذشته چنین بود آنچه چنان که بود و زمانه نقد اینچنین و امتها گذشته را سماع این مباح است و اگر ذکر منازل و ازمان و ایامه براس پند و اذن و براس تجربه کردن و دانستن آنکه هر که نیک کرد با و چنان شد و هر که بد کرد با و چنان شد پس علی بن اسماعیل این حلال باشد و آنکه از جنس هجو باشد شجوه مراد

مشر ہو است شنیدن آن حرام است۔ و اگر کسی برائے فہم رعایت حسن شاعر نظر کند
 یحتمل کہ مباح باشد چنانچہ کسی گفتہ است محتسب داندزدن فاو ادہ کا کیرا
 شاد باش محتسب فاو ادہ کا کیر زن۔

۵۔ **قوله** "وما كان من وصف الجدد والقِدود والشعور
 وماليوافق طباع النفس فمكروها لا لعالم رباني يمیزین الطبع
 والشهوت والا لهام والوسوسة قد امارت نفسه بالرياضات
 والمجاهدات وخدمت بشریتہ وفتنت حظوظہ ولبقیت
 حقوقہ" واپچہ از جنس خالے و رخسارے و موے و زلفے و خندہ و رفتارے
 واپچہ موافق طبع نفس بشری است اہل دیانت و مروت را شنیدن آن مکروہ باشد۔
 شیخ میفرماید مکروہ است مگر عالم ربانی را۔ عالم ربانی اورا گویند کہ عالم از رب
 گرفتہ باشد بغیر واسطہ کے عالم ربانی اورا گویند کہ مطلع بر صفات و امیر ار
 ذات او بود و عارف بمثلات و تشکلات صفات او باشد مثل صفت رحمت
 متصل بصورتے کہنے طبعی شود واپچہ از جنسان و طراح آید اورا در نظارہ باشد
 چون حکایت خد و قد و غیر آن بشنود آن تشکل بر نقد وقت حاضر شود یا بروے تجلی
 شدہ باشد از گویندہ بیتے بشنود و این یاد دہاند شنوندہ را اگر یہ و آپ کہ کشاوگی
 و خوشی پیش آید چنانچہ رسول اللہ فرمود رأيت ربي ليلة المعراج في أحسن
صورت صفت رحمت متشکل تشکل بہ احسن صورت شد رسول اللہ در آئینہ
 تشکل صفت او جمال رب العالمین و یک گفت رأيت ربي في ليلة المعراج
في أحسن صورته فوضع يده على كتفي فوجدت بردها
 حکم

فی قلبی یہ کہ پس خنکی آن کف را در خویش یافتیم از بیان این صورت ظاہر مقصود
ایشان رحمت است پیش از شیخ ما شیخ نظام الدین قدس سرہ العزیز صوفیان در سماع
ابیات کشادہ می شنیدند چنانکہ ذکر مقامات احوال چنانچہ تسلیم و رضا
شیخ قطب الدین قدس سرہ العزیز کشادہ شنید۔

کشتگان خنجر تسلیم را ہر زمان از غیب جانے دیگر است |

اما شیخ نظام الدین در پرودہ خال و زلف خد و قد شنیدہ خوش لباس
است کہ اجنبی مطلع نیست اکنون اینچنین عالم کہ گفتیم شاید زلف خال قد خد بشنود
بلکہ اورا مستحب باشد بلکہ لائق او ہمچنین بود شیخ میگوید کہ ربانی اوست کہ میان
طبیع و شہوت و میان الہام و وسوسہ تفرقہ تواند کرد این شخص همان کشتگان غمزہ
معشوق را ہر زمان از لطف جانے دیگر است کہ ذکر او کردیم زیرا چہ نفس او بسبب
ریاضت و مجاہدہ مردہ است و ریاضت و مجاہدہ ہمانست کہ اورا بر خلاف دارند
زیرا چہ آتش بشریت او کشتہ شدہ است حظہاے نفسانی اوفانی شدہ است
حقوق اللہ و یا حقوق نفس او باقی ماندہ است

۹ قوله "کَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَىٰ فَبَشِّرْ عِبَادِيَ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ
الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ" اے محمد بشارت کن آنرا ترا کہ سخن می شنوند
آنچہ نیکوتر آن سخن پسروئی آن میکنند مقصود شیخ اینست یعنی علمائے ربانی
ذکر خد و قد و دشنوند آنچہ خلاصہ تحفہ است آنرا اتباع کنند۔

۱۰ قوله "وَعَلَامَتٌ مِنْ هَذِهِ صِفَتُهُ أَنْ يَسْتَوِيَ
عِنْدَهُ الْمَدْحُ وَالْقَدْحُ وَالْعَطَاءُ وَالْمَنْعُ وَالْجَفَاءُ وَالْوَفَاءُ"

انجین کسے کہ اورا عالم ربانی گفتیم نشان او اینست کہ مدح و قدح و منع و عطا و وفا و جفا نزدیک او یکسان باشد ازین یکسان شدن مراد اینست آنکہ اورا مدح کند سبب مدح اورا دوست نگیرد و سبب مدح او بر دے خوش نشود و بلکہ بحالات خویش بازگردد مدحے کہ او کرد اگر این مدح آن چنان است خود خوش چه میشود زیرا کہ کاینے موجودے ذکر میکنند پس خوشی چه معنی دارد و آنکہ قدح کرد این شخص در نفس خویش باز میگردد و آنچه قدح قدح این شخص گفته است ہچنان است یا نہ اگر ہست از وہ ناخوش میشود از خود ناخوش شود اگر خود آنچنان نیست ہر یانے میگوید گو بگو ناخوشی چه معنی دارد این تردید و تعقل علمائے ربانی را است خود پرستان و ظاہر بینان را نباشد و دیگر ہر چه علمائے ربانی را رسد ایشان در آن شاید فعل خدا باشد پس از ما مدح چه خوش شوند کہ خالق آن سخن او خدا است و از قاج چه ناخوش شوند کہ خالق گفتار او خدا است منع و عطا و جفا او وفا مرتب ہمہ برین سخن است مذہب صوفیان است۔

۱۱ قولہ "هو تعالی خالق الافعال العباد کما هو خالق لاعیانہم" این سخن بالا گذشتہ است و دیگر استوائے مدح و ذم در نظر اہل تحقیق بینہما اتحاد است مدح قدح است قبح مدح است چنانکہ یکے گوید بہیت | آنجا کہ منم خصوصتم با کس نیست زیرا کہ ہمہ یکے است کس با کس نیست

۱۲ قولہ "وسئل بعض المشائخ من السماع فقال مستحب لاهل الحقایق مباح لاهل النسک والودع مکروه لاصحاب النفوس والحظوظ" یکے را از مشائخ محقق پرسیدند کہ حکم سماع و سرود

ایہ حالہ بر غر

سماع

چہیت آن محقق جواب فرمود کہ سماع شنیدن اصحاب تحقیق را مستحب است زیرا چہ ایشان از حق بحق براسے حق میشوند و دیگر لطیف القلب مع الله میشوند چونہ باشد در صورت مجازیکے با معشوق خویش رقص کند و سرود گوید و از دے شود و سماع اہل تحقیق را برین قیاس کن و اہل عبادت و اہل توحید و سماع ایشان را مباح است زیرا چہ سماع ایشان را زیادت توحید و تزییدی بر و طلب شوق را زیادت میکند بایستے کہ مستحب باشد و مستحسن باشد اما آن بزرگ اقل گرفته و آنکہ اہل نفوس و اہل حظوظ سماع بشنوند حمل بر حلیلہ خویش یا بر جاریہ خویش کند یا حمل بر فراق پسر یا پدر یا دوست مکروہ باشد زیرا چہ نسبت بہ الہی ندارد و حاصل این آمد کہ منتہیان قوم را مستحب و متوسطان و مبتدیان را مباح و عوام خلق را مکروہ۔

قوله ^{۱۴} "وَسِئَلُ الْجَنِّدِ عَنْهُ فَيَقَالُ كُلُّ مَا يَجْمَعُ الْعَبْدُ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ فَهُوَ مَبَاحٌ" جنید را از سماع پرسیدند مباح است یا نہ جنید جواب داد ہر چیز را کہ بندہ بحضرت باری برد آن مباح باشد این تقریر بر تقدیر **کُلُّ** است و اگر **کُلُّما** گوئی این **کُلُّما** بدو معنی است یکے **کُلُّما** و دیگر **کُلُّ** ما چنانچہ گفتیم معنی این باشد ہر گاہ کہ بندہ جمع بحضرت خدا کند مباح باشد سائل از اباحت و کراہیت سماع پرسید جنید حکمے عامے فرمود و سماع و ہر چہ باشد مکروہ بخدا بر نہ مباح باشد۔

قوله ^{۱۵} "أَمَّا سَمَاعُ الصَّوْتِ الْحَسَنِ وَالنَّغْمَةِ الطَّيْبَةِ فَهُوَ حَظُّ الرُّوحِ وَهُوَ مَبَاحٌ" آواز خوب و نغمہ لطیف انچہ موافق موسیقار است باجماع عقول و نفوس مباح بلکہ الذالاشیاء و اللطف اللطائف صوت الحسن با رعایت اوزان معجزہ و او پیغامبر است چہ گوئی معجزہ شے مکروہ است

قوله ^{۱۵} "لَإِنَّ الصَّوْتِ الطَّيِّبَ فِي ذَاتِهِ مَحْمُودٌ" یعنی

یرغب به کل ذی لپ یلتد به کل ذی فہم وعاشق برب۔

۱۶ قولہ "وقیل فی قولہ یزید فی الخلق مایشاء قیل

هو الصوت الطیب "خداے تعالیٰ بہ آفریند آنچه خواهد بر آفرینش زیادت کند آنچه خواهد یعنی بر لابدی خلق چیزے خواهد زیادت کند و آنرا گفته اند کہ آن آواز خوب است بعضے گفته اند الملاحۃ فی العینین وبعضے گفته اند الفصاحت فی المنطق اقوال بسیار است اما ثبتہ الاقوال صوت حسن است زیراچہ یکے از قرار سبعة یزید فی الخلق مایشاء میخواند چون قرآن این بوده باشد صوت حسن مراد دارند بہتر۔

۱۷ کعقتم قولہ "وقال بعضهم ان الصوت الطیب لا یدخل

فی القلب شیئاً ولكن یحرك ما فی القلب" کسے از صوفیان این سخن گفته است کہ آواز خوب چیزے خارجی را بر دل را در دل نمی آرد و لیکن آنچه در دل است ہما ز امی جنباند نیکو سخننے است اما این چنین ہم باشد کہ یکے خالی ذہنہ صوت حسن بشنود و ذہولے و غشی و غلگی در روش افتاد کہ انرا بیان نتوان کرد شاید از ہمہ ہوا ہا باز آید و ترک کند و طالب خدا گرد و من این نوع دیدہ ام بتجربہ می گویم۔

عزیر الہی
عزیر الہی
ایمان

۱۸ قولہ "ثمان اهل السماع فی سماعہم متفاوون فممنہم

من یغلب علیہ فی حال سماعہ الخوف والحزن والشوق
فیودیه الی البکاء والالین والشہقہ وتخریق الشیاب
والغیت والاضطراب" شیخ مصنف احوال سماع را بیان میکند میگوید
بتحقیق بعضے شنوندگان سماع را خوف فراق در دل ایشان غالب آید خوف فراق
از وصال میکند یا امید وصال دارد و ترس آن آمد نباید کہ بمراد ترسم اگر کسے آسجا
خوف دوزخ گویند توان دگوش منہی با خوف حرمان باشد نباید کہ ہم ہمچنین محروم

مانم و اگر کسی از طائفہ صوفیان از دوزخ ترسد دانی کہ از دوزخ و سوختن آتش میترسد
ازین میترسد کہ دوزخ بر اے حجاب است و خانہ حرمان است و آسنا بجلی جمال
نخواہد بود و حزن ہم پہلوے خوف است اما شوق شنوندہ مطلوبے وار دہیتے بشنود
طلب وصال بروے غالب زیادہ شود و شوق قوت گیرد این حالتیکہ در شوق ذوق
گفتیم شنوندہ را در گریہ و ناله آرد و فریاد کند و جامہ را پارہ کند و بیہوش ہم شود و
اضطراب کند۔

۱۹ **قوله** و منهم من یغلب علیہ الرجاء و الفرح
و الاستبشار فیودیه الی الطرب و الرقص و التصفیق و بعض
شنندگان سماع را امید حصول مقصود در دل ایشان آید و بحسب این رجا و را
خوشی آید و بشارت شود و با طرب باشد۔ امید وصول بیا ربوع باشد پیغام عاشق
بمعشوق رسد بہر تدبیرے کہ رسد او این را از قبیل وصول شمرند و اگر پیغام را
قبول کنند این وصولے دیگر است و اگر از دور جمال خود نماید یا دور و راے پردہ
تینکے این نیز قسمی از مقام وصول است برین قیاس اگر بادے مکالمے میسر شدہ
و اگر نشے ممکن آمد و اگر طلبے دست داد و اگر قرب بدو شد و اگر وصولے و اتصالے
و اتحادے و بعد اتحادے نیستی و نابودے و ہمچنین کہ مراتب وصول گفتیم تا شنوندہ
را در کدام درطہ داشتند و او از کدام قبیل است بحسب آن او را بشارتے و فرجے
ہست پس این رجا بخوشی کشد و شنوندہ بخوشی و شک زندا کنون بر اے خوف و احالاتے شیخ
گفتہ شہقہ و اینے و بکائے و جامہ پارہ کردن و بر اے این را طربے و استبشارے
و رقصے گویم لازم نیست بسا خایف اند و گہین رقصے کنند و سنگ زند این تجربہ است
و بسا امیدوارے گریہ کنند و از بس لذت نعرہ زند و فریاد آرد این نیز تجربہ است۔

۲۰ **قوله** کما روی عن داود علیہ السلام انه استقبل

السکینه بالرقص "وآنکه شیخ اثبات این سخن را قصه داود پیغامبر آورد و صلوات الله علیه جنگ با جالوت بود و عدد ایشان اندازه نبود و با داود جز سی صد و ششت نفر بودند سکینه آمد و او در حیرت بود که مرا بادے چون مفارقت میسر خواهد شد همدرین بود که سکینه از آسمان فرود آمد و سکینه صندوق بود و در آن صندوق پیر بن یوسف بود و عصا موسی بود و علیهما السلام و فرشتگان گرد بر گرد او بوده اند و گویند صورت گریه در میان آن بوده است آواز تسبیح میکرد چون داود علیه السلام این سکینه را دید بخوشی رقص کنان استقبال سکینه کرد و آری از خوشی رقص آید اما از غیر آن هم گفتیم که از بس غم بر قصد و بجهت -

رقص خوشی ۲۱ **قوله** "روی عن علی بن ابی طالب رضی الله عنه انه قال

اتینا النبی صلی الله علیه وسلم انا وجعفر وزید فقال لجعفر اشبهت خلقتی وخلقتی فحجل فرحا لقوله فقال لزید انت اخونا ومولانا فحجل فقال لی انت منی وانا منك فحجلت" شیخ مصنف رحمه الله علیه برائے اثبات این سخن را که رقص از خوشی باشد این قصه می آورد قصه اینست جعفر طیار و زید و علی برائے دختر حمزه را اختصاص میکردند علی رضی الله عنه میگوید اتینا النبی آدمیم ما بر پیغامبر صلی الله علیه وسلم جعفر را گفت اشبهت خلقتی وخلقتی تو مانند آفرینش منی و مانند خوی منی پس جعفر حجل کرد و حجل چیست -

ن بقیه

ن قف

۲۲ **قوله** "قال ابو عبیدة الحجل ان یرفع رجله ویقف

علی الاخری ویکون بالرجلین جمیعا الا انه وقف ولبس یمشی" ابو عبیدة گفته است حجل آنست که یک پا برآورد بلند کنند و دوم بر زمین باشد و آنکه بر زمین باشد آنرا بردارند و آنکه برآورده باشد بر زمین نهند

این قص عرب است و این صورت فرح است و گفت زید را که تو برادر مائی و دوست نزدیک مائی فحل پس او هم حل کرد و علی را گفت انت منی و انا منک تو از منی من از تو فحل علی هم حل کرد و حل علی هم بود و پا هم باشد صورت ... کار آن چنانچه گفتیم و اینک اینقدر هست رفتن نیست یعنی یک ایستاده این عمل کند رفتن و آمدن نیست -

۲۳ قوله "وقد يحدث للمستمع في خلال سماعه شوق الى ما يذكر فيثبت من مكانه مثل فعل من يريد الذهاب الى محبوبه" و یا باشد مرشونده سماع را در میان سماع شوق غلبه کند و از غلبه شوق بجهت از آن موضع که ایستاده است بجهت این چنین بدین صفت بجهت که گوئی میخواهد محبوب خویش برسد -

۲۴ قوله "فاذا علم ان لا سبيل اليه كره ان لو ثوب مراداً" ^{جستن} ^{بدید} ^{دانت} ^{که} ^{او را پیش می آید تا آنکه آن شوق از وساکن شود و بعد از آن از گشتن ماند خستن بدین مناسب آن بود و قوت آن بران ره بود گشتن و میگرد بدین صفت معنی که هر طرفی میجوید محبوب بر سمت علم نه هیچ جهت نه اما طالب دیوانه است بر حسب دیوانگی خویش اضطراب میکند -}

۲۵ قوله "وقد يكون ذلك عن تردد في حال السماع بين الروح والجسد و ذلك لان الروح روحانية علوية خلق من الفرح والجسد سفلا في خلق من التراب فالروح يعلو الى

فوق والجسد ينزل الى محله الى ان يقع السكون و همچنین باشد
 این تروے کہ او میکند و جست و گشته کہ او میکند گوی میمان روح و میان جسد
 تروے میشود و اختلافی میشود روح میخواهد بر علو رود و زیرا چه آن مقر است و این
 جسد پائے بند است میخواهد برود و این بند رفتن نمیدهد زیرا چه روح روحانی است
 علوی است مخلوق از ان عالم است کہ در ان عالم غمے و دردے نہ و تن سفلی است
 آفرینش او از گل است روح میخواهد کہ در علو میل کند و این بند است و در سفل
 میدارد و این اضطراب میشود و او طرف علو میرود و این سفل میکند تا آنکہ
 غلبه شوق ساکن میشود بحضرت خواجہ شمسہ بودم مردے از خواجہ پرید چه ستر است
 این کہ مردم آہنگے خوبے بشنود بے آنکہ بیتے باشد او احوالے شود شوقے و اضطرابے
 او را حاصل آید خواجہ فرمود روح از عالم علوی است و جملہ محاسن در ان عالم است
 و چون آوازے خوبے میشوند و عالم خود را یاد میکنند چنانچہ از دوستے بدوستے مکتوبے
 و سلامے برسد او چون خوش میشود و او را اشتیاق غالب آید این ذوق از ان
 قبیل است۔

قوله "وقد يكون ذلك منهم على سبيل التفرج
 والتفهم والتطايب في حال السماع وليس بمحظور الا انه ليس
 من صفات المحققين" و چنین ہم باشد میان صوفیان بے آنکہ او را
 ذوقے و شوقے در و حادث شود برلے موافقت یاران و برلے کثادگی وقت
 خویش را در سماع بایشان موافقت کند تو اجدے و رقص کند و این صفت کہ بطریق
 تطایب و تفهم باشد در میان صوفیان منع نیست لیکن اینقدر بہت کہ بہ تطایب و تفهم
 بروند این طریقہ صوفیان محقق نیست تحفہ دیگر کہ در خاطر محمد حسین است کہ این نوع
 بزمحققان انبساطد زیرا چه او بطیب القلب مع اللہ میشوند۔

صفات سماع

۱۷ **قوله** "حكى عن ابى عبد الله احمد بن عطاء الرود بارى انه قال شرط الصادقين فى السماع ثلاثة العلم بالله والوفاء بما هو عليه وجمع الهمة" برائے آزا کہ این صفت تفسیح و تطیب صفت محققان نیست شیخ این حکایت رو دباری می آرد و گفته است شرط صادق شنونده سماع سه چیز است باید که او از علماء باشد بوده باشد یعنی صفات و ذات او را نیکو دانسته بود و تمثیل و تشکیل را نیکو شناخته و بد آنچه او هست در آن وفاء تمام باشد و همت تمام متفرق نباشد ہر آنچہ میشود ہم بر آن جمع باشد اینقدر بدانی کہ این ہر سه صفت در یک شخص موجود نمی باشد و اگر باشد زہے دولت زہے کار و اگر نہ ازین یکے نباید اگر مبتدی است جمع ہمت اگر متوسط است الوفا بما هو علیہ اگر محقق است العالم بالله۔

۱۸ **قوله** "والمكان الذى يسمح فيه يحتاج الى طيب الروائح وحضور الوقار وعدم الاضداد ورويت من يتلوه ومن يتبسم" در آن مقامی کہ سماع بشنوند در آن مقام طیب روائح بیاید عودے بسوزند عنبرے بسوزند گلے در میانہ بدارند زیر آبیہ این بوے خوش غذاے روح است چون غذاے خود یا بد قوت گیرد و در سماع ذوق بیشتر بود و حضور الوقار باید مستمع با عزت و وقار شیند چنانچہ بعضے مردمان شستہ و یا ایتادہ ہر طرف بطریقہ ہڈے و ہڈے می ایتند و سماع دستہا ارسال کردہ ایتادہ انجینین کسے را در سماع نمی باید و آنکہ سماع را مخالف باشد چنانچہ متعلیہ جاہ الطبع خود نماے سنگد لے کہ سماع را لہو و طرب داند و در ویت من یتہلی و من یتبسم و ویدار کسے کہ او تبسم کند و ببازی باشد۔

۱۹ **قوله** "و یسمع علی ثلاثة معان المحبة والخوف" معنی

والکرجا "و شنوندہ سماع را بہ معنی شنودیکے از نجات باشد و دیدار او را کہ عاشق و دیدار
اوست نقد آیا وعدہ چون محبت استحکام یابد خوف و رجاء لازمہ حال او باشد ترسد کہ نباید
کہ بمقصود رسد کہ نیاید از رسید باز مانع ترسد کہ بکمال وصول نیاید از رسید و است
ندہد و علی ہذا القیاس امید دارد کہ بفضل و بکرم نصیبہ از دیدار او شود نقد آیا وعدہ
و امید دارد کہ روزگار سے پیش آمدہ است مگر امید روئے خود نماید و امید میدارد
کہ بہ انتہائے کارش رسد بہ انتہائے سعادت علی ہذا القیاس و غلط کند کہ گوید
کہ ازین خوف خوف و وزخ و ازین رجاء جہان بہشت مراد است این خایف
و راجی را با تلامذت و نماز کار باشد و راہمان بہتر۔

حکمت در سماع **قوله** "والحرکت فی السماع علی ثلثة انواع الطرب

والوجد والخوف" موجب حرکت سماع مبنی بر سه چیز است یکے خوشی ہمان کہ
گفتیم رجاء آمدہ والوجد بمعنی دارد و یکے اندوہ دوم یافتن اگر اندوہ مراد دارد نہ تراف
حزن و خوف باشد فعلی ہذا مراد اینجا وجدان است زیرا چہ فرو خواہد گفتن و خوف را بیان کرد

قوله "فالطرب لہ ثلثة علامات الرقص والتصفیق والفرح" علامۃ طرب

شیخ میگوید طرب را سه نشانہ است رقص و تصفیق و فرح تازگی روح و کشادہ شدن سینہ
و دستہا فراز کردن بطریقہ تبحر اما گفتیم لازم نیست شاید دستک بزند از بس اندوہ و
در دوازا یافت مراد و گم شدن نقد اگر مصیبت زدگان را دیدہ باشی این سخن
من ترا مشکل نشود۔

قوله "والوجد لہ ثلثة علامات الغیب والاضطراب علامۃ وجد

والصراخات" غیبت چیزے نقدے پیش او آید و آن دیدار و تحمل او نہ قضی معنی
غلبہ شد یا خود چنان اندوہ و در و غلبہ کرد کہ از خود غائب شد اضطراب یا از پس
نایافت چیزے یافتہ است کہ قرار را از و برودہ است یا نقد را ندوہ و غم غلبہ کردہ است

کہ مرور اقرار نمائندہ است۔ و صراخ یا از بس لذت باش دیدہ باشی کہ کسے شراب خوردستان شود فریاد ہا کہ بے موجبے و دیگر از بس سوز و درد دل تحمل نکند فریاد کند چنانچہ در مصایا دیدہ باشی۔

در مصایا

علامہ خوف

قوله "والخوف له ثلاثة علامات البكاء واللطم والزفريات" و آنرا کہ خوف در دل آید اورا نیز سه علامات است اصل خوف ذبول تقاضا کند ذبول ذہول تقاضا کند۔ و اما طپا پنچہ زدن و زفريات نسبت بمصایب وار و اما بدین کہ شیخ میفرماید شاید چنین ہم باشد ہر چہ شیخ فرمودہ است در جملہ امور مشترک است اما بکا از بس لذت ہم باشد و از بس غم ہم بود۔

فصل ۱۱

قوله "واما فروع الدین واحکامہ" اما این سماع در اصول دین رفتہ بود۔ اینجا لطیفہ است شیخ سماع را از اصول دین داشت ہاں و ہاں اینجا بہش باش کہ سماع از اصول دین است اما فروع دین واحکامہ آنکہ میان صوفیان طریقت رسم و عادت است آنرا بیان خواہد فرمود۔

قوله "فقد اجمعوا علی وجوب تعلم ما لا یسع جمہلہ من احکام الشریعہ و ما یحل و ما یحرم لیکون العمل موافقا للعالم" و صوفیان اجماع کردہ اند اینچہ در دین لابدی است آنقدر تعلیم واجب باشد صوم و صلوٰۃ و طہارات و اگر شخصے باشد کہ اورا برین زیادت ہمہ کارے ہست بیج و شرابے و نکاحے تعلیم آن لابدی است زیرا چہ تا عمل موافق علم باشد اینچہ حلال است و اینچہ حرام ہر یک را بشناسد۔

در طہارت

۳۔ قولہ "فقد قبل اذا تجرد العلم عن العمل كان عقیا
و اذا خلا العمل عن العلم كان سقیما" آری علم باشد و عمل نباشد
چنین باشد کہ عقیقہ است کہ از نتیجہ نراید و چون عمل از علم بیرون افتد علم سقیم
و عمل باطل باشد ہر آئینہ و ما گفتہ ایم العلم بدون العمل و بال
والعمل بدون العمل محال۔

۴۔ قولہ "وقال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
طلب العلم فريضة على كل مسلم ومسلمة" شیخ برائے اثبات
آنکہ طلب علم مالا یسمع جملہ واجب است حدیث رسول اللہ آورد رسول اللہ
فرمودہ است جستن علم فریضہ است بر جملہ مسلمانان۔

۴ مایع

۵۔ قولہ "واختاروا من المذاهب مذہب فقہاء
اصحاب الحدیث ولا ینکروا اختلاف بین العلماء
فی الفروع لقولہ علیہ السلام اختلاف العلماء سرحمة"
صوفیان اختیار کردہ اند از جملہ مذاہب فقہان مذہب فقہی کہ بر مقتضای حدیث
میرود۔ اختلاف کہ میان علما رود کہ یکے چیزے را جائز گوید و یکے لایحوز گوید و کذا کہ
اکثر مسائل صوفیان این را منکرینند زیرا کہ ہر یکے متعلق بدلیلے است رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است اختلاف امت رحمتہ اللہ است این دوسر
احتمال دارد و یکے احتمال این رحمت یعنی وسعت الی امة و دیگر چو در مقالے
رابطہ اختلافی کردند و ہر یکے بذل مجہود کردند و ہر یکے معنی دقیقے بیرون آوردہ البتہ
یکے براصل مطلوب واقف گشتہ باشند پس بضرورت اختلاف امت رحمت
اید و دیگر اگر کسی براحوط و آسائے رفتن نتوانست فقہیہ بر ایسری و اسہلے
رفت این ضعیف الحال برآں ایسر و اسہل رود بارے از قضایای شرعی

فصل ہفتم بیرون نیفتادہ باشد

۴۳ فروع الدین و اطام ترجمہ آداب المریدین

۶۔ **قوله** "وَسُئِلَ بَعْضُهُمْ عَنِ الْعُلَمَاءِ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي رَحْمَةِ مَنْ هُمْ فَقَالَ هُمُ الْمُعْتَصِمُونَ بِكِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى الْجَاهِدُونَ فِي مَتَابَعَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُقْتَدُونَ بِالصَّحَابَةِ وَهُمْ عَلَى ثَلَاثَةِ أَصْنَافٍ أَصْحَابُ الْحَدِيثِ وَالْفُقَهَاءُ وَالْعُلَمَاءُ وَالْعُلَمَاءُ الصُّوفِيَّةُ" یکے از مشایخ را پرسیدند کیا نند ایشان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و رقی شای فرمودہ اختلاف امتی رحمتہ گفت آنانکہ اعتصام بکتاب اللہ دارند یعنی خود را بکتاب اللہ بستہ اند و بتتابع رسول اللہ بحق متابعت بمجاہدہ بسر می برند و اقتدا بصحابہ کردہ اند اول کتاب اللہ سپس اتباع سنت نبی و بعد ازین پیروی اثر صحابہ و این علما کہ صفت ایشان گفتند بر سه قسم اند یکے اصحاب حدیث اند و فقہاء و علمائے صوفیہ اصحاب حدیث آنکہ بر ظاہر حدیث رفتہ اند و فقہاء آنکہ در معنی کتاب رفتہ اند و علمائے صوفیہ آنکہ عمل باحوط و اسلم کردہ اند۔

۷۔ **قوله** "فَأَمَّا أَصْحَابُ الْحَدِيثِ فَأَنَّهُمْ تَعَلَّقُوا بِظَاهِرِ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ أَسَاسُ الدِّينِ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوا وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَأَنْتَهُوا فَاثْبُتْوا بِلِسَانِكُمْ وَتَفَكَّرُوا وَتَدَبَّرُوا وَتَمَيَّنُوا صَحِيحَةً مِنْ سَقِيمَةٍ وَهُمْ حُرَاسُ الدِّينِ" این سخن گفتہ آمدہ ایم و این اصحاب حدیث بمنزلہ پناہ دین اند زیرا چہ بنیاد دین سنت رسول اللہ است کہ خداے تعالیٰ فرمودہ است آنچه رسول بر شما بیاورد و بفرماید آنرا بگیری یعنی بدان باشید و از آنچه باز دارد باز مانید علی ہذا اساس دین باشد پس مشغول

شدند بسبب حدیث و تحقیق لفظ او کہ تا از حرفی و از کلمہ احتیاط کردند تفکرے
 در ان کردند تدبرے در ان کردند در شان او در نزول او در گفتار رسول اللہ و حدیث
 ستقیم را کہ در آن اعتماد نیست و حدیث صحیح را کہ در ان اعتماد است تمیز کردند صحیح
 از ستقیم بیرون آوردند پس ایشان بمشابه نگهبانان دین باشند زیراچہ خزانہ
 سنت رسول اللہ را ایشان پاس بانند۔

۸۔ قولہ "واما الفقهاء فانهم فضلوا علی اصحاب الحدیث
 بعد حصول علمہما خصوایہ من الفہم والاستنباط
 فی فقہ الحدیث والتعمیق وتدقیق النظر فی ترتیب
 الاحکام وحدود الدین والتمیز بین الناصح والمنسوخ
 والمطلق والمقید والمجمل والمفسر والخاص والعام
 والمحکم والمتشابه فہم حکام الدین و اعلامہ اما فقہاء
 فضل دادہ شدہ است بر اصحاب حدیث بعد از انکہ ایشانرا علم حدیث شد
 مشغول باستنباط معانی و تہیق شدند ہرچہ در حدیث باشارت نص یا بدیالالت
 نص یا باقتضائے نص معنی و تہیق معلوم می شد ایشان آرا استخراج کردند
 الفاظ معنی مصطلح ایشان شد عام و خاص مشترک مجمل مفسر و منسوخ مطلق
 مقید محکوم متشابه و این در بد و اسلام بود حدیث و این در آخر اسلام بتحقیق این معانی
 از کلام رسول اللہ مسایلے تخریج کردند پس برین جملہ این آید کہ ایشان حکام دین
 باشند و ایشان اعلام دین باشند زیراچہ شعار بدیشان ستقیم است پس ہر آئینہ
 شعار دین ایشان باشند۔

۹۔ قولہ "واما علماء الصوفیۃ فانفقوا مع الطایفتین
 فی معانیہم و رسومہما اذا کان ذلک مجانباً لاتباع

الهموی و منوطاً بالافتداء فمن لم یحط من الصوفیة علماً
بما احوط به یرجعون فیہ الی الامر فی احکام الشرع و حد و الدین
فاذا اجتمعوا فہم علی اجماعهم و اذا اختلفوا اخذ الصوفیة
بالاحسن و الا ولی "اما صوفیان باہل حدیث و باہل فقہ ہم متفق اند
در معانی ایشان و رسوم ایشان و قتیکہ بیند میان دو طایفہ از اہل حدیث و فقہا
کہ از ہوائے نفس و اثبات دعویٰ خویش مجتنب اند بلکہ و نبال حق اند و این فقیہ
و این محدث ہر بستہ اقتداء رسول اللہ اند و اگر صوفی را چیزے مسئلہ پیش آید ہم
باصحاب حدیث و باصحاب فقہ رجوع کنند و اگر بر کارے کہ محدثان و فقہا اجماع
کردہ اند صوفیان ہم بر آن اجماع روند و در ان حکمے کہ محدثان و فقہا اختلاف
دارند آنچه احوط و اسلم باشد صوفیان آنرا اختیار کنند چنانچہ ما و مستعمل ما نحن
گوید ابو یوسف "مخففہ گوید محمد طاہر گوید شافعی طاہر و مطہر گوید صوفیان عمل
بقول امام کنند زیرا چہ عمل بدان احوط و اسلم است۔

۱۰ **قوله** "ولیس من مذہبہم طلب التاویلات
و رکوب الشهوات فانہم خصوصاً بعد ذلک بعلم غامضۃ
و احوال شریفۃ" و مذہب صوفیان نیست کہ بتاویل مشغول شوند چنانچہ فقیہ
در زکوۃ جملہ کند و کذلک استبراک و کذلک استرقاق و علی ہذا القیاس صوفیان را زین
انکار باشد و لے اشد الانکار تا ویلات برائے رکوب شهوات ہست چو تاویلات باشد
رکوب الشهوات ہم نباشد و این صوفیان بعد انکہ با محدثان و فقیہان برابر
اند و در عمل باحوط و اسلم بر ایشان مزید دارند باین ہمہ علوم و گراست کہ آن علم
مخصوص بایشان است۔

۱۱ **قوله** "فتکلموا فی علوم المعاملات و عیوب الحركات

والمسکنات والشریف المقامات وذلك مثل التوبة والزهد
والورع والصبر والرضا والتوكل والمحبت والخوف والرجاء
والمشاهدات والطمانينة واليقين والقناعت والصدق
والاخلاص والشكر والذكر والفكر والمراقبة والاعتبار
والوجد والتعظيم والاجلال والندم والحياء والجمع
والتفرقة والفناء والبقاء ومعرفت النفس ومجاهداتها
ورياضاتها ودقايق الرياء والشهوات الخفيفة والشرك الخفي
وكيفيات الخلاص منها ولهم ايضا مستنبطات من علوم
مشكلة على الفقهاء وذلك مثل العوارض والعوائق
وحقايق الاذكار وتجريد التوحيد ومنازل التقريد
وخفایات السر وتلاشی المحدث اذا قبول بالقدر یسم
وغیوب الاحوال وجمع المتفرقات والاعراض عن الانغراض
بترك الاعتراض فہم مخصوصون بالوقوف على المشكل
من ذلك بالمنازلة والمباشرة والمهجوم عليها بذل المہیج
حتى طالبوا من ادعى حالا منها بدلائلها وتكلموا في
صحيحها وسقيمها فہم حماة الدين واعيانہ واعوانہ
واين ہمہ علومے مشکلی است کہ ایشان از فہم حقیقت و از اطلاع اسرار استخراج
کرده اند کہ ذہن ہر ذہنی وفہم ہر فہمی انشاء اللہ برسد بہین باشد کہ آئی دانی و
ہر چند ہر مقامے و حالات راحی نبشتم اما شیخ فی محملہ بیان خواہد کردن من ترجمہ را
در از چہ کنم صوفیان را برین احوال و مقامات بدین حد اطلاع است اگر مدعی
خود را بدین بر بند و ایشان علامائے دارند مطالبائے دارند معلوم کنند این

فصل شیزدهم
۴۴ (تا ریل فی التصوف) ترجمه آداب المریدین
مدعی محقق نیست. محدثان را گفت اساس الدین فقہار گفت اعلام الدین
صوفیان را حماة الدین گفت واعیان دین واعوان دین ہم ایشانند کہ دین
ظاهر او باطناً بدیشان مستقیم است۔

۱۲ قولہ "ثمان لكل من اشكل عليه علما من
العلوم الثلاثة فعليه ان يرجع فيه الى ائمتها فمن اشكل
عليه شيء من علوم الحديث ومعرفت الرجال يرجع فيه
الى ائمة الحديث لا الى الفقهاء ومن اشكل عليه شيء
من وقایق الفقه يرجع فيه الى ائمة الفقه ومن اشكل
عليه شيء من علوم الاحوال والریاضات ووقایق الورع
ومقامات المتوكلين يرجع الى ائمة الصوفية لا الى غيرهم
ومن فعل ذلك فقد اخطأ" اگر کسی را در علم حدیث سخنی مشکل شود
در صحت او و سقیم و ضعیف یا غریب یا مرسل است یا غیر مرسل از محدثان پرسند
و اگر در فقه مشکل شود از فقہا پرسند و اگر از احوال و معاملات مشکل شود از صوفیان
پرسند و هر که جز این کند کہ از قسم ہر یکے پرسد خطا کرده باشد۔

فصل ۱۸

۱ قولہ "فصل فی ذکر اقاویلہم فی التصوف"
ہر یکے از صوفیان در تصوف سخنی گفته اند بعضی آنچنان گفته اند کہ میان صوفی
و متصوف فرقہ نہ و بعضی ایشان فرقے است بشدی و متوسط متصوف و صوفی شہی
۲ قولہ "اختلف اجوبة المشايخ في التصوف لاختلاف

ن فکلا
ن قدر

الاحوال وکل منہم اجاب علی حسب حالہ او علی قدر ما
یحتمل مقام السائل جوابیکہ صوفیہ ورتصوف گفتہ اند و دران جواب ایشان
اختلاف مقالے ہست و آن اختلاف بحسب قابلیت یا آنکہ امروز حالتے داشت
یا این ساعت حالتے دارد ساعتے دیگر روزے دیگر بحسب اختلاف حال اختلاف
مقال میشود یا آنکہ بحسب حال سائل است اگر سائل مبتدی بحسب حال او و اگر سائل
متوسط بحسب حال او و اگر منتہی بحسب حال او و دیگر چنین ہم باشد کہ مروجہ در مقال خود
انچہ روے علم آید سخنے گوید کہ ہیچ حال او بحال سامع نسبتے ندارد اما از تقاضائے
علم این سخن آید۔

قوله "فان کان مریداً اجیب علی ظاہر المذاهب
من حیث المعاملات وان کان متوسطاً اجیب علی حیث
الاحوال وان کان عارفاً اجیب من حیث الحقیقت" و اگر سائل
مرید باشد مبتدی باوے جواب از معاملہ و از مقام ابتدا است و اگر سائل متوسط
از احوال باوے سخن است و اگر سائل عارف است یعنی منتہی باوے سخن از حقیقت
گویند و شاید متوسط را نیز از حقیقت سخن گوید تا او را اشتیاق و طلب آن سوافتد و مبتدی
را ن از حوال و حقیقت گوید تا او را طلبے و اشتیاق آن سوافتد بل العوام ایضاً۔

قوله و آظہرہ ما قال بعضهم اول التصوف علم
و اوسطہ عمل و آخرہ مویہة فالعلم یکشف عن المراد
والعمل یعین الطالب علی الطلب و المویہة تبلیغ الامل
و ظاہر تر از ان جواب ہاے کہ ایشان گفتہ اند این کلام است اولہ علم اول
تصوف علم است یعنی علم بمقصود شود و علم با مکان مقصود شود و علم بدان شود کہ چو نہ
و ہر چون بدین شد این علم را در عمل داشت و چون آن علم با این عمل جمع شد بحقہ

عزیز اللہ

و صدقہ مویہ من اللہ باشد کہ برائے اور از خدا ہے شود کہ مقصود وے بدامن
وے دہند علم آنچه مقصود مردم است کہ مخلوق برائے چرا است و اصل کار حقیقت
بدان معلوم شود و عملے معین میشود برائے رسیدن بطلوب چنانچہ یکے روادہ کرد
مرکبے کرد کہ بدان بمنزل برسد و مہریت اینست کہ در غایت و مراد مردم برساند
قوله و اہلہ علی ثلثہ طبقات مرید طالب و متوسط

سایر و منتہی و اصل فالمرید صاحب وقت و المتوسط صاحب
حال و المنتہی صاحب نفس و اہل تصوف برہ طبقہ اند بتدی طالب
متوسط و زندہ و در رتہ منتہی رسیدہ در مقام شیخ ہمان شخص مکرر می کند اسے فہم عالمہ
پس مرید صاحب وقت است یعنی وقتے باشد کہ وقت بسط اوست و وقتے است کہ
وقت ماندگی اوست یعنی قرار سے ندر و گفستہ اند الوقت سیف قاطع لے
ماضی گذرنده است پایندہ نیست و متوسط چو متوسط است چیزے راہ قطع کردہ است
و باقی میباید کرد ہر آئینہ سایر باشد و منتہی صاحب نفس گفستہ اند النفس
ترویج القلوب بمشاہدۃ الغیوب متفیرا بالنفس یعنی ہر نفسے کہ ازان مردم برآید
بمشاہدہ شود غیب برآید یک نفسے از و محبوب نباشد گوئی شیخ بدین عبارت
برین معنی گفت کہ و اصل انجمن کسے را گویند۔

قوله و افضل الاشیاء عند ہم عدد الانفاس
آئے او کسے است کہ بیچ چیزے از و نز و یکتر از عدد التفاس نیست حاصل چہ
آمد کہ این شخص کسے است کہ وقتے محتجب نیست مقصود باوے است۔

قوله فالمرید متعوب فی طلب المراد و المتوسط
مطالب با آداب المنازل ہو صاحب تلوین لانه ارتقی من حال
الی حال و هو فی الزیادۃ و المنتہی و اصل محمول قد جاوز

حب النفس

کے دیدن بخوار دارد

مرطوب
حب تلوس
محبوب

۲
مستحق و اصل تحمل

المقامات وهو في محال متمكن لا يغيره الاحوال ولا يؤثر فيه الاحوال "بتدی در رنج است و طلب مراد خویش بے قرار است و متوسط مطالب برین کہ در ہر قدمی کہ برسد و بہر منزلی کہ برسد و ادا آن بدہ و محیط بدن گرد و او صاحب تلوین است یعنی او در رنگ آمیزی است اورا از جائے بجائے گذشتے است قرار ندارد و او در زیادت و کثرت و انتہی و اصل محمول اورا بر گرفتہ اند او مقام ثمن دارد و او مقید بجائے نیست و بیچ ہو لے اورا میسر نیفتد ہر تجلی کہ باشد جلالی جمالی تہری لطفی اورا میسر نیفتد۔

۸۔ قوله "كما قيل ان زليخا لما كانت صاحبة التمكين في شان يوسف لم يؤثر فيها رويت يوسف كما اثرت في اللواتي قطعن ايديهن وان كانت اتم في محبة منهن" حکایت می آر و برائے اثبات آنرا کہ کامل متکمن باشد و طالب قص متلون زلیخا در عشق کمالے داشت رویت یوسف اورا میسر نیفتاد و عورتان دیگر در عشق ناقص بودہ اند ضرورت تغیر کردند اگرچہ زلیخا از ایشان عاشق تر بود فاما چون در مقام تمکین بود و در تغیر نیفتاد۔

۹۔ قوله "فمقام المرید المجاهدات والمكابدات وبتحجج المرادات وسجانب الخوض و ما للنفس فيه منفعت" و مقام المتوسط رکوب الاحوال فی طلب المراد و مراعات الصدق فی الاحوال و استعمال الاداب فی المقامات و مقام المنتهی الصحو و التمکین و اجابت الحق من حیث دعاہ "پس مقام مرید مجاہدہ یا و مشقتہا و آشامیدن تلخہا و ہر جا کہ خطے است از ان بدور باشد و آنچہ نفس را در ان لذتے باشد اورا مشقتے می باید دید

تا بانه تها برسد. اکنون بیان مشقت اینست در کل احوال مراعات صدق کند
 آنچه چنان که راست و درست شود آنکه بگذرد و هر مقامی و هر حاله که باشد ادب آن
 مقام نگاه دارد. و مقام منتهی هوشیاری و برقرار خویش بودن و از هر طرفی که حق او را
 دعوت کند او اجابت کند این سخن نیک مشکل است دعوت بمکره
 باشد و دعوت بمحبوب باشد شئی که عندالمحبوب مکرده است او بدان دعوت کند
 اجابت آن شکل اینچامد عواین جواب گوید که من این دعوت اجابت کردن نام
 زیراچه تو مرا گفته افعَلْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَعْفُوٌّ و مرا خوش آید این کنم و نزدیک
 تو مرا عفو است. گجایید اے عارفان روزگار چه دانم که این سخن در فهم شما آید یا نه.
 ۱۰ **قوله** "قد استوی فی حالت الشدّت والزفّاء والمنع
 والعطاء والجفاء والوفاء اكله كجوعه ونومه كسهره" این
 سخن بالا گفته ام عطا و منع هر دو او را مساوی باشند یعنی اگر از خدا چیزی بخواهد
 بیاورد یا از او منع شود من غیر حال او نیفتد و اگر بر او سختی برسد در تن او یا در مصائب
 دنیاوی و یا تجلی تهر و جلال شود و در خالی عکس کند.

۱۱ **قوله** "وقد فیت حظوظه وبقیت حقوقه ظاهراً
 مع الخلق وباطنه مع الحق وکلّ ذلك منقول من احوال النبی صلی الله
 علیه وسلم واصحابه" اوله کان متجلیا فی غار حرا ثم
 صار مع الخلق ولا فرق عنده بین الخلوّ والجلوّ وكذلك
 اهل الصّفّة صاروا فی حالت التّمکین امراء ووزراء فان المخالطت
 لا یوشرفیهم زیراچه هر خطی که ازان او بود از وفای شده است پس طاریت
 من غیر حال او نباشد. ازین معلوم شد که او نمانده است صادر او جو دال آخر ظاهر او
 باخلق است و باطن او باحق زیراچه ظاهر او باطن شده است و باطن او ظاهر و چنین هم

این است
 اتمام سنت رسول

گویند در افعال و اعمال ظاہر با خلق ہیچو خلق باشد و در باطن بحضور حق و در تجلی و کشف و دیگر ہر چہ او کند اورا ظاہر و از باطن او نپرسند ہمہ او یک فعل بودہ باشد و این ہمہ کہ گفتیم از حال نبی علیہ السلام منقول است زیرا چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم در اول حال در غار حرا از ہمہ منقطع ہمہ را مشغول بودے و چند گان روز و چند گان شب ہما نجا بودے و بعد چند روزے چیزے خوردے و چیزے خوردہ ہما نجا با خود بردے و پس آن مبعوث بدعوت خلق شد بتبلیغ احکام و اوضاع شرایع و قتال و جہاد معلوم شد کہ آخر حال خلوت و جلوت او یکسان شد و این نتوان گفت کہ او در آخر از موار وابتدا محروم گشت اصحاب صفہ ہم منقطع و منزوی بودہ اند و در ایام حیات رسول اللہ و ہر یکے در آخر امر او زرا بودہ اند زیرا چہ با خلق بودن ایشانرا مغير حال ایشان نبود۔ اما محمد **حسینی** میگوید چہ دانم اگر در ایام رسول اللہ ایشان انزو و انقطاع کہ داشتندے و دوز را شدندے رسول اللہ بران راضی بودے یا نہ

۲ فردنی

فصل ۱۹

۱۔ قولہ "فصل فی ذکر بیان احکام المذہب۔ ششم"

ان للمذہب ظاہراً و باطناً و ظاہرۃ استعمال الادب مع الخلق و باطنہ منازلہ الاحوال و المقامات مع الحق "این ہمہ کہ گفتیم پس ازین بگویم کہ مذہب صوفیہ را ظاہرے و باطنے ہست ظاہر او آن است کہ با خلق خدا ادب شدہ اربع و اہل تصوف آمدہ است آنرا نگاہدار و دو باطن از ان مذہب صوفیہ اینست کہ احوال از حق فرود آید و تحقیق مقامات از حق باشد چنانچہ ظاہر موافق باطن باشد حال رضا منازلہ حال رضا شود باید کہ اثر او بر ظاہر او پیدا شود مگر ہے

ت فظاہرہ

۲ ادبیکہ

رسد مضرتے باشد او با آن بہم خوش ماند۔

۲۔ قولہ "الاتری ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم لما نظر الی

المصلی وهو یلعب فی صلوٰتہ فقال لو خشع قلبہ لخشعت

خوش در نماز

جوارحہ" نہ بینی کہ رسول اللہ فرمود مروتے را دید در نماز کہ با جامہ خویش بازی

میکند رسول اللہ فرمود لو خشع قلبہ لخشعت جوارحہ اگر دل او خاشع بودے

در نماز اعضائے او ہم خاشع بودے در نماز نیس و رظاہر استعمال ادب باید و در

باطن با خدا باشد۔

۳۔ قولہ "وما قال الجنید لابی حفص الحداد رحمۃ

ن الملوك

اللہ علیہما أدبت أصحابک ادب السلاطین قال لا یا ابا القاسم

ولیکن حسن الادب فی الظاہر عنوان حسن الادب فی الباطن

جوانے بخدمت ابو حفص بودے جنید اور را دید بصد ادب پیش جنید ایستادہ

۲
ادب ظاہر و باطن

جنید با ابو حفص گفت تو اصحاب خود را آداب السلاطین آموختی ابو حفص گفت

نہ ادب السلاطین نیا موختہ ام ولیکن رعایت حسن ادب ظاہر و لیل بر رعایت

حسن ادب باطن کند بعد از ان حکایت آن جوان ابو حفص با جنید گفت کہ این

جوان بایہوست دوازده ہزار درم ملک داشت آن در رہ مادر بخت دوازده ہزار

دیگر قرض کرد و در بخت دوازده سال باشد کہ بخدمت مامی باشد ہنوز مجال آن

نشہ است کہ از ما سخنی پرسد و با ما سخنی گوید۔

۴۔ قولہ "وقال البصری رحمۃ اللہ علیہ حسن الادب

نہ در خدمت اہل حق

ترجمان العقل و مراعات الادب فیما بینہم مقدم علی غیرہ

الاتری کیف مدح اللہ تعالی اہلہ و شرف محلہم قولہ تعالی

إِنَّ الَّذِينَ يَخُصُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ

الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِتَقْوَىٰ طَلَبِهِمْ مَغْفِرَةً وَ أَجْرًا عَظِيمًا و سرّی میگوید کہ حسن ادب بیان وجو و عقل میکند یعنی حسن ادب نشان عقل است و مراعات ادب در میان صوفیان برہمہ کار ہا مقدم است اصلے است و بنیاد کار است این نہی کہ خدائے تعالیٰ اہل ادب را چہ نوع مدح کردہ است و چگونہ ایشان را فضلے و ثمرے دادہ است بتحقیق آنانکہ بحضرت مصطفیٰ سخن بلند نہیگویند و آنچنان سخن نہیگویند کہ سخن ایشان بر سخن رسول اللہ برتر آید ایشان آنانند و ایشان آنکسانند کہ خدائے تعالیٰ دلہاے ایشان را آزمودہ است و خالص و صاف کردہ است چنانکہ زہر را بیازماید و گداز دہند تا کہ ورت او برو و صاف بماند خدا دلہاے ایشان را ہمچنین کردہ است خاص است برائے ایشان را مغفرتے عظیمے و اجرے کبیرے بد آنچہ ایشان راضی باشند۔

۱ قولہ "وقال ابو عبد الله الخفيف قال لي رويتم يا بني اجعل عملا ملحا وادبا بذا دقيقا" عبد اللہ خفیف میگوید کہ گفت مرا یویم این نصیحت کرد کہ اے پسر کہ من عمل خویش را نامک ساز و ادب را آرد و اگر این کلام بودے کہ ادب را نامک ساز و عمل را آرد ہم مستقیم بر اصل بودے اما مقصود رویم اینست کہ ادب باید کہ از عمل بیشتر باشد و لیکن از رعایت تمثیل دور است آرد و را نامک آرا پد کہ لک عمل را ادب آرا پد۔

۲ قولہ "وقيل التصوف كله ادب لكل حال ادب ولكل مقام ادب فمن لزم الادب بلغ مبلغ الرجال ومن حرم الادب فهو بعيد من حيث يظن القرية ومس دود من حيث يرجوا القبول" وگفتہ اند ہمہ تصوف ادب است و در ہر حالے ادبے است و در ہر مقامے ادبے پس ہر کہ ادب را نگہ داشت و لازم کرد و جائے رسید

که آنجا مردان رسیده اند و هر که از ادب محروم شد او از مقصود دور است اگر چه با خویش او گمان قرب دارد و او مردود است اگر چه با خویش گمان قبول دارد یعنی هم ازین جهت هم ازین او که او گمان قرب و گمان قبول دارد مردود است و بعید است.

۷ **قوله** "وقیل من حرم الادب فقد حرم جوامع الخیرات"

و گفته اند هر که از ادب محروم شد او از همه خیرات محروم ماند.

۸ **قوله** "وقیل من لم یتادب للوقت فوقته مقت و یخین"

گفته اند هر که بوقت خویش بادب نشد وقت او مقت است یعنی او بمقت است

۹ **قوله** "وقیل ادب النفس ان تعرفها الخیر و تحثها"

علیه و تعرفها الشر و تزجرها عنه" و گفته اند ادب نفس اینست که نفس را

شناسی خیر کنی و او را بدان بداری و او را شر کنی و از آن باز داری.

۱۰ **قوله** "وقیل الادب مسند الفقراء و زین الاغنیاء"

و گفته اند ادب مسند فقر است و تکیه ایشان همانست و آرایش تو نگار است.

۱۱ **قوله** "وقیل الناس فی الادب علی ثلاثة طبقات"

اهل الدنیا و اهل الدین و اهل الخصوصیت من اهل الدین

و گفته اند که ارباب ادب سه طایفه اند بر قسم اندیکه اهل دنیا اند و دیگر اهل دین

اند و دیگر خواص اهل دین اند.

۱۲ **قوله** "فاما اهل الدنیا اکثر ادا بهم فیها الفصاحت

و البلاغت و حفظ العلوم و اخبار الملوك و اشعار العرب" اما

ادب اهل دنیا بیشتر و برتر میان ایشان فصاحت و سخن است و بلاغت و

رعایت قوانین سخن چنانچه شاعران و مترسلان را دیده باشی و شنیده باشی علمها را

یاد گیرند خواهی و صرفی منطق معانی بیان و تلخیص دانستن بهش باش که این همه علم

دنیا است تا ندانی کہ بدین دانشمندم۔

۱۳۔ **قوله** "واما اهل الدین فاكثر ادا بهم جمع العلوم و ریاضات النفوس و تادیب الجوارح و تہذیب الطبیاع و حفظ الحد و ذکر الشہوات و اجتناب الشبہات و المسارعت الی الخیرات" و اکثر آداب اہل دین باوجود این علوم کہ گفیم ریاضات نفوس و تادیب جوارح است زیراچہ ہر جارحے ہم در محل او استعمال چنانچہ بالاگفتہ آمدہ است و تہذیب طبیعت یعنی طبیعت را بحکم آن نگذارند و ہرچہ و رایاے این طبیعت و ہرچہ فرمان این ہر چیزے یعنی اندازہ ہر چیزے را نگاہدار و ہرچہ نفس بدان لذت گیرد آنرا ترک آر و اپنے مشتبہ ازان مجتنب باشد و بخیرات چنانچہ کسے بہ چیزے بد و کبوسے خیرات بشابد۔

۱۴۔ **قوله** "واما اهل الخصوصیت من اهل الدین فادابهم حفظ القلوب و مراعات الاسرار و استواء السرو الحلائیة" این سخن بالاگفتہ آمدہ ام دلرا از محبت غیر خدا نگاہدار و از خطرہ رقیہ بازدار و از گشتہاے پریشان بجمع آر و مراعات سرباید کہ وہم وجود غیرے در سرا و نباشد و استوائے سرو علانیہ اگر در خلوت است مطلوب او باوست و کذلک در جلوت۔

۱۵۔ **قوله** "والمريدون يتفاضلون بالعمل والمتوسطون بالاداب والعارفون بالہمت" و تفاضل مریدان کہ ہر مریدے را کہ برویگرے فضل باشد بحسب عمل او باشد یعنی یکے در شبہا بیشتر بیدار و اکثر ایام او در صیام و کذلک اشراق و چاشت و فی زوال و تہجد و اکثر تلاوت و دیگرے برین اندازہ تہہ میان مریدان این کہ اکثر عمل دارد او فاضل باشد

فصلت در
الحفاظ علی

و دیگر گویم یکے مشغول بذکر و مراقبہ و تصفیہ باطن است و دیگرے چنانچہ گفته ایم بعمل ظاہر این ذاکر و مراقب فضل دارد بران مصلی صایم و تالی زیر اچہ مراقبہ و ذکر آن ہمہ اکثر عمل اوست زیرا چہ ذکر و مراقبہ ازینہا نیست کہ یک ساعت از مرد منفاک شود و در عمل ظاہر البتہ زمانے مختلف شود و آن یکے بہ اعمال ابرار مشغول است و آن اعمال اخیر و احراز فشتان بینہما۔

قوله المتوسطون بالاداب والعارفون بالمہمت و آنکہ متوسط است باین ہمہ کہ گفتیم ادب بہ آن ضم باشد مرد متادب قدر شناس است و بے ادب یا وہ است و العارفون بالمہمت آری مَن کان منہم اعلیٰ ہمة فاعلی مرتبة و الرجل العالی المہمت هو الذی فی الوجع والالم ابد الابد فان ہمة تقصد ارتفاع الانبیت من البین و ارتحال العین بالعين و لیس کما ہو و لیس یکن البتہ البتہ فالانین من ہذا الالم والبکا من ہذا الغم و نفس الصعداء من الصدور المہتم ملانم حالہ و مقارن وقتہ انچہ من گفتیم اعلیٰ مراتب عرفا گفته ام ازین بالاتر کارے نیست این نیز از علو ہمت است کہ تجلی شود کہ او طرف خود کشد و مباشرت خود فرماید و بران سنت نبی و رضائے مشایخ نہ این مرد انقیاد و آن تجلی نکند انجین کسے را گویند کہ او مرد مرد است و چنین کسے را ہم گویند عالی ہمت کہ ہر چہ بد و دہند او بدان سرفرو دنیا رود۔

قوله و قيل المہمت ما یبعثک علی طلب المعالی و قیمت کل امرء ہمتہ شیخ بیان ہمت میکند معنی ہمت میگوید کہ ہمت چیست کہ درونہ تو طلب معالی کند و قیمت ہر مرد سے بر اندازد ہمت

اوست یعنی بر آن اندازه همت اوست قیمت او هم بر آن اندازه است گوی و و پله است
در پله مرد را اندازند و در پله همت را نهند اگر پله همت گران آید و پله مرد بک پس این مرد
بسیار نمی ارزد و اگر پله همت برود و و پله مرد گران آید گویند این مرد بجای رسید و اگر
هر دو پله برابر آید قیمت آن مرد همان است۔

١٨ قَوْلُهُ "وَسَيَّلَ أَبُو بَكْرٍ الْوَاسِطِيَّ عَنْ مَالِكِ بْنِ دِينَارٍ

وداؤد الطائي وحمد بن واسع رحمهم الله وأمثالهم

من العباد فقال القوم ما خرجوا من نفوسهم الا الى نفوسهم

تركوا النعيم الفاني للنعيم الباقي فاين حال البقاء والفناء واسطى را

از مالک و بنار و او و طائی و محمد و اسع و امثال ایشان پرسیدند که ایشان چگونه

کسانند و چه مرتبه دارند ابو بکر واسطی جواب فرمود قوم عباد از نفوس خویش باز آمدند

و نفس خویش باز گشتند بیان آن چیست یعنی این فانی را گذاشتند برای

نیم باقی را نقصانِ همت ایشان بود که ہم کو نین را بر اُسے خدا نہ باختند غرض دارد

در بیان همه یعنی عارف عالی همت باشد و مقصود این داشت تا که تفأل میان

عارفان بعالی همت باشند۔ فان البقا فی اللہ واسطی میگوید این کجا و کراست که

از خود و ازین جهان و از آنجهان فانی گردند و سجدای باقی گردند. این حکایت اینجا

با ابوبکر واسطی نسبت کرده است و کتب دیگر بحنفی نسبت کرده است و اینجاست

عبارت است ما ترك اخواننا الذين سبقون من النعيم الفاني

الى النعيم الباقي -

19 قوله "سئل الجنيّد عن قوله تعالى لا يسئلون

الناس إحقاقاً فقال يمنعهم علو همتهم عن رفع حوائجهم

الا الحی مولیٰ ہم جنہد را پر سیدہ شد اند معنی این آیت گفت این اس

در صفت اصحاب صفہ میگوید۔ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِحْقَاقاً لِشَيْءٍ أَمْرُؤَانِ بِالْحَاجِ نِيْمِخُوا هِنْدَايْنِ سَخْنِ دَوَا حْتَمَالِ دَارِ وَيَكِي آ نَكَمِخُوا هِنْدِ سَوَالِ مِي كَنْدِ وَلِي بِالْحَاجِ نَهْ وَدَوْمِ نَهْ سَوَالِ مِي كَنْدِ وَنَهْ الْحَاجِ مِي كَنْدِ جَنِيْدُ بَرِيْنِ مَعْنِي بِرْ حَكْمِ اِيْنِ مَعْنِي مِي كُوِيْدِ مَنَعِ مِي كَنْدِ بَلَنْدِيْ هِمْتِ اِيْشَانِ رَا كِهْ رَفْعِ حَوَاجِ خُوْشِيْشِ جَزْ بَخُوْنْدِ كَارِ خُوْشِيْشِ كَنْدِ وَ اِيْنِ كِهْ رَفْعِ مَجْمُوْعِ شُوْدِ وَ رِعْزِيْتِ بَسِيَارِ اسْتِ دَرِ اَثْبَاتِ اِيْنِجِهْ كُوْشِيْمِ تَرْجَمِهْ دَرِ اَزْ شُوْدِ۔

قوله "وقال الحضري رحمت الله عليه في حكاية اذا زفرت جهنم زفرة كل يقول نفسي نفسي لا اجل ولا ادنى الا محمد صلى الله عليه وسلم فانه يرجع الى حد الشفاعة فيقول امتي فلا يبقى لاحد نفس بلا علة فيقول ربي ربي لي علم ان محل الحوادث لا يخلوا ^{خالی نباشد} عن العلل" حضري گفت که دوزخ یکبارے بغزو یکے غریذنی خور و دوزخ انبیاء و اولیاء ہم نفسی نفسی گویند مگر محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ امتی امتی گوید پس هیچ نفسے بے علتے نہاند کہ ربی ربی گوید تا بتناشد ہر نفسے محمد است کہ ربی ربی گوید زیرا چہ محل حوادث از علتہا خالی نباشد۔ احمد با احدث دوم احادیث زودہ است میم کہ علتے در میان بود بدست معرفت خویش آرا حذف کردہ است ہر آئینہ از جملہ علتہا فارغ گشت۔

فصل ۲

قوله "واجل خصالهم اخلاقهم" عجب عبارتے کہ شیخ کرد خصال ہمین اخلاق است و اخلاق ہمین خصال است اجل خصال ہم

اخلاق ہم چھٹی وار دیگر آنکہ خصال را اعم کوئی جمیدہ و ذمیمہ خلاق را حمیدہ پس۔

۲۔ **قوله** "سئلت عایشہ رضی اللہ عنہا عن خلق رسول اللہ فقالت کان خلقہ القرآن قال اللہ تعالیٰ خذ العفو وأمر بالعرف وأعرض عن الجاہلین" عایشہ رضی اللہ عنہا از خلق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پرسیدند گفت خلق او قرآن است خدا تعالیٰ گفتہ است خذ العفو الایہ یا این گفتار عائشہ است یا بیان شیخ است خذ العفو عفو را بگیر یعنی باید و عفو اہتمامی باشد و در عفو ترا کلفتی نباشد مالک عفو باشی و أمر بالعرف و هر گرا فراموشی چیزے نیکی فرما کہ در ان فرمایش حسن اجماع باشد و اعرض عن الجاہلین آنکہ ترا نشناسد و یا آنکہ او جہلے مرکبے دارد و او در امور جاہلیت استحکام دارد و از و اعراض کن و را پشت دہ و اعراض بطریقے بہترے چنانچہ گفت اذفع بالیتی ہی احسن یعنی برایشان مدہ و ظاہر معاملتے بکن و اعرض عن الجاہلین یعنی لا بصحبہم در صحبت ایشان مباش عایشہ گفت خلقہ القرآن در قرآن امر است و نہی است و تشدید و تنہید است و توفیق است و اخبار است و معاملات است و تراجم است و این تمام در رسول اللہ بود محلے لطفے و نرمی کہ باید کرد و انجا لطف و نرمی کردے و آنجا کہ شدت و سختی باید کرد و آنجا شدت و سختی کردے تا آنکہ گفتند و اغلظ علیہم رسول اللہ قصاص میفرمود و اقامت حدود میکرد و قطعید و رجم و شفقت بر عامہ خلق خلق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این بود پس او وضع الشئی مواضع ہا کردے عایشہ رضی اللہ عنہا ازین گفت خلقہ القرآن۔

۳۔ **قوله** "وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الا أخبرکم

باحبکم الی و اقربکم منی مجلساً یوم القیمۃ قالوا بلی قال احسنکم
اخلاقاً الموطون اکنافاً الذین یالفون ویولفون "فرمود باصحاب
شمارا خبر وہم از کسے کہ میان شما بہن محب تراست و فرداے قیامت بہن نزدیک
باشد ایشان گفتند آری یا رسول اللہ از وہ خبر وہ گفت میان شما در خلق نیکوتر است
و آنانکہ کنف ایشان پے سر آد میان است یعنی اخلاقے نیکے و مرا جے ز مے
و آنانکہ با مردمان الفت گیرند و مردمان با ایشان الفت گیرند این ہر دو جملہ بیان
احسنہم اخلاقاً ہست این نیکویم کہ رزیل و ذلیل باشند خیر باہمہ عزت و وقار
آلف باشند و مالوف باشند۔

۳۔ **قوله** "قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم سؤ الخلق
شوم و شراد کم اسوء کم اخلاقاً" رسول اللہ فرمود سؤ خلق شوم است
یعنی صاحب خلق بد ہیچ وقتے نیاساید و دیگر اورا کسے دوست ندارد مادر و پدر
اواز و متنزہ و متنفر باشند خاصہ دیگرے۔ و شراد کم اسوء کم اخلاقاً
و بدترین شما کسے است کہ او خلق بد دارد۔

۴۔ **قوله** "وقال ابو بکر الکتانی رحمۃ اللہ علیہ
التصوف کلہ خلق فمن زاد علیکم فی الخلق زاد علیکم
فی التصوف" کتانی گوید کہ تصوف ہمین خلق است کہ ہر خلق بیشتر و خوشتر کند
و او تصوف او دادہ باشد یعنی تصوف را بکمال اور رسانیدہ بود۔

۵۔ **قوله** "ومن اخلاقہم الحکم والتواضع والنصیحت
والشفقت والاحتمال والموافقۃ والاحسان والمدارات
والایثار والخدمۃ والافت والبتاشۃ والفتوت والکرم
وبذل الجاہ والمسوات والجود والتودد والعفو والصغیر

۲۱ استخا والحبیاء والوفاء والتلطف والبشر والطلاقت والسکینت
 ۲۲ والوقار والدعاء والثناء وحسن الظن وتصغیر النفس و
 ۲۳ توقیر الاخوان وتجلیل المشایخ والترحم علی الصغیر
 ۲۴ والکبیر واستقفار ما منه واستعظام ما الیه "این ہمتی فرق
 ۲۵ بالاگفتہ شدہ است اما من نیز جا بجا بعض الفاظ را شرح کنم۔ الحالم انحصار
 نفس است و را امرے کہ موجب غضب باشد با وجود قدرت صرف غضب۔
 والتواضع فرو نهادن مرتبہ نفس است باہمچو خودے یا از خود کمترے با وجود
 شرف و فضل۔ والنصیحت بالاگفتہ ام۔ والشفقت داخل نصیحت است
 اما نصیحت عام است و شفقت خاص مرد مذکر بر چوبی شود سخنے بر مردم بگوید کہ
 آن نصیحت است و این کہ بر یار خود و یا برادر خود و یا بر پسر خود نصیحتے کنی این شفقت
 است۔ والا حتمال اے تحمل جفاے کسے را تحمل کنی با وجود آنکہ قوت برکافات
 باشد والموافقیت و موافقت در کارے کہ مزید ہر یکے باشد و دیگر اقل بایے
 امرے مباحے باید اما جو ہر مرد و موافقت آنجا پیدا شود کہ در نفس موافقت
 ضررے و مشتقے شود۔ والا احسان احسان نیکی کردن بشرط آنکہ محسن را
 این نظر نیست احسان طبیعت اوست این احسان در غایت مدح و ثنا است۔
 والمدادات مدارات نرمی کردن در کارے کہ از روی شرع و روش صوفیہ
 و معاملات این قوم مباحین نباشد۔ والا یشاد اختیار کردن دیگرے بر اے چیز یا
 کہ ترا در ان شرف و فضلے و احتیاجے باشد باین ہمہ برادر دینی را مقدم داری و برا
 آن شے را اورا اختیار کنی حکایت ابوالحسن نوری و آن ایشارے کہ او داشت در
 کتب سلوک مسطور است اگر اینجا بنویسم ترجمہ دراز شود۔ والحند مت خند کنند

عنه غالباً مراد از منبر چوبی است۔

مرکے را کہ او قرین اوست یا کسے را کہ از او برتر است و اگر دونه را خدمت کنی این خدمت نیست این رحمت و شفقت است۔ والا الفت الفت یعنی معیشت او بر صفت نباشد کہ مردمان باو الفت نگیرند و او با ایشان الفت نگیرد و اینچنین کہ کسے باو الفت نگیرد و او با کسے الفت نگیرد و یا دیوانہ باشد یا مردودے۔ البشاشت بشاشت باوجود ہمہ کراہیت کہ در دل باشد یا پیشینہ آنچنان ظاہر شود کہ او بداند کہ من مراد اینم و مقصود اینم۔ والفتوت کہ فتوت جو انمردی را گویند و صوفیان ہمچنین گویند فتوت اینست کہ انصاف دہی و انصاف نہ طلبی۔ محمد حسینی چنین گوید انصاف دہی و انصاف نہ طلبی و از طلب انصاف محو و فانی باشی۔ والکرم کرم نیکی کردن با کسے کہ از وقت ترا امید نیکی نباشد۔ و بذل الجاہ بذل جاہ چنانکہ دو یار مرد معظم این ہم سر خود را با فرد تر خود را در مجمع مردم بیگانہ ریاست و وجاہت اورا دہد و خود را فرو ترا و کند این بذل جاہ است۔ و المروت مروت اینست کہ در باب تواضعان کردہ باشد و تو ہم برو بہ احسان پیش آئی۔ و الجود جود جو انمردی کردن بے آنکہ از کسے تر نیکی رسیدہ باشد و تو برو بخشے کنی و از تو توقع مدح و ثناء نہ کنی۔ و التودد و تودد بستم دوست داشتن است دل صوفی جز خدا کسے را دوست ندارد اما با مردم معاملے بظاہر کند کہ ایشان بدانند کہ سخاوت دوست ایشان گردد۔ و العفو و الصفح عفو و صفح ہر دو قریب است اما عفو عام است و صفح خاص۔ و السخا سخا قرین جود است اما فرق است سخا جائے باشد کہ اقتضای طبعی باشد و جود عامتر یا آنکہ خدا بر اجواد گویند سخا نہ گویند۔ و الحیا جیما انحصار باز داشتن نفس است از چیزے کہ شریعت و طریقت و عادت و مروءۃ مذموم است و الوفاء وفا از مروت اخص است و التلطف تلطف ہم از قبیل جود و سخا است و تلطف بزبان باشد و باقدام بخیرے باشد

والبشم بشر قرین بشاشت است۔ والطلاقت وطلاقت کشادگی رواست۔
 والسکینه قرین وقار است سر حادثہ و ہر جاہلے و ہر مرغے کہ طبع انسان بدان ازوست
 میرود و مضطرب می گردد صاحب سکینہ اوست کہ در اینچنین حالات از دست نرود۔
 والوقار کفیتیم سکینہ نزدیک وقار است۔ والدعاء للمسلمین ومن
 جفا علیک وانت تدعو الہ۔ والثناء علی الاحوال مع انہم یجفوا
 علیہ وکل بالشبه منہم لیظن فی نفسہ انہ احق بہ وانہم فی جفائہم
 علی الحق۔ وحسن ظن وحسن ظن مرد اگر از یکے ناشائستہ منکرے
 بیند ہفتاد محل خیر انگیزد و اگر با این بہم محل خیر نیابد ملاست بر خویش کند کہ تو حسن ظن
 نداری بر برادر مومن بدگمانی۔ وتصغیر النفس وتوقیر الاحوال
 و نفس خود را ہمہ وقت خوار دارد و نفوس برادران دین را تعظیم و توقیر کند۔
 وتبجیل المشایخ یعنی آنانکہ بر تکریم شیخوخت مجالس ایشانست یا خود پیران را
 ہر کہ در عمر او بزرگ است اورا حرمت دارد۔ والترحم علی الصغیر
 والکبیر این سخن بالا گذشت مطلوب این دارد کہ لطف و رحمت او بر ہمہ باشد۔
 واستغفار ما منہ ہر چہ از تو یکے رسد اگر چہ ان شے عظیمی بودہ باشد تو
 آن را حقیر دانی۔ واستعظام ما الیہ وآنکہ از کسے حقیر بتورسد تو آن را
 عظیم دانی۔

۱۔ قوله "وسأل سہیل بن عبد اللہ عن حسن الخلق

فقال ادناہ الاحمال وترک المکافات والرحمت للظالم

والدعاء لہ ہذا اخلاق المتصوفین "سہیل بن عبد اللہ را از

حسن خلق پرسیدند کہ شما حسن خلق کرامی گویند گفت کمترین حسن خلق این است یا

نزدیک تربط ایشان خلق است کہ جفاے از کسے بر تورسد و تو آنرا تحمل کنی

ن الصوفیہ

و مکافات نکستی و کسی کہ بد تو تعدی کند تو بر در رحمت کنی با آنکه ششمنی است که
وصف او ظلم است اگر بر تو کرد و تو بخششی و بر او مہم کنی و اگر بر دیگر کرد و تو از خدا
بخوای کہ اورا توبہ دہد و براسے اورا از خدا خیر خواہی و از خدا اورا این خواہی کہ خدا
اورا از ظلم بازدارد و دیگر آنکہ خدا اورا باز آرد و بیاورد این کہ گفتیم اطلاق متصوفہ است

قوله " لا ما قاله وارتكبه المتشبهون فانهم ساءوا

الطمع ارادة وسوء الادب اخلاصاً والخروج عن الحق شطراً
والتلذذ بالمذموم طيبة واتباع الهوا ابتلاءً والسر جوع
الى الدنيا وصولاً وسوء الخلق صولة والجل شكاذة و

ن نکمات
ن بکانه

بزادة اللسان ملامة و ما هذا طريق القوم نه اینچنین است کہ
آن قوم کہ متشبہ بصوفیان اند زیرا چہ این متشبہان صوفیہ کارے بطمع کنند
و آنرا ارادت نام نہند و بد خلقی و اخلاص نامند گویند ما اتفاق نگوئیم و از حق بودن
آیند و سخن بلند گویند چنانچہ بایزید و جنید گفتے و آنرا شطیحات نام کنند و لذت
بمذموم گیرند و آنرا طیبیت نام کنند و بہو اگر رفتار باشند و آنرا ابتلا من اللہ
نامند و میل بدنی کنند و در دنیا فرو آیند و این را وصول ب اللہ نام کنند و گویند
ما آئینم کہ اسباب دنیا و فرو آمدن در دنیا ما را مانع نیست زیرا چہ ما از اہل صلیم
و بد خلقی را بصولت نام نہادہ اند جملہ چنانچہ یکے بحقیقت کنند این ہمہ از قبیل است کہ
سوء الخلق اخلاصاً و بخل را شکاذة نام کنند سخن و حفظ و از غیر محل نگہ داشتن بیا
گوئی را ملامت نام نہادہ اند یکے زبان کشادہ ہڈے و ہڈیانے میگوید و اورا
میگوید و این را ملامت دینی نام می نہند و این رہ صوفیان نیست۔

قوله حکي ان ابایزید البسطامي قال لبعض

اصحابه قم بنا الى هذا الذي شمر لنفسه بالزهد فقصد

فوجداه خارجاً من داره الى المسجد فنظر ابو يزيد اليه
وقدرى بنخامة الى جانب القبلة فقال لصاحبه هذا ليس
بمامون على ادب من اداب الشريعة فكيف مامون على
ما يدعيه من مقامات الاولياء فرجع ولم يسلم عليه
حكایت می آرند کہ شخصی در ایام ابو یزید رضی اللہ عنہ شہر ہمدون ولایت شد
ابو یزید بایارے گفت بخیر یا ما کہ بہ بنیم آن شخص را کہ نفس خود را ہمدون ولایت
شہرت کردہ است آمدند بروے اتفاقاً آن شخص بقصد مسجد ہمدون آمد و آب
بینی خود را بہ سمت قبلہ انداخت ابو یزید رحمۃ اللہ علیہ بایار خود گفت کہ این مرد
باو بے از آداب ظاہر مامون و مصون نیست پس چونہ تصدیق داشتہ شود بچیزے کہ
او آن را دعویٰ می کند از قسمت ہمدون ولایت بایزید بازگشت و برو سلام نکرد
بباید دانست

مصرع

چو معاملہ ندارد سخن آشنا ندارد

آرے بر باطن جز خدا مطلع نہ اما ظاہر حکایت از باطن میکنند۔

فصل ۲۱

۱۔ قولہ "واما المقامات فانما مقام العبد بین یدی
اللہ تعالیٰ فی العبادات قال اللہ تعالیٰ "وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ
مَّعْلُومٌ" اما آدمیم معلمتے کہ بندہ با خداے خویش بسر می برد و آن مقام
نامند اکنون مقام بضم میم ہم باشد و بفتح ہم ہمدون و از روے عربیت صحیح است
ہر یکے را مقامے معلومے یعنی ہر چہ اورا مستقیم دست دادہ است آنرا بسر بردہ است

آزما معلوم نامند بیچ یکے نیست از ماکه او مقام معلوم ندارد۔

انتباه

۲ قوله "و اولها الانتباه" و هو خروج العبد من حد الغفلت "و اول چیزے که از مقامات است بنده را ابتداءً رو می نماید آن بیدار شدن بنده است از حد غفلت هر چه خوش می آمد میگردان از آن غفلت بیدار شد که این کار که میکنم خوب نیست۔

توبه

۳ قوله "ثم التوبة" و هو الرجوع الى الله تعالى من بعد الذهاب مع دوام الندامت و كثرة الاستغفار "اول انتباه گفت بعد از انتباه توبه یعنی اواز خواب غفلت بیدار شد و آن بیداری اورا بدین آورد که از موجب غفلت بدر شود و درین قضیه در آید که از گنہ توبه کند و رے بطاعت آورد توبه چیست الرجعت من الذنب الى الطاعت از گنہ بازگشته است و بطاعت رے آورده این توبه است یعنی بعد از انتباه توبه و توبه چیست که بازگشت بسوے خدا کند و از آن گنہ که بازگشته بود باید که همه وقت از آن پشیمان باشد باید که خواش آمرزش از خدا بسیار باشد نیکو سخنی است که شیخ می فرماید اما ما انجین میگویم که از گنہ باز گرد و بطاعت چنان مشغول شو که از گنہش یاد نیاید چنانکه جنید رحمه الله علیه میگوید التوبة ان تنسى ذنبك۔

انابت

۴ قوله "ثم الانابت" و هي الرجوع من الغفلت الى الذكر و بعد از توبه انابت است یعنی از گنہ باز آید و بذکر خدا مشغول شود۔

۵ قوله "وقيل التوبة والانابت الرغبة" و گفته اند توبه از ربه ترس است یعنی خوف حق موجب شود برائے توبه را و موجب انابت رغبته است بر حمت خدا و بیداری حق۔

۶ قولہ "وقیل لتوبة فی الظاهر والباطن فی الباطن" بعضے گفتہ اند توبہ در ظاہر باشد و انابت در باطن یعنی موجب توبہ ظاہر است و موجب انابت باطن۔

ورع

۷ قولہ "ثم الورع وهو ترك ما اشتبه عليه" چون انابت قوت گیرد ورع رونماید ورع شود و ورع چیست ہرچہ نسبتہ بحلال می برد و نسبتہ بحرام می برد و نسبتہ بکروہ می برد این را صوفی ترک آر و صوفیان این را ورع گویند۔

محاسبہ نفس

۸ قولہ "ثم محاسبة النفس هي تفقد ذياتها من نقصانها وما لمها وما عليها" پس ورع محاسبہ نفس است یعنی بانفس حساب کند و اعمال و افعال او بادے شمرد کہ در گذشتہ چہ کردہ است و در نقد وقت چہ میکند و اگر از انہا است کہ ازان کار ہا کہ خداے تعالیٰ بر آن راضی نباشد ازان توبہ و استغفار کند و بر نفس چیزے سختے نہد تا بار دیگر بر آن سوزد و اگر از انہا است کہ خداے تعالیٰ و مصطفیٰ بر آن راضی باشند ہموارہ زیادت کند و شکر خدا بجا آر د و خواہد کہ قدمے ازان پیشتر و دشیخ می فرماید کہ بجوید کہ زیادت دین او در چیست و نقصان دین او در چہ و اگر زیادت دین است و نقصان دین است ہر دو گفتہ آمدہ ام۔

ارادت

۹ قولہ "ثم الارادة وهو استدامة الكد وترك الراحة" سپس این ارادت است شیخ ارادت را تفسیر کرد کہ ارادت نیست کہ ہمارہ در رنج باشد و ترک راحت کند اما توبدان کہ این ارادت نیست اما از ارادت این آید ہر کہ را ارادت شد او را دوام کد و ترک راحت لا بدیت اما ارادت نیست طلب حق در سرفتن و دش جز خدا یا را نخواہد این را ارادت نامند و لا بد ہر گرا

نہایت این
یعنی جن جنین
سختی سے
توکل کے
میں راحت
نہایت
نہایت
نہایت

این صفت شد و او ام کد و ترک راحت ملازم حال اوست.

۱۰ **قوله** "ثم الزهد و ترك الحلال من الدنيا والغروف عنها وعن شهواتها" چون آن ارادت استقامت یابد زهد رو بنماید شیخ تعریف زهد کرد که زهد اینست که ترک حلال کند ماله که حلال است و شهوتی که حلال است و لذت که حلال است آنرا ترک آورد این زهد است یعنی نفس را از حظوظ او باز دارد چون همه را ترک آورد پس این چه آید فقر آید.

۱۱ **قوله** "ثم الفقر وهو عدم الاملاك و تخلية القلب مما خلت عنه اليد" شیخ تعریف فقر کرد که ملکه برو نماند و از آنچه دست خالی است دل و طلب آن نباشد حاصل اینست که فقر عبارت از نیستی است و این نیستی تا یکجا کشد.

۱۲ **قوله** "ثم الصدق وهو استواء السر والاعلان" ازین ثم و ثم آن شیخ این معلوم شد که شیخ را در تراخی مطلوب نیست اگر چه از بالا و در جام معلوم شده بود اما چون ثم الصدق گفته معلوم شد که صدق تراخی مرتبه ندارد.

۱۳ **قوله** "ثم التصبر وهو حبس النفس على المكارة و تجرع المرادات و هو آخر مقامات المریدین" بعد ازین تصبر باشد تصبر تکلف در صبر است یعنی مرد مالک صبر نیست خود را بستم در صبری آورد شیخ میگوید تصبر چیست که نفس او حائل و شواریهها شود چنانچه گاو و بای گزند و برگیرد و هر جا که تلخی است نفس آنرا بیاشامد این تصبر که شیخ میفرماید آخر مقامات مریدان است اگر چه همه مقامات صفت مریدان است اما از مرید بمرید تفاوتی هست ازین مرید مبتدی مراد است.

۱۴ **قوله** "ثم الصبر وهو ترك الشكوى" بعد ازین صبر است

منعکس این نیزین صبر
از آن بوی نفس

فصلست ویکم ۱۰۰ خاتمت سوره ماعدا ترجمه آداب المریدین

صبر نیست که آنجا یعنی در تصبر تکلف بود اینجا مالک این کار شد شیخ می فرماید که صبر چیست که شکایت از خدا نکند و یا شکایت از رنج نکند محمد حسین میگوید اگر شکایت برین صورت است بیان لطف معشوق و اظهار قوت و قدرت او بر نفس و این شخص را مخصوص کردن بدین دولت اینچنین شکایت این صورت شکایت است و معنی شکر باشد و دیده ام معشوقه عاشق را سنگسار کرده و عاشق آن سنگها را اورا استین انداخته بدان افتخار میکند که امروز دوست من مرا بدین دولت مخصوص کرده و دیگر چنین هم باشد که محبوب حاضر باشد و محب باوے گوید که تو با من چنین کردی چنین کردی توجه می گوئی که این شکایت درد است یا حکایت لذت ضربت معشوق و استجاب شفقت معشوق

۱۲ رضا

۱۵ قوله "ثم الرضا وهو التلذذ بالبلوی" گفتم کجا صبر و کجا رضا و میان صبر و رضا بو آوی و جبال است و خنایق و اعماق نه اینچنین است که چون این را گذاشتی بعد از آن آن آید این نیست گفتم ام صریحاً ظاهراً علی الملاء و فی مجمع من الناس که مرا مقام رضا فهم شد و آنچه رضا است ذائق آن نشدم اگر برای بلیات را بر نفس من گیرند من گویم من ذائق آن رضا ام چنانچه من در عدم شکوی گفتم اما فوت محبوب و فقدان مطلوب و استتار تجلی و مبتلا شدن بتجلیات قهری و باز ماندن از مقصود و محبوب که با من همه وقت بخلو نشسته باشد محمد حسین بدین محظوظانیت

۱۶ قوله "ثم الاخلاص وهو اخراج الخلق عن معاملة

رضدص

الحق" اخلاص و تیره شدن است از جمله مقاصد و مطالب از همه چیز برهیده شده بدوستی او پابندی استقامت گرفته آنکه از دوزخ خوفی دارد این قوم او را مخلص نگویند و آنکه امید بهشته دارد این طایفه او را مخلص ننامند سخن

بیشتر و پیشتر است اما نمی گویم گوشت با تخم استماع آن ندارد و دلها را بصیرت فهم آن

۱۷ **قوله** "ثم التوكل على الله تعالى وهو اعتمد عليه

بازالت الطمع ممن سواه" شیخ میفرماید توکل چیست که اعتماد بر خدا کند

در صحت و مرض و در فقر و غنا و کذاک فی جمیع الامور باید درین اعتماد طمع

بغیر خدا نباشد و آنکه اصل ایمان است که اگر خیر و شر فاقه و فقر

و صحت و مرض برسد جز از خدا نباشد اینقدر همان مومنان را است اما از ا

طمع ممن سواه این را توکل نامند.

فصل ۲۲

۱ **قوله** "واما الاحوال فانها من معاملات القلوب"

و هو ما يحل بها من صفاء الاذکار" احوال از نعوت و صفات دل است

این را تعلق جز بدل نیست و آن حال چیست آنچه از صفای اذکار و در دل فرود

می آید آنرا حال می نامند چنانچه خوف درجا و شوق و غیر این این را حال گویند

حال بتشدید لایم مشتق از حلول حال فرود آینه شد و بود بکثرت استعمال

مخفف شد و دیگر گویند حال مشتق از تحول است چنانچه وجه از توجه حال را

دوام نیست تحول دارد و ضرورت گفتند مشتق از تحول است.

۲ **قوله** "قال الجنيد الحال نازلة بتنزل بالقلب"

ولا تدوم" جنید گفت حال فرود آینه است از غیب بدل فرود می آید و

دوام و بقا ندارد.

۳ **قوله** "فمن ذلك المراقبة وهو النظر لصفاء اليقين"

الحی المخبیات“ ازان موجب ہے کہ احوال پیش می آید یکے ازان مراقبہ است و آن مراقبہ عبارت از چہیت و آن نظر یقینی در ستے صافے ہست بر چیز حقیقہ کہ پیش آن چیز ہست و از تو غایب تو دل را در طرف آن شے میداری کہ آن حاضر و تفت مثلاً یقین است کہ باری تعالی موجود است و بصفات کمال حاضر و شاہد است تو نظر بدین میداری کہ او حاضر وقت من است و شاہد وقت من است و مرا می بیند و ہم ہمچنین مغیبات دیگر چنانچہ جنت و نار و وجود شیخ یا وجود پیغامبر۔

مراقبہ

قرب

۴۔ قولہ ”ثم القرب وهو جمع المسمربین یدی اللہ تعالیٰ بالغیبت عما سواہ“ قرب نزدیک ما نیست کہ ان تلازم قلبک بآئہ مع کل شئی لا بمقارنہ و غیر کل شئی لا بمزلیہ اما شیخ مصنف میفرماید کہ قرب عبارت ازین است کہ دل را با خدا حاضر کنی ہمچنین کہ از دیگرے غایب باشی۔ این عین مراقبہ است اما شیخ ہمچنین میفرماید جمع آوردن برائے این مقصود را این مراقبہ است بعد از ان کہ جمع شود این قرب است۔

بہت ۳

۵۔ قولہ ”ثم المحبت“ وہی موافقت المحبوب فی محبوبہ و مکروہہ“ محبت چہیت ما میگوئیم المحبت ادا دت القلب لرویت جمال المحبوب بشدۃ الاشتیاق و رعایت اسباب الحصول اما شیخ میفرماید کہ موافقت محبوب میکند در محبوب او و در مکروہ او این سبب میگوید سبب مراد میدارد زیرا چہ ہر کہ کسے را دوست میدارد و در محبوب او و در مکروہ او موافق باشد۔

رجا ۲

۶۔ قولہ ”ثم الرجا“ وهو تصدیق الحق فیما وعد“ رجاء ورجا را بالا گفتہ ام و این از احوال مراقبہ است مرد مراقب خدا را حاضر و ناظر میداند و امید می برد و بویہ ہم میکند۔

حرف

قوله "ثم الخوف وهو مطالعة القلب لسطوت الله

تعالی و نقایاتہ" و خوف اینست اور اقرب دانستی و از سطوات قہر او ترسان باشی۔

قوله "ثم الحياء وهو حصر القلب عن الانبساط" حیا

حیا ہم از لزوم حضورِ اوست حیا غالب شود بموجب حضورِ محبوب ہر آئینہ از جملہ ناشایستہ باز ماند و دیگر عجب نباشد کہ در گذار آید کہ من کہیم و کیست تم و چیت تم کہ در محضر او باشم۔

قوله "وذلك لان القرب يقتضى هذه الاحوال

فمنهم من ينظر في حال قربة الى عظمت الله تعالى

وهيبته فيغلب عليه الخوف والحياء ومنهم من ينظر الى

الطاف الله تعالى وقد يما حسانه فيغلب على قلبه

المحبة والرجاء" شیخ حصر قلب گفته است اما انحصار باید گفت زیرا چہ

حیا انفعالی است نہ فاعلی حصر القلب عن الانبساط این تقاضا کرد کہ ہر چہ خوش

آید بگوید و ہر چہ خوش آید بکند و چنانچہ خوش آید بنشینند چون حیا غالب آید ازینہا

ممتنع گردد و خواجہ من میگفت اول کہ شیخ من یعنی شیخ نظام الدین مرا مراقبہ فرمودن

نبود کہ زانو بالا کنم بنشینم کہ او تعالی حاضر و ناظر من چونہ بے ادبی کنم زانو بالا کردہ بنشینم

و ہمہرین پناچندگان روزے طعام و آب ماند کے تابع بعض امور بشری مزاحم حال

من نشود۔

قوله "ثم الشوق وهو هيجان القلب عند ذكر المحبوب" شوق

والشيق فقال هيجان القلب عند ذكر المحبوب لفظه الذكر

زاید ہيجان قلب المحب ليس مما يسكن ساعة فاما عند ذكر

المحبوب اکثریکے فارسی گفته است

دائماً عظمت و هیبت و الطاف باری و احسان باری

نہجیان شوق لا یطمن العبد الا بذکر اللہ

چہ پنداری کہ ہر ت از دل عاشق رو دیر و
چو میر و مبتلا میر و چو خیز و مبتلا خیز و
۱۱۔ قولہ "ثم الانس وهو السكون الى الله تعالى
والاستعانة في جميع الامور" والانس ملازمة المحب
في شهود المحبوب وقد جرى عليه الزمان والافات فيكن
قلب المحب بوجود المحبوب حتى يذهب منه الورع والحشمة
فيجهر عليه بما لا يليق بحال المحبوب اتاه دسے باشد انجین کہ
دل محب نگین گردوتا آنکہ خوف محبوب و حشمت محبوب از دل برد و شاید بروگستاخی
کند و دلیری کند بجالتی کہ لایق حال او نیست قصہ برزخ و موسی شنیدہ باشی
السكون الى الله جيد فان السكون الى المحبوب و آنچه ما گفتیم کلام
شیخ متضمن آن است فاما سخن والاستعانة خارج است۔

انس

۱۲۔ قولہ "ثم الطمانينة وهي السكون تحت مجاری

الاقدار" الطمانينة وهي السكون تحت موارد المحبت كان
ما كان رضا ام كرها لطفاً ام قهراً قريباً ام بعداً اي الامر متقوض
الى المحبوب فليفعّل ما شاء وهر چه باشد باشد اگر مفعول رضا بوصول
وہد و اگر بقہر و از غضب از خود دور و ارد عطا کند چیزے بہ بخش و یا منع
کند کہ محب را بدان آرام قرار باشد از محبت بیچ فتورے و نقصانے
پیدا نیاید۔

ن السكون الى الله تعالى تحت مجاری

طمانینہ

۱۳۔ قولہ "ثم اليقين وهو التصديق مع ارتفاع الشك"

ما گفته ایم اليقين ما خود من یقین الماء اذا استقر یقین آنست استقرار آنکہ
ہست کہ سخت محب بمحبوب رسیدہ باشد و از جمال و از جلال و از عز و کمال مشاہدہ
کردہ چشم خویش آن اورا علمے باقی ماند این علم را علم اليقین گویند و جز این ہر کہ چیز یقین

یقین

نام نہند تو بدان آن یقین نیست شک و گمان البتہ آن یقین بظن باز آید و شیخ
میفرماید یقین چیست تصدیق شود آنچه کتاب اللہ و کتاب رسول اللہ گفته است
آز آن تصدیقے شود کہ شک در میان نباشد و آنچه ما گفتیم سخن شیخ محیط آنست
اگر محب صفت محبوب کند پس آنکہ بدور رسیدہ باشد و برہمہ او اطلاع یافتہ
اگر کسے باوے حکایت محبوب او بکند و باوے حدیث جمال و کمال او کند
محب آنرا تصدیق دارد و این تصدیقے باشد کہ در آن تصدیق بیچ شک نیست۔

مسائل

۱۲۱ قولہ "ثم المشاهدة" وھی فصل ما بین رویت الیقین

ن الفوائج

و رویت العین لقولہ علیہ السلام اعبد اللہ کانک تراہ فان
لم تکن تراہ فانه یراک و هو آخر الاحوال ثم یکون فوائج
و لو انج و مناج تحفوا العبارت و ان تعد و ان عہ اللہ لا تخصوها
پس این مشاہدہ است مشاہدہ حالت را گویند کہ آن حالت کہ در میان این
دو حالت است دل چیز را چہ شناختہ بہر چہ شناختہ و دیدن بعیان بچشم سر یا
بچشم دل این حالتے کہ میان این دو حالت است این را شیخ مشاہدہ نام
نہادہ اما مفہوم ما اینست انوارے از غیب ساطع شود کہ بدان انوار ظہور و
محبوب گرد و این را مشاہدہ نامند۔ شیخ این فصلے کہ میان رویت یقین و رویت عیان
برائے آنرا قول رسول را حجت آورد رسول اللہ فرمودہ است اعبد اللہ کانک تراہ
فان لم تکن تراہ فانه یراک معنی اینست کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
میفرماید کہ خداے را پرست انچنین پرست گوی تو می بینی اورا زیرا چہ اگر چہ تو اورا
نہ بینی و لے او شاہد و حاضر است همچنان باش کہ می بینی۔ شیخ این را مشاہدہ نامد
اما میگویم اگر برین وصف ملازمت کند بحتمل دولت مشاہدہ روے نماید و آن
مشاہدہ آخر احوال است پس آن فوائج باشد فوائج جمع فائج است یعنی

کشاوہا باشد و نمودار ہا باشد و لواحق جمع لایح است چیزے روشن شود برود
بعد از ان این پیدا شود مناجح جمع منہ است منہ عطیہ را گویند یعنی دریافت عطا ہا باشد
بخشش ہا باشد کہ از ان حکایت نتوان کردن۔ این مناجح و این لواحق و این فواح از
آنها است کہ در عبارت در نیاید عبارت اینجا جفا میکند چہ کند بیچارہ کہ اینجا تقریر و نا
نمیکند و اِنْ تَعُدُّ وَاِنْ حُمِّتِ اللّٰهُ لَا تَحْصُوْهَا و اگر بشمرند نعمتہاے
خدا ایراشما در حساب نتواند آورد۔

شام

فواح

↓

لواحق

↓

مناجح = عطیہ

فصل ۲۳

۱۔ قولہ "فی ذکر اختلاف المسالك" اختلاف مسالک است ہر یک

طریق ابرار بر سہے میرود اما مقصود یکے است تعالیٰ ولیکن رہے است کہ آن طرف ابرار است

و رہے است کہ آن رہے تجلی و کشف و ظہور ابرار است گزاردن و خواندن و گرسن و شنہ را

طعام و آب و ادون و برہنہ را جامہ نو پوشانیدن و دیگر ابواب بر این ہمہ جنات است کہ

بہ استعمال این اعمال امید آن باشد چون خداوند قبول فرماید و صاحب فاعل را

نیت تجلی جمال و کشف جلال بودہ باشد خداوند سبحانہ و تعالیٰ کسے را بروگمارد

کہ او را دوران رہے برو کہ روے مقصود نماید اما اذکار و مراقبات و تجلی و تجلی و ربط قلب

بشیخ این طرف اختیار و احرار است کہہ کہ درین رہے رود بہ ارشاد پیر باشد البتہ مراد

او بدامن مقصود افتد اکنون بدانکہ راہ ہا مختلف آمد و مقصود واحد ابواب بہر حنا

مقصود نیست اما گفتیم چون این قبول افتد و مراد نیت حصول و وصول بودہ بود

خدا بروے کسے را گمارد تا آن رہے نماید۔

طریق

اختیار و احرار

۲۔ قولہ "والمقصود واحد والمقاصد مختلفہ لا اختلاف

احوال القاصدین و مقامات السالکین راہ ہارفتن بسیار و مقصود
ہمان یک چنانچہ کعبہ از اطراف و افاق عالم خلقے سیر سلوک میکنند برائے زیارت
کعبہ را و مقصود ہمان کعبہ است اما مردے باشند کہ بہ عنقریب میرسد و مردے بہ بعید
۳۔ **قوله** "فمنہم من سلك طريق العبادت ولازم الماء بادهو
والمحراب واشتغل بكسرت الذکر والنوافل وواظب
على الاوراد" چنانچہ گفتیم مردے باشند کہ بہ بندگی خدا مشغول باشند و کا
ایشان ہمان باشند کہ با وضو متوجہ کعبہ باشند۔

۴۔ **قوله** "ومنہم من سلك طريق الرياضات والمكابدات
وقهر نفس والمخالفات" و مردے باشند کہ مشقتے بیند مجاہدہ کنند ^نعن
آب کم کنند و طعام کم کنند و تنہا باشند۔

۵۔ **قوله** "ومنہم من سلك طريق الخلوت والعزلة
طلباً للسلامت من المخالطة" ہمانکہ گفتیم شیخ نوعی دیگر بیان میکند
خلوتے گیر و عزلتے گزیند سلامتی و رزق و تخلق و گرفت و گوے نیفتد۔

۶۔ **قوله** "ومنہم من سلك طريق السياحت والاسفار
والاغتراب عن البلد ان و خمول الذکر" و بعضے این اختیار کردند کہ
سیاحت و سفر و روندہ و از جائے بجائے روند و ذکر ایشان در میان مروج نہ باشد۔
۷۔ **قوله** "ومنہم من سلك طريق الخدمة وبذل الجأ
للاخوان وادخال السرور علیہم" و بعضے این کردہ اند خدمت
اخوان کردن و بذل جاہ خویش کردن این نیز رہے است از برائے وصول را
وازیں بالا گفتہ آمدہ ام۔

۸۔ **قوله** "ومنہم من سلك طريق المجاہدات

ورکوب الاهیوال و مباشرت الاحوال این نیز همان است که بالا گفتیم.

۹ قوله "وَمِنْهُمْ مَنْ سَلَكَ طَرِيقَ اسْقَاطِ الْجَاهِ عِنْدَ الْخَلْقِ"

وَقُلْتُ الْاَلْتَفَاتِ اِلَيْهِمْ وَقُلْتُ الْاَسْتِغَالِ بِخَيْرِهِمْ وَشَرِهِمْ

وگفتیم این را هم هر که در خلوت شست و روی از مردم گردانید او از خیر و شر

خلق امین باشد.

۱۰ قوله "وَمِنْهُمْ مَنْ سَلَكَ طَرِيقَ الْعِجْرِ وَالْاِنْكَسَارِ"

كَمَا قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى وَآخِرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ

خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَسَيِّئًا طَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ

این سخن که شیخ گفت و این جزوای که شیخ با فراط فرمود آن جمله کلیات که شیخ

گفته است باید که این با آن همه باشد و اگر نه بے این جزوای آن همه کلی

بیچ کار نیاید و آخرسایط عسی الله ان یتوب علیهم و طایف

دیگر اند که عمل صالح را با عمل سیئه خلط کرده اند بدین گناهای خوشتر اعراف

دارند هر آینه چو اینچنین باشد عجز و انکسار ملازم حال ایشان

باشد.

۱۱ قوله "وَمِنْهُمْ مَنْ سَلَكَ طَرِيقَ التَّعَلِيمِ وَالْمَسَايِلَةِ"

وَمَجَالِسَةِ الْعُلَمَاءِ وَسَمَاعِ الْاَخْبَارِ وَحِفْظِ الْعُلُومِ این که با علما

شنید و از اخبار و آثار مطلع شوند و بدان غبطه گیرند این نیز موصول است

اگر نیت باشد اینجا بشنود که جنبه چه کرد که بواسطه آن بمقصود رسیده کذلک

شلی و بایزید و نساج و مشایخ دیگر این نیز همان کند امید باشد که روی مقصود بیند

۱۲ قوله "وَكُلَّ طَرِيقٍ مَحْتَاجٌ اِلَى مَوْافِقٍ وَدَلِيلٍ يَأْخُذُ بِهِ"

فِيهِ لَيْسَ لِمَنْ الْحَيَرَةُ وَالْفِتْنَةُ " هر سه که محتاج بدین

نیز

موصول

تجربه
ن موافق

شو کہ دلیلے می باید دانستن و توان گفتگو کنند آن دلیلے و رحیرت و فتنہ نیند ازو۔

قوله "قیل لبعض المشایخ ان فلا نأرجع فقال ما ارا لا رجح الا لوحشة الطريق من قلت سالکيها" صوفي را گفتند کہ فلان ^{نومن} در ره تصوف آمدہ بود و باز بعبادت خویش بازگشت او گفت میں این نمیدانم سبب بازگشت او مگر آنکہ اورہ درست نیافت از رہ اورا متوش شد حضرت بازگشت۔

فصل ۲۲

قوله "في ذكر قولهم في فضل العالم قال الله تعالى شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ أَبَدًا بِنَفْسِهِ وَشَخِي بِالْمَلِيكَةِ وَتَلَّتْ بِهِ هَلِ الْعَالَمُ" یعنی فضل دارو کہ حق تعالیٰ گفت شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ۔ خداوند این گواہی داد بر نفس خود بنفس خود کہ او تعالیٰ نیست خدا مگر او و ہمہ برین فرشتگان و خداوندان علم گواہی دادند و این گواہی است ثابت و مستقیم با عدل۔ شیخ ابن سخن برائے این آورد کہ باری تعالیٰ نخست شہادت خود بعد از ان شہادت فرشتگان خود بعد از ان خداوندان علم۔ خداوندان علم را سیوم جا ذکر کرد از خود پس این مرتبہ بلندے و شرف عظیمی باشد۔ ازین اولو العلم مراد انبیاء و متابعان ایشان کہ علما باشند۔

قوله "وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم العلماء ورثة الانبياء" و رسول اللہ گفتہ است علمای وارثان انبیاء اند۔

میراث بر شے باشد کہ آن خاصہ ملوک و موروث منہ باشد و آن جز علم باشد نسبت ازینجا این آید کہ وارثان انبیا جز علما باشند و وارث را نسبتے باید با موروث منہ نسبتے خاصے باید و اگر نہ میراث نہ مال او در بیت المال گرد آید۔

۳ قولہ "وقال علیہ السلام فضل العالم علی العابد کفضل علی ادناکم" رسول اللہ فرمودہ است کہ فضل عالم عامل بر عابد جاہل برین مثل است چنانکہ فضل من بر کمترین شما۔

۴ قولہ "وقال علیہ السلام الناس رجلان عالم متعلم و سایرہم ہمج" و رسول اللہ گفتہ است یعنی مردے کہ در حساب آیند دو براتوان گفتن کہ آدمی است دو نوع اند یکے آنکہ علم دارد و دوم آنکہ می آموزد و جز این دیگر مردم لایعبر بہ یعنی لایعتد بہ چون مگسے کہ بر دہن خرے نشست باشد۔

۵ قولہ "وقیل العلم روح و العمل جسد" همچنین گویند کہ تن زندہ و متحرک ماشی و قایل و باصر و ناطق بواسطہ روح است چون روح نباشد مردارے افتادہ است جمادے افتادہ است عمل برین ماند گوئی روح علم است و ماگفتہ ایم العلم بدون العمل وبال و العمل بدون العلم بحال۔
۶ قولہ "وقیل للعالم اصل و العمل فرع" گفتہ اند کہ علم بنج درختے ماند و عمل بشاخ آن درخت بنج بے شاخ باشد اما شاخ بے بنج نہ باشد اما اگر بنج باشد و شاخ نہ باشد و مقصود از بنج همان شد۔

۷ قولہ "وقد فضل الجمہور من مشایخنا العالم علی المتفرغ و الحقال لان اللہ تعالی یوصف بالعالم و لا یوصف بالمعرفت و العقل" شیخ میفرماید جمیع از پیران ما علم را فضل دادہ اند بر عقل زیرا چہ

ن و علی العقل

خداے تعالیٰ را عالم گویند عاقل نگویند از سبب آنکه اطلاق علم بر او کنند و عقل نیز بر او عقل نسبت به طبیعی غریزی دارد و هو تعالیٰ عن ذلك و عقل گفته اند جوهر لطیف مرکب فی بنیة الانسان و این با خداوند تعالیٰ چه نسبت دارد -

۸ **قوله** "ولان العالم حاکم علی العقل و الاحکام للعقل علی العالم" زیرا چه علم حاکم بر عقل است بسیار چیز باشد که عقل ادراک حقیقت آن نکند علم حاکم آن شود چنانچه مثلاً نکاح و طلاق عقل گوید به لفظ تحریم و به لفظ تحلیل و او فهم نکند بخواد تسویه کند علم حکم کند بر وے که یکے حلال و دیگرے حرام فعلی بذا حاکم علم آمد بر عقل -

ن و کند لا عقل
لا ینفع الا بالعالم

۹ **قوله** "وقیل لا ینفع العالم الا بالعقل بل لا یحصل العالم الا بالعقل" و گفته اند اگر با عقل علم نباشد عقل نفع نکند بلکه زیانکار آید -
۱۰ **قوله** "قیل لبعض الحكماء متى یکون الادب یضر قال اذا کان العقل ناقص حکمے را پرسیدند که او بکے زیانکار آید گفت آنجا که عقل ناقص باشد -

ن ناقص

۱۱ **قوله** "وقیل الادب صورت عقلک فحسن عقلک کیف شئت" و گفته اند ادبے صحیحے که بجل خود باشد صورت عقل تست -

۱۲ **قوله** "ومن فضل العالم ان الهمد ھد مع قلت عقل و فطرت اجاب سلیمان علیہ السلام مع علوم مرتبة بصولت العالم و قوته اخطت بما لم تحط به مع قلت الاکرام بشہد ید و و عیدہ" بہ بین فضل علم را کہ ہد بہ باچندان ضعیف و صغیرے کہ او دارد پرندہ از بسیار پرندگان خورد و تر بکدام برآمدگی

و خود نمائی گفت کہ اَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ یعنی بقوت علم گفت با وجود آنکہ چند ان شرف و فضل سلیمان علیہ السلام دارد تا آنکہ سلیمان با او در غضب بود و میگفت بگویم تا پر ہائے او بر کنند و جفت ویرا از وے جدا دارند قصہ اینست مہتر سلیمان علیہ السلام ہدیہ را بر محل او حاضر ندید در غضب شد کہ او را بگویم فرج کنند یا عذابے سختی کہ من کہ عذاب سخت را گفتہ اند یگان یگان پر او بر کنند و یا او از جفت دور دارند و یا از قرب دور کنند عقاب را در طلب او فرستاد و ہدیہ بر سلیمان می آمد کہ عقاب ملاقات شد عقاب خواست بگیرد گفت مرا بگیر من ہم بر سلیمان میروم بر سلیمان آمد سلیمان استکشاف حال او کرد کہ کجا بودی او گفت اَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ ہر چند سلیمان در غضب بود و او در محل گنہ گاران بود بقوت علم سخنی گفت و جوابے داد کہ جز بقوت علم نہایت یعنی من چیزے دانستم کہ تو نمی دانی۔ باقی قصہ شہور است۔

فصل ۲۵

۱۔ قولہ "فی ذکر ادا بہم فی محاوراتہم و ہوان یقصد بکلامہ النصیح والارشاد و طلب النجات و ما یعود نفعہ علی الکمال ولا یکالہ الناس الا علی قدر عقولہم" اینکہ صوفیان یکدیگر محاورہ کنند و سخنی گویند با کبیرے و یا با نظیرے و یا با صغیرے و باید کہ نیت محاورہ این باشد کہ در کلام خویش مقصود او نیک خواہی پیشینہ باشد و نیت نمودن راہ حق باشد و طلب نجات باشد یعنی از طریق نصیح با نظیرے است ارشاد با صغیرے است طلب نجات با کبیرے است و البتہ سخنی گویند کہ

نفع او برہمہ باز کرد و اگر چه کبیر است و اگر چه نظیر است و اگر چه صغیر است سخن
بامردمان نگویند مگر بر قدر فهم ایشان اگر چه تو گوئی و آن در فهم پیشہ آن سخن بلند بیشتر است
باید کہ آنچنان گوئی کہ اورا استنکارے و استبعادے و استعجارسے از تو نشود و ترا
در گفتار جز ترغیب و ترقی پیشہ نباشد۔ شخصے است کہ از صحبت متعلمان جاہل طبع
۴ و از محضر مذکران خود رائے ہمتش کند گشتہ و بیشتر مطلوبے نماندہ تو خواہی کہ اورا
از این مزید و ازین خاک صلصال بیرون آری باید کہ بصفۃ نصیح کنی بیرون آری
نہ آنکہ چنان گوئی سخن او در آنجا چسبیدہ تر شود و گرفتار ماند اگر تو بامن باشی بدانی کہ من بکدام
طریق و بکدام تدبیر این گرفتاران و اماندہ و در رائے چسبیدہ را چہ گوئہ بیرون می آرم۔

۲ **قوله** "قال عليه السلام نحن معاشر الانبياء امرنا
ان نكلم الناس على قدر عقولهم" شیخ برائے اثبات
مدعائے خویش را این حدیث می آورد کہ امرنا ما کہ ماموریم و ما کہ گروه پیغمبرانیم سخن
بامردمان بر اندازہ عقل و فهم ایشان گوئیم۔

۳ **قوله** "ولا يتكلم في مسألة الا ان يسئل عنها و اذا
سئل اجاب على قدر السائل" و مسئلہ کہ نہ پرسند و مسئلہ سخن آنرا
چیزے نگویند۔ حاصل این باشد کہ سکوت باید کہ از لفظ بیشتر باشد اما زایرے کہ
می آید اگر چه او چیزے پرسد با وے چیزے می باید گفت زیرا چہ آمدن او بہین دلیل
بر سوال اوست و اگر کسے پرسد بر قدر پرسندہ سخن گوید۔

۴ **قوله** فقد حكى عن الجنيد انه قيل له يسألك
السائل عن مسألة فتجيبه بجواب ثم يسألك آخر عن تلك
المسألة فتجيبه بجواب آخر فقال على قدر السائل
يكون الجواب "و حکایت آرند کہ کسے از جنید مسئلہ پرسیدے او آنرا

جوابے فرمودے دیگرے ہم ازان مسئلہ پر سیدے اور اجوابے گوئی دیگر
گفت جواب برا اندازہ سائل است اگر مبتدی است جواب اواز ابتدا گویند و اگر
منتہی است از انتہا گویند و اگر عامی است میرسد باوئے سخن مذکران و متعلمان گویند
۵۔ **قوله** "و اذا سأل لا یسئل الا عن مقامه فلا یتكلف
ما لم یبلغه ولا یتکلم فیما لم یبلغه استعماله" و ادب سائل
اینست کہ ہر چہ پرسد از اندازہ مقام خود پرسد و در سخن تکلف نکند و دوران چیزیکہ
خود نمی پرسد و سخن دوران نگوید کہ در استعمال او نیست۔

۶۔ **قوله** "وقد قیل یجوز ذلک فقد قال رسول اللہ
رب حامل فقیہ الی من هو افقہ منه ولا یبدل العلم الا
لاہلہ" و بعضے گفتہ اند شاید سخن گویند کہ از فہم پیشینہ بالاتر باشد زیرا چہ رسول اللہ
گفتہ است بسا باشد کہ حامل فقیہے باشد کہ آن فقیہے محمول را بکسے رساند کہ اواز
فقیہے تر باشد۔ اینجاد و سخن است یکے این کہ او بکسے رساند کہ از وفقیہے تراست اگر
این حامل خطے نگرفت فاما محمول الیہ حفظ خواهد گرفت و دیگر این حامل فقہ سخن فہم
نکرد و بکسے رسانیدہ کہ او فہم کرد و او بیان کرد این بدان مستفید گشت و دیگر چو سخن
بر معانی است کسے کہ عارف این معانی است باو سخن را بصحرا نہند جہانے ازان
سخن نفع گیرند و بذل علم یک دو بیتے ازان او حد کرمانی است اینجا مناسب می آید

مثنوی

کناسان را بخش مشک و عنبر	بر خاک بند ز روز یور
گا و سگ و خر سخن چہ داند	گو سال ز کن مکن چہ داند
یک محرم راز را بچنگ آر	پس جملہ جہان زیر گار
بر اہل ہنر چو میغ می بار	وا ز خلق سخن در یغ می وار

۷ **قوله** "وقیل ابذل العلم لاهله وبخیر اهلہ" و این ہم
گفته اند بر اہل و بر غیر اہل علم بذل کن شاید کہ میان این نا اہل آن یکے اہل علم شود۔
۸ **قوله** "فالعالم امنع جانباً من ان یصل الی غیر اهلہ
ولا یتکلم بین یدے من ہوا عالم منہ" علم خود چیزے است کہ
اور اہمہ چیز یا مانع تر است کہ بر نا اہل رسد و کہے کہ دانا تر باشد پیش او سخن گفتن
اوب نباشد

۹ **قوله** "سئل ابن المبارک مسئلۃً بحضرات سفیان
فقال انا لا انتکلم عند الاستاذین" بعد ائمہ مبارک راسخے رسیدند
سفیان حاضر بود و بعد ائمہ گفت کہ من پیش استادان سخن نگویم۔
۱۰ **قوله** "وقال بعضهم لا یحسن هذا العالم الا لمن
یعب عن وجده وینطق عن فعلہ" و بعضے گفته اند کہ شاید کہے
سخن گوید تا ذاتی نباشد اگر گوید از حال خود گوید و از ذوق خود گوید۔

۱۱ **قوله** "وقیل من لم ینتفع بسکوتہ لم ینفع بکلامہ"
اونفع نتوان گرفتن از سکوت از کلام او ہم نفع نتوان گرفت زیرا چہ سکوت مردمان
سالک جز بحضور مقصود نیست چو او سلوک محض و دار نفع اورا از ازہ کجا است و دیگر
محلے کہ سلوک باید او انجا سکوت میکند و گیرے نفع میگیرد کہ درین محل سکوت
میاید کردن و دیگر سکوت اہل دل بوقر است و بوقار است و بواسطہ قطر دل بار بار است
ہر آئینہ سکوت انجمن نافع تر باشد۔

۱۲ **قوله** "ومن الاداب ان لا یتکلم فی العالم قبل اوانہ
فیتولد منہ آفات تقطعہ عن الفوائد" ہمانکہ بالا گفته است از
حال خود گوید و از افعال خود گوید و دیگر سخن داند اما گفتن آن سخن را اولانے

باید برائے آنرا حکایت جہنم و سرائی کہ جہنم سخن نئی گفت شنیدہ باشی۔

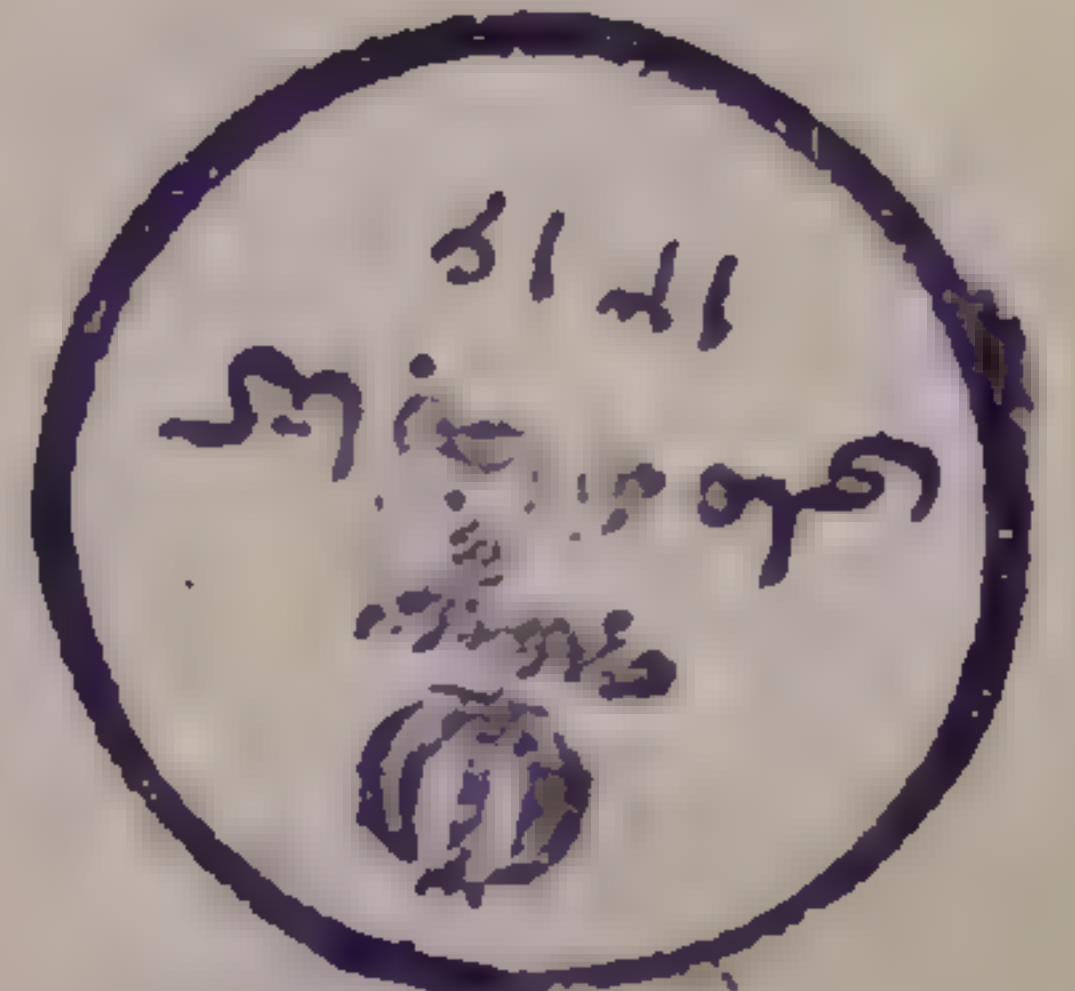
۱۳۔ **قوله** "ويحذر كل الحذر ان يطلب الجاه والمنزلة عند الناس وخطام الدنيا فيكون ممن لا ينفعه الله بعلمه" واحتراز کند چنانکہ احتراز از کردن باشد کہ درین گفتار اسرار و سلوک مطلوبے از جاه و منزلتے نباشد شیخ یحذر کل الحذر گفته است زیراچہ بسیار مردمان درین بلا گرفتار اند۔

۱۴۔ **قوله** "وقد استعاذ النبي صلى الله عليه وسلم من علم لا ينفع" و رسول اللہ از علمے کہ نفع نگیر و سپنہ بخدا میگرد و گفت "اللهم انی اعوذ بک من علم لا ینفع" و قال علیہ السلام من طلب العلم لیمازی به العلماء او یجاری به السفهاء او لیصرف به وجوه الناس فلیتباؤا مقعداً من النار" رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است ہر کہ طلب علم کند برائے آنکہ ستیہش با علما کند و مجادلہ و محاورہ با سفہا کند یا علم برائے آنرا طلب می کند کہ اورا جاہے شود کہ مردمان میل میبوسے او کنند اینچنین کسے گوجائے گیر و نشست خود را در ووزخ۔

۱۵۔ **قوله** "ويجتهد في استعمال ما يسمعه ويعلمه" و جہد آن کند کہ می شنود و میداند و عمل آن باشد۔

۱۶۔ **قوله** "فقد قيل كل من سمع شيئاً من علوم القوم فعمل به صار ذلك حكمة في قلبه وينتفع به السامعون وكل من سمع ولم يعمل به كان ذلك حكاية يحفظها اياماً ثم ينساها" و گفته اند ہر کہ سخنے بشنود از سخنان اہل سلوک و بر آن عمل کند آن سخن در دل او حکمت گردد و گفته اند حکمت چیست کہ علم با عمل

فی الجہد لیس فیہ

باشد که دیگر حکمت گرد و یعنی بواسطه آن او بر بسیار چیز مطلع شود و آنکه او را علم شود
و بر آن عمل نکند سخنی بود که درین گوش آمد و در آن گوش رفت.

۱۷ **قوله** "وقيل الكلام اذا خرج من القلب وقع في القلب"

و اذا خرج من اللسان لم يجاوز الاذنين " این سخن در گوینده است یعنی
اگر گوینده از اهل دل است سخنی که او گوید بر دل سامع اثر کند چنانچه گفته اند مصرع

سخن که ز دل برون آید نشیند لا جرم بر دل

۱۸ **قوله** "حكى ان الشبلى قال للجنيد كم تنادى على الله

تعالى بين يدي العامة فقال اما نادى على العامة تبين

يدى الله تعالى فقال قوم افشوا سراهم بالخطو والباراهم

بالخطو انى لم هم الى ذكر الله سبيل " شبلی گفت مر جئید را که

چندند اکنی خدا را بر عامه خلق جئید گفت من عامه را بر خدا ندا میکنم نه خدا را

علمه حاصل کلام این است خدا را بر عامه نمی آرم عامه را بر خدا می برم پس گفت

قومی اسرار خویش را بخط فاش کردند یعنی با او خلط دادند و فکر های خویش را

بنظاره دادند ایشان را بحقیقت چه ره باشد حاصل هر چه بخط و خط فخط باشد

او بخدا کجاره برود و نه پرسی که خط این جهان و آن جهان زیرا چه امر معلوم است

۱۹ **قوله** "وقيل للشورى لم لا تكلم على اخوانك فقال

لانهم في سفر الوحشة" از سفیان ثوری پرسیدند که چرا با صاحب

خویش سخن نمیگویی گفت چه گویم که ایشان در سفر وحشت اند یعنی ایشان در سفر دنیا اند

و بخدا با وحشت حاصل سخن این آمد که سخن با کسی گویند که او طالب و راغب باشد

۲۰ **قوله** "وحكى ان الشبلى قال في مجلس الجنيد لله

فقال ان كنت حاضر فم هو ترك الحرمت وان كنت غایباً

ن حکای الشبلی ان رویه
قال للجنید

من بعبارة

فالعینیت حرام شبلی و مجلس جنید الله گفت جنید گفت اگر تو در وقت گفتن
 الله با خدا حاضری پس این گفتن تو الله ترک ادب باشد زیرا چه بعبادت معلوم است
 که شخصی که معظم باشد با دشا به و امیر و وفای و شیخ و امثال ایشان و تو بگوی
 که اے سلطان و اے امیر و اے خان و اے شیخ آنکه این گفتار بے ادبی باشد
 و اگر تو از و غایبی یعنی با او بحضور نه و یا او از تو غایب است از آنچه تو شاید حضور او نه
 اینچنین غیبت حرام باشد. اینجا گویند هر چند که گویند الله در حضرت است یا حضور است
 و او یا حاضر است اگر از نام اوئی خویش و از دوری خود که با حضور مراد او نیست این گفتار
 الله ترک ادب نباشد زیرا چه این در مانده تنگ آمده خراب است که از خرابی
 خویش فریاد میکنند زیرا چه این ناله است از دوی که یگانگی ممکن نیست هیچ وجه شنیده
 و بینی و بینک انی یزاحم فادفع یخودک انی من لہین
 سخن از عاشقان برین باشد چنین هم باشد که در صورت مجاز معشوق در کمال
 عاشق باشد و عاشق در آن حالت از دوی جدائی نالد میدانم که این باریک سخن است
 تو این را فهم کنی.

۲۱ قوله و سأل ابوبکر الشبلی للجنید مسألة فقال

یا ابابکر بینک و بین اکابر الناس عشرة الاف مقام اولها
 محو ما ابتلات به ابوبکر شبلی مسئله از توحید از جنید پرسید جنید گفت میان
 تو و میان بزرگان این کار ده هزار مقام است مسئله از مقامی که تو پرسی اول
 آن ده هزار محو این مقام است عبارت از ده هزار مقام مراد اینست هر نفس و هر زمان
 ترا محو میاید شد باز بصحو میاید آمد اگر هزار در هزار سال عمر تو باشد و این هزار
 محو بشوی و بصحو می آئی و هنوز رو به حقیقت از پرده استتار بروی نیامده باشد
 سخن اینجا بسیار است سخن لطیف است اما ترجمه دراز می شود.

نسخه مایه

فصل ۲۶

۱- قوله "واما الشطیحات المحکمة عن ابی یزید وغیره
فذلك عند غلبة الحال وقوت السكر وغلطات الوجد فلا
قبول لها ولا رد" واما شطیحات را از شطح گرفته اند شطح آء اذ تفتح بعض
محققان را حقیقت برایشان تجلی کرد که قوت ایشان از ایشان بر و سخنان از ایشان
زا و از روی محل شرع بعید مینماید و از روی حقیقت بیان کردن آن متعسر زیرا چه
سخن باریک و لطیف و هم بزند و احوال و میرود آنرا روی نکنند بگویند که بزیان و خرافا
است و نامشروع است این بگویند و اینچنین قبول نکنند اینچنین که از اسکا و اباحت
غمی نباشد این سخنان را هم بدیشان بگذارند این کلمات را هم بدیشان تسلیم
کنند هر که وافق خود است خواهد داشت و هر که اجنبی است از ره گذرے او را
قد می نباشد تا زیان او نشود تا زیان کار دین او نشود و آنکه گفت اند که این
سبحانی ما اعظم شانی و انا الحق گفتن حکایت عن الله باشد
وایم الله که این سخن زیاده نیست سخن ایشان را هم بدیشان بگذارند سخن اینست که
عبد الله انصاری گفت گوش دل بشنو عبد الله بیابانی عمرے بود و طلب آن
زندگانی رفت بر ابوالحسن خرقانی آنجا خورد آب زندگانی چندان خورد که ز اماند
نه خرقانی چگونه بود این آئی دانی -

۲- قوله "قال سهیل بن عبد الله العالم ثلاثة علم من الله ^۱ به سه مرتبه
وهو علم الظاهر كالامر والنهي والاحكام والحد و ^۲ دو علم
مع الله وهو علم الخوف والرجاء والمحبة والشوق و ^۳ علم بالله

وہو علم بصفاتہ و نعوتہ "سہیل عبد اللہ تستری گفته است علوم تہ
یعنی جز این را علم ننامند۔ علمے کہ از خداوند آمدہ است یعنی مصدر او حق است
تعالیٰ و آن علم شرایع است او فرمودہ است چنین کنید و چنین نکنید علم شرایع است۔
و علم با خدا است یعنی ہر کرا از جمال او و از جلال او و از لطف او و از قہر او مشاہدہ شد
و او از ان نصیبہ گرفت ہر آئینہ از لطف رجا آید و از قہر خوف آید و از جلال ہیبت
آید و از جمال محبت آید و آن ذاتے است کہ این صفات لازمہ آن ذات است۔
و علمے است کہ بخدا است و آن علمے است بصفات او و نعوت او کہ صفات او عین
ذات است یا غیر ذات او یا صفات او اضافی است یا حقیقی۔ جز این رہہ علمے کہ
باشد آنرا علم ننامند۔

۳۔ قولہ "وقیل علم الظاہر علم الطريق و علم الباطن
علم المنزل" گفته اند یعنی علم ظاہر علم طریق است بیاہوزند صوم و صلوٰۃ و اخلاوت
صحبت صمت ذکر و مراقبہ این علوم ظاہر است و علم باطن آنکہ بذات و صفات
او تعلق دارد چون بدان رسید آن علم منزل است۔

۴۔ قولہ "وقیل علم الباطن مستنبط من علم الظاہر
و کل باطن لا یقیمہ الظاہر فهو باطل" گفته اند علم باطن مستنبط
از علم ظاہر است یعنی اصل او است و این نتیجہ خلاصہ او ہر علم باطن کہ مستنبط از علم
ظاہر نباشد آن علم اعتباری نہ دارد۔ علیکہ بباطن سالک آید و آن مخرب علم ظاہر
بودہ باشد بر مقتضائے او رفتن خرابی دین بود این بیت موافق این سخن است
بیت ناظن نہبری کہ ہست این رشتہ دو تو یک تو است ز اصل و فرع بنگر تو کو

رشتہ طوے دارد و ہر دورا باعتبار نسبت فرو کو بالا نامند و چون ہر دورا یکجا کردند
مثال قاب قوسین او ادنیٰ اینجا پیدا آید۔ لاحول و لا قوت الا باللہ کجا افتاد و فرع

با اصل برابر است و فرع نشاء از اصل است و از اصل مقصود فرع است و اگر هر دو جمع نشود نسبت بطلان برند۔

۵۔ **قوله** "وقيل من سمع بأذن نبيه حكى" و من سمع بقلبه وعى و من عمل بما سمع فقد اهتدى و هدى" و گفته اند هر که سخنی بگوش شنید پس فهم او را بدل عزت نیاورد و او از ان حکایت کند پس نداند که چه شنیدم و چه گفتند و چنانچه ازین مردم قصاص و تذکر شنیده باشی و هر که بدل خویش شنید و آن یاد کرد و فهم کرد و بدل داشت و هر که شنید و بدل داشت و بدان عمل کرد او کس است که خود را راست یافت و دیگر را راه راست برد۔

۶۔ **قوله** "وقيل العالم يهتف بالعمل ان لم يجبه اذ يحل" و گفته اند علم گوئی ندا میکند بعمل و هر که او را اجابت کرد آن علم گوئی ندای کند بعمل و هر که او را اجابت نکرد علم باوے ننماید یعنی هر که عمل نکرد آن علم از و رفت تا گوئی رفت۔

۷۔ **قوله** "وقيل العالم ادراك الشئ على ما هو به" و چنین گفته اند که علم او را نماند که بدانیچه اوست بدرک آن شوند۔

۸۔ **قوله** "والعقل بصيرة و قوت في القلب و منزلته في القلب بمنزلة النظر من العين يفرق بها بين الحق والباطل والحسن والقبح" و عقل بینای است در دل و قدرتی است در و چنانچه چشم است عبارت از چشم دیدن اوست که آن پیغوله و حلقه و حدقه و همچنین دل عبارت از ان مضغه صنوبری اوست بینائی که دارد فهمی که دارد و دل آنرا نماند بحقیقت دل آنست و هم بدان بصیرت است که میان حق و باطل تفریق نمیتوان کرد۔

۹۔ **قوله** "وقيل العالم يقتدى به و العادون بهتدى به" و گفته اند به عالم اقتدا کنند زیرا چه او علم حلالی و حرامی منبسط و مکرر و دانسته است

بگفت اوقات را کنند و بعارف رہ راست یابند یعنی رہ خدا و اطلاع بر اسرار او بہدایت عارف یابند۔

۱۰ **قوله** "وقیل العالم ما شہد تہ خبرا و العقل ما شہد تہ حسا" وگفتہ اند آنچه چیزے بشنوی آن علم است و آنچه بحس وافی آن عقل است عقل حس را واسطی سازد و برائے فہم چیزے را پیشتر است و دو جا بجا غلط ہم خورد۔

۱۱ **قوله** "وقیل الموع لا یخدع و العاقل لا یخدع" وہیں گفتم موع متقی بر کسے خداع نکند و بر عاقل کسے خداع نتوان کرد۔

۱۲ **قوله** "وقیل العقل ما یباعدک عن مواقع المہلکات" وگفتہ اند فعل عقل این است کہ ترا آنچہ مہلک دین تو باشد از آن نگہ دارد۔

۱۳ **قوله** "وقیل اصل العقل الصمت و باطنہ کتمان الاسرار و ظاہرہ الاقتداء بالسنة" وگفتہ اند کہ بنیاد عقل اینست کہ ساکت باشی تا آنکہ گفتم اند من سکت سلم و من سلم منجا مگر آنکہ گفتن آن ترا فریضہ باشد این ظاہر عقل آمد کہ گفتم باطن او آفت کہ ہر سترے کہ باشد آزا پیوشد و آنکہ ستر اپوشد خود را فصحیح کند و ظاہر عقل اینست کہ اقتدا بہ سنت کند زیرا چہ رسول اللہ عقل الناس بود ہر رہے کہ اورفت آن سالم ترین راہ ہا است پہنچ کس در آن رہ زیان دنیا و دین ندیدہ است۔

۱۴ **قوله** "وقیل اذا غلب المہوی قواری العقل" گفتم اند

چون ہوا غالب شود عقل پوشیدہ گرد و عقل حال مال بیند ہر چہ عاقبت او بخیر باشد عقل آن فرماید و آن سو برد و چون ہوا غالب آید بندے در پائے اوقات آن سو رفتن ندہد۔

^{۱۵} **قوله** "وقیل اذا اردت ان تعرف العاقل من الاحق
فحدثه بالمحال فان قبل فاعلم انه احمق" وگفته اند چو خواهی عاقل را
از احمق بدانی برو حکایتی محال بگو و اگر آن حکایت را او قبول کرد بدان که احمق
است مثلاً یک حکایت کند که در یک آوند آب و آتش می باشد و یک قبول کند
بدانکه احمق است.

^{۱۶} **قوله** "وقیل من احتجب الی شیء من علومه فلا
تنظر الی عیوبه فان نظرت الی عیوبه حرمت برکت
الانتفاع بعلمه" وگفته اند هر کس را بعلم او محتاج شوی باید که نظر به عیب
او نکنی. ترا مقصود علم است و نبال علم باش در عیب او کجا افتاده زیرا چه اگر تو نظر
به عیب او کنی از نفع علم او محروم مانی.

فصل ۲۴

^۱ **قوله** "فی ذکر ادبهم فی حال البدایت" اینجا سخن است

می باید دانست. طالب را مهم ترین کارهای طلب اینست که طالب دست در
واسن هادی مرشد زند و باید میان مرشد و متذکر تفرقه تواند کرد این نیک
مشکل است زیرا چه هر که بر سجاده شیخ خست شسته است کارش جز این نیست که مردمان را
از حرمان و هجران اندازد و بجهت مقصود بشارت دهد و مواجب و اسباب هر دورا
در بیان آورد و این کلام ایشان است که گفتیم مسکین طالب بتدی را نیک مشکل است که
میان ایشان هادی و مرشد کبیت و متذکر و اعطای که شاید قبول خلق و اختلاف علما
همه بر مندر و و اعطای بیشتر باشد میگویم نیک بختی باشد بے آنکه میان اشخاص

بر سر علم هادی

تفرقہ تواند کرد و اتنا قاتبتقدیر اند کہ دست او بر دست مرشدے و ہاوی افتد و این انقیاد و طاعتی کہ آمدہ است آنرا بسر برد و کارش بجائے رسد کہ او خود حکایت خود بکس نتواند کرد و از بس کہ شے بس لطیفے است و آنچه وصف شیخے کہ شیخ مصنف گفت بدین تین میان اشخاص نمی شود و این وصف بدین مندر بیشتر است کہ شیخ میفرماید۔

۱۔ **قوله** "اول ما يلزم المرید بعد الانتباه من غفلة ان يقصد الى شيخه من اهل زمانه موثقاً على دينه معروفاً بالنصح والامانة عارفاً بالطريق فيسلم نفسه بخدمته ويعتقد ترك مخالفة ويكون الصدق حالته" اول چیزے کہ بر مرید واجب است بعد از آنکہ از خواب غفلت بیدار شود قصد کند مردے را کہ شیخ زمانہ او بودہ باشد کہ او ایمن باشد در دین خود و معروف است کہ نیک خواہی مردمان می کند و کارے بہ امانت می کند و شناسندہ رہ سلوک است خود را بد و سپارد و اعتقاد کند کہ آن نکند کہ در آن مخالف پیر باشد گفتیم بیچارہ مسکین طالب کہ داند کہ این عارف بطریق است کہ خود را بخدمت او تسلیم نماید و آن ہمہ کار ہا کہ باشد باید کہ مرد صادق باشد الغرض این ہمہ بر مندر موجود و لیک ہاوی مقصود و مفقود۔

طلب شیخ

ادھان شیخ

۳۔ **قوله** "ثم يلزم الشيخ ان يعرفه كيفية الرجوع الى الله تعالى ويبدله على طريقة ويسهل عليه سلوكها ويعلمه شرايع الاسلام وماله وعليه" پس واجب باشد شیخ را کہ اورا شناسائی کیفیت سلوک کند نماز گزارون میفرماید و بفرماید چگونہ گزارند و کذاک تلاوت و کذاک شستن و در خلوت و تلقینات و دیگر ورہ نماید مرید را بسوے خدا و این مقدم است از کیفیت سلوک و چندین کسان با خود خوانند کہ خدا را یا فیتیم و نیافتہ

نماز و سجود و طواف و غیرہ
نماز و سجود و طواف و غیرہ
ای انہوں کی تعلیم کے لیے

باشند بلكه از ان ره در مشام شان بوی ز سیدہ است و پیر باید کہ بر مرید
آسان کند نماید رہ را تا اورا توختے و تنفرے نشود و بیا موز و اورا شرایع اسلام
از چیزے مر اورا کہ حق است برو طالب کسے است کہ این چیز ہا را مرتب کردہ
بعد از ان قدم در رہ طلب نہادہ است زیادتی سخنے است کہ شیخ میفرماید۔

۱۔ **قوله** "واولى الاشياء اليه قبل كل تصفية المطعم
والمشرب والملبس" لانه بذلك يجد الزيادة في حالة بهترين
چیز ہا کہ پیر مرید را فرماید تصفیہ ماکل و مشرب و ملبس او باید کہ از حلال باشد و اگر
زمانہ است کہ حصول حلال تعسرے دارند باید کہ ماکل آن مقدار باشد کہ نسبت بمخصد
برند و ملبس بہ ستر عورت و ستر را بہ پوستے بسندہ کند و اگر این قدرش ہم میسریت
بارے رہ را نگذار دوست و پائے زند اگر درین حالت اجلس و ریاید عجب
نباشد کہ فردا آئنا و صدقنا جزاے او مقصود او باشد بدانی کہ بہوا خود را باز داد
و از رہ باز گشتن کار مسلمان نیست مثلاً دو نفرے مطلوبے مشتبہے را میخورند
یکے میگرید و میخورد و یکے میخندد و میخورد این کہ میگرید و میخورد و نباشد ہچو
اوے کہ میخندد و میخورد و وہم سمجھین آنکہ اولقمہ خورد و بتاند و یکے لقمہ بزرگ
باید کہ مرید در تصفیہ کوشد زیرا چہ در تصفیہ مطعم و مشرب و ملبس طالب مزیدے
در حال خویش می بیند۔

۲۔ **قوله** "وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم طلب الحلال
فريضة على كل مسلم بعد الفريضة" رسول اللہ فرمودہ است
طلب حلال فريضة است بر ہر مسلمے بعد فرائض خمسہ شاید طالب را کہ از فاعل
نفس کند البتہ و را ان کوشد کہ او حلال خورد و اگر نہ قدر ما یقیم صلبہ
۳۔ **قوله** "وقال بعضهم طلب الحلال فريضة على الكل"

وترك الحلال فريضة على هذه الطائفة الا على حد الضرورة
 بعض صوفیان ہمچنین گفتہ اند برہمہ طلب حلال فريضة و بر طایفہ صوفیان ترک حلال
 فريضة زیرا چہ ایشان گفتہ اند زہد عبارت از ترک حلال است و زہد امری لایذی
 ایشان است کہ بے زہد رہہ طریقت ہیچ وجہی متمشی نشود صوفی را چہار صد
 وینار فتوح رسیدہ او در حرم کعبہ شستہ بود آن تمام بقسمت داد او خود صابیم
 بود نماز شام را شخصے دید کہ او در بادیه میگردید کہ مگر چیزے را یا بدہا نرا قوت سازد
 آن شخص باو بے گفت اگر یک درمے نگہ می داشتی براے قوت بکار آمدے
 گفت راست می گوئی اگر می دانستم کہ من تا این زمان زندہ خواہم ماند ہمچنین
 می کردم کہ تو می گوئی ہمچنین کس ترک حلال فريضة باشد کس را نقد انقد است
 مگر آنکہ آن وقت باشد کہ اگر او این حلال را استعمال نکند و ہلاکت بینہ او باشد
 ۱ قولہ "ثم قضاء ما ضيع من الفرائض ثم رد المظلم
 علی اہلہا بقولہ علیہ السلام رد دانیق من الحرام یعدل
 عند اللہ سبعین حجۃ مبرورۃ" پس آن فريضة کہ او بجائے
 نیاوردہ است آنرا بگذار و پس حق کیے برو باشد آزاد و باز گرداند رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفتہ است اگر کسی یکداغے از حرام ہمالک او باز دہد
 عند اللہ تعالیٰ این رو بہ مقابلہ ہفتاد حج مقبول باشد

بادیہ گرد

ث مظلوم

اد فرض

۲ قولہ "وما كان عليه من ضرب وجرح وقطع فلقصا
 وما كان من غيبات او نميمۃ او شميمۃ فالا ستحلال والاستغفار
 لصاحبہا" و اگر کسی را آوزدہ است یا جراحے کرده است و کشتہ است اینجا
 بقصاص یا بستہ آہنہ برو گیرے کردہ است برو همان کنند آری شرع
 این باشد جز این دگر نیست اما آنکہ قتله کردہ است و پس آن طالب گشت

اکنون این را بقصاص باید ایستاد و طلب که کند که او خود بخاند و اگر غیبت گفته است و اگر دشنامے داده است عذر آن بخوابد و استغفار کند و بر اسے اور آمرزش خواهد.

۲ قولہ "ثم معرفت النفس وقادیمہا بالریاضات"

معرفة النفس
تذکرہ نفس

ولہا صفتان انہما کفی الشہوات و امتناع عن الطاعات
فیروضہا بالمجاهدات و ہی فطم النفس علی ما و فیہا
و حملہا علی خلاف اہو یتہا و منعہا من الشہوات و یأخذ
بالمکابدات و تجتمع المراتب و بکثرة الاوراد و استدامت
الصوم والنوافل من الصلوة مع القدم علی الخالفات و نقلها
عن قبیل العادات پس آن شناخت نفس است بدین کہ او ہرگز نخواہد کہ
برہ راست رود کہ بدان رہ رہ بخوابد البتہ کثر روی و پس افتادگی و کالی کردن
شیوہ اوست و اورا ادب کند کہ این شیوہ از دور و دور است پیشہ گیر و ہر وقت
کہ اور و کثری بہ بیند برو سختی بنہد و نفس را خاصہ این دو صفت است او میل
دارد و در شہوات و باز آمدن دارد و از طاعات اورا ریاضت کند و چنین اینہا کہ
در طاعت شود و امتناع از شہوات شود و این نوع چہ ریاضت دست ندہد و ریاضت
او چیست آنچه او خواہد خلاف آن کند حاصل این گفتیم و شیخ رہ این می نماید کہ است
اورا و صوم کند کہ چو نفس را کارے و ایچی شود و او خود پیراست ہم بدان انس گیرد
و گفته اند ہی النفس تتعود ما عولتہا۔

نفسانی اصول

۱ قولہ "ویجتہدان یتعوض عن النوم سہرا"

وعن الشیخ جوعا و عن الرفاہیت بؤسا فیکون حینئذ من
جملہ التائبین المختصین بحبہ اللہ تعالیٰ قال اللہ تعالیٰ
إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ و جہد کند کہ بجا

خواب بیداری با شد و بجائے سیری گرسنگی و از خوشی و شواری و از نرمی سختی عادت
گیر و این ہمہ شد اید صفت از آن طالب است کہ با اختیار و حکمت درین راہ
وے آمدہ است و آنکہ او مبتلا و عاشق و مشتاق است او کسے است کہ خواب
بطبیعت او از او بریدہ است کور وے گرسنگی و قتے نمی بیند و وفا بہیت و بوس
از او بچند فرسنگ گریختہ است و بعد از آن کہ بر صفات ریاضات مذکور شود
انجمنین کسے را از طالبان حق گیرند کہ خداے تعالیٰ گفتہ است بتحقیق خداے تعالیٰ
دوست میدارد آن مردم را کہ ساعت فضاۃ بخدا باز میگردند و ظاہر و باطن خویش را
بہمالغہ پاک میدارند۔

۱۱ قولہ "وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الشاب التائب

حبیب اللہ و یکون من الذین یبدل اللہ سیئاتہم حسنات
رسول اللہ علیہ السلام فرمودہ است کہ آن جوانے کہ بازگشت بخدا دارد او
محب خدا است یا محبوب خدا است اکنون شیخ شاب گرفته است کہ رسول اللہ
شاب گفت زیرا چہ جوان را و ساعت فضاۃ مزاحم دوست او آن مزاحمت را
دفع میکند برین کہ روے بخدا می آرد و رسول اللہ شاب گفتہ است زیرا چہ
طالب شہوات اند و چو از آن طایفہ باشد کہ خداے تعالیٰ سیئات و بجنات
بدل کردہ است و ہوا ہائے او سیئات او برود آن شاب را کہ رجوع بخدا
کرد و ہوا را از خود دفع کرد پس ہمچنین شد کہ خداوند تعالیٰ سیئات او بجنات
بدل کرد۔

۱۲۹

۱۲ قولہ روی ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ عن النبی علیہ السلام

انہ قال لیمنین اقوام انہم اکثر و امن السيئات قیل من هم
یا رسول اللہ قال الذین یبدل اللہ سیئاتہم حسنات ابو ہریرہ

روایت کردہ است از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ او گفته است تو می باشی که فردا آرزو برندی کاش ما را سیئات بسیار بودے صحابہ پرسیدند یا رسول اللہ کیا نندایشان کہ فردا آرزو کنند کہ اے کاش ما را سیئات بسیار بودے رسول اللہ فرمود ایشان آنا نند کہ خدا اے تعالی سیئات ایشان را بحسنات بدل کرده است ہر آئینہ ہر نفسی کہ نفس کے خطرہ سیدہ اور امرا حم شد او در آن رجوع خدا کرد و خدا بمقابلہ آن اور اجزا ہا و اذسیات اور احسنات بدل گردانید ضرورت دیگر ان آرزو می برندی کاش ما را سیئات بسیار بودے۔

۱۳۔ **قوله** "وَيَكُونُ مِنْ جُمْلَةِ الْمُخْتَصِّينَ بِدَعْوَتِ حَمَلَةِ الْعَرْشِ فَأَغْفِرُ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ الْآيَةُ فَلَقَدْ عَظُمَ أَقْدَارُهُمَا إِذْ جَعَلَ حَمَلَةُ الْعَرْشِ دَاعِينَ لَهُمْ لِمِثَالِ هَذَا فليحمل العاملون وقال الله تعالى وفي ذلك فليتنافس المتنافسون" ہمیں دلیل برین کند کہ رسول اللہ فرمود ویکون من جملة المختصين کہ چون سیدہ کرد و بران توبہ کر و پس آن سیدہ بدل بحسنہ شد پس ہر کہ مت رغبت برین کن کہ چون سیدہ شود بحسنہ بدل کرد۔

ن عظمت

۱۴۔ **قوله** "والتوبة فريضة على جميع المؤمنين لقوله تعالى تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا" و توبہ بر جملہ مومنان بر عوام و خواص و احض خواص از قصور بہت چنین ہم عام است خطاب بر جملہ مومنان را باشد توبہ کنید باز گردید بسوئے خدا انجین باز گردید کہ خطرہ باز نگذرد از گناہ۔

توبہ بر جملہ مومنان

توبہ لفقہ

۱۵۔ **قوله** "وقوله عز وجل" وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ " و ہر کہ توبہ نکنند ہم آنکس است کہ او ظالم است اگر ازین توبہ گنہ مراد است پس از ظالم مراد نفس خود است و اگر ازین گنہ کفر مراد است پس ازین

ظالم کافر مراد باشد۔

۱۷ **قوله** وقال بعض المشايخ رحمهم الله عليهم غفلتكتوبه غفلت
صد در گناه
بدتر

عن التوبة الذنب ارتكبه شر من ارتكابه ومن اختر
منه المنية قبل التوبة فأمره الى الله وإن ربك لذو مغفرة
للناس على ظلمهم الآية بعض از صوفیان گفته اند این که تو گنهی
کنی و از آن غافل شوی این غفلت بدتر از آن گناه است که تو کردی و آنرا که
مرگ دریافت پیش از آنکه او توبه کند کار او مفوض بخدا باشد خواه به بخشد یا بقدر
گناه عذاب کند و حال اینست که او گنهگاران را آمرزیده است دلیل برین کند
که بے آنکه عذاب کند به بخشد۔

۱۸ **قوله** ووقتها باقی ما لم يبلغ الروح الحلقوم أو ياتيتوبه لب لباب
قبول توبه

غلق باب التوبة لقوله تعالى يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ أَيْتِ رَبِّكَ
لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي
إِيْمَانِهَا خَيْرًا وقت توبه باقیست مادام که روح بحلقوم نرسیده است
زیرا چه اکثر و غالب اینست که آن شخص را چو شعورے نمانده است آن توبه را
چه اعتبار باشد یا آنکه آن روز باشد که در توبه را بر بندند آن روز آفتاب
از مغرب بر آید آن روزے است که اگر گنهگارے توبه کند توبه او قبول
نباشد اگر کافرے ایمان آورد ایمان او قبول نشود۔

۱۹ **قوله** ثم يلزم الورع في جميع احواله ويعلم

ورع

ان الله يحاسب على الاستقصاء قال الله تعالى وَإِنْ كَانَ
مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ
سپس آنکه توبه کند باید که در جمیع احوال خود ملازم ورع باشد و گفته اند

ورع عبارت اجتناب از مشتبہات است و اعتقاد کند یقین بداند کہ خداے تعالیٰ باوے محاسبہ خواہد کرد و بدین سخن تسک بآیت میکند خداے تعالیٰ فرمودہ است
 اِنْ كَانَ مِنْ ثِقَالِ حَبَّةٍ مِنْ خُرْدٍ لٍ و اگر چه گنہے کنی باند کے بچند دانہ
 سرشرف آئینہا اور ابدان بیاورند و با آن بہم حساب کنند این حق محاسبہ
 است اما او کریم و رحیم است۔

۱۔ **قوله** "فاذا حصل له مقام التوب والورع و شرع مقام الزهد فقد ان له لبس الخرقۃ" چون مقام ورع و توبہ اور اصریح شد یعنی مستقیم شد و در مقام زہد شروع کرد وقت آن آمد کہ او خرقہ پوشد اورا شاید کہ خرقہ پوشد اینچنین کہ رالبس خرقہ ضروری باشد زیرا چہ از صغیر و کبیر توبہ کردہ است و ترک مشتبہات کردہ لا بد این میسر نیاید تا خرقہ پوشد زیرا چہ خرقہ کہنہ است پیوند کردہ کہنہ بر کہنہ نہادہ دوختہ اگر اینچنین جامہ پوشد ترک مشتبہات بحقہا مستقیم نشود۔

۲۔ **قوله** "وان رغب فیہا فلیزاع ما یلزم فی لبسہا لئلا یصیرہ جینا ویخرج بہ رججا" و اگر در خرقہ رغبت کند باید کہ حق خرقہ را نگاہ دارد زیرا چہ تا آن خرقہ معیوب نباشد و نو بہرہ نہاید نو بہرہ در مے را گویند کہ در دار الضرب سلطان سکے او زدہ باشند اینچہا پرسند کہ رعایت حق خرقہ چیست گویند باید کہ بقناعت پوشیدہ باشد کہ این دیر باز است و در گرام و سرمایہ کاری آید ہر بار بجامہ دیگر احتیاج نباشد و دیگر بر اقربان و اخوان اورا برین افتخارے و تفضلے نباشد و دیگر مقصود او خمول و ذہول بود و شکستن نفس باشد و دیگر طعام از مناسب خرقہ او باشد یعنی پر کالہ خور و کہنہ پوشد و چرب و شیرین بخورد اینچنین نباشد و دیگر سبب ذکر و سبب صدقہ و کفارت

ذریعہ تشہیر و درجہ اظہار تقدس

تا شرع فی مقام زہد اغراض

بالفاظ دیگر ترک لباسی

توبہ

رعایت خرقہ را الفاظ دیگر

نماز و کلی این است کہ خرقہ پوش را باید جملہ ہوا ہارا و دارع کرده باشد۔

۱۱ قولہ "وقد ذهبَتْ هذه القاعدة وارتفع التميز"

نور

و اخل النظام و دفع الرضا من جهة الاتباع بالارفاق من جهة المتبوعين بالاتباع "شیخ میگوید از زمانہ خویش می نالد ما خود زمانہ خویش را چہ گوئیم کہ زمانہ ما بہ نہصد رسیدہ است و شیخ شاید کہ بہ چہار صد بود یا پانصد شیخ میگوید کہ قاعدہ خرقہ پوشی رفت یعنی شرایط او فوت شد و میان صادق و کاذب تمیزے نہماند بخج خوش کہ چون ہمچنین شد کہ میان صادق و کاذب تمیزے نہماند خود صادق را خرقہ پوشیدن بہین ایام باشد کہ انحلال و انتظام شد و این کہ تمیز میان صادق و کاذب خاست سبب دو چیز پیران خواستند کہ مارا مریدان بسیار باشند و مریدان خواستند کہ بر ما خصیہ وارفاق باشد۔

۱۲ قولہ "و من ذلك ينتشر لفساد فيظهر العناد"

ازین سبب فساد میان این طایفہ ظاہر شد و یکدیگر عناد افتاد یکے میگوید تو کیستی کہ من نہ ام و دیگری ہم میگوید کہ تو کیستی کہ من نہ ام اللہ اللہ اللہ من میدتم کہ در زمانہ ما ہمچنین شدہ است در زمانہ ایشان ہم ہمچنین بود اللهم نجنا عنا۔

۱۳ قولہ "فلبس الخرقه يجب ان يكون لمن اذبح

نور

نفسه بالادب و رياضتها بالمجاهدات و المكابدات و تحمل المشاق و تجرع المرارات" و لبس خرقہ شایستہ کسے است کہ نفس خود را با ادب متصوفہ ادب کردہ باشد یعنی آنرا تعلیم کردہ و بران قرار گرفتہ و استقامت یافتہ۔ کلی ادب متصوفہ این است کہ نفس خود را از جملہ ہوا ہا بدر برود۔

۱۴ قولہ "و يكون قد جاوز المقامات و تادب بالمشايخ

الذين يصلحون بالافتاء و حسب رجال الصدق

وعرف احکام الدین وحدوده و اصول المذهب و فروع
این کلمات و ترجمه این کلمات هم بالا گذشته است.

۲۵ قوله "فمن لم یکن بهذه الصفت حرم علیه

ن. احوال ارادت

التصدی للشیخه والارادات" بر آنچه گفتیم هر که بران صفت نباشد
یعنی کلاً و جمله از هواها برون نیامده باشد حرام باشد بر او که او شروع بمشیخت
کند و یا بارادات کند و این دو احتمال دارد و شیخت و ارادت یعنی نشاید و شیخ
شود و مردمان را مرید گیرد و دوم حرام باشد بر او که بر شیخی در آید و طلب ارشاد و هوا
ارادت کند.

۲۶ قوله "وقیل من لم یتادب برویه عیوب افعاله

ورعونات نفسه والعمال فی انزال التها بجهده لم یجز الاقتداء
به" چنین گفته اند کسی که ادب بعیوب نفس خویش نیافته است یعنی آن عیوب
را از نفس خویش دور نکرده است و کسی که عمل در دفع عیوب نفس خویش نکرده است
بر اینچنین کسی اقتداء روا نباشد این جمله دلیل برین کند که مراد شیخ از ان گفتار که
حرم علیه التصدی للشیخت والارادات کسی است که او
خواهد که شیخوخت کند.

ن. تنقید

۲۷ قوله "ثم یأخذ نفسه بالمجاهدات ویفقد

زیادتها من نقصانها و ما لها و ما علیها" باز کلام شیخ هم با اهل ارادت بازگشت
این لفظ و ترجمه این لفظ بالا گذشته است.

۲۸ قوله "و یعرض حاله علی شیخه فیما تعرض له

وعلیه فی کل وقت تفقد و زیادت و نقصان انه قال الله
تعالی فمن یعمل مثقال ذرة خیراً یرکّه و من یعمل مثقال

ذَرِّقْ شَرَّ اَيَّتْرَهٗ" بیانے درستے کردہ است صوفی در وقت خوش زیاوتی
یابد و نقصانے بیند تحقیق داند کہ موجب آن جز از توفیرے و تقصیرے نیست
سپس آن با خود محاسبہ کند اگر نقصان دیدہ است عذر خواہد و اگر زیادت بیند
شکر بجا آرد و مزید آن نوع کند حکایت ابو بکر کتانی شاہد این سخن است و مرید را
باید حال خوش بر پیر عرض کند آنچه برائے او را بود و آنچه بر او است یعنی آنچه دارد و یا برا
زیادت شدہ است بر پیر عرض کند اینجا سخن خبط میرود کہے سخن در پیر میرود و کہے
سخن در مرید۔

۲۹ **قوله** "فقد قيل ليس بلبيب من لم يصف مابه الى
الطبيب" زیرا چہ گفتہ اند مریض خود مند نباشد آنچه زیادت و نقصان او است
بر طبیب نگوید۔

۳۰ **قوله** "حكي عن الشيخ محمد بن سلمه قال كل مرید
لا يصح له في اليوم والليله كذا و كذا مسئلة فانه ما
سلك الطريق" وہم برائے مدعا را شیخ ابن سخن می آرد کہ ابی محمد بن سلمہ گفتہ است
ہر مریدے کہ روزے و شبے اور مسئلہ درست نشود او سالک راہ ارادت
نیست یعنی ہر روز و شب او را مواردے ہست و نمودارے ہست کہ اگر صحت
آن نداند کہ چیست و از کجا است او در تردد و تحفظ نباشد او سالک رہ نباشد و کار
او بیشتر نشود۔

۳۱ **قوله** "وحكى عن جماعت من المریدین حضروا
عند الشبلی فوجدہم غفلة لم یذکروا مسئلة
فانشد" و حکایت گفتہ اند کہ جماعتی از مریدان کہ نزدیک شبلی حاضر بودند
پس ایشان را غافلے یافت یعنی غم کارندارند و از گذشتہ و آیندہ نمی پرسند شبلی

مناسب حال ایشان این بیت انشاد کرد۔
 "کفی حزناً بالواله الصیب ان یری

منازل من یہوی معطلۃ فقراء"

بندہ است مرعاشق والہ را برائے غم و اندوہ را کہ مسکن کسے کہ اورا دوست
 میداشت خالی یا بدشلی یا حکایت از حال خود کرد یعنی برائے اندوہ مرابندہ است
 کہ دلہائے کہ آن مسکن محبت دوست است ایشان آن مسکن را از دوست و از غم
 دوست خالی می یا بند یا کنایت از حاضران میکند یعنی اگر دوست با شما نیست
 منزل دوست بے دوست خالی می یا بند شمارا برائے غم و اندوہ بندہ است
 ۳۲ قولہ "ثم يطالب نفسه بمنازل المقامات علی ترتیبها
 ولا ينتقل من مقام الا بعد تصحیح آدابها ولا يشتغل
 بالزهد الا بعد الفراغ من الورع وما اشبهه ذلك الى ان
 التصیر بالمقامات الى القلوب" چون این شدہ باشد کہ بالا گفته است
 پس آن از نفس خود و در منازل مقامات تثبت آن کند چنانچہ گفته شدہ است
 اول توبہ بعد آن ورع بعد از ان زہد و از مقامے بمقامے انتقال نکند بگر آنکہ
 در آن مقام کہ هست اورا درست کردہ و در ان استقامت یافتہ بود و لا
 يشتغل بالزهد بعد الفراغ رحمة الله اے شیوخ این سخن ہمہ
 درین کتاب نیست در جملہ کتاب سلوک است۔ اما محمد حسینی میگویی چنین دانم
 کہ کسے باشد از آغاز کار تا انجام کار بدین ترتیب بمقصود رسیدہ باشد کہ ورع

عنه معیت برابر بندہ را گویند و اینجا مراد از "والد الصیب" عاشقے است کہ چنانش چو ابر بار بندہ گریان اند۔

عنه۔ و نسخہ منقول عن الفاظ "میداشت خالی" از کتابت ترک شدہ است۔

را استقامت دہد۔ کسے ورع را استقامت دہد کسے بعد از ان انتقال از مقامے
بمقامے کند امرے ممکن است اما بفہم من متحرک است خواجگان ماومن در تبع ایشان
طالب مشتاق مرید مبتلا را تعلیمے و تلقینے کنند و باہم ہوا ہا کہ درونہ استقامت
توبہ است درونہ ورع و زہد و نہ چہین و چہان تلقین ذکرے و مرابطہ و ربطے کنند کہ
او بدان بشرطے مشغول شود بعد از چہند کہ این ہمہ مقامات در ذیل خرقدہ او بر بستہ
باشند و اورا ہیجہ بران نظر و شعور نہ اما بشرط است کہ عاشق باید و محب باید و مشتاق
باید زہر اکجا مساع و در دل او و ورع را کجا مجال او یک فف آتش عشق ہرہ
بیکبار سوختہ است و ہمیشہ نظر او بدینہانہ این سخن مراد صحیفہ دل عاشقان نویسند و
از ایشان پرسند کہ ہمچنین ہست یا نہ و این سخن جز ایشان فہم نکنند بیچارہ کسے کہ
چہین نیست ہمہ روز و ہمہ شب اورا با شیطان نفس کشتی بیاید گرفت و قفے
مینچیزد و وقتے می افتد آرے۔

بیت

عشق آمد و خانہ کرد و خالی برواشتہ تیغ لا ابالی
اے طالبان اے عاشقان اے مشتاقان اے مبتلایان کجا بید
ورچہ کارید و ورچہ کارید و ورچہ کارید و ورچہ مصلحت اید از کار افتادگان پرس
از درویشان و از غمزدگان تجسے و تفحصے کن کہ ایشان را پر و اے چیزے
ہست یا نہ و گر زیادتی چہ کنیم۔

۳۳ قولہ "و قال بعضهم العمل بمحركات القلوب اشرف
من العمل بمحركات الجوارح" کسے از پیران گفتہ است عملے کہ بزبان و دست
و پا باشند و عملے کہ بدل باشد عمل دل شریف تر از عمل جوارح است و عملے
باشد کہ آن نسبت بہ دل دارد و جوارح در ان عمل بیکار می باشد این عمل شریفتر
از ان عملے کہ بجوارح است اما اگر ہر دو جمع شوند عمل بجوارح میکند و دل ہمہ ان

عمل است این تقاضا کند که این جمع فاضلتر از آن هر دو باشد اما عملی که بدل است چنان در آن غرق است که اعضا بیکار است این اثر عظیمی دارد و قدری شریف زیرا چه هر چه در عمل قلب ظهور و ذبول است اثر او بیشتر و حاصل او برتر مثلاً شخصی نماز میگذارد و دل او غرق بخضوع است و اگر همین حضور در حالتی است که جوارح را بیچ حرکت نیست این بتجربه گفته اند که این اکسیر اعظم و کبریت احمر باشد

۳۲ **قوله** "وقال النبی صلی الله علیه وسلم لو وزن ایمان ابی بکر بایمان اهل الارض لوزح" رسول الله فرموده است اگر ایمان ابوبکر رضی الله عنه را وزن کنند بایمان همه خلق ایمان ابوبکر راجح آید از آنچه ایمان نسبت بدل دارد و نسبت بدستی اعتقاد و ابوبکر ورین قضیه کاملترین از دیگران بود.

۳۳ **قوله** "وقال علیه السلام ما فاق ابوبکر بکثرت الصلوة والصیام ولكن بشئ وقرنی قلبه و لم یذاظهر من حاله بعد وفات رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ما لم یظهر من حال غیره حتی صعد المنبر فحمد الله تعالی و اشخی علیه ثم قال من کان منکم یعبد محمدًا فان محمدًا قد مات و من کان منکم یعبد رب محمد فیهو حی لا یموت" و حدیث دیگر رسول الله در شان ابوبکر رضی الله عنه فرموده است که فضل ابوبکر بر موم و یکره بدین است که او نماز بسیار می گذارد و روزه بسیار می خورد و بلکه فضل او بچیز است که آن چیز و روشش معظم قرار گرفته است همانچه گفتیم که حضور دل بر تراز عمل جوارح است و عمل جوارح اعتدال و اعتباری ندارد و مگر بحضور قلب و هم بنابرین که در دل ابوبکر چیز معظم و موقر بود بعد فوت رسول الله

فعلت ابوبکر
بیم ان یخبر
بالحال

بر منبر برآمد بعد حمد و ثنائے خدا گفت ہر کہ میان شما محمد راحی پرستید تعالیٰ بظاہر
 او داشت پس کو بدان تحقیق محمد مرد و ہر کہ میان شما خدائے محمد راحی پرستید پس
 کو بدان تحقیق خدائے محمد زندہ است کہ ہرگز نمیرود۔ من محمد حسین بنی ام چند سخن
 بنویسم اینجا ابا مردمان بدگمان و ظنون فاسد و رحق من کنند عجب کارے کہ رسول اللہ
 محتجب شود و ابو بکر گوید مات محمد و عجب کارے کہ ہما سجا و خطبہ کردہ باشد ہما سجا
 بر آئند و خطبہ کنند صوفیان گویند کہ او تمکن بود نہ متلون این و قمر و قار و عزت ہم
 از تمکن او بود آری آن درد نبود کہ تمکن اورا و اضطراب آرد و دور و آہنچان
 غالب شود کہ باہمہ تمکن مرد مستوج و مضطلم شود اوروے بگرداند و کہیں بتدبیر
 خلاف مشغول شود تمکن حالتے است ہر دردے ہر وجعے و ہر اندوہے و ہر غمے
 کہ بروافت تمکن برقرار خود باشد مرد تمکن بگرید و آہ زند و از خود دور و مردمان اورا
 بے ہوشیاند و اند و در و ذبولے و ذہولے نماید اما این تمکن اورا زیانکار نہ باشد
 عشق و گراست و کار سازی و دیگر عاشق عشق مجاز معشوقہ در کنار دارد و باہمہ درد
 و سوز از حد افراط تجاوز کردہ۔ ہاں وہاں اگر ازین سخن زیادہ کوشیم ہمانکہ گفتیم مردمان
 گمان و دیگر برند۔ فالعباد باشد محمد حسین را از اندک و بسیارے از دایرہ اہل سنت
 و جماعت و ہم تجاوزے باشد۔ عاشقے بود کہ معشوقہ را در بر آوردہ و از و فرزندان زادہ
 سوز و درد او برین اندازہ بود

بیت

من از عشق تو خون خوردن گفتم تو دیرے زی کہ من مردن گفتم
 معشوقہ در کنار گرفتہ و خون از دہن بیرون می انداخت و این بیت کہ گفتیم میگفت
 و جان معشوقہ می سپرد گفتم عاشقی و گراست و کار سازی و گرا بدانی کہ عاشق را حال
 است و احوال است کہ در گفت و شنود در نیگنجی۔ باشد صوفی کہ باہمہ کشف و تجلی
 یک ساعت از و محبوب نیست باوے عشقے دارد کہ این جہان را ہم عشقے

تمام کند گفتیم عشق بازی و گراست و کار سازی دیگر۔ اے عزیز اتحاد و کما ہو حق متصو
نہ البتہ دوی باقی آوی او و منی من ثابت آنگہ در و سوز بچہ کم باشد عاشق بیقرارے
بیزاری نداده است با در و غم و سوز قرار گرفته است فافهم و اغتتم۔

۱۲۶ **قوله** "وقاتل اهل الردة حتى حفظ الاسلام" قصه
برین جملہ است کہ مسلمہ کذاب بعد انتقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دعوی
نبوت در سالت کرد و فریضہ زکوٰۃ را از میان برگرفت خیلے بسیارے از قبایل
عرب مرتد شدند و بد و پیوستند ابو بکر رضی اللہ عنہ مہاجر و انصار را جمع کردہ بمشورہ
نشت ایشان با جمعہم گفتند کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از میان مارت
مد و سماوی منقطع گشت ما بکدام اعتماد و قوت مقاتلہ کنیم کُلُّنا یتحد بدینہ
ہر یکے از ما بدین خویش یگانہ باشد ہر چہ در جہان شود گوشتوا ابو بکر رضی اللہ عنہ
بر بخت و بغضب خاست گفت واللہ نشود این دین او و سر و جان ما فدائے
دین محمد یا خود را کلا و جملہ بدین او و ہم پادین او را بشرط برپائے داریم این حکم بعلی
رسیدہ رضی اللہ عنہ علی آن روز این سخن گفت کہ خلیفہ رسول اللہ نیکو حکمے کرد
صحابہ رضوان اللہ علیہم و مہاجر و انصار با آن بد بخت بقتال پیوستند شب
وسہ روز مقاتلہ بود تا آنکہ وحشی چنان حربہ در سینہ آن بد بخت زد کہ او بد و زخ رفت
دین بر مفروضت خویش قرار گرفت ہر آئینہ بدین عمل ابو بکر را فضلے باشد کہ دین
فضیلت دیگرے را شرکتے نیست۔ ترجمہ کتاب و قاتل عطف است بر و صعدہ المنبر
یعنی این کار کرد و این کار از ہر دو دلیل بر تکیں و فضیلت اوست و اسلام را
بشرط نگہدار۔

۱۲۷ **قوله** "وقال بعضهم اذا صادت المعاملات الى القلوب"
استراحت الجوارح فحيث يشغل بعمارت الباطن ومباشرة

الک بیان ہے بعض نے فرمایا کہ اگر معاملات
الک بیان ہے بعض نے فرمایا کہ اگر معاملات
الک بیان ہے بعض نے فرمایا کہ اگر معاملات

الاحوال و مراعات الاسرار و وعد الالنفاس بعضے از صوفیان گفته است
چون معاملات اہل سلوک بدل رسد جوارح راحت گیر و احتمال وار و یعنی عملی کہ
جوارح کند لذت کند و بنشاط کند و دیگر جوارح از عمل زواید فارغ شود یعنی اگر
رعایت کند و اگر نکند زیانکار او نباشد اما این میگویم چو او مقتدا و مقدم خلق
باشد اورا از زواید چارہ نباشد و دیگر اورا با عملی انسے الفے شدہ است
اورا از ان بازماندن متعسر بود و وعد نفس را و مراعات را الاحوال را بالا گفته ام و این کہ
اینجا میگوید کہ استراحت جوارح شود زیرا چہ او مشغول بدین میشود و من میگویم اعمال
زواید با این ہمہ مجانبتے وار و۔

۳۸ قولہ "کما قيل عبادت الفقير نفي الخواطر وليحذر
كل الحذر ان يفسد بد ايته بقول المثنويين و مدح
المادحين بل يرجع الى ما يعرف من نفسه" چنانچہ گفته اند
عبادت فقیرے کہ جوارح او از اعمال زایدہ استراحت یافتہ باشد نفی الخواطر است
ازین خواطر نفسانی و وسواس شیطانی مراد نیست بلکہ نفی خاطر وہم وجود غیر و لیحذر
كل الحذر لاهول و لا قوة الا بالله شیخ در اشناے آنکہ در بیان بہ اعلیٰ علیین
میر و مقدم و راسفل السافلین می نہد باز حکایت بتدیان بنیشتن گرفت
میفرماید کہ صوفی حذر کند حذرے تمام کند بدایت خود را ببح مروان مدح کنندہ و بہ شنا
نیک مروج کہ ہمہ گویند زہے کہ توئی و شاد باش کہ توئی حالت بدایت خود را
فاسد نکند و بدان لحاظ نیار و بلکہ باز گرد و ہر آنچہ از نفس خویش میداند کہ او بیگانہ است
ہرگز آشنا شدنی نیست و شیطانے است کہ ہرگز مسلمان شدنی نیست چنانچہ
مروان گویند کہ آن فلان شیطانے است کہ ہرگز بیک لاهول دفع نشود۔

عبادت فقیر
نفی خواطر

شنیدنی
نشد دیر

۳۹ قولہ "کما قيل ليس سماع الالفاظ كم شهادة الاحيا"

یعنی سخن شنیدن همچو دیدن اوست شنیدن چیز دیگر و شنیدن احوال خبر کذب باشد یا احوال این باشد که این تمام شنیدن آنچه حق شنیدن باشد شنیده است ۱۱۱ دیدن این است که شی را بعینه می بیند پس شنیدن همچون دیدن نباشد و آن دیدن او حکایت می کند از کردار او -

۱۲ قوله "ويعود نفسه صيام النهار وقيام الليل وخدمت الاخوان" و عادت کند نفس خود را که روز بصیام باشد و شبها بقیام باشد و خدمت یاران هم کار -

۱۳ قوله "قال الجنيد كل مرید لا يعود نفسه لاصيام النهار وقيام الليل فكله يمتنى ما لا يصلح له ثم مرید که بشم بیداری عادت نکرده باشد بگزاردنی و خاندنی و روز را بروزه و اشتن پس او بداند ماند که او تمنی میکند چیز را که آن چیز بد و برسد که آن چیز لایق او نباشد -

بیت
معاذ حق وقت

۱۴ قوله "تشریرا عی اوقات به ضرب من الخیر فان الوقت اذا فات لم یعد لك" بعد از آن مراعات و محافظت کند نگه دار و اوقات خوش را بچیز که آن نسبت بکار نیکی دارد زیرا چه چون وقت رفت او را که وقت ممکن نیست آنچه رفت رفت باز نیاید و قتی گفته بودم -

دی رفت و گذشت باز نیاید فردا آید و اگر نیاید شاید

امروز بنقد وقت خوش باش رفته رفته است هر آنچه آید

موقت

ن آن و بخت

۱۵ قوله "وقال النبی صلی الله علیه وسلم لا ینبغی للعاقل ان یكون شاخصا الا فی ثلاث مرمة لمعاش او تزود لمعاد اولذة فی غیر محرم" رسول الله فرموده است باید مرد عاقل را که او نظر کند در سه چیز یعنی کار او در سه چیز باشد یا برائے معاش را که آن لابدی است یا آنکه توشه گیرد

برائے آخرت و قیامت را یا آنکہ نفس را کہ قوام نفس یکے بلذتے است یعنی لذت کہ آن حرام نباشد زمانے بدان لذت گیرد۔

۴۴۔ **قوله** "وقال علی رضی اللہ عنہ ینبغی للمؤمن ان یکون له اربع ساعات من النهار ساعة ینا^۱حی فیہا ربہ وساعة یحاسب نفسه وساعة ینا^۲حی فیہا العلماء الذین ینصرونہ بامر اللہ و ینصحونہ وساعة ینا^۳حی بین نفسه ولذاتها فیما یحال" ^۴علی کرم اللہ وجہہ فرمودہ است باید مرد مؤمن عاقل را کہ روز چہار ساعت است معیشت خویش را بقتست این چہار ساعت است معیشت بگذارد و در یک ساعت ^۱مناجات با خدا و را ز با خدا گوید یعنی بعبادت او مشغول باشد و یک ساعت ^۲در مخاصمت نفس باشد یعنی در مکاہدت و مجاہدہ او مشغول شود و را بہ اہتمام خود بہر طریقے کہ ہست از ہوا با باز دارد و ساعتے در تعلم آن علم باشد کہ آن علم منجی او بود و بدان علم او را رضائے خدا و را یاد مقرر فی ازین علم این عنایت کرد و یا تی فیہا علماء الدین عالمائے کہ ایشان انچہ مامور خداست اورا بدان بصیر کنند و نصیحت بکار خوب کنند یعنی از خدا چیزے خیرے است بر آن برود و ساعتے و گرنفس بر توحقے دارد و آن حق او و ابصال خطا و است و آن محمود و ر شرع۔

این چہار ساعت بگذارد

۴۵۔ **قوله** "وقال الحریری یدخل علی الجنید و هو مرہتم فقلت مالک قال فانتی شی من وردی فقلت له اعدک فقال کیف وھی اوقات معدودة حریری میگوید بر جنید آدم و اورا غلبین دیدم پرسیدم مالک چہ شد ترا گفت فانتی و زدی از ان من فوت شد حریری گفت آن و ر دے فایت را باز گردان یعنی بوقتے و گرنہ بجائے آ رہنید گفت

کنا وقت بحر
معدودة اوقات

فوت شد

چہ گوئے باز گردانم کہ اوقاتے معدودے است اینجا گویند جبیند چون برائے ہر روزے
را و روزه دار و فوت این و روزه معنی دارد مگر چنین باشد و قومی بود کہ در روز
و گریہم کہ معتاد این وقت نیست بدان مشغول شدہ باشد کہ تمام شب او موظف
است لیلۃ البرات باین وظایف اوجہ شود او مشغول بہ ادا اے صلواتے وادعیہ
کہ درین شب آمدہ است شد و روزه کہ معہود شب داشت آن در تاخیر افتاد۔

قوله "وقال بعضهم من سبق بخطوط لا یدرك

اذا كان صادقا" آری کہ از دیگرے ہم روضے یک گامے پیش پیش شد
آنکہ او بکام شدہ است و آنکہ او پس افتادہ است نتواند رسیدن زیر اچہ ہر دو
دور و شے او ہم گامے میزند پسینہ ہم گامے میزند چونہ میتواند بدور رسیدن مگر
آنکہ او بایست تمانی کند از روش یعنی بدو برسد و آنکہ بدو و نایستد ماندہ
و کوفتہ رسیدہ ہم نتواند باوے گام زدن۔

قوله "والمرید یجب ان لا یخلو اظہارہ من

الاوراد و باطنہ من الارادات الی ان یرد علیہ الواردات" ^{ن تدر}
مرید ظاہر از او را دخالی نباشد یعنی یا نماز میگذارد یا چیزے میخواند و باطن او
باید غرق بہجت و ارادت باشد تا آنکہ برو واردات فرود آید۔ اکنون این الی
یا بمعنی حتی است یا برائے انتہائے غایت است فعلی بذاعت لغت افتد یعنی این ملازم
وارادات است و وارادات برائے آنست تا وارادات فرود آید و اگر برائے
انتہائے غایت را است بغیش این باشد کہ غایت او را دیا ارادت تا آن
زمان است کہ وارادات فرود آید بعد از ان کہ وارادات فرود آید بحکم وارادات باشد۔

قوله "فحينئذ یكون مع الواردات ولا مع الاوراد"

درین ہنگام او با وارادات باشد نہ با ورا۔ ارادت را شیخ ازین دو معنی کہ

معنی آخر را عنایت کرد و باین بهم احتمال آن معنی دارد زیرا چه اگر او در و اراوات
یا در او را و است و اراوات باشد۔

۴۹۔ قولہ "رای بعض المشایخ سجة فی ید مرید فقال
ما تعمل بها قال اعد التسبیحات قال عليك ان يعد السبحة"
پیر مرید سے راوید و دوست او تسبیح است پیر پرسید کہ بدین تسبیح چه میکنی
گفت تسبیحات را می شمرم گفت بر تو باد کہ سیات را شمری نفس غفلتے کہ ترا
از کار و از دوست و از محبوب می شود آنرا کہ دارد و درین کوش کہ ترا غفلتے از ان
نباشد۔

۵۰۔ قولہ "وینبغی ان یغتم خدمت الاخوان
و یُقَدَّمُ مَہَا عَلٰی النوافل" و باید خدمت برادران ہمکار را غنیمت دارد و
چون شیخ درین باب اہتمام دارد و این سخن بسیار جا گوید خدمت را بر نوافل مقدم
دارد یعنی نوافل را بجائے آر و خدمت اخوان کند و اثر خدمت اخوان را بر تراثر
اورا و خود داند۔ این قدر بدان خدمت اخوان را این اثر باشد تا در خدمت
پیر مرشد چہ اثر ہا باشد۔

ن خدمت اخوان
بر نوافل
خال

۵۱۔ قولہ "فقد روی عن عائشة رضی اللہ عنہا قالت
مادای رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فارغانی اہلہ
اما ان یخفف نعل المسکین او یخیط ثوباً لارملة از عایشہ
رضی اللہ عنہا مروی است بیچ وقت رسول اللہ را در خانہ فارغ دیدہ نشد تا این
حد اگر نعل مسکین شکستہ بودے شستے آنرا پیوند کردے بدو خستے این حکایت
کویت برائے اثبات آنرا است کہ خدمت اخوان بر ترا از ادائے نوافل است
و دیگر روز را قسمت کند بچار حصہ این داخل آن چہار حصہ است و منہا

سر مۃ لمعاش کہ یکے از ان مرعاش است و منها تزود لمعاد۔

۵۲ قولہ "حکی عن ابی عمر و الزجاجی انہ قال قمت عند الجنید مدۃ فمارانی قطاً الا وانا مشغول بنوع من العبادت" فما کالمخنی حتی کان یوم من الایام خلا الموضع من الجماعت ابو عمرو زجاجی میگوید کہ من تا دیرے بر جنید مقیم بودم و بیچ وقتے جنید مرا ندیدہ است مگر بکار خدا مشغول بودہ ام نمازے بتلاوت کے بعد عائے و با این بہم بیچ وقتے با من سخن نہ گفت تا آنکہ روزے جنید با مریدان بجائے رفت موضع بودن صوفیان خالی شد۔

۵۳ قولہ "فمت و نزعیت ثیابی کنست الموضع و نظفت و را شستنہ و غسلت موضع الطہارت فرجع الشیخ فریاضی علی اثر الخبار فدعانی و رجب لی و دعالی و قال احسنت علیک بہا ثلثا" پس خاستم و جامہ ہائے خویش را کشیدم و موضع را جاروب زدوم و آب زدوم صاف کردم و ہمچنان جاروبے کہ داوہ ام اثر غبار آن بر سر و ریش و اندام من مینمودم ہمچنان جنید درآمد مریدین حال دید مرا سوے خوش خواند کہ با من مرجھا گفت احسنت نیکو کارے کردی احسنت بہا علیک باید کہ ہمین خصلت لازم گیری حکایت برائے آنرا آورده کہ خدمت اخوان بر ترا ز اورا دونوا فل است۔

۵۴ قولہ "ویکرہ للمرید مفارقت استاذہ قبل الفتح عین قلبہ بل علیہ ان یصابر تحت امسلا و نہیہ فی خدمتہ" و مکروہ است یعنی نشاید و روانباشد مرید را پیش از آنکہ چشم دل کشاید مرد صاحب بصیرت شود و مفارقت استاد مرشد کند بلکہ برد واجب باشد کہ صبر کند کہ در زیر فرمان او باشد و خدمت کند من میگوید مرد را چن آوان است کہ

مفارقت مرید
لی حال ضابط مرید

یک آوان طفولیت است آنرا ایام رضاع گویند اگر درین ایام طفل را از شیر مرصع جدا کنند
 ہلاک گردد و ضائع شود مرید بتدی اول حال بدین طفل ماند کہ اگر درین ایام از پیر جدا
 شود ضائع گردد و بجائے نرسد و دیگر ایام فطانت کہ کودک طعام و آب خوردن
 میگیرد و از شیر جدا میکنند این ایام نیز اگر از مادر مرصع جدا شود ہم ہلاک شود و ضائع
 گردد و زیرا چہ او نیک و بد را نمی شناسد و خود را نگہداشتن نمیتواند ہم همچنین مرید
 بتدی کہ او تا اینجا رسیدہ است کہ او را تلقین شدہ است و در کار در آمدہ است
 این نیز عارف حال مال خود نیست ہر آئینہ اگر پیرا گذارد و محل ہلاکت ضیاع افتد
 و دیگر ایام رہوق است آن ایام نیز اگر کودک از مربی و انا باک رہ روش معیشت خود
 نشناسد پریشان و آوارہ گردد همچنین مریدے کہ او را چیزے از سالک قوم رہ روی
 پیش آمدہ بود اگر شیخ مرشد کہ بجائے پدر است و مادر است او را دل نہ دہد و دلدادگی
 نکند و ستقامت نیابد و دیگر ایام شباب است اگر شخصے شباب کہ ایام دیوانگی و خودکامی
 اوست صحبت با مردمان عاقل و حکیم صفت نباشد لوندے پریشان گردد
 گردد همچنین مریدے کہ در اول کشف و تجلی مرشد و شیخ بر سرش نباشد ترسم کہ طبع
 و زندگی گردد و دیگر ایام کہولت است مرد پختہ شد بر دبار گشت ہر چیزے را چنانچہ آن
 چیز است شناخت ثرو خیر را بحقما و حقیقتہا دانست اگر درین ایام مرید از پیر جدا
 شود شاید کہ او نیز در مرتبہ شیخوخت رسیدہ است اما محمد حسین بیگی گوید
 کہ اتم نیکیخت کہ اتم محبوب حق بود کہ جان عزیز خویش را فدائے خاک پیر کند
 زہے مرد کہ اوست زہے دولتی کہ او باقیست زہے سعادتے کہ او دارد۔

فداک ایی دای
 یا رسول اللہ

۵۵ قولہ "قال بعض الشیوخ من لم یتادب با و اہل الشیوخ
 و تادیبہم فلا یتادب بکتاب ولا بسنة" و پیران گفتہ اند ہر کہ
 بگفت مشایخ او بے نگرفت او بکتاب اللہ و سنت رسول اللہ او بے نگیرد زیرا چہ

مشایخ جز کتاب الله سخنی نمیگویند هر چه ایشان میگویند یا عبارت کتاب الله و یا سنت رسول الله میگویند و یا از اشارت و یا از کتابت و یا از ولایت پس هر که از سخن ایشان ادب نگیرد پس از کتاب الله و سنت رسول الله هم ادب نگیرد.

۵۶ قوله "وقيل علامت المریدین السمع والطاعة

لا طلب التذليل وترك التصبر عند الطبيب" نشان مریدیت که هر چه پیر گوید بگوش دل بشنود و هر چه فرماید از اطاعت کند آنچنین نباشد که از پیر طلب دلیل کند که چرا کتم از کجا میگوئی دلیل داری.

۵۷ قوله "وقال بعض المشایخ اذا رايت المرید قائماً

مع الشهوات طالباً لحفظ النفس فاعلم انه كذاب" چوینی مرید را که ثابت بر شهوات هست یعنی ثابت بر لذت هوائ نفس است و طالب مرخصیهای نفس را هست جامه خوب پوشیدن و طعام خوب خوردن و گشتهای هر طرف هوائ نفس کردن پس بدانکه او دروغ و کذاب است او مرید طالب نیست او دروغ گو بسیار دروغ گوئی دارد.

۵۸ قوله "واذا رايت المتوسط غافلاً عن حفظ حظوظ

قلبه و مراعات احواله فاعلم انه كذاب" و آنکس که او خود را متوسط داند و در ورطه توسط دارد و از آنکه داشت دل که دل را از غفلت نگهدارد پس او متوسط نیست و درجه متوسطان ندارد و بدروغ در باب خویش و هم توسط می برد و مراعاتیکه دل را باشد از آن غافل است پس بدانکه او بدروغی در باب خویش گمان توسط میبرد.

۵۹ قوله "واذا رايت من یشیر الى المعرفة و یمیز

بین الممدوح والذم والقبول والرد فاعلم انه كذاب" و هر که

لغته اوله الله لو
لهم از علی بن عبد الله

لمی نیاده زلمی لوت مرید
که مالک بنغیر بنغیر ز راه و بیغیر

فصل بیستم در آداب مریدان

حفظ قلبه

بمراعات احواله

اشارت بمعرفت خدائی کند و خود را یکے از عرفا میداند و میان مدح و ذم و قبول و رد تمیز میکند ہر کہ او را مدح کرد بدان خوش میشود چنان احساس کرده کہ انسان بیکیزے عزیزے خوش شود چنانچہ از حال او معلوم شود کہ او بدان خوش شود پس بدانکہ او کذاب است یعنی خدا را نشاختہ است و بدروغ گمان معرفت در حق خویش برودہ است۔

معرفت حق
نیابت از حق
تعالی

۶۰۔ **قوله** "وقال جنید رحمة الله عليه لولا العلامات لادعى كل انسان سلوك الطريقة" جنید گفتہ است اگر علامات ابتدا و توسط و انتہا نبودے ہر کہ ہست دعویٰ ابتدا و توسط و انتہا کردے نیکو مصراعے ہست

این چو معاملہ نباشد سخن آشنا ندارد

و ہم برائے این مدعا را شیخ این آیت حجت آرد۔

۶۱۔ **قوله** "قال الله تعالى فليعرفتم سمر سيمهم ط و لتعرفنهم في لحن القول ط ہر آئینہ بشناسی تو ایشان را پیش رہروی ایشان آرسے متفرس را معرفتے بینہ از رنگ و روے و از بشرہ مردم ہست کہ در باطن او چیت و لحن القول عبارت از اضطراب سخن است خاین در کلام استقامتے ندارد مضطرب میگوید حاصل این آمد کہ صورت ظاہر علامت بر معنی باطن است۔

۶۲۔ **قوله** "ويجب ان يعلم انه لا يصلح له مقام ولا حال ولا عبادات الا بالاخلاص وهو تصفيتها عن رویت الخلق" مرید با پیچیدہ دانند ہیچ حالے و مقامے درست نشود مگر با خلاص و اخلاص صییت عمل از رویت خلق خالص و صاف گرد یعنی در حالت عمل نظر بر خلق نباشد۔

۶۳۔ **قوله** "وقد راوى عن النبي صلى الله عليه وسلم

انہ قال یقول اللہ تعالیٰ انا اغنی الشرکاء عن الشریک من عملی
عملاً ان شریک فیہ مع غیری فانابری منہ ومن عملہ "رسول اللہ"
حکایت از خدا میکند خدا گفته است من غنی از شرکم ہر کہ برائے من عمل کند و
غیر مرا در ان عمل شریک کنند من از ان عمل و از ان عامل بیزارم۔

ن شریک

۶۴ قولہ "وقال بعضهم کل حق شریک الباطل فقد

خرج من قسمت الحق الى قسمت الباطل فان الحق غیور
ولا یاس بما یظهر من احواله وعباداتہ من غیر قصد لہ
فی اظہارہا "بعضے صوفیان گفتہ اند ہر حق کہ باطل شریک شد او از قسمت حق
بیرون آمد بے شبہ چہ گفتن است و ان الحق غیور و تحقیق حق غیور است و اگر
از احوال صوفی و از عبادت او چیزے ظاہر شود کہ در ان قصد ظاہر کردن او نباشد و را
با کس نیست یعنی زبان وقت او نباشد و او از آنہا نباشد کہ از قسمت حق بقسمت
باطل رود۔"

۶۵ قولہ "ولا یصح لہ الاخلاص لا لمعرفت مقادیر الخلق

وضعفہم و قلت نفعہم و ضررہم کما وصفہ الخلیل لہ
تَعْبُدُ مَا لَا یَسْمَعُ وَلَا یُبْصِرُ وَلَا یُغْنِی عَنْكَ شَيْئًا" و اخلاص
درست نشود مگر آنکہ مرد عارف باندازہ خلق شود کہ از ایشان نفع و ضررے و سودے
و زیانے نیست چنانچہ خلیل اللہ صلوٰۃ اللہ علیہ صفت بتان کردہ است لِمَ تَعْبُدُ
باید برخویش آزر را گفت چرا میپرستی کسے را کہ نشود و نہ بیند و ہیچ چیزے ترا از
توبے نیاز نگرداند۔

۶۶ قولہ "وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا یجد

احدکم حلاوت الایمان حتی یعلم ان ما اصابہ لم یکن

۱۔ لِيُخْطِئَهُ وَمَا اخْطَا هَلَمْ يَكُنْ بِصِيبَةٍ "و رسول اللہ فرمودہ است بیچ یکے
از شمال ذلت ایمان نیاید بحقیقت ایمان نرسد تا اعتقادش این نباشد کہ آنچه ترا رسیدہ
بیچ چیزے اور از تو باز نہ دارد و آنچه ترا رسیدنی نیست بیچ چیز ترا نرساند۔

۶۷۔ قَوْلُهُ "وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ اِنْ مِنْ ضَعْفِ الْيَقِينِ اَنْ

تَرْضَى النَّاسَ بِسَخَطِ اللَّهِ تَعَالَى وَاِنْ تَحْتَمِدُهُمْ عَلَى مَا رَزَقَ اللَّهُ
تَعَالَى وَاِنْ تَذْمِهُمُ عَلَى مَا لَمْ يُوْتَاكَ اللَّهُ فَاِنْ رَزَقَ اللَّهُ الْاِيْمَانَ
حَرَصَ حَرِيصٌ وَلَا يَدْفَعُهُ كَرَاهَةً كَارِيَةً "از ضعف یقین ایمان موم
است کہ مردمان را خوش کنی بچیزے کہ در آن رضائے خدا نیست کہ در آن غضب
خدا است و ایشان را مدح کنی برین کہ رزق خدا بواسطہ ایشان بتو رسد و ایشان را
ذم کنی بر اے چیزیرا کہ خدا از ایشان رزق تو نگیرد و انیدہ است و تو بدان ایشان را
بدگوئی زیرا چہ آنچه خدا رزق تو کردہ است آنرا حرص حریص بتو نکشد نیار یعنی تا آنکہ
تو حرص هستی بر آن از حرص تو بر تو نکشد نیار و و آنکہ بتو رسیدنیست کسے خواهد بتو
نرسد نتواند کہ بتو نرساند۔

نرسد نیست

۶۸۔ قَوْلُهُ "قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَاِنْ يَمْسَسَكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ

لَهُ اِلَّا هُوَ "وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ "يُصِيبُ بِهِ
مَنْ يَشَاءُ "و خداوند سبحانہ و تعالی گفت است و اگر خدا اے تعالی زیانے تو را نہ
بیچ یکے نتواند آنرا از تو دور کند و اگر کند خدا کند و اگر خواهد ترا چیزے نیکے برساند فضل
خدا را بیچ روکنندہ نیست یعنی فضل خدا را بیچ بازدارندہ نیست۔

فصل ۲۸

۱۔ قَوْلُهُ وَيَجْتَهِدُ فِي مَرَاغَاتِ نَفْسِهِ وَمَعْرِفَةِ اخْلَاقِهَا

فانها الامارة بالسوء ولا يغفل عنها وان تناها في المعرفة "وهم که
اجتهاد کند و جهد به مشقت کند و زنگهداشت نفس خویش که او را با و نگذارد فانها
الامارة بالسوء زیرا چه او فرمایند به بدیت و بسیار فرمایند به بدیت و البته
از نفس غالب نشود و نداند که او مطیع من شد و منقاد من شد و او کمین گاه دارد و البته
چنان خط خویش میگیرد که ترا از ان شعور نه و اگر چه آن شخص بکمان خویش داند که بانه
معرفت هر چیز رسیده ام۔

۲ قوله "فان النبی صلی الله علیه و سلم کان سراعياً
لها و مستعیناً بالله تعالی من شرها" زیرا چه پیغمبر صلی الله علیه و سلم
همیشه محافظ نفس بود و از نفس بجا پنهان گرفته تا آنکه او خود برائے خود را این کار کرد
یا برائے تعلیم امت را بود و چنین دانم که برائے تعلیم امت را بود زیرا چه او گفته است
أشأم شیطانی۔

۳ قوله "وکان علی بن ابی طالب رضی الله عنه یقول
ما انا و نفس الا کراعی غنم کما أضمتها من جانب انتشار من
جانب آخر" و امیر المومنین علی کرم الله وجهه گفته است نه ام من نفس من مگر همچو
شبان گوسفندان هر گاه از طرف جمع میکنم بطرف دیگر می روند یعنی نفس از هر خطی که او را
منع میکنم او بطرف دیگر میگیرد۔

۴ قوله "وقال ابو بکر الوراق رضی الله عنه النفس
من اشیة علی جمیع الاحوال منافقة فی اکثر الاحوال مشرکة
فی بعض الاحوال" ابو بکر و راق گفته است نفس در جمیع احوال خود نما است تا آنکه
در بهشت گوید۔ یلینت قوئحی یعلمون بما غفر لی ربی و جعل لی من
المکر مبین و اکثر احوال منافق است عیب خواهد پنهان دارد و دهن خود نماید در بعضی

احوال مشرکت البتہ دوی از صفاء اوست ہرگز قرار نگیرد۔

۵ **قوله** "وقال الوسطی رحمة الله عليه النفس صنم والنظر اليها شرك والنظر فيها عبادت" واسطی گفته است کہ نفس انچو بتے است ویدن بسوے او بر غبت شرک است یعنی البتہ باید کہ او فانی باش کہ چون نظر بسوے او بر غبت کنی این نسبت بشرک دارد و تامل کردن در او اندیشہ کردن در وہ کہ چہ حرکات و سکنات دارد این عبادت است مثل او مثل شکنیہ ماند ہر چند کہ شکنیہ بشویند البتہ بوسے کہ دروے است آن از وقتنی نیست پس اندیشہ کردن دروے عبادت باشد کہ ہرگز او مثل کا فور و مشک شدنی نیست۔

۶ **قوله** "وقيل مثلها في ابداء الحسن واخفاء القبح مثل الجمره لو نها حسن وانها لتحرق وان عوقبت تسوق الى التوبة وتمنت الا وية وان عوفيت دكبت هواها واعرضت" وگفتہ اند مثل نفس درین معنی کہ حسن نماید و قبح را پنهان کند همچو انگشت است کہ بصورت رنگ او روشن و خوب بیناید و اثر و خاصیت چیست میسوزد اگر او را عقاب کنی بر و تنگ گیری و دشواری برائے تو را تشریف و امہال کند بگوید کہ خواہم کردن و از ان عقاب او را عافیت دہی بر ہوائے خویش بر شیند۔

ن السوفت

۷ **قوله** "قال الله تعالى وَاِذَا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَابَ جَانِبَهُ ج وَاِذَا اَمْسَتْ السَّيْرَةُ فَرَدُّوا عَايَةً عَنِ يَمْنٍ" خداوند سبحان صفت نفس گفته است و چون بر انسان انعام کنیم یعنی مراد او بدو ہم از ما اعراض کند و دور شود از ما بجانب خویش رود و اگر او را شرے رسد و ما کند و عاے عریضے درازے کند کہ او را از ان شر خلاصی شود۔

۸ **قوله** "وقيل مثل النفس مثل ماء صافي واقف رالقي"

ان حرکتہ بین ما تحتہ من الحماة والنتن "وگفتہ اند مثل نفس بر آبے صافے
بتہ ماند مردم داند آبے لطیفے صافے ہست فرو و بالا بچنین خواهد بودن و چون آب را
بجنبانی آن خلاشی و گندگی کہ فرو است آن ظاہر گردد۔

۹۔ **قوله** "ويعلم انهم ان يكون لله ضد أفي دعواها ويندافي" ^{ن مطالبہ}
مطالبہا "و باید کہ طالب بداند کہ نفس را خاصیتے است البتہ خواہد کہ در نوای وادامہ باو
مخالف شود و خواہد خلاف آن کند جائے کہ کوئی ضدے و ندے است و دیگر خواہد البتہ
چنانچہ من باشم مردمان را شنا کنند و چیزے شمرند۔

۱۰۔ **قوله** "وذلك ان الله تعالى طالب عبادة بالثناء عليه
والمديح له وطلبت النفس ذلك" چنانچہ خداوند تعالی مدح و ثناء خوش را
دوست دارد کہ بندگان من مرادح و ثنا کنند کہ ذلک نفس۔ رسول اللہ گفتہ است در شب
معراج در مقام قرب رسیدم مرا گفتند خدا خواست کہ قف یا محمد ای محمد بایست
فان الرب لصيلی کہ تحقیق خدا نماز میگذارد و گفتم الرب کیف لصيلی خدا چگونه نماز میگذارد گفتند
یمدح و یثني لنفسه مدح و ثناء نفس خویش را میگوید نفس ہم بچنین میخواید خویش را شیخ
بیان انواع سرور نفس میکند۔

۱۱۔ **قوله** "وطلب الله العباد ان لا يخالفوا امره و نهيه
وطلبت النفس ذلك وطلبهم ان يصفوه بالسنة والكسب
وطلبت النفس ذلك" خدا از بندگان میخواہد کہ او را در امر و نہی مخالف نباشند۔
نفس ہمیں میخواہد و خدا میخواست کہ او را صفت کنند بسنہ و کرم نفس ہمیں میخواہد۔

۱۲۔ **قوله** "وطلبهم ان يكون هو المرغوب اليه والمرغوب
منه وطلبت النفس ذلك" و خداے خواہد کہ از ہمہ مرغوب الیہ ہو باشد
و ترس ہم از او باشد و نفس ہم میخواہد و خدا میخواست کہ مذکور ہمیں باشم نفس ہمیں میخواہد۔

۱۴ قولہ "وقیل النفس لطیفۃ مودعة فی هذا القلب
وهی محل الاخلاق المذمومة" شیخ ماہیت نفس بیان میکند شے است
غیر مرئی و ہم درین قالب انسان است ہر جا کہ خلقے ذمیمے است آن محل اوست۔

۱۵ قولہ "والروح لطیفۃ مودعة فی هذا القلب وهی
محل الصفات المحمودة کما ان البصر محل الرویت والاذن
محل السمع والانف محل الشم" وگفتہ اند کہ روح لطیف است و در قالب
بمانت نہادہ اند و آن محل حمیدہ است شیخ این ظاہر را بدان باطن تشبیہ میکند یعنی
چنانچہ چشم محل دیدن است و گوش محل شنیدن است اخلاق ذمیمہ یعنی شے موجودے
ہست کہ صفت آن شے نیست یا مدح یا ذم نہ آنکہ چنانکہ حکیمان گفتہ اند کہ نفس
ہمین اوصاف ذمیمہ است پس عرض است ذاتے ندارد و روح کذا کہ عبارت
از اوصاف حمیدہ است ذاتے ندارد۔

۱۶ قولہ "وقیل الروح معدن الخیر والنفس معدن
الشر والعقل جیش الروح و المہو اجیش النفس" گفتہ اند کہ روح
بدان ماند کہ اہ معدن خیر است یعنی چنانچہ شے از معدن برون آید روح گوئی از معدن خیر
برون می آید معدن موضعے را گویند کہ آنجا ہرگز چیزے است کہ درو آن چیز باشد البتہ
چنانچہ زمینے باشد کہ از آن آہن برون آید و پر کالہ آہن برون آید و زمینے باشد کہ
از آن برتن برون آید و همچنین معادن دیگر و همچنین روح نفس کہ او متعلق خیر است و این
معدن شر و ازو خیر نہا شد و ازین جز شر نیاید عقل مر و روح را ہچول شکر است
مزید شاہ را کہ مہد اوست و مقوی اوست و کار ہائے او بدو تمام میشود و بر عکس این ہوا
نفس را۔

۱۷ قولہ "والتوفیق من اللہ مدد الروح والخذلان مدد

النفس "واین کہ توفیق بر خیرات شود بدان ماند کہ بر پادشاہ لشکر از خدا برو آید برائے فتح و ظفر اورا، و آنکہ توفیق یاری نهد اورا یا وہ گذارند برائے آزاتان نفس در ہوا افتد این موجب حرمان و خذلان اوست۔

۱۷۔ **قوله** "والقلب فی اغلب الجیشین" ووقتے از زبان شیخ شنیدہ ام روح علوی است نفس سفلی و دل در میان ہر دو نسبت باہر و در و در زیر اچہ روح ہیچو پیدر است و نفس ہیچو مادر و دل متولد از ہر دو و اگر طاعت و عبادت بسیار شد قلب بطبیعت میل بسوے روح کر و نفس تنہا ماند ضرورت ہر جا کہ غلبہ بود او ہم متابع او گشت از انجین کسے جز خیر و صلاح نیاید و اگر شر و بدکاری و غفلت خدا بسیار شد و ہوا قوت گرفت دل میل بد کر و روح تنہا ماند او ہم ضرورت میل بدو کر و او ہم بادل و نفس یکے شد جز شر و کار بد بختی از و نیاید۔ نفس مطہینہ اورا میگویند کہ نفس بادل و روح یکے شدہ است نفس امارہ اورا می خوانند کہ روح و دل نفس یکے شدہ است۔

۱۸۔ **قوله** "ويعلم ان جملة الامور ثلاثة امر بان رشده فمجب متابعتہ و امر بان غیہ فمجب محابستہ و امر مشتبہ فمجب مشارکتہ الی ان تبين الرشید من الخی من جہت العالم او من جہت العقل" صوفی بد اندطال لب بدانند کہ این ہمہ کار ہا بسوے کار باز میگرد کارے است کہ صلاح او نیکی او پیدا است ہمہ س مید اند چنانچہ صوم و صلوة و احسان و تلاوت و خلق نیک این کار را واجب است کہ مردم متابعت کنند و کارے است کہ گمراہی پیدا است چنانچہ فحش و ہزل و فلان گفتن و فسوق و فجور از انہا کہ نتوان درکتا آوردن و واجب است کہ از ان دور باشند و محترز گرد و کارے است کہ خیر و صلاح او مشتبہ است طرفے وہم میرود کہ این کار نیک است و طرفے گمان میرود کہ این کار بد است و در انجین کار متوقف باشند اگر معلوم شود کہ تحقیق خیر است اقدام کنند

واگر توبہ کہ شرک ظاہر ہے است واجب باشد کہ اجتناب کند مکروه لمحق بشر است
لمحق بخیر۔

قوله "وقیل اذا عرض لك امران شکالت فی خیرهما
فانظر فی احدہما من ہواک فانہ خیرہما" گفته شده است چودو کار
ترایش آید در خیر ایشان و در شر ایشان ترا شک افتد کہ میان ایشان بہتر کسیت نظر
کن از میان این ہر دو از ہر دو در ترک کسیت ہمازا اختیار کن خیر ہمان است کہ از ہر دو رہا شد۔
قوله "وعلى المسید ان یجتہد فی تبدیل اخلاق النفس

کالكبر والغل والحوص والامل والحسد والمراء والمنازعت
والغیبت والمہریش وسوء الظن والوقاحت وغیر ذلک
من الاخلاق الذميمة بضد ہا من الاخلاق الحميدة
وبالله التوفیق" واجب است بر مرید طالب کہ او مجاہدہ بیند کہ او اخلاق نفس را
تبدیل کند یعنی معتدل گرداند و دفع کلی مطلوب کند و ممکن ہم نہ اگر غضب بر دو بکی مدانت
مدار است بیش آید و حمیت بر دو اگر شہوت بر دو بکی عشق و محبت در و نہاند و اگر کبر بر دو
طلبہ محالی بر دو و عزت و خست پیش و اگر حرص بر دو و قانع باند کہ شود و اگر
اٹل بر دو و اجتہاد در عبادات کم شود اگر حسد بر دو و غبطہ بر دو حسد این است کہ در یکے
نعمتے خدا داده است زوال آن از و خواہد و غبطہ این است کہ یکے فضیلتے دارد و دیگر
خواہد کہ آن فضیلتے کہ او دارد و مراہم باشد و اگر ستیہش بر دو بکی قناعت بر شے دلیل شود
و رو او را آید و اگر منازعت بکی بر دو بسیار جا در امور دینی باز ماندن بیش آید مقصود
باید کہ درین چیز با اعتدال نفس باشند در جملہ اخلاق نفسانی افراط مذموم و اعتدال
مدوح برین خدا قادر گرداند کہ توفیق ہم از خدا است۔

نالتویر

فصل ۲۹

۱۔ قَوْلُهُ "فصل فی ذکر آدابہم فی صحبت بعضہم بعضا قیل۔

وحدث الانسان خیر من جلیس السوء عندہ

و جلیس الخیر خیر من جلیس المرء و حدیث
و شیخ نخت اسناد شعرے کہ آن دلیل برین میکند کہ البتہ صحبت با نیکے باید۔ گفت
نشتن مردم تنہا بہتر از آنکہ بایدے نشیند و نشستن با نیکے بہتر از آنکہ تنہا نشیند۔

۲۔ قَوْلُهُ "وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم المرء على
دين خليله فليتنظرا حدكم من يخالل" مرور دین دوست خویش است
یعنی دوی یکجا جمع نشود تا میان ایشان جیسے نباشد گفته اند اگر خواہی کہ یکے را
بدانی کہ او چه مرد است و صفات او چیست و چه کار است باہر کہ صحبت دوست بد آنکہ
ہمچو دوست۔

۳۔ قَوْلُهُ "وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا خير
فيمن لا يالف ولا يولف" شخصے کہ در وصفت و حشت باشد او با کسے الفت
نہیگیرد و کسے با او الفت نہیگیرد و در و خیر نیست یعنی البتہ صحبت با کسے باید کہ
او آلف باشد و مالوف باشد۔

۴۔ قَوْلُهُ "وسئل ابو حفص النيشاپوري عن احكام الفقر
و آداب الفقير في صحبت قال حفظا حرما من المشايخ" ابو حفص النيشاپوري
نیشاپوری را از احکام فقر و آداب فقیر در صحبت پرسیدند گفت حرمت مشایخ

و حرمت پیران محافظ باشد ہر کہ در حال و مقام قدس سابق وار و اوز مشایخ است
و از پیران بر فقیر طالب حرمت او واجب است۔

نیز ان را
۱۵۸

۵ قولہ "و حسن العیشت مع الاخوان" و با ہمجنسان خویش
زندگانی خوب کند و کلی زندگانی خوب اینست کہ ترک رعایت حق خویش کند نگوید با کسی
کہ تو چنینی بلکہ خود را از ہمہ پیتر و کمتر داند و ہر چہ اصحاب کنند بدان راضی باشد و موافق
باشد مگر ظلمات روش صوفیان و کارے کہ از حکم شرع مخالف نماید۔

۶ قولہ "و النصیحت للاصاغر" و آنکہ او از ایشان در مرتبہ خرد باشد
نیک خواہی او کند و او را پسندے بر طریقہ بہترے۔ تغلیظ و تشدیدے در میان نباشد
۷ قولہ "و ترک صحبت من لیس من طبقا تہم" و آنکہ
از طبقہ ایشان نیست ترک صحبت او کنند چنانچہ شفقہ خشاک و متعبدہ و متزددہ خویش
و کذلک اہل دنیا و امراد ملوک و تجار و اغنیاء دیگر۔

۸ قولہ "و ملازمۃ الایثار" و ہر چہ ایشان را پیش آید از دین و دنیا ایشان
برادران ہمجنس کنند۔

اجتناب

۹ قولہ "و مجانبۃ الاذخار" فقیر و خیر و نکند امروزینہ برائے فردا
نگہ ندارد بلکہ ہر چہ بوقت او مایحتاج باشد برائے وقتے دیگر نگہ ندارد و ہم ازین سبب
بعضی صوفیان صوم و وام ترک آوردند مگر صوفی کہ او را قدرت بر طی باشد کہ او چندگان
روز بے طعام و آب می تواند ماندن۔

۱۰ قولہ "و المعاونت فی امر الدین و الدین" و با اصحاب

یاری کند و امور دنیا و دین یعنی بکیزے کہ او را در ماندگی باشد بقوتے بلہا سے بآنچہ
این را ممکن باشد بدان یاری کند و امور دین در علمے و تعلیمے نصیحتے بآنچہ داند و تواند یاری کند۔

۱۱ قولہ "و من آدابہما ان یصحب الجنس و من یتفید

منہ خیراً" و از آداب ایشان اینست که مصاحبت با جنس خویش کند که از و فائده نیکی باشد از اہل دنیا و آن مردم کہ منکر طلب حق و سلوک طریقت باشند از ایشان اجتناب ضروری باشد۔

۱۲ قولہ "وقال بعضهم اولى الناس بالصحب من يوافقك في اعتقادك" آری تو طالب حق مطالب و موارد و مصاد و الہی مواہبت تجلیا خواہی اعتقاد تو برین و مصمم کہ امر واقع و در حیز امکان وصول آنکہ او معتقد این باشد بلکہ منکر باشد ترا و تر و داند از فقا لحد رکل الحذر۔

۱۳ قولہ "ويحشمه في مجالسك" و با کسے بکن صحبت کہ تو او را بزرگ دانی و پیش او بکرستی شینی۔

۱۴ قولہ "وَلَا تَقُولُوا إِلَّا مِمَّا تَشَبَّحُ بِكُمْ" برائے آنرا می آرد کہ صحبت با کسے کند کہ پیروی او کنند و لَا تَقُولُوا اِلَّا اِخْرَہ تصدیق مکنید مگر کسے را کہ او پیروین شما باشد۔

۱۵ قولہ "وَلَا يَصْحَبُ مَنْ يَخَالِفُ فِي مَذْهَبِهِ وَان كَانَ قَرِيبًا مِنْهُ" این سخن بالا گفتیم۔

۱۶ قولہ "الان ترى نوحا عليه السلام لما قال ان ابني من اهلي كيف اجيب اني ليس من اهلي انك عمال غيبر" صالح "تصبرین جملہ است خداوند سبحانہ با نوح گفت ہمہ غرق کنم مگر کسے را کہ او از اہل تو باشد نوح گمان برد کہ مگر ازین اہل فرزندان من اندوزن و سنہان من خداوند تعالی را مراد از اہل نوح این بود آنکہ موافق دین او باشد و نوح را چہار پیسر بودہ اند سام حام یافت کنعان پس آنکہ آب شوریدہ پیس او وزن نوح و زنان پس ازین با نوح در کشتی سوار شد کنعان نشد با کنعان گفت کہ بیٹا سوار شو کہ امروز کسے را نجات

نہیست مگر کسی کہ درین کشتی سوار شود کنعان گفت کہ من بر کوہ یا بر خواہم رفت کہ از غرق شدن نگاہ خواہد داشت ہمدین گفت و شنید بودند موج آمد و کنعان را غرق کرد و نوح نالید کہ الہی تو گفتہ بودی اہل ترا غرق نکنم و پس من از اہل ن است فرمان آمد کہ اواز اہل تو نیست مرا و من از اہل تو آنست کہ متابع تو در دین تو باشد۔ آوردن این قصہ مقصود این بود کہ آنکہ او متابع مذہب اعتقاد نباشد با وصحت نشاید۔

۱۷ قولہ "وروی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال لما نزل قولہ تعالیٰ لَا یَتَّخِذُ قَوْمًا یُؤْمِنُونَ بِاللّٰہِ وَالْیَوْمِ الْآخِرِ یُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللّٰہَ وَرَسُوْلَہٗ قَالَ اللّٰہُمَّ لَا تَجْعَلْ لِّفَاجِرٍ عَلٰی یَدٍ اَفْحَیْبَہٗ قَلْبِی" از پیغمبر روایت کردہ اند کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم گفتہ است ہر گاہ کہ این آیت نازل شد نیابی تو قوت را کہ او در ایشان ایمان بخدا آرند و دوست دارند قوت را کہ او دوستی با خدا ندارد و ہر گاہ کہ این نازل شد رسول اللہ این سخن گفت اہم اے بار خدا یا فاجر یا بر من حق دار مکن فیحبہ قلبی پس دل من اورا دوست دار یعنی اینچنین مکن کہ فاجر یا بر من حق باشد کہ دل من اورا دوست دارد۔ این عبارت از نفی مجموع است مقصود این کہ جز با جنس خویش نیامیزد۔

۱۸ قولہ "بل یحب من یشق بدینہ واما نبتہ و مذہبہ" **تقوی و ورعہ فی ظاہرہ و باطنہ** بلکہ صحبت کند با کسی کہ اورا استوار کند در دین او و در مذہب او و در امانت او و بر تقوی او و در ظاہر او و در باطن او۔

۱۹ قولہ "ومن آدابہم القیام بخد متالاً خوان والا صحاب و رفع المؤمنت عنہم و احتمال اذا ہم و ترک الانکار علیہم الا فیما یخالف الشرع و یعرف لکل واحد قدرہ علی مرتبتہ" این سخن بالالبسیار جارفتہ است مگر چہ گویم۔

۲۰۔ قولہ "قال سفیان بن عیینہ من جہل اقدار الرجال

فہو بقدر نفسه اجهل" ہر کہ اندازہ مردمان نداند او در شناخت اقدار رجال در چیز اشکال است در غایت اشکال زیرا چہ ہر یکے بصورتہ امثال و اشکال است پس تمیز یکے از دیگرے مشکل باشد در غایت اشکال اگر ازین جنس گویم بسیار باشد و ترجمہ دراز شود حکایت عبد اللہ خفیف و صوفی کہ در خانہ او فرو آمدہ بود و التماس کاسہ عقیدہ کردہ و در کتب مسطور است۔

۱۰۔ من اقدار الرجال

۲۱۔ قولہ "وقال لا يستخف باقدار الرجال الا من قدر لاقدرته"

اندازہاے مردان را کہے استخفاف نکند مگر آنکہ او خود را شناختہ باشد۔

۲۲۔ قولہ "ويهدى الى صاحبه عيوبه" و صاحبہ مرصا

خود را یعنی یارے مریارے خود را عیبہاے اورا ہدیہ بیارہ کہ چنین چنین عیب داری او بران مطلع شود و دفع آن بکوشد گوئی ہدیہ بروئی آرد کہ آواز آن غافل بود این تنبیہ بدان کرد گوئی ہدیہ آورد۔

۲۳۔ قولہ "ويدله على مافيه صلاحه وجماله" و رہ نماید

مرا و را در آنچه صلاح او باشد و جمال او در آن باشد۔

۲۴۔ قولہ "قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم المؤمن مرآة المؤمن"

المؤمن "پیغامبر فرمودہ است یک مؤمن مرئوس دیگرے را ہیچو آئینہ است یعنی چنانچہ مردم آئینہ می بیند و عیبے کہ در مردم پیدائی باشد آن می بیند و دفع آن میکوشد کذاک مؤمن مرئوس را کہ عیب او میگوید گوئی آئینہ است کہ یہ عیب خویش مطلع میشود و دفع این میکوشد۔

۲۵۔ قولہ "وقال عمر رضی اللہ عنہ رحمہ اللہ احرص"

اهدي الى عيوبی "عمر رضی اللہ عنہ گفتہ است رحمت خدا بر بندہ باد کہ مرا بر عیبہا

من ہدایت کند۔

۲۶ قولہ "وَمِنْ آدَابِهِمَا أَنْ يَصْحَبَ كُلُّ أَحَدِهِمَا عَلَى قَدَرِ حَالِهِ وَمَا يَلِيقُ بِهِ" واز آداب صوفیان است کہ باہر کسے صحبت براندازہ او کند و آنچه لائق اوست بران صحبت کند۔

۲۷ قولہ "فَالصَّحْبُ مَعَ الْمَشَائِخِ وَالْكِبَرَاءِ بِالاحْتِرَامِ وَالْخِدْمَةِ وَالْتَوْقِيرِ وَالْقِيَامِ بِاشْغَالِهِمْ" این سخن گذشتہ نوشتہ ام ترجمہ این۔

۲۸ قولہ "وَالصَّحْبُ مَعَ الْأَقْرَانِ بِالْبُشْرِ وَالْإِسْبَاطِ وَالْمُوَافَقَةِ وَبِذَلِّ الْمَحْرُوفِ وَالْإِحْسَانِ وَالْكُونِ مَعَهُمْ عَلَى حَكْمِ الْوَقْتِ" واین ہم بالا گذشتہ است بیان این بہ بالغہ رفتہ است۔
۲۹ قولہ "حَكِيٌّ أَنَّ أَبَا الْعَبَّاسِ بْنَ عَطَاةٍ مَقْدِسِيٍّ جَلِيلٍ بَيْنَ يَدَيْ أَصْحَابِهِ فَقَالَ تَرَكْتُ الْأَدَبَ بَيْنَ يَدَيْ أَهْلِ الْأَدَبِ" وچنین گویند ابن عطاد و محاسن اصحاب پایہ دراز کرد و شست و گفت ترک ادب میان اہل ادب ادب است یعنی میان اقران و اخوان ادب نیست کہ بہ انساب و کثادہ رودی باشند بر خود تنگ نگیرند بر حکم وقت روند پایہ دراز کرد و شست برائے طلب ادب این قوم۔

۳۰ قولہ "وَقَالَ الْجَنِيْدُ إِذَا صَحَبْتَ الْمَوْدَّةَ سَقَطَتْ شُرُوطُ الْأَدَبِ" وچنین گفتہ است کہ چون مودت و دوستی ثابت شد و درست شد شرط ادب از میان خیزد و نیکیو بیعتی گفتہ اند

بیت

میان عاشق و معشوق خوش طریق بہت
گہے علیک نباشد گہے سلام نگیرد

۳۱ قولہ "وَرَوَى أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ

این ہم از قول و معنی
کبریا علی بن ابی طالب
بیان عاشق و معشوق
حافظ

عندہ ابوبکر و عمر رضی اللہ عنہما فدخلا عثمان رضی اللہ عنہ فغطی جسمہ و سوی ثیابہ و جلس فسئل عن ذلک فقال الا استیحی من تستحی منه الملكة فحشمتہ عثمان و ان عظمت در روایت کرده اند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم غلطیدہ بود یا شستہ پای دراز کرده و جامہ بر تن نہ و عمر و ابوبکر رضی اللہ عنہما ہر دو نزدیک او شستہ بودند عثمان رضی اللہ عنہ در آمد بر خاست نشست و خود را بہ جامہ پیچیدہ و پای را گرد آورد و از نیش پرسید پس جواب گفت شرم ندارم از کسی کہ فرشتگان از و شرم میدارند پس حرمت داشت بزرگی عثمان را ہر چند صفت بزرگ بود۔

۳۲ قولہ "فالحالت التي بين رسول الله صلى الله عليه وسلم وبينهما اصفى" پس حالتی با ابوبکر و عمر رضی اللہ عنہما بود صافتر ازین بود کہ یا عثمان کرد با ابوبکر و عمر اظهار دوستی و یگانگی بود و با عثمان حالت یگانگی شد۔

۳۳ قولہ "ولا يدأهنيهم فيما يخالف المذاهب" با اصحاب و اقران در آنچه مخالفت مذہب تصوف باشد مداہنت نکند۔

۳۴ قولہ "فقد قال دوييم لآلئ الصوفية بخير ما تناقروا" افاذا اصطلاحوا هلكوا ابو محمد دوييم گفته است ہمارہ صوفیان بکار نیک بصفۃ خیر ہستند کہ مادام کہ یکدیگر مناظرہ میان خود میکنند و قتیکہ ایشان یکدیگر صلح کنند یعنی رواداری کنند ہماک شوند یعنی در آنچه بودند نہ مانند۔

۳۵ قولہ "ويخضع عند الحق ويقابله بالقبول" اگر سخن حق باشد آنجا خاضع بود و آنرا بقبول آن پیش آید یعنی مرائی و حمدے را در کار ندارو۔

۳۶ قولہ "ودوي ان عمر ابن الخطاب رضی اللہ عنہ امر"

با خدا در لایم بآن د
با خدا ہوشیار

بقلع میزاب کان فی دار عباس بن عبد المطلب لی طریق بین الصفا
والمرۃ فقال له العباس قلعت میزابا کان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم وضعہ بیدہ فقال اذا لایردہ الی مکانہ غیریدک
ولا یكون لك سألماً الا عانق عمر فقام علی عانقہ ورددہ الی موضعی
حکایت آرنہ عمر رضی اللہ عنہ فرمود کہ قلع کنند ناودانے کہ درہ صفا و مروہ بود عباس
با او گفت چہ کردی میزابے را قلع کردی ناودانے را بر کن دی کہ آنرا رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم بدست خود نہادہ بود عمر گفت اکنون این میزاب را کس نہ نہد
بجائے او مگر دست تو و ویرانہ دبانے نباشد مگر گفت عمر عباس برکت عمر سوار شد
آن میزاب را بر جائے او نہاد و حکایت برائے آنرا آورد کہ سخن حق را خاضع شود
و لقبوش پیش آید۔

۳۷ قولہ "والصحبۃ مع الاصاغر بالشفقت والارشاد
والتادیب" این سخن بالا گذشتہ است۔

۳۸ قولہ "والحمل علی ما یوجبہ حکم المذہب" گفتہ است
آنکہ اصاغر باشند ایشانرا حامل شود برین کہ بر حکم مذہب تصوف داند۔

۳۹ قولہ "ویدلہم علی ما فیہ صلاحہم لا علی ما فیہ
مسادہم" و ایشانرا آن رہ نہاید بد آنچه صلاح دین ایشان باشد نہ آنکہ آن رہ
نمایند کہ بدان مراؤفس ایشان باشد۔

۴۰ قولہ "وعلی ما یفیدہم لا علی ما یحبونہ" و آنچه
فائدہ ایشان باشد نہ آنچه مراد چیزے کہ ایشان آزاد دست دارند همان سخن بالا
کہ شیخ مکر میکند۔

۴۱ قولہ "ویزجرہم علی ما لا یعنہم" و آنکہ لا یعنی مراد

دین باشد ایشان را از آن مانع آید -

قوله "أَلَا تَرَىٰ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَىٰ ذَمُّ الرَّبَّانِيِّينَ وَالْأَحْبَارِيِّينَ تَرَكُوا زَجْرَ قَوْمِهِمْ عَنِ الْمُنْكَرِ لِقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلٍ لِّهِمْ الْإِشْمَارُ وَكُلُّهُمْ السُّتُوتُ" ^{۳۴}

الایة "شیخ می آرد برای آنرا که از لایعنی مانع آیند میگویند یعنی تو خداوند سبحان چون ذم کرد احبار را و علمای را و مردمانی را که ایشان خود را عالم ربانی گویند بگفتار خویش "لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ" اگر ایشان این قوم خود را انہی میکردند از گفتارے کہ در آن بزه و خوردن حرامے ایشان را این زشت روزگار پیش نیامدے -

قوله "وَالصَّحْبَةُ مَعَ الْأَسْتَاذِ بِاتِّبَاعِ أَمْرِهِ وَنَهْيِهِ" ^{۳۵}

صحبت با استاد بصفقت پیروی امر وے باشد و نهی وے باشد ازین استاد مراد پیروم شد است -

قوله "وَهِيَ فِي الْحَقِيقَةِ خِدْمَةٌ لَا صَحْبَةٌ" ^{۳۶}

است کہ او خادم است و او مخدوم خادم را باید بد آنچه مخدوم فرماید بران رود -

قوله "وَقِيلَ لِأَبِي مَنْصُورٍ الْمَغْرِبِيِّ كَيْفَ صَحَبْتَ أَبَا عِثْمَانَ قَالَ خَدَمْتُهُ لَا صَحَبْتُهُ" ^{۳۷}

ابو منصور مغربی را گفتند چون صحبت کردی تو با ابو عثمان مغربی او جواب داد من خدمت کرده ام مرا چه مجال صحبت با او - و این سخن دو احتمال دارد یکی ہمین کہ گوئیم دوم صحبت چه باشد من خدمت کرده ام خادم بر کلی و جزوی مخدوم مطلع است اما صاحب زمانے با او باشد و زمانے بروزگار خوش رود خادم الزم و اضیق است از مصاحب -

مزاج دانی

قوله "وَالْقِيَامُ بِخِدْمَةِ اسْتَاذِهِ وَاجِبٌ وَالصَّبْرُ تَحْتِ" ^{۳۸}

حکمة وَتَرْكُ مَخَالَفَتِهِ ظَاهِرٌ وَبَاطِنٌ" وراست استاد بخدمت استاد شیخ

ہمچو واجب باشد آنچه او حکم کند جبر و حکم او کردن اگر چه امر باشد یا نہی آن نیز ہمچو واجب باشد و ترک مخالفت او ظاہر و باطن نیز ہمچو واجب است۔

۴۷ **قوله** "وقبول قوله والرجوع اليه في جميع ما يعرض له و تعظيم حرمة" و واجب باشد قبول سخن او در ہر چہ او را پیش می آید بازگشت بہ استاد و شیخ باشد و تعظیم دارد و حرمت او را یعنی البتہ تعظیم داند کارہمان باشد کہ او را حرمت دارد۔

۴۸ **قوله** "و مجانبۃ الانکار علیہ سراً و جہراً" و مجانبت از انکار از پیر و استاد این نیز ہمچو واجب باشد سراً و جہراً یعنی ظاہراً و باطناً۔
 ۴۹ **قوله** "قال الله تعالى فلا وربك لا يؤمنون حتى يحكموك فيما شجر بينهم ثم لا يجدوا في انفسهم محرماً مما قضيت و يسلموا تسليماً" بسوگند پروردگار تو ایشان ایمان نیاوردہ باشند تا آنکہ ایشان ترا حاکم نسازند در چیزیکہ میان ایشان میرود پس آنکہ ترا ایشان حاکم کردہ باشند بنیابند و نفوس خویش حرجی زیانے از چیزے کہ تو برایشان حکم کردہ باشی و کارہای خود را بتو تسلیم کردہ باشند۔

۵۰ **قوله** "وقيل الشيخ في قومه كالنبي في امته" و ہمچنین گویند شیخ میان مریدان خویش ہمچنین است چنانچہ نبی و رامت خود۔ و استاد ابوالقاسم در لطایف تشریری این کلام را کہ الشيخ في قومه كالنبي في امته از حدیث می آورد میگوید و فی الخیر الشيخ في قومه كالنبي في امته یعنی ہر چہ نبی بر امت آورد از امرے و نہیے اطاعت آن برایشان واجب باشد ہمچنان شیخ زیرا چہ پیغمبر از خدا می آرد سخن نیز از خدا و مصطفی می آرد پس اطاعت امر و نہی او واجب باشد۔

لغة اول لغة المدلود
 ترجمہ از علوم علیہ السلام

۵۱ **قوله** "سأل بعض اصحاب الجنيد مسألة من الجنيد فاجاب الجنيد فجعل يعارضه في ذلك فقال فان لم تؤمنوا لي فاعتزلون" وچنین گویند جنید مسئلہ میان اصحاب خویش گفت اورا دران مسئلہ معارضہ کردند جنید گفت اگر شما در حکم من تصدیق نمیکنید ایمان سخن من نمی آید مرا ترک دهید و در کتب دیگر این کلام را برین عبارت نوشته است علی الجنید مسئلہ بین یدی اصحابه فعورض فی ذلك فلم يتكالم ورجع الى البيت فخرج زمانا وقال ان لم تؤمنوا لي فاعتزلون۔

۵۲ **قوله** "فيكون في صحبته كالصحابه مع النبي صلى الله

عليه وسلم" وباشیچ ہمچنین باشد چنانچہ صحابہ با پیغمبر بودند۔

۵۳ **قوله** "وفي تاديبهم بأداب القرآن قال الله تعالى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْذِرُوا بِأَيْدِي اللَّهِ وَرَسُولِهِ" صحابہ را فرمان بود بار رسول اللہ این ادب کنند کہ خدا فرمود اے آنکہ ایمان آورید الا تقذروا مؤا پیش مشوید در حضرت خدا و پیش رسول اللہ یعنی انچه خدا فرمودہ است آن کنید و انچه رسول اللہ گفت از ان پیشتر مشوید و رفتن گفتن۔

۵۴ **قوله** "قال الله لا ترفعوا أصواتكم فوق صوت النبي" دیگر خدا گفته است بر میارید آواز ہائے خویش را بر تر از آواز رسول اللہ یعنی چون سخن بگوید آنچنان سخن مگویید کہ سخن شما بر سخن او برتر نماید۔

۵۵ **قوله** "وقال الله تعالى لا تجعلوا دُعَاءَ الرُّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا" و ہمچنین مکنی را و را ہمچنین بخوابند چنانچہ یکدیگر خود را میخوانند یکدیگر میان خویش میگویند یا ابن قحاف یا ابن خطاب یا ابابکر یا عمر و را ہمچنین مگویید یا ابوالقاسم و یا محمد۔ اورا بگویید یا رسول اللہ یا نبی اللہ۔

۵۶ **قوله** "وقال بعض المشايخ من لم يعظم حرمة من تأدب به حرم برکت ذلك الادب" هر که تعظیم نکند کسی را که از او ادب گرفته باشد محروم شود از حرمت ادب.

۵۷ **قوله** "وقيل لا ستاده لم لا يفالح ابدا" هر که بروی استاد گوید لم هرگز رشککاری نیابد یعنی بر طریقہ انکاریا بر طریقہ مرکابره و ازین استاد شیخ مراد است بروی شیخ محروم ماندن از جمله مواهب و موارد دوستی زیرا چه آنچه او گوید از خدا گوید و تو لم گوئی هر آینه محروم مانی آری واسطه میان شیخ و خدا یا شیخ شیخ است یا پیغامبر.

مجاز الله

۵۸ **قوله** "والصحب مع خادم بالتلف والدعاء له وترك الانكار عليه فيما يبدؤ منه" صحبت که شیخ با خادم کند بصفه تملطف باشد و رحمت باشد و از صفات او در گذرد و برائے او را از خدای نیکی خواهد

بصیانت

و اگر چیزی از وظایف او بپنجان انکار نکنند که او نیز ارشود. **۵۹** **قوله** "قال انس بن مالك رضى الله عنه خدمت رسول الله صلى الله عليه وسلم عشر سنين فما كثر هني

ولا نهري ولا قال لي لشي فعلته لم فعلته ولا لشي لم افعله لم ما فعلته" انس میگوید که من ده سال رسول الله را خدمت کردم هیچ وقتی مرا زجر نکرد بر من سخن نگفت و کارے که کردم نگفت مرا چرا کردی و کارے که نکردم نگفت چرا نکردی. و این سخن بیان خلق رسول الله کرد و علیه السلام و شیخ برائے

عنه و نسخه منقول عنه در میان لفظ "شیخ" و "لفظ" محروم" غالباً چیزی از کتابت مانده است

غالباً عبارت اینچنین است "بروئے شیخ لم گفتن محروم ماندن" انج

این آورده است که بر خادم تملطف کنند و اگر از و چیزی پیدا شود از آن در گذرند
انکار سخت نکنند و درین گفتار بیان خلق رسول الله شد و بیان این شد که مخدوم
با خادم خود چه معیشت کند اما من میگویم یک احتمال همین است که بیان شد و دوم
احتمال اینست انس بیان حق خدمت خویش میکند چنان خدمت کردم و چنان
بر مزاج او بودم که هیچ وقت مزاج بر نکر و دقهر نکر و آنچه من نکر و دم نگفت
چرا نکر وی و آنچه میکر دم نگفت چرا کردی زیرا چه میکر دم موافق مزاج او کردم و آنچه
نکر دم آن هم بر حسب مزاج او بود و این احتمال قوی تر و بهتر است زیرا چه میگوید
صلی الله علیه و آله وسلم بَعَثْتُ لَأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ یعنی من مبعوثم برای
آنرا که هر جا خلقه نیک است من آنرا کامل کنم نقصان در و نگذارم پس اگر خادم او
تقصیر کار کند که آن شایسته خدمت او نباشد و از آن اغماض کند و او را
بر بهترین کارها نیارد و او بر نقصان خویش ماند ضایع گردد و برین سخن من است
زیرا چه و آنجا میگوید که انس گفته است خدمت رسول الله عشر سنین
و ما كنت الا على مراد نبی فما قهرنی ولا زجرنی الا آخر الکلام
از اینجا معلوم شد که انس هر چه کرد بر مزاج رسول الله کرد و بر مراد او کرد تا مستحق مهر
و زجر نباشد.

قوله "وَرَبِّ مَا كَانَ يَمْزَحُ مَعِي وَيَقُولُ يَا ذَا الْأَذْنَيْنِ"

و انس میگوید بسا بودی که رسول الله با من مزاح کردی و گفتی یا ذَا الْأَذْنَيْنِ
استعاره آن احمق است و یا ذَا الْأَذْنَيْنِ خر را گویند زیرا چه دراز گوش است و این حدیث
برای آنرا آورده که با خادم با کشادگی و تملطف باشند و شاید این سخن با انس در محله
گفته است چیزی باید کرد و او نکرده است و یا چیزی نباید کرد و او کرده است
برو این سخن گفته است نسبت بحقی کرده است و برین از سر او گذشته است.

مزاج شایسته رسول

۶۱ **قوله** "والصحب مع الخرباء بالبشاشات والبشاشات وطلاقت الوجوه وحسن الادب" صحبت که با غریبان کنند بابتشاش و کشاده روی کنند و سخنی نیک گویند و یا ایشان ادب نیک نگهدارند زیراچه او غریب است شکسته خاطر است و مرتبه شکستگان کارها دارو.

۶۲ **قوله** "وریت فضلهم حیث اکر موه وخصوه من بین اقرا انه بالنزول علیه والمام به" و این اعتقاد کنند ایشان مرا بزرگی دادند که از مردم دیگر برائے ملاقات و فرود آمدن و دیدن مرا تخصیص کردند

۶۳ **قوله** "ثم بذل الجهد في خدمتهم واکرامهم" و آنقدر که تواند در قدرت او باشد و در وسع او باشد بدان اکرام ایشان کند زیراچه اکرام ضیف بقدر امکان است و سنت انبیا است.

۶۴ **قوله** "والسکون علی مرادهم والصبر علی احکامهم" و آنچه مراد ایشان باشد و آنچه حکم که ایشان کنند اگر چه آن حکم سخت باشد و در آن صبر کنند.

۶۵ **قوله** "وقد مدح الله تعالى الذين يحبون من هاجر اليهم" و خداوند سبحان و تعالی مدح کرده مردم صحابه را که ایشان دوست میدارند کس را که از شهر خود هجرت میکند و برایشان می آید و آن از مکه می آیند.

۶۶ **قوله** "وقال الله تعالى و الذين اؤوا نصروا اوليائكم بعضهم اولىا لبعض" و خداوند تعالی جائے دیگر گفته است و آن کسانی که دادند و یاری کردند ایشان آنانند که یکدیگر دوستانند.

۶۷ **قوله** "والصحب مع الجاهل یحتمل لصبر و حسن الخلق"

و المدارات والاحتمال والنظر الیهم بعین الرحمت و صحبت
 با جابلان آن کسانیکه از مذهب تصوف خبر ندارند بصبر نیکی با ایشان
 باشد و خلقه نیکی کنند با ایشان و بنرمی باشند با ایشان و اگر ایشان خطا
 کنند در شسته و گفته آنرا تحمل کنند و سوس ایشان بچشم رحمت بیند این که مسکینان
 انانند که از قرب خدا بدور اند و خبری از موار و مصادره الهی ندارند و بیچارگان
 محروم اند۔ واجب الریاء

اللهم احسن قومی الهم
 لا تعلمون

۶۸ **قوله** "در ویت فضل الله علیه حیث لم یقیمه مقامهم"
 و نظر بر فضل خدا کنند که خدا تعالی در باب ما این فضل کرد که ما را همچو ایشان نگردانیده۔
 هیچ نظاره می افتد متفقد و متزیده و معتزل که چه خدا از خدا دورند خوب طبع گفته است۔
 بیت تو گنج حتمی بیچاره محروم تو شمع عالمی بیچاره محجور
 اگر ترا همچو ایشان میکردند تو چه می کردی ز به فضل و در حق در باب تو که ترا همچو
 ایشان نگردانید و ترا مقیم در مقام ایشان نکرد۔

۶۹ **قوله** "وان واجهوا بما یکرهه تخلم عنهم" و اگر ایشان
 یا تو مواجه کنند بچیز که دوست ندارند تو از علم کن و تحمل کن۔

۷۰ **قوله** "ولا یجیبهم باکثر مما اجاب به الانبیاء"
 قوم مهم "و آن جهال را و آن دور ماندگان از خدا ایرا جواب بده که انبیاء منکران
 خود گفته اند از آن بیشتر سخنی نگوید۔

۷۱ **قوله** "حین نسبوا الی الضلالة و السفاهت
 و الجہالت" آنکه منکران کفار است ایشان انبیاء را نسبت بسفاهت و ضلالت
 و جهالت کردند۔

۷۲ **قوله** "قال الله تعالی قال یقوم لیس فی ضلالة"

ولیس بی سفاهاة و لیس بی جهالة و لیکتی رسول من
 رَبِّ الْعَالَمِينَ گفتند ای قوم ما با کما ای نیست و با سفاهاة و جهالة
 نسبت ندار و ولیکن من فرستاده خدا ایم از پروردگار عالیشان آمده ایم یعنی مراد
 آنرا فرستاده اند که من شمارا پرورش کنم و راه راست نمایم یعنی قوم صوفیه هم با
 منکران این ره اگر سخن گویند همچنین گویند چنانچه انبیا گفته اند.

۳۱ قَوْلُهُ "وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا سَلَامٌ
 عَلَيْكُمْ لَا تَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ" چون جاهلان ایشان را بر حسب جهالت خود
 مخاطبه کنند ایشان را گویند سلام ما و این سلام گفتن تا مطلوب جاهلان ندریم حکایت
 ابوسعید ابوالخیر و محمد جوینی مشهور است.

۳۲ قَوْلُهُ "وَمَنْ كَانَ جَهْلُهُ أَقْوَىٰ كَانَ الْحَلَمُ عَنْهُ أَدْوَىٰ" هر که
 جاهل قوی تر یعنی متفق بر منتهی سخته خشک باشد علم از او ادوی تر باشد.

۳۵ قَوْلُهُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَىٰ لِلَّذِينَ آمَنُوا اِغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ" بگو ای محمد مر آنرا که ایمان آورده اند بپوشد گناهان
 آنها را ایشان ایمان ندارند لقار الله را یعنی مرگ را و قیامت را.

۳۶ قَوْلُهُ "وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَىٰ وَإِنْ تَصْبِرُوا وَاتَّقُوا فَإِنَّا
 ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ" و اگر صبر کنید و خود تقوی کنید از کار بزرگ
 باشد و نیکو سخنی است این که آیت پیش از آیت قتال بود چون آیت قتال آمده آیت
 قتال این حکم را نسخ کرد.

۳۷ قَوْلُهُ "وَشَتَمَ الرِّجَالُ الشَّعْبِيَّ فَأَفْحَشَ فَقَالَ لَهُ
 الشَّعْبِيُّ أَنْ كُنْتَ صَادِقًا وَخَفَى اللَّهُ لِي وَأَنْ كُنْتَ كَاذِبًا فَخَفَى اللَّهُ
 لَكَ" و مردی از امام شعبی را دشنام داد و از دشنام تجاوز کرده کار فحش کشید شعبی

اورا این جواب داد اگر تو راست میگوئی خدا مرا بیا مرز و و اگر درین گفتار دروغ میگوئی
خدا ترا بیا مرزو۔

۷۱ **قوله** "والصحب مع الاهل والولد بحسن الشفقت
عليهم ومدا ائتهم وتاديبهم وحسنهم على الطاعة"
و صحبتی که با اهل و ولد کنند با فرزند کنند و با منکوحه کنند به شفقت کنند و با ایشان به نرمی
کنند و او بے که ایشان را بیا یاد آموختن به نرمی آموزند و ایشان را بر انگیزند بر طاعت
خدا که هر یک مشغول باشند بطاعت خدا۔

۷۲ **قوله** "قال الله تعالى قُواْ اَنْفُسَكُمْ وَاَهْلِيْكُمْ نَارًا"
نگه دارید نفسها بے خود را و اهل خود را از آتش و وزخ و ازین آتش و وزخ
نگه داشتن خداوند را این مطلوب است که اهل و ولد را او بیا آموزند و ایشان را
بر صلاح و تقوی دارند که ایشان بدین آتش و وزخ خلاص یابند۔

۷۳ **قوله** "وَمَعَ الْاَهْلِ خَاصَّةً عَلَى حُكْمِ اللَّهِ تَعَالَى
فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ قَسْرٌ بِعُجْبٍ بِاِحْسَانٍ" و برای بیت خاصه حکم
خدا باشد زن را یا بدارند بصفته یا پاکشاده کنند با حسان۔

۷۴ **قوله** "والانفاق عليهم من الحلال بالمعروف"
و انفاقی که برای اهل و ولد کنند از وجه حلال کنند و بمن غایق کنند و ثقلی منت بر ایشان
نهینند۔

۷۵ **قوله** "ويكره صحبت الاحداث لما فيه من الافات"
و البته باید از صحبت امارد و از جوانان ملج بجزر باشد و این را صحبت مکروه و مکره دانند
۷۶ **قوله** "ومن ابتلى بذلک بصحبته هم على شرط السلا"
و حفظ قلبه و جوارحه عنهم و حیلیم علی الریاضت

والتادیب و مجانبیت الانبساط "و اگر برین بلا بسبب از اسباب مبتلا شد باید که صحبتی که با ایشان باشد سلامتی باشد چشم را از نظر بلند مانع باشد و زبان را از گفتار یاوه ننگ دارد و دست کله شرعی نهد و پائے را به بند اسلام بند و با ایشان سخن جز از پارسائی و تقویٰ نگوید۔ حکایت فتح موصلی و نصیحت چیل ابدال در کتب مسطور است و ترجمہ باقی کلام شیخ بعبارتے دیگر گفته اند۔

۱۴ قولہ "قال بعض المشايخ رغبنا الصغار في صحبت الكبار توفيق و فطن" یکے از پیران گفته است کہ خوردان رغبت بر صحبت بزرگان کنند دلیل بزرگی ایشان است کہ خدائے تعالیٰ ایشان را بزرگ گرداند و دلیل بر این است کہ ایشان زیرکان دوانا اند۔

۱۵ قولہ "ورغبنا الکبار فی صحبت الصغار خذلان و حمق" و این بزرگان رغبت در صحبت خوردان یعنی مشایخ خواهند صحبت خوردان یا احداث کنند دلیل بر خذلان ایشان است و بر خواری ایشان و بر حمق ایشان است۔

۱۶ قولہ "والصحب مع الأخوة بكل ما يقدر عليه من الموافقة وترك المخالفة إلا فيما لا يجوز في الشرع" و مجانبیت الحقد و الحسد و لن و م ما یسلم بہ بعضہم من بعض "این سخن بالا رفته است اما قولہ مجانبیت الحقد الی آخرہ صحبت باید کہ در صحبت کینہ نباشد و حسد زوال نعمت پیشہ نخواہند و بر آنچه بعضی از سالم۔۔۔۔۔ آن می باید کہ کنند۔

۸۷ **قوله** "والصحبۃ مع السلطان بالسمع والطاعت الا فی معصیۃ اللہ تعالیٰ و مخالفۃ سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم" اگر اتفاق تقدیر برین افتد کہ خداے تعالیٰ مبتلا بصحبت سلطان کند ادب این است قبول سخن او کنند و آنچه او فرماید بران روند مگر در کارے کہ آن مخالف شرع بودہ باشد زیرا چہ گفتہ اند لا طاعت للخلق فی معصیت الخالق۔

۸۸ **قوله** "قال اللہ تعالیٰ وَ اطِيعُوا اللہَ وَ اطِيعُوا الرَّسُولَ وَ اُولِی الْأَمْرِ مِنْكُمْ ثُمَّ الدَّعَاءُ لَهُ وَ لَا مَسَکَ عَمَّا فِيهِ مِنْ قَدَحٍ" زیرا چہ خدا گفتہ است خدایا بفرمان او طاعت کنند یعنی ہما چہ او فرمودہ است ہمان کنند و از آنچه او بازداشتہ است ازان بازمانند و اطاعت رسول اللہ در ہر رے کہ او رفتہ است شہا ہم در آن رہ روید و از آنچه او بازماندہ است شما ازان بازمانید و آنانکہ خدا و عدان فرمان اند یعنی بادشاہان آنچه ایشان فرمایند شما ہمان کنید بعد آن برائے او را و دعا کنند از خدا برائے او نیکی خواہند خدا او را از ظلم بازدارد و بہ اعمال نیک توفیق دہد و از آنچه درو قدحے باشد ازان امساک کند زبان بران دراز نکند۔

۸۹ **قوله** "روی عن الحسن انہ قیل لہ مات الحجاج قال رحمہ اللہ امر اء عرفتہ از مانہ و حفظ لسانہ و دار سلطانہ" و از حسن بصری مروی است کہ برو گفتند حجاج مژدہن گفت رحمۃ اللہ علیہ رحمت خدا بر مردے باد کہ زمانہ خویش را بشناسد کہ درین زمانہ چہ میشت باید کردن و زبان خود را نگہدارد و مدارات کند بر سلطان خویش بہر زہ اورا بدنگوید۔

۹۰ **قوله** "و اما الذخول علیہم فمن کان عادلاً فهو من السبعة الذین یظلمہم اللہ فی ظل عرشہ یوم لا ظل

الاطلہ" و اگر مبتلا برین شوند کہ بر سلاطین و رآیند اگر آن بادشاہ عادل باشد پس اواز
ہفت نفر بود کہ خداوند سبحانہ و تعالیٰ اورا فردا در سائے عرش خویش جائے دہد و آن روز
روزے است کہ جز سائے عرش سائے نباشد۔

۹۱ قولہ "والنظر الیہ عبادت" و نظر بر بادشاہ عادل عبادت است۔

۹۲ قولہ "ومن کان ظالماً فالبعد عنہ واجب الا للمضطر"

الیہ اقل ناصح لہ او منکر علیہ اذا علم من غالب حالہ انہ
یسلم عند القرب منه "و اگر بادشاہ ظالم باشد تا توان از دور بودن بہنجو
واجبے باشد مگر آنکہ کسے مضطر باشد یعنی بستم زور برومی برند او چہ کند و تدبیر او چیست
یا آنکہ برو بطریقہ نصیحت بروند یعنی بہ عبارتے بچیزے اورا نصیحت کنند و برافعال او
منکر باشند و این بہ نصیحت رفتن برو وقتے باشد کہ غالب این داند کہ از وسالہم خواہم
ماند یعنی بجان خلاص شود و بظلم او شریک نہ خواہم بود۔

ن النظر

۹۳ قولہ "وحکی ان بعض الخلفاء اذ ذیارت بشرا لحافی"

فبلغ ذلک بشراً فقال ان ذکر فی بعد ہذا الاخرج من جوارہ
ببغداد فامسک عنہ "حکایت گویند کہ کسے از خلفائے عباسیہ خواست
بزیارت بشر حافی بیاید بشر حافی شنید گفت اگر بار دیگر این ذکر کردی کہ من خواہم بشرا
بینم من از ہمسائیگی کہ در بغداد است بروں آیم آن خلیفہ شنید از زیارت او و ازین
گفتار باز ماند۔ این حکایت برائے آنرا آورد کہ در ویش بر سلاطین و رنیا بد مگر آنکہ او
مضطر شدہ باشد۔

ن لن

۹۴ قولہ "وقال بعض المشایخ رضی اللہ عنہم من شارك"

نفسہ شارک السلطان فی عزالدنیا شارک فی ذل الاخرت" و گفتار بعضے درویشان
است ہر درویشے کہ بجزت سلطان شریک شد اورا بخواری آخرت شریک شد۔

۹۵ **قوله** "وقيل تقرب الاشرار الى الاخيار صلاح الطائفتين"

گفته اند بدان که بانیگان قربت کنند موجب صلاح هر دو باشد اختیار به صواب رسد اثر را بکار نیک آرد.

۹۶ **قوله** "وتقرب الاخيار الى الاشرار فتنة الطائفتين"

و این کنیگان بایگان تقرب کنند سبب فتنه هر دو باشد.

۹۷ **قوله** "ومن اضطر الى الدخول اليهم مد عالمهم بالصلاح"

ن علیهم

و ذکر هم و وعظ هم و انکر حسب طاقته "و هر که مضطر شد که برایشان در آید مرایشان را دعای نیک کند و ایشان را یاد و باز از سلاطین گذشته و از صحابه که ایشان چه معاملت کرده اند و ایشان را پند دهد و همین یاد و یارند سخن خلفای راشدین پند و اذن ایشان است و تا آنکه تواند از افعال و اقوال او منکر باشد.

۹۸ **قوله** "ومن المشايخ رضى الله عنهم تقرب اليهم"

لطلب مصالح الناس "و بعضی از مشایخ که برایشان تقرب کرده است برائے این بود که صلاح کار بندگان خدا بکند.

۹۹ **قوله** "وروى عن زيد بن اسلم رضى الله عنه قال"

كان نبى من الانبياء ياخذ بركاب الملائكة يثا لفه بذلك لقضاء حوائج الناس قيل انه دأبنا ل عليه السلام مع بخت نصر" و از زید بن اسلم روایت کرده اند که او گفته است پیغامبر را بود که بادشاه کافر را بر کباب گرفته سوار کرده و قصه برین جمله است که این و انبیاء پیغامبر بود و رانجه بخت نصر بیت المقدس را خراب کرد و چند پیغامبر را اسیر کرد چو مها و رگلوئے ایشان انداخت اسیر کرده در شمع هر خود آورد و میان آن پیغامبران

اسیر کے دانیالؑ بود و دیگر عزیزؑ و شمعونؑ و چند پیغامبر دیگر سخت نصر خواہے ہایل دید
دانیالؑ آزا تبسیر کرد اور انیک موافق نمود از بند خلاص داد و بر خود آورد و زیر خود گردانید
بعد از ان کہ او سوار شد دانیالؑ رکاب گرفتے و سوار کردے بتدبیر آہستہ آہستہ
بطریقہ بہترے جملہ پیغامبران را کہ اسیر او بودند را کنایند قصہ دراز است اما ما ہوا مقصود
نوشته ام این حکایت برائے آن آورد آنکہ از مشایخ کسے بر سلاطین تقرب کردہ است
برائے صلاح کار مسلمانان کردہ است۔

قوله "وقال ابن عطاء لان يراي الرجل سنين ليكتسب
جاهاً يعيش فيه مومن بجاهه الجحى له من ان يخلص الحمل
لنجات نفسه" ابو العباس ابن عطا گفته است کہ اگر مردے عبادت و صلاح خوش را
بر مردم ظاہر کند برائے این نیت را کہ کسے بسبب جاہ او بروی آید و معتقد شود و فقیرے
در ماندہ بروزگار خود عیشے و زندگانی بحسب مراد او شود این برائے نجات قیامت
اور این بہتر است کہ او خفیہ کارے کند و بران نجات خواہد این اظہار کردن طاعت
خود برین ماندگونی مرانی است کہ عبادت میکند تا خلق او را معتقد شود۔ و دیگر گفته اند
ریاء العارفین خیر من اخلاص المریدین مرد عارف عبادتے ظاہر
کند عبادتے بدان چند ان احتیاج ندارد و برائے آزا اظہار کند تا طالبان و مریدان
آن سیرت پیش گیرند اگرچہ این صورت ریاء نماید اما این ریاءے است کہ بہن از اخلاص
مریدان است۔ و دیگر مرد عارف خود را و عبادت و ریاء و اخلاص را و جملہ وجوہات را در
وریاء فنا غرق کردہ است اما مردمان این را ریاء و تزویر دانند ابن عطا در باب انجینین
شخصے این سخن گفته است۔

بہتر

قوله "والصحب مع الکافة کصحب ابی ضمضم و این کہ
باجملہ مومنان صحبت مجتہدین صحبت کند کہ ابی ضمضم را بود۔

۱۰۳ قولہ "روی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انه قال
 ۱۱ یجز احد کمان یکون کابی ضمضم کان اذا اصاب و امسی
 یقول "از رسول اللہ مروی است کہ رسول اللہ گفتہ است یکے از شما چراغی را بجز میثود کہ
 او پچو ابی ضمضم باشد او چون می باشد وقتیکہ او صبح گاہ کرد و شب بنگاہ کرد با خدا
 میگوید۔

۱۰۴ قولہ "اللهم انی قد وهبت نفسی و عرضی لک"
 یا خدا بہ تحقیق من نفس خویش و گوہر نفس خویش را بتو بخشیدم۔

۱۰۵ قولہ "اللهم انی قد تصدقت بعرضی علی عبادک
 فمن شتمنی لا اثمته و من ظلمنی لا اظلمته" اے یا خدا من صدقہ
 کردم گوہر نفس خود را بر بندگان تو ہر کہ مرا دشنام دہد من او را دشنام نہ ہم و ہر کہ بر من ظلم
 کند من بر او ظلم نکنم نخست ابی ضمضم گفت اللهم انی تصدقت نفسی و عرضی
 بعبادک این کلام بیان شد کہ اللهم انی و هبت نفسی لک از ان ہتہین
 مراد است تصدقت نفسی۔

۱۰۵ قولہ "قال ابو عبد اللہ ابن الحنفیہ دخلت مکة
 حرسها اللہ تعالیٰ قصدت ابا عمرو الزجاجی فسلمت علیہ
 و جلست عنده و جرى کلام و اخذنی فی تمزیقی فلما اکثر قلت
 له تعنی بہذا کله ابن حنفیہ قال بلی قلت ترکته بشیر از قبسم
 عبد اللہ حنفیہ میگوید در مکہ آمدم ابو عمرو زجاجی را سلام گفتم و شستم و سخن در میان رفتم
 و او سخن بکنایہ و طعن من می گفت و این گفتار بسیار شد گفتم اتعندی بہذا بدین
 گفتار ترا مراد ہین عبد اللہ حنفیہ است گفت آری گفتم من عبد اللہ را در شیر از گذشتہ
 آمدہ ام یعنی من فانی ام درین چیز نمازہ است این چندین گفتار بر کسیت کہ عبد اللہ

نمانده است در جهان فتنه بدین سخن تبسم کرد یعنی خوش شد۔

۱۰۶ قولہ "وقال شاه ابن شجاع من نظرا الى الخلق بعينه

ن الیہم

طالت خصوصته معهم ومن نظرا الى الخلق بعين الحق
عذرهم فيما هم فيه "شاه شجاع گفته است ہر کہ خلق خدا را بچشم خود دید
یعنی از آنچہ اوست بدان دید خصوصت او دراز شد خلق خداست ہر کہ ہست بحسب
خویش چیزے گوید و آن مراد او نباشد ہر آئینہ خصوصت دراز شود و ہر کہ خلق خدا را
بنظر حق دید یعنی خالق افعال او است ہر چہ میکند او میکند خلق را از کردار و از گفتار
ایشان معذور داشت کہ ہر چہ میکند خدا میکند۔

۱۰۷ قولہ "وقل اشتغاله بهم" وول او بزمستان مشغول نشود

و این کار کسے است کہ ہموارہ در مشاہدہ افعال باری تعالی باشد۔

۱۰۸ قولہ "شم قال علی کل جارحة ادب یختص به"

ہر جارحہ کہ ہست ادبے ہست کہ بدان جارحہ مختص است۔

۱۰۹ قولہ "قال الله تعالى ان السمع والبصر والفؤاد كل

اولئك كان عنه مستو لا" تفسیر این آیت بالارفتہ است۔

۱۱۰ قولہ "قال بعض المشايخ رضى الله عنهم حسن الادب

مع الله ان لا تتحرك جارحة من جوارحك الا في رضا الله تعالى
یکے از پیران گفتہ است کہ ادب ہر جارحہ یعنی دست و پاے و زبان و گوش و چشم
بیچ جنبشے نکند مگر در رضائے خدا چشم نہ بیند مگر بہ اعتبار و گوش ہر سخنے کہ
بشنود از ان پسندے و خبرے بیند و زبان یا نام خدا و مصطفی گوید و یا چیزے کہ
بدیشان نسبت دارد و کذلک نسبت دست و پا۔

۱۱۱ قولہ "فادب اللسان ان يكون رباطا بذکر الله ابدًا"

فصل بت و نهم
۱۸۱ / در صحبت ترجمه آداب المریدین
وقت نرا بذکر خدا باشد۔

۱۸۲ قوله "و يذكرا لخوان بالخير والدعاء لهم
وبذل النصيحة والوعظ ولا يكالهم بما يكرهون"
این همه بالا بعبارت مختصر گفته آمده ام۔

۱۸۳ قوله "روى ان رجلا قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم
این ابی قال فی النار فعرف الکراہت فی وجهہ فقال صلی اللہ
علیہ وسلم ابوک و ابی و اب ابراهیم فی موضع واحد مرد
پرسید از پدر مشرک کہ پدر من کجا است گفت در آتش رسول اللہ دید کہ او را این سخن
و شوار نمود پس گفت پدر تو و پدر من و پدر ابراهیم یکجا اند یعنی در روز خ۔

۱۸۴ قوله "ولا يغتاب ولا يمت ولا يهتتم ولا يخنو ض في
فی ما لا یعنیه" غیبت کسے نگوید سخن چینی نہ کند یعنی سخن یکے کہ معیوب باشد
بدیگر نہ رساند و کسے را دشنام نہ دہد و پیڑے کہ لا یعنی باشد مراد دین و ران نہ باشد
و ران خاص نکند۔

۱۸۵ قوله "واذا كان في جماعة يتكلم معهم فاداموا
یتکلمون فیما یعنیم فاذا اخذوا فیما لا یعنیم ترکهم
وامسک" و اگر مرید در جماعتے باشد سخن گوید با ایشان ما و ام کہ ایشان و امر
خدا سخن میگویند بعد از آنکہ بہ بیند کہ ایشان سخن لا یعنی میکنند ترک سخن کند و از سخن
بازماند۔

۱۸۶ قوله "و يتكلم في كل مكان بما يوافق الحال" و ہر
مکانے کہ سخن گوید کہ موافق حال آن مکان بودہ باشد اگر مردم آن مکان سخن در
نہد میگویند و زہد بگویند و اگر در عبادت میگویند در عبادت گوید و کذلک امور دیگر۔

۱۱۷ **قوله** "فقد قيل لكل مقام مقال" زیرا چہ گفتہ اند ہر مکانے را موافق آن مکان گفتارے ہست۔

ن القلب
ن الخیر

۱۱۸ **قوله** "فقد خلق الله تعالى اللسان ترجمان القلب و مفتاح الخير والشر" یہ تحقیق خداے تعالیٰ زبان از مترجم دل آفریدہ است یعنی ہر چہ در دل است زبان ہمان گوید و زبان کلید ہر خیرے و شرے است یعنی سخنے گوئی گوئی بدان و زبانی کشادی و اگر سخنے گوئی گوئی بدان و در شر کشاوی حکم از روئے شرع ہم بگفتار مردم است۔

۱۱۹ **قوله** "وقيل اذا طلبت صلاح قلبك فاستعن عليه بحفظ لسانك" اگر میخواہی صلاح دل خود زبانگہ داری یاری کن برائے نگہ داشتن زبان خود از گفتار بسیار دل سیاہ گردد و از گفتار بسیار دل بجنور نیاید و آنکہ عادت او بسیار گوئی باشد و در زبان او دروغ ہم رود۔

۱۲۰ **قوله** "ويلزم الصمت فانه ستر الجاهل و زين العاقل" و لازم گیر و خاموشی را زیرا چہ خاموشی عیب جاہل می پوشد و آراستگی مرد عاقل است۔

۱۲۱ **قوله** "قال النبي صلى الله عليه وسلم و هل يكبالناس على مناخرهم الا حصايدُ السنتهم" نیست چیزے کہ مردم را فروا قیامت بر روے اندازد مگر و در زبان ایشان یعنی اگر کفرے و اگر دروغے کہ او موجب گرفتاری مردم میشود آن نیست مگر زبان کہ موجب ہلاک آدمی باشد۔

ن الخفاء

۱۲۲ **قوله** "و ادب السمع ان لا يسمع الى الفحش والبذاء والغيت والنميمة و كال منكر كما قيل۔ شعر

احب المفتي ان ينفي الفواحش سمعه

كان به عن كل فاحشة وقرا

دوست ترین مرد و از جوانمردان اوست کہ گوش او پرہیز کند از شنیدن فحش گوئی گوش او از فاحشہ کرانت یعنی کراست۔

۱۲۳ قولہ "بل یسمع الی الذکر و الموعظت و الحکمت و ما یعود الیہ بالفایدة دینا و دنیا و یحسن الاصغاء الی من یکلمہ" بل گوش سوے ذکر نہد یعنی ذکر خدا و آسجا کہ پند می دهند و سخن حکمت میگویند و ہر انچه در دین و دنیا او را فائدہ باشد و نیکو بشنود یعنی گوش را نیکو بہند بشنود سوے کسے کہ ذکر خدا و موعظت و حکمت میگوید۔

۱۲۴ قولہ "و ادب البصر الغض عن المحارم و عن عیوب الناس و الاخوان و عن المنکرات و المحرمات لان اللہ تعالیٰ یقول یحلم خایئۃ الاعین و ما تخفی الصد و سر" این ہمہ بالا گفتہ آمدہ ام مکرر چند ترجمہ کنم۔

۱۲۵ قولہ "و قد قیل من طاع طرفہ تابع حنفہ" و گفتہ اند ہر کس نظر خود رفت بدان کہ پس مرگ رفت۔

۱۲۶ قولہ "و قیل من غض طرفہ تضر طرفہ" و گفتہ اند ہر کہ نظر خود را فرو بست آوند دل پر شد بعقل و حکمت چنانچہ یکے گفتہ است۔ بیت چشمے کہ نظر رنگ ندارد بس فتنہ کہ بر سر خود آرد

ہمانکہ بالا گفتہ آمدہ ام الاولیٰ لک و الثانیۃ علیک۔

۱۲۷ قولہ "و قیل من کثرت لحظاتہ دامت حسراتہ" و گفتہ اند ہر کہ دیدن او بسیار شد حسرت او بیشمار شد۔

۱۲۸

قوله "ویكون نظره بالاعتبار والاستدلال على قدرت الله تعالى وعظمته وجمیل صنعته عاریاً عن حظوظ النفس الامارة بالسوء" این ہمہ بالا گفته آمدہ ام مصنف شیخ است
میخواہد در پند ہا مکرر کند تا در دلہا مقرر شود۔

۱۲۹

قوله "حکى عن بعضهم انه قال نظرت الى شخص
نظرة شهوت في المنام قايل يقول لي ان الله تعالى
يقول الدنيا ادرى والخلایق فيها عبدي واماني فمن
نظر الى واحد منهم بغیر حق فقد خانني فانتهيت
واليت على نفسي ان لا انظر الى شخص بعد ذلك الا على
حد الامانت" از بعض صوفیان حکایت گفتہ اند کہ او گفتہ است سوے
شخصی نظر شہوت کردم و در خواب دیدم بتحقیق خدا میگوید کہ دنیا سرای من است
و ساکنان دنیا بندگان و کنیزگان من اند ہر کہ سوے ایشان بغیر حق نظر کند او مرا
خیانت کردہ باشد بیدار شدم سوگند خوردم کہ سوے هیچ کس نہ بینم مگر بحد امانت
بایستہ کہ چنین گوید کہ اکنون چنان چشم را فرو دارم کہ سوے کس نہ بینم مگر بضرورت
حد امانت سخن است اما اطلاع بر امانت مشکل کار است مردم بدانند کہ جمیل را
بحد امانت می بینم نفس را دران شربے خفی باشد۔

نعمادی

۱۳۰

قوله "حکى عن ابی يعقوب النهرجوری انه قال
رايت في الطواف انسانا بفن وعین وهو يقول اللهم
اعوذ بك منك فقلت ما هذا الدعاء فقال اعلم اني مجاور
مكة منذ خمسين سنة فرايت يوم ما شخصاً فاستخسته
فاذا الطمة وقعت على عيني فسالته عيني هناك على خدي

فقلت آه فقیل لطمۃ بلطمۃ ولونزدت لزدناک "ابو یعقوب نہر جوری
 میگوید مرد بیا دیدم در طواف کعبہ بیک چشم او این سخن میگفت اللهم انی اعوذ بک
 من انک از تو پنہا ہم تو میگزوم پس دیدم چیت این دعا گفت شخصے را دیدم اورا
 باخود نیک خوب پسنداشتم دستے از غیب خاست طپا پنچہ بروے من زد و چشم
 شکست و روان شد و گفت یک طپا پنچہ بیک نظر تست اگر زیادت کنی مانیز زیادت
 کنیم حکایت ابو بکر و راق کہ دو از دہ سال ہوس شیر داشت درین محل نیک مناسب است

۱۳۱ **قوله** قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لعلی ابن

رب طالب رضی اللہ عنہ ایاک ان تتبع النظرة النظرة فان الاولى
 لك والثانية عليك "مصطفیٰ باقر رضی اللہ عنہ گفتہ است کہ ہر نیز از یک نظر کہ
 پس آن دوم نظر کنی زیرا کہ نظر اولی برائے تراست باختیار تو نیست و نظر دوم
 موجب ملامت و عقوبت بر تو است زیرا چہ این بقصد و اختیار است نظر دوم
 اول بغیر اختیار او بر خوبے افتاد آن نعمت خدا است کہ خدا او را داد کہ بران او را
 فکرے و اعتبارے شد کہ دوم کہ بیند بحتمل کہ دران نفس را حطے و ہوائے باشد
 پس آن اول نظر موجب معرفت خدا و عبرت آمد و دوم مغشوش و معیوب گشت
 باحتمال لذت انسانی۔

۱۳۲ **قوله** "و ادب القلب من اعات الاحوال السنية المحمودة

ونفی الخواطر السوءية المذمومة "و ادب دل این است محافظہ احوال
 سنیہ باشد چنانکہ حال تدلی و حال تخلی و حال تجلی و حال ہمہ برین قیاس
 حال صبر و حال توکل و حال رضا و حال توبہ و زہد و حال ورع خود بعد گذشت
 این احوال است و آنچه خاطرے کہ ردیہ باشد بسوے ہوائے نفس کشد و میل
 بدنیار دود کہ خوف و دوزخ و غیر ان نیست از ان عرفا این را از خواطر شمرند۔

شناخت احوال

۱۳۳ قولہ "والتفکر فی آلاء اللہ و نعمائہ و عجائب خلقہ قال اللہ تعالیٰ ویتفکروُن فی خلقِ السمواتِ و الارضِ و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و سلم تفکرو ساعة خیر من عبادت سنة" و دیگر ادب دل اینست اندیشہ در آلا و نعماء باری کند عاشق گوید بکدام زبان شکرے بجای آرم کہ خاک آستانہ در معشوق گشته ام۔ یکے میگوید بیت **۱۳۴** زخیل ساک سگانت شدم تعالیٰ کجارید باقبال عاشقی کارم

طالب را اندیشہ آید کہ من چه و کدام کسم کہ طلب جمال و جلال آنحضرت کنم چنانچه گفته اند این الماء والطین من حدیث رب العالمین نہ آنکہ فضل فاضل و وہب صرف باشد خداے تعالیٰ فرمودہ است تفکر در آفرینش آسمانها و زمینها کنید کہ چه قادر است و او چه جمال بہا و ارد کہ این نیران را در وجود آور و وجہا را بدان روشن با صفا و ضیا کرد رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم گفته است کہ یک ساعتی کہ قدرت او اندیشہ کنند بہتر از عبادت یک سالہ باشد آرمے بندگی برور باشد و خدائی در بر۔

۱۳۵ قولہ "وآداب القلب حسن الظن باللہ تعالیٰ و حجج المسلمين و يطهره من الغل والغش والحسد والخيانة و سوء العقيدة فانها من خيانات القلوب قال اللہ تعالیٰ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا" و بعضی از آداب دل اینست کہ با خدا گمان نیک بر بند یعنی او بر بندگان رحیم و کریم است و ہر گنہی کہ بندہ پس آن بتوبہ گراید خداوند سبحانہ و تعالیٰ برا و رحمت اضعاف آن کند و او تعالیٰ گفت۔ سبقت رحمتی علی غضبی و او گفته است انا عند ظن عبدی بی بندہ طاعت کند و گمان قبول طاعت کند خداے سبحانہ و تعالیٰ بحسب گمان او ہمان کند کہ گمان اوست و بر جملہ مسلمانان گمان نیک

ن و من آداب

برکہ البتہ مرد مسلمان آن نکلند کہ رضائے خداوند بران نباشد و اگر بینی مسلمانے
را کہ او از خمارہ بروں می آید تو گمان مبر کہ او بشراب خورون درون رفتہ بود یا خود
یقین کن کہ او بنصح رفتہ بود تجربہ رفتہ بود فی الجملہ اگر ہفتاد دلیل فسق او باشد و یکے
بر صلاح او آن یکے را بر ہفتاد ترجیح بدہ۔ و اول دل را از کینہ و از بدخواہی و از حسد
و ہر چہ از ذمائم است صاف و پاک کردہ باشد بعد از ان مراعات درستی و تفکر
در عمار و آلای او باشد و خداے تعالیٰ فرمودہ است إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ
وَالْفُؤَادَ آيَةٌ كُفَّتْ آدَمَ وَ سَيُومَ جَا اسْتِ کہ شیخ ابن را مکر میکند۔

^{۱۳۶} **قوله** قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لَا اَنْ فِیْ جَسَدِ
ابن آدم لَمْضِغَةٌ اِذَا صَلَّی صَلَحَ الْجَسَدُ بِصَلَا حِهَا وَاِذَا فَسَدَتْ
فَسَدَ بِفَسَادِهَا سَاِیْرَ الْجَسَدِ اِلَّا وَهِيَ الْقَلْبُ " این ہمہ بالا گفتہ آمد۔

^{۱۳۷} **قوله** قال سری بن المفلس السقطی القلوب ثلثة
قلب کالجبل لا یحرکہ شیء وقلب کالریشة یدھب مع کال
ریح و لا یثبت وقلب کالنخلۃ اصلُھا ثابت و الریح تمیل بہا یمیناً
و شمالاً " سری سقطی گفتہ است کہ دل بر سه قسمت است دے است کہ ہچو کوہے
است یہیچ چیز اور از جاے او نتواند جنبانید و دے است کہ ہچو پر پرند ہر طرفے کہ
باد پیراند پیر و اگر بغلط اند بغلط دویست کہ ہچو درخت خرماینج و تنہ او بر جاے مستقیم
البتہ از جاے نجنبند و باد اطراف او را شاخہاے او را و انچہ نرم است از ان
او آزا جنباند و ہر طرفے کشد و این ہر سہ در بیان اعتبارے دارد از ہر یکے گفتن
چارہ نباشد انشاء اللہ تعالیٰ۔ دے را کہ سری ہچو کوہ گفتہ است از دل متکمن کہ متکمن
کسے است از موار و موہب و از مضار و از مصائب و متانت بر دل
متکمن افتد و از انچہ او مت نتواند جنبانید و دے را کہ ہچو پر پرندہ گفتہ است از ان

عبارت دل متلون کنند کہ دل از نقصان بکمال رود و گویے از کمال بنقصان افتد و دے
را کہ ہچو درخت خرمائے گفت عبارت از دے باشد کہ او باصلہ متمکن است اما از روئے
ظاہر حوادث را در دے اثر باشد۔ و اعتبار دیگر دے را کہ ہچو کوہ گفت دل عوام باشد
چنانچہ این متفقہ جاد الطبع و چنانچہ این معتزلہ کہ دلہاے ایشان ہچو حجارہ است بل
اشد فسودی ہر چند کہ شیوخ مرشد ایشان را دعوتے کنند و بسوئے حق داعی شوند از
کشوفات و از تجلیات اشارتے فرمایند این محرومان سنگ دلان و کہ صفات را جنبشے
سوئے قبول قول حق نشود بلکہ مزید انکار باشد۔ و دے کہ ہچو پر پرندہ دل طالب قابل
باشد مسکین طالب درمخالفان حوادث افتادہ ہر بار دے کہ بر دل چیزے لایج میشود
و بار دیگر مستر و محتجب میگردد و دے کہ ہچو نخل است دل متوسط باشد ہر چند کہ دل اورا
استواری حاصل شدہ است اما تمکنے کما ہو حقنیت حوادث و حالات مختلف اورا
و زبش آرند۔ دے کہ ہچو کوہ است دل کفار باشد و دے کہ ہچو پر پرندہ است دل
منافق باشد و دے کہ ہچو نخل است دل مومن صالح باشد۔ و دے اعتبارے کہ
و گراست ترجمہ چہ زیادت کنم۔

۱۳۱ قولہ "و ادب الیدین البسط بالیدل والا حسان"

و خدمت الاخوان و ان لا یستعین بہما علی معصیت اللہ
تعالی "و ادب دست ایست کہ اورا بہ بخششے و بہ داوئی کشایند و اعانتے کہ بدست
توان کردن اصحاب و اخوان دابران یاری کنند و اورا بسوئے معصیتے نفرزند۔

۱۳۲ قولہ "و ادب الرجلین السعی بہما الی طاعت اللہ"

و اصلاح نفسہ و اخوانہ "و ادب پایہا نیست کہ آن سوز و دے در آن
سوز لے باشد و معصیتے باشد نقل قدم یا برائے تعلم را باشد یا سوئے مسجد یا زیار

ے کہ مخفف کوہ است۔

کعبه باشد یا مثنی برای برآمد کار برادر مومن باشد یا برای تحصیل قوت عیال باشد و قصد زیارت مرشد بالله الی صراط مستقیم فضل هم از باب زیارت کعبه باشد۔

۱۲۰ **قوله** "وان لا یمشی فی الارض مراحا ولا یجتالا ولا یتبختر ولا یرهبوا فان هذا مما یبغضه الله تعالی" و در رد بقصد و عمد خرامان نرود چنانچه طبیعت اوست تجاوز نکند و خویلات نرود و تبختر نکند این هر دو داخل فرح رفته است و نه میبوی نکند یعنی رفتار بجو و نمائی نباشد این و از مثال این ازان نوع است که خدا آزادشمن دارد۔

۱۲۱ **قوله** "ثم اول صحبت معرفۃ ثم مودۃ ثم الفۃ ثم عشرة ثم صحبة ثم اخوة" پس ازین باید دانست صحبت بکمال خود بعد چندین و رطاط است اول صحبت این است که میان دو نفر شناسختگی شد بعد از ان ازین شناخت دوسه بارے که ملاقات شد آغاز دوستی شد چو دوستی شد بحسب دوستی کثرت ملاقات شد الفت گشت بعد از انکه الفت شد لذت و خوشی یکدیگر شد بعد تا که وثبت آن همه صحبت نامند بعد از ان همچنین شد که چنانچه هر یک جزو بعض دیگر است همچو برادر شد زیرا چه گفته اند صحبت اربعین یوما قرابته زیرا چه در حیل روز صحبت البته هر دو یکجا طعام خورد و شور او او خورد و خبریت و بعضیت اثبات یابد۔

۱۲۲ **قوله** "وقیل غذا النفوس فی العشرت و غذا القلوب فی الصحبت لا یكون الا باتفاق البواطن قال الله تعالی فی صفت المنافقین تحسبهم جميعا و قلوبهم شتى"
 این سخن در امر است و صواب است و در حق است و در حق است و در حق است

و گفته اند که غذای نفس در عشرت است که هر یک بحضور دیگرے خوش است و همین

غذای دلها در صحبت است. صاحب یار را گویند و یار جز همکار نباشد صحبت مستقیم

نباشد تا آنکه در و نه یکے با در و نه دیگرے موافق نباشد. خداوند تعالی گفته است

صحبت با لولای
روزی من صحبت به لفظ
بروز ترا شد و من
یار خاکی لفظ بر صحبت
عزیزانما

صفا فقهی
کتابی از فقه
میرزا محمد باقر
گلستان

گمان بری تو که ایشان با شما بجمع اند و دلهاے ایشان پراکنده است. **قوله** ۱۲۳

الصحابه رضی الله عنهم كانوا اجل الناس علما و

فقها و عبادتا و زهدا و توكلا و رضا فلا ينسبوا الى شئ من

ذلك غيرا للصحبۃ التي هي اعلاها. چو صحبت بشرط خویش درست شد

در اجل احوال باشد کارے بزرگے و حالے عالی بود تا پیدای آر و برارے

آنکه صحبت بشرایط خود درست شود و اجل احوال و اعلی اوصاف باشد نه بینی که

صحابه رضی الله عنهم هر ایک از سایرامت فقیه تر و عالم تر و زاهد تر بوده اند باین همه

بیش چیز ایشان نسبت نکردند به صحبت نسبت کردند اصحاب رسول الله گفتند:

آرے و محقق و متیقن است که رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مجمع فضائل

بود و صحبت بین اشخاصین محقق نباشد و ثبوت نیابد تا بینها جنسیت نباشد

فعلی هذا معلوم شد. ایشان را گفتند گوئی افقه و العلم و ازهد و اعرف خوانند.

قوله ۱۲۴ و من ادا بهما ان لا یجری فی حدیثهم هذالی

وهذا لك ولو كان كذا لم یكن كذا و لعل و عسى و لم

فعلت و لم تفعل و ما یجری مجراها فانها من اخلاق

العوام. و از آداب صوفیان است که بطریقه تملک و تخصص نگویند هذالی این

ملک من است و این خاصه من است و ایشان را این نیست که گویند اگر چنین بودے

چنین نشدے چنانچه یکے گوید اگر من در ره بسیار ز فتنه مر اتپ نشدے و چنین

ن چنانچه بود

حادثات دیگر زیرا چه سیرت ایشان است هر چه ایشان را پیش آید حواله به تقدیر کنند و این چیزها از اوصاف خواص نیست از اخلاق عوام است.

۱۴۵ **قوله** قال ابراهیم بن شیبان کنّا لا نصحت من یقول فعلی ابراهیم شیبان گفته است ما را صحبت با کسی نبود که او گفته فعل من است.

۱۴۶ **قوله** ولا یجری بینهم الإعادة والاستعارة میان صوفیان عاریت دادنی نیست و طلب عاریت نه کس از ما عاریت طلبید و آن اورا بهمه و ادکیم آنانکه همه خود را بذل مال کرده بودند گاه گاهی بسبب آنکه ایشان بجزواری التماس کرده بودند که البته هر چه از ما است ملک مخدوم است گاه گاهی بعاریت استده ایم این گمان مبری که آنچه ما میگوئیم بغیر تجربه است شاید چیزی ادنی است و آن در تصرف ما نیفتاده است مگر آن فوت شده باشد

۱۴۷ **قوله** وقال بعضهم الصوفی لا یعیر ولا یتعیر ولا یجری بینهم الخاصمت ولا مجادلة ولا الاستمراء ولا الازدراء ولا المزاحمت ولا المقابلة ولا الغیبت ولا النیمة ولا الوقیعة ولا النقیضة بل یکون کل واحد منهم للکبیر کالولد للنظیر کالاصغر کالوالد وللأستاذین کالمملوک این هم بالاگذاشته است شیخ مکر میکند برائے آنرا تا طالب را تقرب بشود بدانند و این باب اہتمام است.

نکات لایب

ن یقتدوا احدیهم بینهم

۱۴۸ **قوله** ومن آدابہما اذا اجتمعوا ان یقتدوا احدیهم لیکون مرجعهم الیه واعتمادهم علیہ و بعضی از آداب صوفیہ اینست که جائے مجتمع ایشان باشد یکی را که اولایق سری باشد اورا سر کنند کہ ہمراہ

رجوع بدو مقرر۔

۱۴۹ **قوله** "ویكون ارجحهم عقلا کما علاهم همه کما

اعلاهم حالا کما اعلمهم بالمدح کما استهم" شیخ میفرماید
 کہ لائق سری کیست آنکہ میان ایشان ہم از روی عقل راجح باشد و یکے از رجحان
 عقل این است کہ آنکہ او مقدم و سر باشد و قول و فعل او متبع ہو و باید کہ آن گوید و آن
 کند کہ متبع عوام و متبع مریدان و متوسطان و متہیان باشد و از ہمت ہمہ بلند تر باشد
 بیہیچ چیز از دنی احوال و مقامات سرفرو و نیار و ہرچہ اورا بدہند ہمت او از ان عالی تر
 باشد۔ وقتے خواجہ من مرا میفرمود اگر تو بصفوت آدم و نبوت نوح و خلعت ابراہیم و کلام
 موسی و قربت عیسی و محبت محمد سرفرو و آری صادق نباشی۔ و این سخن را دیدم کہ وقتے
 بایزید بایچی معاذ گفتہ است شبی کجی بایزید رفت او در وقت خود بود ہمین گفت نہ نہ
 چو از وقت خویش فارغ شدی کجی گفت بچی آن خداے و بوقتے کہ داشتی بگو کہ
 چہ ہو کہ لا لا میگفتی بایزید گفت کہ احوال مقامات بر من عرضہ میکردند و من ہمین لا میگفتم
 کجی گفت چرا معرفت اختیار نکردی کہ از آن چیزے بالاتر نیست گفت خاموش باش
 من نمی خواہم کہ اورا جز او کسے بشناسد بعد از ان بایزید ہمان سخن بایچی میگفت کہ
 من بالا نہ شدم کہ شیخ این میفرمود۔ شتم اعلمهم بالمدح یعنی کسے کہ در مذہب
 تصوف عالم تر باشد ناوہ کسے است کہ او با علو حال و قالیق علم تصوف در و ببح
 باشد۔ شتم استہم کیکہ در عمر از ہمہ بزرگتر باشد احترام و انقیاد او مردم را
 بیشتر باشد و گویند مرویش قدم است ہرچہ در عمر و راز باشد با تجربہ ہو۔

۱۵۰ **قوله** "قال رسول الله صلى الله عليه وآله وبارك وسلم

يَوْمَ الْقَوْمِ اقْرَأْهُمْ بكتاب الله فان استووا فافقههم في الدين
 فان استووا فاشرفهم فان استووا فاقدمهم هجرة براء

آن سخن خود را شیخ حدیث رسول الله را تائید آورد آنکه او امامت کند باید از همه بکتاب الله قاری تر باشد یعنی عارف تر باشد بجماع او و حافظ تر بقرات او اگر ایشان درین هم برابر باشند آنکه فقیه تر باشد در مسایل فقهی سهو افتد نیایند شود او دانند که درین محل مسئله فقه چیست و اگر درین هم برابر باشند آنکه شریفتر باشد میان ایشان چنانکه گویند بنی هاشم از همه عرب شریفتر اند و اگر برین هم برابر باشند آنکه بعمر بزرگ است او پیش شود و اگر برین هم برابر باشند هر که از مکه در مدینه به هجرت از دیگران پیشتر آمده باشد او پیش شود.

۱۵۱ قوله "وكان النبي صلى الله عليه وسلم يقدم اهل بدر على غيرهم" و رسول الله صلى الله عليه وسلم بدریان را از دیگران مقدم داشته و بر تر نشانده.

۱۵۲ قوله "روي انه صلى الله عليه وسلم كان جالسا في صفة ضيقة فجاء قوم من بدريين فلم يجدوا موضعا يجلسون فيه فاقام النبي صلى الله عليه وسلم من لم يكن من اهل بدر من ذلك المجلس فجلسوا مكانهم فاشتد عليهم فانزل الله تعالى وَاِذَا قِيلَ اُنْشُرُوْا فَاَنْشُرُوْا يَرْفَعْ اللهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مِنْكُمْ" روایت آورده اند که رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم در حجره تنگ نشسته بود و بعضی اصحاب هم با او نشسته بودند بعضی از اهل بدر در آمدند جای نشستن ایشان نبود آنکه او بدری نبود او را از محابس ایستاده کرد و بدریان را آنجا نشانده اند آنرا که بر کرد و ایشان را دشوار آمد در شان ایشان این آیت نازل شد وَاِذَا قِيلَ اُنْشُرُوْا الْاَيَةُ.

۱۵۳ قوله "ثم احسنهم خلقا بهم كثر ما قدمهم اجتهادا"

قاری

فقیه

شریف

بزرگ

عمر

عس غنی غنی

باب

ادب و آداب

مجلس

شم اتمہما د باکثما سبقہم بقاء المشایخ "و آنکہ میان ایشان در خلق احسن باشد اگر بضم خاکوئی و اگر بفتح ہر دو و بمعنی دارد و آنکہ میان ایشان در اجتہاد مقدم باشد یعنی مجاہدہ بیشتر میکند و پیش شود و آنکہ ادبے کاملتر دارد و آنکہ پیشتر مشایخ را دیدہ باشد او۔ اکنون اینچہ شیخ فرمود از روے قسمت ہین آید اما این چنین بجایا بند کہ این ہمہ دور باشم۔

۱۵۴ قولہ "حکى ان على بن بندار الصوفى ورد على

عبد الله الخفيف زاياله من نيشا پور فتما شيا فقال له عبد الله تقدم فقال باي عذر فقال بانك لقيت الجنيد وما لقيته "حكايت آرند ابو علی بن بندار عبد اللہ خفیف بزيارت اند خواستند بجائے روند عبد اللہ خفیف گفت بندار را کہ پیش شو این بندار گفت بکدام موجب از تو پیش شوم ابن خفیف گفت تو جنید را ملاقات کردہ و من نکردہ ام پس یکے از موجب تقدم ملاقات مشایخ باشد

۱۵۵ قولہ "ويخدمهم اصدقهم نية واحلهم واقواهم قلبا واكثرهم ديانة وامانة وصيانة واقلمهم اهتما ما بنفسه وذريته" و خدمت مشایخ کسے کند کہ او در نیت صادق تر باشد آرے بذل نفس خویش کردن و بخدمت یکے ایتادون براد او جز بصدق نیت نباشد و آنکہ بول حلیم و قوی تر باشد و بہ دیانت و امانت و صیانت بیشتر باشد خادم این جنین کسے باشد کہ خود را خادم او باید کہ او را بانفس خویش و باہل و ولد خویش چندان اہتمام نباشد۔

۱۵۶ قولہ "فالخدمة الدرجة الثانية من الشيخوخة و خدمت

از شیخوخت یک مرتبہ فرو است چنانچہ بادشاہ بر تخت و وزیر بر زوبان۔

۱۵۷ **قوله** "كما ورد في الخبر عن سيد البشر صلى الله عليه

وسلم انه قال سيد القوم خادمهم" چنانچہ از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خبر ہے وارد است کہ آنکہ او خدمت قوم کند و مہتر ایشان باشد زیرا چاہے اطعام میکند و رفع مہنتہاے ایشان میکند و ایشانرا فارغ میدارد و این ہم صفت غنہ کار است کہ بر موالی خویش کند و دیگر این نایب شیخ است کارے بنیابت میکند شیخ سید قوم است و این نایب او فعلی ہذا این ہم سید قوم باشد۔

۱۵۸ **قوله** "وقيل اذا صحبت انسانا فانظر عقله اكثر مما

تنظر دینه فان دینه له وعقله لك" وگفتہ اند چون خواہی صحبت با کسی کنی در عقل او بیشتر بنگر کہ در دین او مرد و دیندار است اگر ابلہ باشد در تصرف او در کار او چندان رشتہ نباشد اما عاقل آنچه باید و شاید آن میکند و وضع اشئی فی موضع کار اوست زیرا چہ نفع دین او مہبدان دیندار باز میگردد و نفع عقل او بتو باز میگردد و بدو ہم۔

۱۵۹ **قوله** "ولا تصحب من كان اكثر همتته الدينا والنفس والهوى قال الله تعالى" فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا" صحبت مکن با کسی کہ بیشتر ہمت او بر دنیا و ہوا است خداوند تعالی فرمودہ است رسول اللہ را کہ پشت وہ کسی را کہ از خداے تعالی روے گردانیدہ است و نمیخواہد مگر حیات دنیا را۔

۱۶۰ **قوله** "وقال الله تعالى وَلَا تَطِغْ مَنْ أَعْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا" اتبع هوالہ" و خداے تعالی فرمودہ است اما اطاعت مکن کسی را کہ دل او از ذکر خود غافل کردہ ایم و او پس روی ہواے خویش کردہ است۔

۱۶۱ **قوله** "ولا يذكُر عيوب الناس فقد قيل من ذكر

عیوب الناس فقد شهد على نفسه بعيوبها ونباید صوفی را که
شسته عیبهاست مردم بگوید زیرا چه هر که این کار کند او بر عیب نفس خویش گواهی
داده باشد زیرا چه نقد بارے غیبت است و ایذاے برادر مومن و نقد وقت
خود را ضایع کردن است بشے کریمے۔

۱۶۲ قولہ "فانما یدک بمقدار ما فیہ" زیرا چه آنکس ذکر نمیکند

مگر چیزے که نسبت بد و دار و چنانکہ گفته اند

مصراع

ہر چیزے که کثر یعنی عیب از نظرت باشد

و دیگر عیب مردمان کردن و گفتن عیب خدا کردن است زیرا چه بندہ خدا است
خالق افعال و احوال او خدا است ہر چه میگوئی ہو تعالیٰ خالق التجا زیر و ایجات
و العقارب اگر چه خالق کل شیء است اے مردمان! ان خلق را نظر بخدا اے
اوکن زبان درکش۔

ر البطلان للبدن
باربع بنی رین
نوع

بجو

۱۶۳ قولہ "سئل ابو عثمان الحیری عن صحبت فقال

توسّع علی اخیک بمالك ولا تطمح فی مالہ و تنصفہ من
نفسک ولا تطلب الا نصاب منہ وبتكون تبعالہ ولا تطلب
ان تكون تبعالک و تستکش ما الیک منہ و تستقل ما منک الیہ"
کے از ابو عثمان حیری ادب صحبت پر سہ یہ گفت کہ انچہ مال تست بمال خود بر یا خود
فراخی کنی و ملے کہ اورا است در ان تو طمع نکنی بمالک بفتح لام ہم معنی وارد بکسر لام
ہم بمالہ و بمالہ اینجا ہم فتح احتمال دارد ہم کسر اافتح توسع کسر بر اے ترا است
طمع مکن بد انچہ اورا است و از نفس خویش اورا انصاف دہی و از و انصاف خویش
طلبی و پسروا و باشی و نخواہی کہ او پسرو تو باشد انچہ از و بتوا اگر چه اندک سد
بسیار و ان و انچہ از تو بد و سد اگر بسیار باشد اندک و ان ک۔

۱۲۱ قولہ "قال محمد داود الرقی قلت للبدقاق من

اصحاب فقال من يعلم منك مثال ما يعلم الله منك ثم تامله
على ذلك "رقی میگوید کہ من از بدقاق پرسیدم کہ صحبت با کہ کنم گفت با کسے کہ
انچہ از تو خدا میداند آن مصاحب بداند و تو از و این باشی کہ بمقابلہ آن ترا
فضیحت نکند و ترا معیوب نکند و اگر از حسنات و اسرار باشد و رافشار آن نکوشد

۱۲۵ قولہ "وقال بعضهم ما وقعني في البلاء الا صحبت

من لا احتشمه" کسے گفتہ است کہ مرا در بلاے نینداخت مگر کسے کہ
او نزدیک من محتشم نبود۔ از اینجا این معلوم شود کہ صحبت با کسے کند کہ او از تو

بہتر باشد۔

۱۲۶ قولہ "وقيل ليس في اجتماع الاخوان الالسن

لو حشت الفراق" چنین گفتہ اند در صحبت یاران انسے نیست زیرا چہ وحشت
فراق پس آن در میان افتد۔ ازین جملہ این معلوم میشود با کسے موافقت نہاید۔

۱۲۷ قولہ "وقيل الشرف في ثلاث اجلال الكبير ومداد

النظير ورفع النفس عن الحقيقير" وگفتہ اند بزرگی در سه جا است کہ بزرگی
را بزرگ داری زیرا چہ تو بزرگی بزرگ شناخته باشی انکہ او را بزرگ داری
و آنکہ ہمچو تو باشد با او بزرگی باشی و بر کردن نفس از مردے خوارے بر رفع نفس
از مردم خوار علی احسن الوجوه جز دلیل بر شرف و فضل نہ باشد۔

۱۲۸ قولہ "وقيل الجلساء ثلاثة جلوس تسفيد منه فالزومه

وجلوس تفيد فاكرمه وجلوس لا تسفيد منه
ولا تفيد فاهرب منه" وگفتہ اند ہنشینان سه اندیکے آنکہ تو از وفایدہ
گیری پس او را لازم گیر و ہنشینے کہ تو او را فائدہ دہی پس او را اکرام کن و ہنشینے کہ

نہ آواز تو فایده گیر و نہ تواز و فایده گیری از دیگران۔

۱۶۶ قولہ "ومن آدابہم ترک التیہ والصولت قال ابو علی رود باری الصولة علی من هو فوقک حقة و علی من هو مثلك سوء الادب و علی من هو دونک عجز بعضی

از آداب صوفیان است کبرے نکنند و بر کسے زورے نکنند ابو علی رود باری گفته است صولت کردن بر کسے کہ از تو برتر است قبح است آن عیبے است کہ آن عیب ہم بتو باز گردد و آنکہ ہیچ نیست اگر بر وصولتے کنی آن خود بے ادبی است و آنکہ فرود تر از ان است صولت کردن بر و دلیل بر عجزتست زیرا چہ با کسے ہیچ خوب و بر تر از خودے صولت نمیتوانی کرد و میکنی و عاجزے یافتہ بر وصولت میکنی۔

۱۶۷ قولہ "وقال بعضهم من اوتی ولایة فتاہ فیہا فقد اخبر ان قدرہ و نہا" بعضے گفته اند ہر کہ ولایتے یافتہ در ان خود نمائی و بزرگی نمود و خبر داد از دونی مرتبہ خود کہ بسبب آن خود نمائی میکنند پس آواز ولایت فرود تر است آنکہ بران بزرگی میکند۔

۱۶۸ قولہ "ومن تواضع فیہا اخبر ان قدرہ فوقہا" و آنکہ او در ان ولایت تواضع میکند یعنی او را در حسابے نمی آرد و خود را بدان وزن و قدرے نمی دہد معلوم می شود کہ از ان مرتبہ او برتر است۔

۱۶۹ قولہ "وقیل ان عجب الماء بنفسه احد فساد عقله" و گفته اند نظر کردن مرد بہ نفس خود یکے از فساد عقل است۔

۱۷۰ قولہ "وقال الله تعالى تلك الدار الاخرة للذين لا یربد و ن علو فی الارض و لا فسادا" خداوند تعالی میفرماید آن سراے آخرت میگردانیدہ ام بر اسے کسے را کہ در دنیا بزرگی و فسادے

نہی خواہند۔

۱۷۴ **قوله** "وَلْيَحْذَرِ الْمُنَادِبُ أَنْ يُحْقِرَ أَحَدًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ" وگو خدا کند شخصی که متادب باشد یکے از مسلمانان را خوار کند۔

۱۷۵ **قوله** "فَقَدْ رَوَى عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ حَسْبُ امْرِءٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يُحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ" بندہ است کہ یکے برادر دینی را خوار کند۔

۱۷۶ **قوله** "وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اسْتَدَلَ مُؤْمِنًا أَوْ مُؤْمِنَةً أَوْ حَقَّرَ لِفَقْرَةٍ وَقَلَّتْ ذَاتُ يَدَيْهِ شَهْرًا اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ أَفْضَحَهُ" مصطفیٰ فرمودہ است علیہ السلام ہر کہ خواہد مؤمنے را ذلیل کند یا اورا تحقیر کند خوار کند بنا بر فقر او بہ سبب اندکے براو یعنی در ملک او مالے بسیار نیست خداے تعالیٰ اورا فرستے قیامت شہرہ کند یعنی شہرہ بعد از ان فضیحت کند برین فضیحت کند کہ این کسے است فقر را و اندکی مال را عیب کرد۔

۱۷۷ **قوله** "وَقَالَ بَعْضُهُمْ مِنْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَبْدِ الْوَاضِي بِهِ أَخًا بَعْضُ صُوفِيَانِ بِحَبْنٍ كَقْتِهَا نَدَاهُ بِرَبَّنْدُكِي أَوْ رَضِي شَدْتُو برادری اورا رضی شو۔

فصل ۳

۱ **قوله** "فَإِذَا نَزَلَ بِهِ أَحَدٌ مِنْ أَخْوَانِهِ أَوْ جَمَاعَةٍ قَدِمَ إِلَيْهِمْ مَا حَضَرَهُ مِنَ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ قَالُوا كَشْرًا وَكَرْهًا"

از صوفیان از یاران فرو و آید طعمے و شرابے پیش او موجود باشد پیش ایشان آرد
اندک یا بسیار۔

۱۔ قولہ "روی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال
هلاک المرء ان یدخل علیہ الرجل من اخوانہ فیحقر
ما فی بیتہ ان تقدمہ الیہ" از مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم روایت
کرده اند کہ رسول اللہ گفت است سبب ہلاک مرد اینست کہ مردے از برادران
دینی او بر او در آید و پیش او چیزے نیار و سبب آنکہ چیزے اندک است۔

و انما

۲۔ قولہ "وهلاک القوم ان یحقر و اما قدم الیہم و آنکہ
فرو و آیند سبب ہلاک ایشان این باشد کہ انچہ پیش ایشان آرد و ایشان آنرا خوار
بدارند مردان برین ہلاک ضائع شدن و از رہ صواب دور افتادن است۔

۳۔ قولہ "وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان من
مکارم الاخلاق التواؤد فی اللہ عز و جل" و پیغابہ فرمودہ است
یکے از اخلاق پسندیدہ اینست کہ یکدیگر زیارت برائے خدا کنند۔

۴۔ قولہ "و حق علی المؤمن ان تقرب الی اخیه ماتیس
عندہ وان لم یجد الجرعۃ من الماء" و سزاوار است مرکسے را کہ زیارت
کند برادر آیندہ خویش انچہ میسر باشد بیار و اکنون تا ہر کسے را چہ میسر است اگر ہیچ
نیاید مگر جرعه از آب همان بسندہ است۔

۵۔ قولہ "فان لم تقرب الیہ ماتیس عندہ لم یزل فی
مقت اللہ یومہ و لیلئہ" و اگر انچہ میسر است پیش نیار و ہمارہ آن روز خوش
و شب خوش در خشم خدا باشد۔

۶۔ قولہ "الانتری ان ابراہیم علیہ السلام کما دخل

علیہ ضیفہ المکرمون مَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيدٍ فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ لَا تَأْكُلُونْ اِبْرَاهِيمُ خَلِيلِ رَاصِلَاتِ اللّٰهِ عَلِيْهِ مَهْمَانِ كَرِيْمِ
رسید نہ نماںد و رنگے نہ کرو کہ گو سالہ بر این پیش ایشان آورد ایشان نمی خورد و نگفت
چرا نمی خورد قصہ در تفسیر مسطور است بر چه زیادہ کنہ مقصود اینست کہ چون مہمان باید
چیزے پیش او آرند زیرا کہ چون مہمان بر خلیل آمدند رنگ نہ کرو فی الحاکم پیش ایشان
چیزے آورد۔

۱۔ **قوله** "حكى ان الحسن البصري كان اذا استاذن

عليه بعض اخوانه ان كان عنده طعام اذن له والاخرج اليه ولا يتكلفه فيما حضر" حکایت کردہ اند از حسن بصری اگر کسی بر
حسن بصری آمدے و دستوری بدر آمدن طلبیدے اگر نزد یک او طعامے بودے
اور او دستوری بدر آمدن فرمودے و اگر بر و طعامے نبودے خود برون آمدے

۲۔ **قوله** "فقد روى عن ابن الجبتي انه قال لما نزلنا

على سلمان الفارسي بالمدائن فقرب الينا خبزاً و سمكاً
وقال كلوا انهما نار سول الله صلى الله عليه وسلم عن تكلف
ولولا ذلك لتكلف لكم" از ابو الجبتي حکایت آرند کہ او بر سلمان فارسی
در آمد این جہان رفت و او نانے و مایے پیش آورد و گفت اگر رسول اللہ در تکلف
مہنی نہ کردہ بودے من براے شما تکلف میکردم۔

۳۔ **قوله** "ولما ورد ابو حفص الحداد على الجندی

تکلف فی خدمتہ فانکر علیہ و قال لو دخلت خراسان
لعلمناك كيف الفتوت" ابو حفص حداد بر جنید فرود آمد او در مہمانی تکلف
کرد ابو حفص انکار کرد و ابو حفص گفت اگر در خراسان بیائی من ترا تعلیم کنم کہ

فتوت چیت وجوانمردی چیت۔

۱۱۔ **قوله** "فقيل له في ذلك فقال صيرت اصحابي مخانيث

تقدم اليهم اللوان الطعام واللباس والطيب كل يوم" ابو حفص
راجنید پرسید چرا انکار کردی ابو حفص گفت کہ یاران ما را مخنثان میگردانی ہر روز
پیش ایشان طعامهاے خوب می آری وجاہہا می آری و خوشبو ہا می آری۔

۱۲۔ **قوله** "وانما الفتوت عندنا ترك التكلف واحضار

ما حضر" ابو حفص میگوید و نزدیک مائیت جوانمردی مگر ترک تکلف کنند و آنچه
ہنقد حاضر باشد ہما نرا پیش آرند۔

۱۳۔ **قوله** "ثم اذا حضركم الفقراء فاخدمهم بلا

تكلف حتى اذا جعت جاعوا واذا شبعتم شبعوا حتى يكون
مقامهم وخرجهم عندك واحدا" چون فقرابر تو فرو آیند
ایشانرا خدمت بغیر تکلف کن و قتیکہ تو گرسنہ باشی ایشان ہم گرسنہ باشند و قتی
کہ تو سیر باشی ایشان ہم سیر باشند تا آمدن و رفتن ایشان بر تو یکسان باشد۔

۱۴۔ **قوله** "قال يوسف بن حسين قلت لذي النون

من اصحب فقال من اذا مرض عاذك واذا اذ نبت تاب لك
وانشد" يوسف حسين میگوید من ذوالنون را گفتم با کہ صحبت کنم ذوالنون
گفت با کہ صحبت کن کہ او مرض شود ترا پسندد و اگر تو گنہ کنی او توبہ کند برائے
تو و ذوالنون این شعر را انشا کرد۔

بیت

"اذا مرضنا اتيناكم نعودكم و تذنبون فنامتكم فنعثنا"

چون ما رنجور شویم پرسیدن شما بیا ئیم و چون شما گنہ کنید ما بیا ئیم عذر گنہ شما بخوایم
الکون چگونہ باشد کہ این قصہ بر عکس میرود گویند مقصود اینست صحبت با کہے کن کہ

اویہج مطالبہ حق خویش از تو نکند بلکه ترا فضلے فاضلے باشد یا دے زحمتی نشود
آن یار دگر اورا نپرسد بے شبهہ اورا مرضے قوی تر از مرض من خواهد بود پس این
برود اورا پرسد کہ ترا کدام زحمت قوی تر از زحمت من بود تو چونہ و اگر او گنہ کند
تو عذرخواہی یعنی اورا قہرے و زجرے ضروری افتاد کہ بگنہ مبتلا شد پس مرا عذر گنہ
او باید خواست اما ہما نچہ گفتہ اند مسلمانان در کتب مشہور و مسلمانان در زمین مقبول
و ازین گنہ خدام را و نیست یعنی اگر بارے گنہ یارے کند آن یار عذر آن گنہ خواہد گوی
تو آن نہ کہ از تو گنہ آید اما من گنہے کردہ ام از شومت ان از تو مکافات آمدہ است

قوله "لیس بصاحب من یقول لہ قم بنا فیقول
الی این" و گفتہ اند او یار نیست کہ چون اورا گویند بخیز تا روان شویم و او گوید
تا کجا۔ این سخن آنجا درست باشد کہ پیشینہ تا کجا بکاہلی و اندیشہ گوید و اگر برائے
این راجی پرسد کہ اگر دور است و اگر نزدیک بساختگی آن روان شود و درین
قصہ داخل نباشد۔ و دیگر این مقال قوی است کہ ایشان جز برائے حق و بکار
حق نمیروند و طرفے دیگر میلے ندارند۔

قوله "و یجتنب البداء فانہ یھیج البغضاء" و از
بداء اجتناب کند یعنی یکدیگر بارے طریقہ استہزا بلطیفہ گفتنی نکند زیرا چہ این
موجب عداوت یکدیگر است۔

قوله "قال اللہ تعالیٰ قد بدت البغضاء من
أفواہہم و ما تخفی صدورہم اکبر" خدا فرمودہ است
بہ تحقیق از ظاہر سخن ایشان بغضا پیدا است و آنچه در سینہاے خویش پنهان
میدارند آن بدتر است۔ غرض شیخ از آوردن آیت اینست کہ بداء بہ بغضا کشد
و باشد کہ کسے زبان سخن بیازی گوید اما در ول از ان بدتر دارد۔

۱۸ **قوله** "قال بعضهم الناس ثلاثة اصناف صنف كالغذاء

لا يستغنى عنهم وصنف كالدار واء يحتاج اليهم في بعض الاحوالين
وصنف كالدار واء يجب الاحتواء منهم و مما يتقرب منهم "بعض صوفیان
گفتہ اند کہ مردم برستہ اند قسمی ہجو غذا اند کہ ہرگز بے غذا حیات نباشد چنانچہ شیخ
و مرشد و استاد و دوم ہجو دار و اند کہ گاہے با ایشان اعتیاجے افتد چنانچہ صحبت
بانیکردان و آنکہ از تقویتے در طلب شود و سوم ہجو دور و رنج و علت اند آن دمان
اند کہ منکر مذہب تصوف و طلب حق اندا حتر از ایشان واجب باشد البتہ
از ایشان بدور باید بود و گوش بسوے ایشان نمی باید نہاد کہ قطاع طریق دین اند۔

۱۹ **قوله** "ويجتنب صحبت الاشرار فقد قيل صحبت

الاشرار خطر من صاحبهم فقد بالغ في الغرور" و از صحبت بدان
بدور باشند و بدان مردمان بدکار باہما پنچہ گفتیم مخالفان مذہب تصوف چنین گفتہ اند بیت
بایدان کم نشین کہ صحبت بد گرچہ پاکی ترا پلید کند

و ہم جنسیت علت صحبت باہر کہ شینی ترا از جنس او گیرند بدانکہ او بامیخواران
شعبد او یا لذت از مجلس و حرکات و سکناات ایشان میگیرد یا آنکہ از ان بوی
لذتے دار و اقل من کل قلیل این باشد کہ مداہن و مداری است اورا حیتے
و ہمت دینی نیست ہر کہ با ایشان صحبت کند او در غرور مبالغہ کردہ باشد ہر چند کہ او
با خود میداند کہ من کسے ام از انچہ منم کسے نتواند از ان بگرداند و اگر نفس اولذتے
خفیے و ذوتے لطیفے میگیرد ہر چہ ہستی ہستی از استراق نفس این مباحث۔

۲۰ **قوله** "وانما مثله كمثل داکب البحران سالم ببدنه

من التلف لم یسلم بقلبه من الحذر" آنکہ او بغرور با اثر صحبت
کند مثل او ہمچنین باشد چنانچہ کسے دریا سوار شود اگر چہ تن از غرق سالم ماند

اما از خوف خالی نباشد۔

۱۱ **قوله** "وقيل من اكمل السعادات والرشاد صيانت المراء نفسه عن الاوغاد" وگفته اند بعضی درست ترین نیک بختیها و درست ترین ره راست این است که مرد نفس خویش را از مردمان یا وه سالم وارو۔

۱۲ **قوله** "وقيل من يصحب صاحب سوء لم يسلم ومن يدخل مدخل سوء يتيهم" هر که با شخصی که او به بدی مبتلا باشد با او صحبت کند البته سالم نماند او هم در بدی افتد چنانچه گفتیم و هر که جائے در آید که آنجا سودا است متهم شود رسول الله فرموده است۔ اتقوا مواضع التهم۔

۱۳ **قوله** "وقيل كل احد يعرف بقربائه وينسب اليه خلطاءه" وگفته اند که هر که مردم را بپاران او بشناسند و بقربیان او بشناسند که هر چه ایشان اند او هم همچنین باشد او را از ایشان گیرند چنانچه گفته اند بیت ذاع باز اغان نشین بطن نشین با بطان روستی باروستی و قلتیان با قلتیان

۱۴ **قوله** "وروي انه وقف النبي صلى الله عليه وسلم على قوم فقال الا خبركم بخيركم من شركم خیرکم من برجی خیرة ویوم من شره و شرکم من لایرجی خیرة ولا یؤمن شره" و از رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مرویست که فرموده است بیا گفتم شمارا یکسے کہ بہتر از شما است و یکسے کہ بدتر از شما است نیک تر شما کسے است کہ از او امید نیکی باشد و از شر او امان باشد

عنه و نسخہ منقول عنه بعد ازین اند کہ عبارت غالباً از تحریر مانده است یعنی ترجمہ عبارت

"و شرکم من لایرجی الخ" در تحریر نیامده است۔

فصل ۳

۱۔ **قوله** "فی ذکر آدابہم فی الاسفار قال اللہ تعالیٰ رَجَالٌ لَا تُلْهِیْہُمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَیْعٌ عَنْ ذِکْرِ اللّٰہِ" صفت مسافرانہست کہ ایشانرا خریدے و فروختے و بازرگانی از ذکر خدا و از کار خدا باز نہیدار یعنی ایشان ترک بیع و تجارت کردہ اند پس بیع و تجارت ایشانرا از ذکر خدا باز نہیدارو۔

۲۔ **قوله** "فَسَلِّ النبی علیہ السلام مَنْ هُمْ فَقَالَ هُمُ الَّذِینَ یُضْرِبُونَ فِی الْأَرْضِ یَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللّٰہِ" از رسول اللہ پرسیدند کہ رجال لا تُلْهِیْہُمْ ازین مردان کدام مراد اند گفت آنانکہ در زمین میروند یعنی مسافر میشوند و سفر ایشان برائے آنراست کہ طلب فضل و رحمت خداست۔

۳۔ **قوله** "وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم سافروا تصحوا و تغتتموا" پیغامبر فرمودہ است علیہ السلام سفر کنید تندرست گردید و غنیمتہا گیرید چنین گویند بخاصیت سفر تن مردم تندرست میگردد و از ہر جنس غنیمتہ میگیرند۔ تاویل محققان چنین است از خود سفر کنید صحت معرفت شما را بنقد باشد و از تجلیات و کشفات غنیمت گیرید سفر کنید از ہر چہ قرار گرفته اید صحت علم شود بدینچہ علم نبودہ اید غنیمت گیرید تجلیات و کشفات کہ از ان وقتہ شمارا شعورے نبود سخن اینجا بسیار میتوان گفت اما ہمین قدر بس باشد۔ و شیخ برائے این را می آرود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امر بسفر کردہ است این

امراستجاب باشد و منفعت این امر را تصحوا و تختنوا فرموده است و سفر کیست شاید اهل معرفت باشد اما اگر مبتدی کند شاید براس مجاهده نفس باشد و اگر ازین مسافرت و صحت و غنیمت جهاد فی سبیل الله دارند هم درست آید **قوله** "وقال الغریب شهید کو یفسح للغریب فی قبره کعبه عن اهلہ" و رسول الله فرموده است آنکه در غربت بمیرد شهید میرد و در گور غریب کشاده کنند آن مقدار که او از وطن و اهل خود دور افتاده است و دیگر یفسح فی قبره کشاده گردد و او را گور او چنانچه او از اهل خویش دور افتاده است که مضیق اهل و ولد بود دل را از آن مضیق کشاده است همچنان گور او کشاده شود و از غریب غریبه مراد باشد که در ره کعبه میرد و یا در ره زیارت رسول الله میرد و یا در ره مسجد اقصی میرد و یا غریبه که الله فی الله غربت اختیار کرده است و انواع آنرا شیخ بیان میکند۔

قوله "وقال ابو حفص النیشاپوری رحمه الله علیه ینبغی للمسافر ثلثة اشياء ترک تدبیر الزاد و تقدیر الطريق و یعلم ان الله حافظه" ابو حفص گفته است که مسافر را سه چیز باید تدبیر از آن توشه نکند و ره را تعیین نکند که امروز این قدر خواهم رفت هر جا نگه میزنم که بیند و آب باشد اگر چه باویر است و دل او را خوش آید همان منزل او باشد و بداند بیقین که نگهبان او خدا است و دیگر ترک کند پرزاد کند و این نکند با خود که در فلان مقام خواهم رفت مثلاً از کوفه تا به بصره بلکه به نظاره قطع متجاوز است بگرد و برائے صنع و صانع باشد و برائے استماع تسبیح از زبان هر موجودی بود که گفته و ان من شئی الا یسبح بحمده و این سفر جز مر و متوکل

و عارف خدا را نباشد۔

۷۔ **قوله** "و افضل السفار الجهاد ثم الحج ثم زیارت

قبر رسول الله صلی الله علیه وسلم" فاضلترین سفر با جهاد است که جهاد اُن فی سبیل الله است و پیش ازین صوفیان بیرون می آمدند با مسلمانان جمع می شدند و با مشرکان جهاد میکردند بعد از آن حج است بعد از آن زیارت رسول الله و زیارت مسجد اقصی است این ششم بمعنی اوست۔

۸۔ **قوله** "قال رسول الله صلی الله علیه وسلم وفدا لله ثلاثة الحاج والغازی والمعمّر ثم زیارت المسجد الاقصی" رسول الله فرموده است که گروه خدا سنانند الحاج آنکه قصد زیارت کعبه دارد و آنکه بغزایرون آید و آنکه برای عمره بیرون آید پس از آن زیارت مسجد اقصی یعنی بیت المقدس۔

۹۔ **قوله** "وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا تشدّ والرجال الا فی ثلاثة مواضع المسجد الحرام والمسجد الاقصی ومسجدی هذا" رسول الله فرموده است که رجهلها را نبندید یعنی بار سفر را نبندید یعنی سفر نکنید مگر بسوی مسجد خانه کعبه مسجد اقصی بیت المقدس و مسجد من آنجا که مدفن رسول الله است۔

۱۰۔ **قوله** "ثم لطلب العلم ثم لزیارت المشایخ والاحواء" و سفر برای طلب علم را هم باشد و اگر جائی باشد که آنجا عالمی نیست بر زمین به شهره بشوند که آنجا عالمی است سفر کنند برای تعلم روند برای زیارت مشایخ بروند یعنی مرشدی را وی است زیارت او بروند از وارشاد و هدایت وره وصول حق یابند و دیگر هم بدین معنی از نفع خالی نباشد و آنکه امثال

مع و رشتی منقول عنه اینجا یک لفظ محو شده است۔

فصل سی و یکم ۲۰۹ ادب الاسفار ترجمہ آداب المریدین
 باشند البتہ صحبت امثال مدہر کیے کار و دیگرے ہست۔

۱۰۔ **قوله** "قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حاکیا عن
 ربہ حقت محبتی للمتحابین فیّ وللمتزاوین فیّ" رسول امت از کلمات
 قدسی حکایت از خدا است تعالیٰ فرمودہ کہ خدا گفتہ است کہ سزاوار است دوستی
 من برائے کسانیکہ یک دیگر را دوستی برائے من میکنند۔ دو احتمال دارد سزاوار است
 محبت من برائے ایشان را و دیگر ایشان سزاوار محبت من اند کہ یکدیگر دوستی می کنند
 از گروہ من انکہ بہر من زیارت میکنند و ملاقات میکنند ہما پنچہ گفتہ اند بیت
 با عاشقان نشین و ہمین عاشقی گزین باہر کہ نیست عشق کم کن قرینہ را |
 انجمن باشد کہ یک دوستی مرد دوستی دیگر را پرسید کہ تو باوے عمرے است
 کہ دوستی بسری بری ہیچ امکان رہ وصول ہست یا نہ و دوست با تو گہے چنین میباشد کہ
 از جمال خود پر توے می اندازد و دیگر از عادات مرد است کہ در و مند باد و مند نشیند
 و یکدیگر در و مند خویش حکایت کنند و این نوع از قبیل دواے در و مندان است۔
 سخن دیگر ہم ہست اما ترجمہ دراز میشود۔

۱۱۔ **قوله** "وفی الحدیث عن ابی ذرینؓ قال قال رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم زُر فی اللہ فان من زاد فی اللہ عزوجل
 شیئہ سبعون الف ملک یقولون اللہم صلہ کما وصلہ
 فیک" زیارت برائے خداے را ہمانکہ بالا گفت زیرچہ ہر کہ زیارت برائے خدا را
 کند ہفتاد ہزار فرشتہ اورا رسانیدن بروند فرشتگان تسبیح کنند و بگویند برسان اورا
 بمقصود و مقصود او چنانچہ او بہر تو قصد رسیدن کردہ است۔

۱۲۔ **قوله** "وناداہ منادان طبت خطاب حمساک ونبوات
 من الجنة مقعداً فتبوا" و منادی اورا ندا دہد خوش کردی ترا خوشی باد

ورفتن خوش باد و جاگرتی در بہشت جاے بودنی و شستنی۔

۱۳۔ **قوله** "ثم لرد المظالم والاستحلال" و دیگر سفر کنند برائے
آزاد کہ مرد بر کسے ظلمے کردہ است برائے رد آن مظالم را و برائے آنکہ حق کسے بر تو
باشد برائے سچائی خواستن آن۔

۱۴۔ **قوله** "ثم لطلب الآثار والاعتبار ثم لرياضت النفس"

بالا گفتہ ام

۱۵۔ **قوله** "وخمول الذکر" خمول ذکر مبتدی را باشد کہ او در کار
چنان مشغول است کہ نداند کہ او چہ میکند و مردمان بدان اعتقادے بکنند وقتِ او را
مزاحمت نہ نمایند یا منتہی است با کثر نہایات رسیدہ ہمہ روز منزلتے و خوش جائے
اختیار کردہ تا مردمان اورا نشاند و او بوقتِ خوش با خدا فارغ باشد۔

۱۶۔ **قوله** "ولا يسافر للنزهت والبطر والرياء والجولان
في البلد ان" و سفر برائے آنرا نلند کہ تماشا کنند کہ خود نمائی کنند کہ فلان جا کہ رفتہ ام
واز ہر مقامے کہ نشان پرسی گویم۔ سفر برائے آنرا نباشد۔

ث لمریدین

۱۷۔ **قوله** "قال ابو تراب نخشی ليس شئ اصغر على المریدین
من اسفارهم على متابعت المہوی" ابو تراب نخشی گفتہ است بہیچ چیز
مریدے راز یا نکار ترا زین نیست کہ سفر کنند بہوائے نفس انجین کسے را خود مرید
نتوان گفت۔

۱۸۔ **قوله** "وما فسد من فسد من المریدین الا بالاسفار الباطلة"

فساد کار مریدان جز سفرے کہ بہوائے نفس باشد نیست۔

۱۹۔ **قوله** "قال الله تعالى ولا تكونوا كالذين خرجوا من
ديارهم بطراً ورياء الناس" مباحثید ہچو ایشان کہ از شہر ہائے خویش

بیرون آمدند بخوشی و خود نمائی۔

۲۰۔ **قوله** "وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم یاتی علی الناس زمانٌ یُحجّ اغنیاء امتی للنزہتِ وَاوساطہم للتجارتِ وقرءاءہم للریاء وفقراءہم للمسالۃ" رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرماید بر امت من زمانہ بیاید کہ تو انگریزان قصد حج کنند برائے نظارہ و تماشا را و آنکہ مردمان میانہ روند برائے بازرگانی را و آنکہ مردمان خود را عابد و زاهد و اند برائے ریاراتا گویند حاجی عبد اللہ و حاجی نعم اللہ و مردمان درویش برائے آزار بروند کہ چیزے بخواہند و در گریہ مابہ بندند۔

۲۱۔ **قوله** "وقال عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ الا ان الوفد کثیر والحجاج قليل" عمر ابن الخطاب رضی اللہ عنہ گفتہ است بدانید تحقیق قافلہا و گروہ ہا بسیار و حج میروند اما آنکسان کہ او بصدق و راستی حج مطلوب دارند اندک اند۔

۲۲۔ **قوله** "ولا یسافر بخیر رضا الوالدین والا ستادک" و بخیر اذنہم حتی لا یكون عاقا فی سفارہ فلا یجد برکات اسفارہ" و سفر بخیر و ستوری مادر و پدر و بے اذن استاد و نزدیک۔ میان رضا و اذن تفاوتے ہست شاید کہے بضرورت اذن و ہذا ما خوشی کار و گراست۔ تا او دوسرے عاق نباشد۔ عاق اورا گویند بیفرمانی مادر و پدر و استاد کنند۔ اسے عزیز تجربہ معلوم شدہ است معقوق والدین و استادین شومنے دار و کہ از بسیار موابہب و موارد الہی محروم گردانند۔ مراد سفر بسیار ہوس بود کہ ہر روز بہنر لے و ہر شب جائے با ششم شیخ من فرمود این کہ زیر پایے مادر باشی کہ از آنکہ بر عرش روی آنکہ سفر معقوق کند برکت سفر نیابد۔

۲۳۔ **قوله** "وإذا كان في جماعة مشى مشى اضعفهم" وبعد از آنکه سفر با جماعتی باشد و تو پیشتر و ایشان باشی باید که آنچنان روی که آنکه ضعیفتر ایشان با تو برابر رود۔

۲۴۔ **قوله** "ووقف لوقوف الرفیق ولا یوخر الصلوة عن اوقاتها ما امكن" اگر یار سفر ایستد باید که تو هم بایستی نباید که او را بگذاری تو پیشتر شوی و نماز را از وقت او تاخیر نکنی وقت مستحب را نگهدار و مسافر را اول وقت مستحب اوست و در تاخیر خوف فوت باشد تا آنکه تواند زیر آنچه الضرورات میج المخطورات۔

۲۵۔ **قوله** "و یوشر المشی علی الركوب الا عند الضرورة" فان سفرة الرياضة و طلب الزیادة "و اختیار کند پیاده رفتن از سواری زیرا چه سفر او برای ریاضت است و یار برای زیادت که در وقت او مزید شود۔ آنکه او را جمع همت و حضور دل بفراموشی مطلوب باشد او را سواری رفتن بهتر۔

۲۶۔ **قوله** "وروی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انه قال للحاج التارک بکمال خطوط یخطوها را حلة سبعون حسنة وللراجل بکمال خطوط سبعمائة حسنة من حسنات الحرم" از پیغمبر علیہ السلام روایت کرده اند گفته است که مرحاجی که سوار می رود ہر گامی که مرکب او می رود ہفتاد و نیکی بر او می آید و آنکه او پیاده می رود و ہر گامی او را ہفت صد می شود و از نیکی ہای حرم۔

۲۷۔ **قوله** "وقیل ما حسنات الحرم قال الحسنات سبع مائة حسنة" از رسول اللہ پر سیدند حسنات حرم چہ فضل دارد و جنات دیگر رسول اللہ گفت یک حسنة حرم بمقابلہ ہفت صد حسنة جائے دیگر۔

لای

بیدل - محال
 حجاب - از دور
 حجاب - از دور
 حجاب - از دور

۲۸ **قوله** "وروی ان الملايكة تعانق رجالة في طريق مكة وتصاحف اصحاب الرواحل وتسلم من بعيد اصحابا لمحامل" روایت کرده اند هم از پیغمبر که فرشتگان مریادگان حاج را کنار میگیرند و مریواران را مصافح میکنند و اصحاب محال را از دور سلام می دهند.

۲۹ **قوله** "واذا كان في جماعت بذل جهده في خدمتهم ما امکن ويرفع عنهم مؤتته" و اگر مسافر در جماعت باشد بقدر طاقت خویش ایشانرا خدمت کند و تا تواند از یاران مسافر مونت ایشانرا برگیرد.

۳۰ **قوله** "فقد روی عن عدی بن حاتم انه قال قلت یارسول الله ای الصدقات افضل قال خدمت الرجل اصحابه فی سبیل الله" از عدی بن حاتم مروی است که از رسول الله پرسید از جمله صدقه کدام صدقه فاضل است گفت این که مرد خدمت یاران مسافر کند که ایشان بر او خدایا سفر کردند یا آنکه این خدمت او بر او خدایا باشد. عدی بن حاتم طائی بر آئینه پرسیدن صدقه نسبت بدو دارد.

۳۱ **قوله** "ومن آدابهم اذا دخل الصوفی بلدا فان كان فيه شیخ قصد زیارتة وان لم یکن قصد موضع الفقراء وان کان فیها موضع قصد اقامتها واكشها جمعا واعظمها حرمة ویتفقده موضع الطهارات خصوصا والمیاه الجارية فیہ فیونثر النزول علیها دون غیرها" از آدابها این است چون صوفی مسافر در شهر و رآید اگر در آن شهر شیخی باشد قصد زیارت او کند و اگر نه آنچه که جمعی از ان صوفیان و فقرا باشد آنجا رود و اگر

جائے است کہ بسیار سال باشد کہ آنجا صوفیان می باشند و فقرا بسیار اند آنجا رود و اگر نہ آنکہ محب این قوم است او حرمت ایشان بسیار میدارد آنجا رود و اگر نہ موضع اختیار کند این موضع کہ گفتیم آن موضع و این موضع دیگر اختیار کند

۳۲ قولہ "وان لم یکن لہم موضع ولا لہم جمع نزل علی اکثرہم محبة لہذا الطایفة و اکثرہم ایماناً لہم و میلًا الیہم" بالاگفتہ آمدہ ام۔

۳۳ قولہ "واذا نزل دویرة الصوفیة ینجی ناجیہ و ینزع نعلیہ یبدأء بالیسری فی النزاع و الیمنی فی اللبس" و چون در سراے صوفیان نزول کند در گوشہ جدا شود و نعلین خویش را بکشد چون خواهد بکشد اول از پایے چپ بکشد و آندم کہ بخواد بی پوشش اول در پایے راست بی پوشش۔

ن داخل

۳۴ قولہ "فقد قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا تنعل احدکم فلیبدأء بالیمنی و اذا تنزع فلیبدأء بالیسری" رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است۔ اذا تنعل احدکم چو یکے از شما نعل پوشد آغاز کند از پایے راست و چون بکشد گو طر فی چپ کشد۔

۳۵ قولہ "ثم یقصد موضع الطہارت یتوضا ثم یصل رکعتین" پس آنجا کہ صوفیان طہارت میکنند آنجا رود و وضو بکند و دو رکعت شکر وضو بگذارد و تہیت مکان ہم باشد۔

۳۶ قولہ "وان کان ہناک شیخ مقصود قصدہ و زاوہ و قبل راسہ الا ان یکون حد ثافی قبل یدہ" و اگر در آن

مقام شیخی باشد کہ البتہ مردمان قصد زیارت او میکنند برو برو و زیارت کند و سر اورا بوسد اگر این آئندہ پیر باشد و آن شیندہ جوان و آن برعکس است دست بوس و زمین بوس کند۔

۳۷ قولہ "روی عن کعب بن مالک انه قال لما نزلت توبتی اتیت النبی علیہ السلام فقبلت یدہ" چندے از صحابہ از سفر تبرک تخلف کردند آمدند در مدینہ رسول اللہ بازگشت ایشان خود را در ستونہاے مسجد بستند و گفتند یا توبہ ما قبول شود یا ہمچنین بستہ بے طعام و آب بمیرم رسول اللہ ایشان را از ان ستونہا کشاد ایشان آمدند و رسول اللہ را دستوں کردند این قصہ برائے آن آور و دست بوس آمدہ است۔

۳۸ قولہ "و حکی عن عبد اللہ بن خفیف قبّل ید الحسن بن منصور و هو فی الحبس فقال لو کانت الید یدنا لمنعناک و لکن الید ید اتبوسہا الیوم و تقطع عدا" و حکایت آرند حسین بن منصور و حبس بود عبد اللہ خفیف رفت و دست اورا بوسید حسین گفت اگر این دست دست من بودے من ترا منع میکردم تو امروز این دست مرا بوسی و فردا بخوابند برید یعنی این دست دست من نیست دستے بعاریت مقصود این داشت کہ عبد اللہ خفیف دست حسین بوسید۔

۳۹ قولہ "ثم یجلس عند الشیخ ساعة ولا یتکلم الا ان ینالہ عن شیء فیجیبہ عن سوالہ ولا ینلغہ سلاماً" بعد از ان بنزدیک شیخ زمانے بنشینند و سخن نگوید مگر آنکہ شیخ پرسد از آنچه پرسد این جواب گوید و سلام کسے نرساند چنانچہ عادت مسافران است کہ سلام مکہ میرسانیم و سلام مدینہ میرسانیم سلام بابا غوری و سلام بابا جمال و سلام بابا فخر

میرسانم و سیدی احمد میرسانم این چنین ہدیان نگوید۔ بہانکہ ولایت کلم گفتہ بود بندہ
بود فاما شیخ تصریح و تشریح میکند۔

۴۰ **قوله** "ولایذکرا احد الا ان یکون نظیر الہ فی الخا
والسن فیجوز ذلک" ایچ کے رابیش شیخ ذکر کنند مگر آنکسے را کہ مثل او باشد
در عمر و در حال و مقام۔

۴۱ **قوله** "ثم یرجع الی موضعه و علی المقیمین ان یسلوا
علیہ فحق القادم ان یزار الا ان یکون بمکة فان علیہ زیارۃ
المجاورین بحرمت الحرام" بعد از ان مقامے کہ جائے شستن آیند گاہان
آنجا برو و بنشیند و آنکہ در آن مقام معتد و جائے دارند اور اسلام کنند زیراچہ
او غریب آمدہ برائے تسکین خاطر اور آپس حق آیندہ اینست کہ اورا زیارت کنند
و همچنین گفتہ اند القادم یزار و در روایتے دیگر القادم یزور اکنون
توفیق در روایتین این باشد و یزاران کان ممن یزار و یزوران
کان ممن یزور مگر آنکہ آن مردے کہ مجاوران بیت اللہ اند حق حرم
بیت اللہ این باشد کہ مجاوران اورا زیارت کنند نہ آنکہ مجاوران اورا
زیارت کنند حکم مجاوران قبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم است۔

۴۲ **قوله** "ثم یقدم الیہ ما حضر من الطعام من غیر

تکلف" و آنچه موجود باشد از خوردنی پیش او بیارند و دران باب تکلف نباشد۔

۴۳ **قوله** "فقد قیل الادب مع الضیف ان یبدأ بالسلام

ثم بالاکرام ثم بالطعام ثم بالکلام" زیراچہ گفتہ اند ادب مہمان

اینست کہ اول اورا سلام کنند و اورا با کرام و احترام پیش آیند ثم بالطعام

ثم بالاکرام زیراچہ آن چیزے خوردنی پیش آرند بعد از ان سخن گویند باوے

بالکلام

قصہ برعکس رفت شیخ مقدم این فرموده بود کہ مسافر بیاید بگوشہ رود و وضوئے
بکند پیش آن شیخ کہ مقصود باشد اورا زیارت کند دست بوس کند و نزدیک بنشیند
سخنہ نکوید مگر آنکہ اورا برسد تبلیغ سلام کسے نکند بعد از آن کہ شیخ چیزے
پرسد از آن سخن جواب گوید پس آن موضعے کہ جائے نشست مسافران باشد
در آن موضع برو و بنشیند بعد از آن پیش او چیزے خوردنی بیارند و اینجا ہم
سلام اکرام اطعام بعد از آن کلام۔

۴۴ **قوله** "کفعل ابراہیم الخلیل علیہ السلام مع
ضیفہ الکرام اذا دخلوا علیہ فقالوا سلاماً فما لہ
ان جاء بعجل حنین" چنانچہ ابراہیم خلیل صلوٰۃ اللہ علیہ باہمان
خوش کردہ اند فرشتگان آمدند چہار یکے میان ایشان جبریلؑ بود صلوٰۃ اللہ
علیہم و چون برآمدند سلام گفتند او سلام گفت پس خلیلؑ اللہ درنگے نکرد
آمد تا پیش ایشان گوسالہ بریان کردہ آورد و ایشان طعام نمیخوردند گفت
اَلَا تَاکُلُوْنَ چرا نمیخورید غرض اکرام طعام پیش از کلام بود۔

۴۵ **قوله** "و لا یسال عن احوال الدنیا و اہلہا فانه
ہما لا یعنیه بل یسأل عن احوال المشایخ و الاخوان"
و از مسافران احوال دنیا و اہل دنیا پرسند زیرا چہ از لایعنی وقت صوفی است
بلکہ از مشایخ پرسند کہ کرا دیدی و از صوفیان کیانند کہ ایشان را دریافتی۔

۴۶ **قوله** "ویجب علی المسافر یصحب رکوةً او کوزاً
للطہارت و الرکوة اولی" و رکوہ آوردے پر آب باشد کہ با مسافران
جامع آبے باید ابریقے یا آوردے دیگر توضع و طہارت را۔ ابریقے چرمی بہتر زیادہ
سکتر است و آب بیشتر میگذرد و روے۔

۴۷ **قوله** "وكان بعض المشايخ اذا صاح في المسافر
يتفقد اثر حمل ركوة في كفه واصابعه فان وجد
احسن اليه والا ازدره وردد" وروش صوفیان است اگر مسافر
را می‌دیدند و از دست او احساس می‌کردند که اثر از آن بر داشتن رکوه و انگشتان
و کف دست او پیدا است یعنی البته در شتی آنکه رکوه می‌گیرد و گره می‌افتد و در دست
و انگشتان او پیدا است اینچنین کسی را استخوان می‌کردند و مسافرت او را قبول می‌کردند
که مسافر با شرط مسافرت است و اگر نه نمی‌دیدند او را عیب می‌کردند و در خانقاه
فرود آمدن نمی‌دادند.

۴۸ **قوله** "وقال بعضهم اذا رایت الصوفی ولیس معه
ركوة او كوزاً فاعلم انه عزم على ترك الصلوة وكشف
العورت شاء اواءى" و بعضی از صوفیان گفته اند چون ببینی صوفی را که باو
جمع آب نیست بدانکه او قصد کرده است بر ترک صلوة و کشف عورت خواه
او این خواسته باشد خواه شخوات باشد حالت او برین دلیل کند خواهد طهارت
کند استنجا کند به آب و جامع آب برآید اگر در کنار ملر آب یا حوض یا باین
نظر،
ضرورت برهنه باید شد وقت برود و نماز فوت نشود.

۴۹ **قوله** "ويستحب للمسافر استصحاب العصا والابرة
والخيط والمقض والملوس ونحوها" و مستحب است که بدست او چوب
دستی باشد زیرا چه تجربه معلوم است که مسافران را اگر عصای بدست نیست رفتن
درستی دست نمیدهد و دیگر بسیار موزیات بواسطه چوب دستی از ایذا ممتنع
میشوند چنانچه مار و کژدم و گرگ مار چون بدست مردم عصا بیند احتراز کند همچنین
سگ و گوسپند و شتی و بسا باشد بچوب مار را بکشد و گرگ را براند و شاید شیر

کند و توجوب پیش او بداری او یا چوب در افتد و تو بگذری و بروی. و اگر خواهی که کلوخ برائے استنجا بتانی بسنان عصا کلوخ از زمین بر کنی بتانی و اگر خواهی بتولے کنی و زمین سخت است سرشک بتو خواهد رسیدن سنان عصا بزنی نرم کنی پس بتول کنی و دیگر آبے پیش آید و تو نمیدانی که غرقاب است یا پایاب عصا باندازد و دریابد که غرقاب است یا پایاب تا آنکه موسی میگوید صلوة الله علیه و لی فیہا مآرب اُخری و گفته اند که در منافع العَصا و سوزن و ریسمانے برابر نباشد و موضعے که ستر آن واجب است به پنجہ دوزند آن جامه را و دو کار و برابر باید بدان موسے لب هم توان استدن و تان هم بتوان بریدن و استره هم برابر باید برائے خلق و تراشیدن موسے و آنچه لا بدی ازان ایشان است۔

دعوا
باشد

قوله "فان ذلک مما یستغفیه علی اداء الفرائض" ^{ن لیستغفین}
چنانچه شرط اداے فرائض است۔

قوله "فاذا اراد السفر فالادب ان یطوف علی اخوانه و یعرفهم مخرجہ و یودعهم" و چون خواهد که بسافرت برون آید بر یاران خویش بگذرد و ایشانرا بیاگاہاند که من روان میشوم و ایشانرا وداع کند زیراچه اصحاب اند با ایشان یکجا بوده اند میان ایشان معاظمت گذشته است البته در وداع عذر یکدیگر خواسته میشود و دیگر غیبت است تا هر یکے را چه حادثه پیش آید بار دیگر بیوندند یا نه بیوندند چنانچه گفته اند سه کار روان میرود و بار سفر می بندد تا که داند که دگر یار بما پیوندند

یا نہ بارے آخر کار روے یکدیگر دیدہ باشند۔

بیت

اشتر بانا دے محل میارا رہا کن تا ہوسم ناقد را پائے

۵۲ قولہ "و یستحب لمن ہو صحبته تشیعہ کذا کان

ادب المشایخ" و مستحب است ہر کسے را کہ در صحبت او بود اورا چند گامے

برساند ہر چند کہ باوے قدرے پیشتر رود بہتر باشد آداب مشایخ ہمین است۔

۵۳ قولہ "و یستحب ان لا یفوتہ شیء من الاوراد خالصۃ

من الواجبات" و مستحب است کہ بیچ دروے از اوراد فوت نشود

چنانچہ اشراق و چاشت و اوابین و تہجد و فی زوال۔

فصل ۳۲

۵۴ قولہ "فصل منہ قال ابو یعقوب السوسی یحتاج

المسافر الی اربعۃ اشیاء فی سفرہ والا فلا یسا فر عالم لیسوسہ

وورع یحجزہ وخلق یصونہ و یقین یحملہ" ابو یعقوب

سوسی گفتہ است۔ سوس نام شہرے است ابو یعقوب از ان شہر است مسافر

بسفر بچهار چیز محتاج باشد نشاید کہ سفر کند علمے باید کہ نگہبان او باشد چند مسئلہ

تیم قصہ صلوٰۃ و اگر کارے پیش آید کہ جواز و لا جواز آن ہر کسے نداند مرد عالم بدانچہ

حکم فقہ است بران رود و دیگر کشتی سوار شود توجہ کعبہ چونہ نگہ دارد و دیگر براد ابرود

عہ۔ در میان لفظ "باشد" و "نشاید" و نسخہ منقول عنہ بعض لفظ غالباً در کتابت نیامدہ است

غالباً آن الفاظ "بغیر اینہا" اند۔

حکم توجہ کعبہ آنجا چه باشد و دیگر سایل بسیار است که مسافر بد آنچه محتاج است ^{میر} اگر مرد متفق نباشد او را عمل دشوار باشد و پاکی و تقوی باشد که او را از چیزهای مانع آید مرد مسافر خود کام است نفس او گسسته لگام است و مردم یکدیگر در آبادانی از بسیار چیز مانع اند مرد مسافر پادیه میشود شرع در میان نمی ماند شاید فعلی از و صادر شود که آن مرضی حق نباشد پس هر آئینه تقوی باید - و خلقی باید زیرا چه مرد مسافر تنگ مزاج و بد خود بد خلق باشد چو او در ابتدا در حالت اقامت در خلق حسن استقامت یافته باشد آنچنانکه هیچ حادثه او را از جای نتواند جنبانید - یکے عیب سفر اینست که مرد مسافر میشود و بد خوابا شد - و یقینے باید دروعینی در قوت و در ادب و دیگر موزیائے که در بادیه اند چنانچه مار و کژدم و شیر و گرگ و غیران او را یقینے با خدا باشد که هر چه کند خدا کند جز فعل او فعلی دیگر وجود ندارد و اگر ندارد او ندارد و اگر نبرد او نبرد پس از شیر و گرگ و دیگر با و از بے طعامی و بے آبی چه پاک - این سفر خاصه عرفا باشد و علما باشد است چنانچه ابراہیم خواص بود حکایت رفتن او در میان بادیه ماران و افتادن او در میان چه و برون آمدن او در کتب سلوک مسطور است -

۵۵ **قوله** "وسئل روم عن ادا ب المسافر فقال لا یبق
 همه خطوطه و حیث ما وقت قلبه یکون منزله" ابو محمد
 زویم را از ادا ب مسافر پرسید نگفت باید که قصد از گام او پیشتر نباشد
 یعنی ہما سجا کہ ہمت او ایستادہ ہما سجا گام او منقطع شود ہما سجا بایستد منزل کہ
 او ہما سجا باشد چنانچہ بالا گفتہ است و ترک تقدیر ال طریق و حیثما
 وقف قلبه یکون منزله ہمانکہ گفتیم ہر جا کہ دل او بایستد
 ہما سجا قرار گیرد -

فصل ۳۳

۱۔ قولہ فی ذکر اداجہم فی اللباس قال اللہ تعالیٰ وَثِيَابُكَ فَطَهِّرْ تیل اے فقصر خداوند تعالیٰ رسول امیر را فرمود جامہ خویش را پاک کن یعنی کوتاہ کن و کوتاہی جامہ سبب آفت برائے پاک داشتن جامہ را پس ادب صوفی آئینست کہ جامہ کوتاہ بود۔

۲۔ قولہ وروی ابوہریرہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انه قال ان الله يحب كل متبذل لا يبالي ما لبس ابوہریرہ از رسول امیر روایت کردہ است کہ بتحقیق خداوند سبحانہ دوست دارد ہر کہ متبذل باشد یعنی خود را خوار دارد و ہر لباسی کہ پیوستہ بران اورا پاک نباشد خوش کلیم لباس و ہر چہ باشد۔

۳۔ قولہ "وكان عمر رضی اللہ عنہ یقطع کہ ما جاوز الاصابع" وروایت آرند عمر رضی اللہ عنہ و بعضی علی را گویند آستین پیراہن او اگر از انگشتان او برون آمدہ بودے آنقدر بریدے دور کردے۔ اما از جنید باز صوفیان لباس بر وضع علم اختیار کردند مقصود ایشان درین باب این بود کہ بصورت فقہا باشند و در معنی عرفا۔

۴۔ قولہ "وقال بعضهم الفقير الصادق ای شیء لبس یحسن علیہ ویكون فیہ الملاحۃ والمہابة" و همچنین گفتہ اند درویش صادق ہر لباسی کہ پوشد اورا زیبا آید و زیبائی او و مہابت او ہم بدان باشد صدق آرا بندہ حال اوست۔ قصہ عمر رضی اللہ عنہ معلوم است کہ

از مدینه در دمشق شترے داشت برابر و غلامے برابر او بود و هر دو بنوبت بر شتر سوار میشدند آن روز که در دمشق درآمد بنوبت سواری غلام بود غلام را سوار کرد و خود مهار شتر گرفته پیاده پیش شد جامه را از پیش گرد آورده و بر محراب برده و بر ازار بند چسبانیده و پاراموزه گرفته بود سبب آن موزه از پائے کشیده و در کتف انداخته و برین هیئت درآمد و خلق را از هیئت او نظر کردن بسوے او میسر نبود و مقصود این است که اگر کسی خواهد که جامه خوب بپوشد خود را بپایا بد حاجت نیست اگر صدق با خود دارد همان بنده است.

۵ قوله "ومن آدابهم فی ذلک ان یکونوا مع الوقت

یلبسون ما یجدون من غیر تکلف والاختیار" و از آداب کلی این طایفه اینست که هر چه در وقت یابند آنرا بغير تکلف بپوشند.

۶ قوله "ویقتصرون علی یو ذون به الفرائض

من ستر العورت" و میان صوفیان این روش هم هست که در لباس بدین اختصار کرده اند که فوطه و رتبه باشد مقدار ستر عورت و طاقیه بر سر که بدان اداے فرائض شود.

۷ قوله "وما یدفع القسا و الحرق" و آنچه بدان دفع سرما و گرما

شود خرقه و رشته کند پر کالها بر هم بدوزند سوزن بسیار زنند برائے دفع سرما و گرما و بر اچه پوشیدن آنچنین خرقه و رشته اندام خوے کند سرد شود بماند گوئی مردم میان آب است و اگر بدان بادزند خود بسیار خنکی شود.

۸ قوله "وهو ما استثنی النبی صلی الله علیه و آله

و سلم من الدنیا و قال انها لیست من الدنیا و کأنوا

یتزفون بکثرت اللباس و یواسون بالفضل" و اینقدر از نیت بیرون

آنها است که رسول الله صلی الله علیه وسلم استثنا کرده است که از دنیا نیست که
فروا ازین حساب نباشد و نخواهم که کسی دریں جامه باشد و آنچه جامه زیاده
باشد عطا کند کسی را که جامه نباشد بدو دهد۔

۱ قولہ "وقال النبی صلی الله علیه وسلم ثلثة یدخلون

الجنة بغیر حساب رجل غسل توبه فامجد خلفاء

رجل لم یصب علی موقده قد دان ورجل دعا شرا به

فلم یقل ایها تربیدہ "رسول الله فرمود صلی الله علیه وآله وسلم سه نفر

در بهشت بحساب در آیند مردی که جامه برتن است خواهد که بشوید جز آن

جامه دیگر ندارد که بجای او بپوشد و مردی که برائے دو دیگر درویدگان

پرکنند یعنی دو جنس طعام برائے او را نپزند و مردی که آب طلبد ساقی او

نگوید که کدام آب میخواهی گرم و یا سرد و یا شور یا شیرین و یا آب تمر مقصود این بود

جز یک جامه برتن است دو جامه ندارد۔ حدیث دیگر است۔ ان الله

وهب لابن آدم مالا بدله منه ثوب یوادی عورته

و خبز لبس جوعه و بیت کعش الطیر فقتل الملح

یعنی سب یا رسول الله فقال الملح یحاسب۔

۱ قولہ "وعن عائشة رضی الله عنها انها قالت

ما اعد لرسول الله صلی الله علیه وسلم من شیء زوجین

و عائشة گفته است که هیچ وقتی برائے رسول الله دو چیز ساخته کرده نشده است۔

۱۱ قولہ "ویجتهدون فی النظافت والظرافت و صوفیان

جهد وارند در نظافت و ظرافت یعنی ملوث و متلطح و مغبر نباشند۔

۱۲ قولہ "قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم النظاف

من الایمان " پا کے صافے ازواج ایمان است۔

۱۳ **قوله** "ورای علی بعض الوفود ثوبا و سخا" فقال اما کان یجد هذا ماءً ما یغسل به ثوبه " رسول اللہ دید مرد جامہ رنگین فرمود چہ حالت است این مرد بیچ جا آئے نبی باید کہ بدان جامہ بشوید و یکم آن دور کند۔

۱۴ **قوله** "وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم یحب ان الفقراء من اللہ فما بال و سخ فی الثیاب" ہم در شان آن مرد رسول اللہ فرمود آنگاہ کہ فقر از خدا آمد یکم برائے چراست اما آنکہ فراغت شستن ندارد چنان بوقت خوش مستغرق است کہ او پرواے شستن ندارد و نادارہ است ازین دایرہ بیرون۔

۱۵ **قوله** "وقال علیہ السلام ان اللہ یبغض الوسخ" رسول اللہ فرمودہ کہ بہ تحقیق خداے تعالیٰ یکم را دشمن دارد و زیرا چہ او نسبت بدل منافق و شرک دارد۔
۱۶ **قوله** "ویکس ہون لبس الشہرت من الثیاب و یتبرکون بثیاب المشایخ" و صوفیان مکروہ داشتہ اند پوشیدن جامہ کہ برائے شہرہ شود۔ عمر رضی اللہ عنہ فرمودہ است ایاکم و ثیابا لمحقة و المشہورۃ جامہ کہ او در غایت حقارت است مردے کہ با شہرہ است پوشد سبب آن زیادہ شہرت او باشد و جامہ کہ بدان شہرت است مردے حقیر ذلیل پوشد موجب شہرت او باشد و صوفیان بجا مہائے پیران و مشایخ ترک کنند آن جامہ در اعیاد و جمعیات پوشند زیرا چہ احسن ثیاب ایشان ہمان است۔

۱۷ **قوله** "روی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم دخل بعض بیوتہ مع اصحابہ فامتلاء البیت وجاء جریر بن عبد اللہ الجلی

فلم یجد موضعاً فقعده خارج البيت فابصره النبي عليه السلام فاخذ بعض ثيابه ولفقه ودمى به اليه وقال اجلس على هذا فاخذ جريرا الثوب ووضعته على وجهه وقبله " وروایت آرند رسول اللہ در خانہ نشستہ بود و اصحاب در آن نشست مجال نشست دیگر بنو و جریر بن عبد اللہ بجلی آمد جائے نشست ندید بیرون نشست رسول اللہ جامہ خود را پیچید سوئے او انداخت و گفت برین بنشین جریر جامہ را بوسید بر چشم نہاد وہم در کنار گرفت نشست برائے این آور و این رواست را کہ بجامہ مشایخ بترک کنند۔

۱۸ **قوله** "واختار بعضهم الاختصار على خرقتين كهيئة المحرم وكرة الجمهور منهم ذلك الا للمحرم بمكة لما فيه من الشهرة واظهار الزيادات على الاقران" بعض صوفیان برائے لباس را بد و جامہ اختصار کرده اند چنانچہ محرم فوتہ در تہ و جامہ دیگر بالا و اکثر صوفیان این را مکروہ داشتہ اند زیراچہ موجب شہرت است مگر محرم را۔ دیگر دلیل برین میکنند کہ او بر اصحاب و اقران خویش زیادہ تفضل میکند۔

۱۹ **قوله** "ويكره لبس الفرجية ايضا الا لمشايخ فانه بمنزلة الطيلسان والسجادة" ولبس فرجین ہم مکروہ داشتہ اند۔ مگر مشایخ را زیراچہ ایشان خود شہرہ اند برین شہرت زیادہ نخواہد شد زیراچہ مشایخ را پوشش فرجین بمنزلہ طیلسان و سجادہ است۔ و این ہر دو خاصہ مشایخ است۔

۲۰ **قوله** "والقلانس للمشايع والبرانس للمريدين" آری مشایخ کلاه ہا پوشند و برانس مریدان برانس جامہ است بر سر می اندازند۔

دوران نزدیک بدوشانه می رساند۔

۲۱ **قوله** "وَلْيَتَّخِذِ الْاِقْتَصَارَ عَلَى تَوْبٍ وَاحِدٍ" و مستحب داشته اند که بر یک جامه اقتصار کند جامه نخسته کنند که در سر مادر کار آید چنانچه مرقع در شسته۔

۲۲ **قوله** "وَحِكْمِي مِنَ الْحَرِيرِي قَالَ كَانَ بِيَخْدَادَ فَقِيرًا لَا يَكَادُ يَجِدُهُ إِلَّا بِثَوْبٍ وَاحِدٍ شَتَاءً وَصَيْفًا" فَسُئِلَ عَنْ ذَلِكَ قَالَ كُنْتُ مَوْلَى عَابِكِشَاتِ الشَّيَابِ فَرَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ كَأَنِّي دَخَلْتُ الْجَنَّةَ ^{عَلِي} فَرَأَيْتُ جَمَاعَةً مِنْ أَصْحَابِنَا عَلَى مَا يَدْرُكُ فَقَصَدْتُهُمْ فَجَالَ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ مَلَائِكَةٌ وَقَالُوا هَلُولَاءُ أَصْحَابِ الثَّوْبِ الْوَاحِدِ وَلَكِ الثَّوَابُ ^{۱۱۳۰} فَأَنْتَبَهْتُ وَقَدَرْتُ أَنْ لَا أَلْبَسَ إِلَّا ثَوْبًا وَاحِدًا إِلَى أَنْ أَلْقَى اللَّهَ" از حریری حکایت آرند در بغداد فقیری بود او را جز یک جامه نپدیدند از آنش پرسیدند او گفت من حریص بوده ام بجامه های بسیار و همچنین گویند این برائے لطافت و پاکی رایشه بخواب دیدم گوئی در بهشت در آمده ام و اصحاب من بر مایه شسته میخورند قصد کردم که من هم بروم و با ایشان بخورم فرشتگان میان من و میان ایشان حایل شدند و گفتند ایشان مالکان یک جامه اند و تو جامه دار می بیدار شدم با خود قرار دادم که بعد ازین جز یک جامه ندارم تا آنکه بمیرم۔

۲۳ **قوله** "وَقِيلَ لِلْجَنِيِّ قَدْ كَثُرَتِ الْمَرْقَعَاتُ وَالرُّكْبَةُ اِبْرِي" و قد افشوا هذا المذهب فقال الا ان طاب لسلوكك يرونكم بابصادهم و انتم في الست مع الله برجنید گفتند که مرقع پوشان

و ابریق گیران بسیار شدند جنید گفت الآن طاب السلوک اکنون سلوک خوش شد
یعنی چنانچہ باندیشند زیراچہ مروان صادقان را بران نظر بیند کہ ایشان ہم یکے
از ان مرقعہ پوشانند و مرد سالک بفراغت با خدا مشغول باشد۔

۲۴ **قوله** "وکان ابو حاتم عطار اذ اراد اصحاب
المرفعات يقول يا سادتي نشرتم اعلامكم و ضربتم طبلكم
فليت شعري باللقاء ۲۱ الرجال تكولون" ابو حاتم عطار با این
مرقعہ پوشان گفت اے بہتران من امروز علمہائے خویش کشاؤید و طبیلہا زوید
کاشکے بدانم نزدیک حضرت لقاءے باری شمار از کدام مروان شمرند۔

۲۵ **قوله** "وقال علی بن بندار ثوباً ستجیز فیہ الصلوۃ
اكره ان ابدله للقاء الناس بخير منه" ابو علی بندار گفتہ است
بجامہ کہ نماز را بدان روادارم مرا و شوار آید کہ اورا بجامہ دیگر بدل کنم برائے لقاء
مروان را نیکو سخن است این اگر کسے راستر حال مطلوب باشد بخواد کسے برفقہ
او مطلع نشود برائے دیدار مردم را جامہ پوشد کہ ایشان اورا مستغنی و متمتع دانند
عظیم کاریے است۔

۲۶ **قوله** "قال ابو حفص الحداد اذ اریت صنوء الفقیر
فی ثوبہ فلا ترجح خیرہ" ابو حفص حداد گفتہ است روشنی فقیر اگر از
زیبائے جامہ بینی از و چیزے امید مدار۔ آری درویشے کہ خود را بجامہ آرائینا
مروان بدانند کہ زہے جمالے وزہے نور کے کہ در روے آن بزرگوار است
از و توقع خیرے نباشد اما درویشے مرشدے کہ او متوجہ الیہ مرد است اگر
او خود را بہشتی بصفے ظاہر کند تا توجہ مروان در سترافتد این نیز استقامتے بوجہ
درستے دارد شیخ محی الدین ابن اعرابی درین سخن مبہالغتے کردہ است۔

فصل سی و چهارم

۱- **قوله** "فی ذکر آدابهم فی لاکل قال الله تعالی کُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا" خداوند تعالی فرموده است بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید. اتفاق طایفه صوفیان است هر چه در اُسے قوام بنیه باشد آنرا از قبیل اسراف گیرند و هر چه بغفلت خورند و بلذت نفس خورند و بغیر حضور خورند این خوردن همچو گاو و خروس گ باشد این را نیز اسراف گیرند.

۲- **قوله** "وقال الله تعالی کُلُوا مِنْهَا وَاطْعَمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ" خداوند تعالی گفته از آن طیبات بخورید و فقیر محتاج را هم از آن بدهید اینجا درست آمد بعضی درویشان گفته اند که آنچه خود خورند فقرا را همان خورانند.

۳- **قوله** "وقال بعضهم اذ ب الله تعالی ان لا یطعمون الفقراء الا ما یا کلون" بعضی گفته اند خداوند سبحانه درویشان را ادب آموخته است که فقرا را نخورانند مگر آنچه خود خورند اینجا نیز شیخ بحسب ضعف مزاج و بر وفق طبیعت چیز خورده که آن غیر طعام فقرا محتاج آن باشد شاید.

۴- **قوله** "وقال النبی صلی الله علیه و آله وسلم اذا کال احدکم فلیقل بسم الله فان نسی فی اوله فلیقل اذا ذکره من اوله الی آخره" رسول الله فرموده چون یکی از شما طعام خورد گوید بسم الله و اگر فراموش کند گوید اول گوید و آخر گوید بدانکه در گفتن بسم الله طعام از میان برگرفت و روی سجده آوردن است و در گفتن

بسم اللہ امتلائے معدہ است نازک ترین طعامها و ہر کہ بسم اللہ گوید و را اول
 قوتی کہ از ان طعام باشد و را نامرضی حق صرف نشود و در گفتن بسم اللہ و خوردن
 شیطان باوے شریک نشود و چنین گویند ہر کہ بے بسم اللہ طعام خورد و او ہمچنان
 باشد گوی گاوے و خرے و سگے و ہر کہ بسم اللہ گوید خورد و او طعام میخورد و ہر کہ
 در ہر لقمہ بسم اللہ گوید او نور میخورد و ہر کہ در ہر لقمہ فاتحہ خواند و رون و برون
 ظاہر و باطن او ہمہ نور باشد۔ بعضے مژگانان ماہمہرین صفت بودہ اند کہ
 گفتیم۔ در بسم اللہ خواصی است اگر بنویسم ترجمہ دراز میشود بدانی کہ بعضے
 از حروف اسم اعظم و بسم اللہ مذکور است رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 مطلع بطبایع و خواص و حقایق اشیا است ہم از ان عالم فرمودہ است کہ
 چون خوری طعامی بسم اللہ گوید و بخورد و ہر کہ اول بسم اللہ گوید معلوم شود کہ او
 طعام بشرہ نفس میخورد و سخن اینجا بسیار است اما اطالت ترجمہ اختصار میکنم۔
 ۵ قولہ "وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم و اشار الی
 القصعة کلوا من حوالیہا ولا تأکلوا من وسطہا فان البرکة
 فی وسطہا تنزل" کانہ پیش رسول اللہ بود رسول اللہ فرمود از حوالی
 این کانہ یعنی از گرد و گرد و او بخورید و طعامیکہ میانہ است آن مخورید زیرا چہ برکت
 در وسط کانہ فرومی آید رسول اللہ حکمتے بیان کرد نفس و اہم است نظر بر میانہ
 میکنند کہ تودہ طعام ہست پیش خویش میخورد و تودہ را باقی می بیند بدین خوش
 میشود و سیر میگردد اگر طعام از میانہ میخورد تمام طعام متلطخ و متلوث میگردد و
 دیگر را از و کراہیت می آید و دیگر دلیل بر شرہ نفس میکنند و دیگر درین بے ادبی
 بینی است آنچه گفتم تو طبیعت خود را بگمار و بین کہ ہمچنین ہست یا نہ نزول برکت
 عبارت ہم ازین است کہ من بیان کردم و اینچنین چیز ہا نکنند جز حریصے بے ادبے

بسم اللہ
یا اللہ

۵

بے شرمے اما اگر کسے تنہا باشد با او روئے نباشد او داند و کار او داند و
با این ہم وسط را سالم دارد۔

۱۔ **قوله** "ومن آدابهم ترك الاهتمام في الرزق" و از ادب
صوفیان است کہ چندان اہتمام بر رزق نکنند کمتر از گاوے و سگے و خرے نباید
بود گاؤ و قتیکہ او ہمارا و خور و آب ہمارا و آشامید فارغ شست اگر چہ ثانی حال
ندارد و در طلب کہے و آبے نیست۔

۲۔ **قوله** "وقلت الاشتغال بطلبه و جمعه و ادخاره"
و ایشان چنانچہ اہتمام بر رزق ندارند همچنان مشغول بجمع او ذخیرہ او نیند۔

۳۔ **قوله** "قال الله تعالى و كَايِّنَ مِنْ ذَا بَنَةٍ لَا حِمْلُ
رِزْقِهَا اَللّٰهُ يُرْزُقُهَا وَاَيَّاكُمْ اَمْ لَا تَدَّخِرُونَ" این آیت
در شان قومے کہ در مکہ بودند بسبب ضعف و قلت ہجرت بہ مدینہ کردند این
آیت نازل شد و چند جنید باشند عاقل و غیر عاقل بسبب ضعف خویش
رزق خویش بر نمیتوانند داشت یعنی کہے نمیتوانند کرد آن ضعیفان را و شمارا
کہ اقویا بی یعنی قادر بر کسب اید رزق خدا میدہد۔

۴۔ **قوله** "وصح عن النبي صلى الله عليه و سلم انه
ما كان يدر شيئا لعد" و از رسول اللہ روایتے صحیح است کہ امروز
برائے نفس خود را برائے فردا ذخیرہ نکردے اما چنین آوردہ اند کہ وقتے زوجہا
مطہرات را یک سالہ قوت دادہ بود۔

۵۔ **قوله** "ولا يكثر ذكر الطعام فان ذلك من الشراة" و صوفی
ذکر طعام بسیار نکنند یعنی در قلت او و در کثرت او در مدح او و در قدح او مشغول
نباشد زیرا چہ آن از شرہ نفس است۔

۱۱ **قوله** "حكي عن الرويमानه قال لم يخطر ببالى ذكر الطعام منذ عشرين سنة حتى أحضر وأيقصد عند تناوله سد الجوع ويعطى النفس حقها دون حظها" از ابو محمد رویم آورده اند که مدت بیست سال خطر طعام در دل او نگذشته است تا آنکه طعام را حاضر آوردند بقدر سد جوع خوردم برائے آنکه حق نفس است بدیم نه حظ.

۱۲ **قوله** "فان النبی صلی الله علیه وسلم قال ان لنفسك عليك حقا" زیرا چه پیغامبر گفته است نفس ترا بر تو حقه است. ۱۳ **قوله** "وقيل لبعض المشايخ كيف يتناول الطعام" قال تناول العليل الداء أو يربح به الشفاء ويمنعها من الشر والمهم بعضه از صوفیان را پرسیدند که طایفه صوفیان طعام را بچه صفت میخورند گفت چنانچه رنجور دار و خور و از خوردن دار و امید شفا کنند زیرا چه قوام بنیه مطلوب است و اگر چه گرنگی علت قوی است بنیه را ضعیف کند آنقدر که بنیه ضعیف نشود پس همچنین آید چنانچه رنجور دار و خور و از قصد که بهم باشد و شره باشد آن از نفس منع کند.

۱۴ **قوله** "لقوله عليه السلام ما ملئ وعاء شراً من بطن ابن آدم فان كان لا بد منه فثلث للطعام وثلث للشراب وثلث للنفس ولا يعيب طعاما ولا يمدحه" زیرا چه گفتار رسول الله است هیچ آوندی به شریک چنانچه شکم بنی آدم بطعام اگر همچنین شد که از طعام چاره نیست ثلث شکم را بطعام پر کند و ثلث را به آب و ثلث را به نفس را و طعام را عیب نکند و بمبالغت ننشاید اما اگر طعام برائے

چند نفرے را بپزند و خباز و طبّاخ آن طعام را بے نمک بپزند و یا بسوزند حاضران
طعام بخورند و اگر خورد بکراهِیت خورد ضروری باشد که بر طبّاخ و خباز طعنه کنند
تا بار دیگر او متنبّه شود و طعام را ضائع نکنند و اگر مدح کند برائے آنرا که تا طبّاخ و خباز
بدانند که طعامے خوبے بچتہ ایم بار دیگر ہم خوب پزند شاید اما برائے لذت نفس
خوش از عیب و مدح محترز باشد۔

^{۱۵} **قوله** "دوی ابو هريرة رضى الله عنه قال ما عاب
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم طعاما قط كان اذا
اشتمى اكله والاه تركه" ابو هريره از رسول الله روایت کنند کہ بیچ
وقتے رسول الله طعامے را عیب نکردے خوردے نیکی بودے و اینک ترک
آوردے خوردے عیبے خضے در ستے کردے۔ و در حق او این گمان نبوی کہ او آنچنان
بیر بود کہ طعام دگر خوش نیاید نتواند خورد۔

^{۱۶} **قوله** "وقال عليه السلام اذ يبيو اطعامكم بذكر الله
والصلوة ولا تناموا عليه فتقبوا اقلوبكم" فرمود بگذازدید طعام خود را
بذکر خدائے تعالی یعنی طعام خوردید نفس بران لذت گرفت اگر بمقابلہ آن فکرے
گویند و نمازے گذارند ان لذتے کہ نفس گرفته است بواسطہ ان تاریکی بر دل
افتاده است دفع آن تاریکی شود دل بصفاے خوشی باقی ماند۔ دیگر از روئے
حکمت و طب است کہ ذکر باضم طعام است و نماز گذارک زیرا چہ در ذکر تحریک
معدہ است و افروختن آتش معلوم است ہر آئینہ بدان ہضم طعام شود و نماز
ایستادن است و رکوع کردن است و باز قومہ است پس دو بار سجدہ کردن است
باز ایستادن است این ہمہ تحریک اعضا است و موجب ہضم طعام است
و ہم بر طعام مخسپید زیرا چہ دل سخت گردو چنانچہ گفتیم۔

دن بر از بس و ذکر کردن است۔ و بعد از این از بس

۱۷ **قوله** "روى ان الله تعالى اوحى الى داود عليه السلام ما بال اقوياء ومبادرتهم الى الشهوات انما جعلت الشهوات لضعفاء خلقى ان القلوب المتعلقة بالشهوات عقولها محبوبة عنى" چیت قوی دلازا و درست عقلها را کہ بطرف شهوات بیشترند و من شهوات را نکرده ام مگر برائے بندگان ضعیف دلازا و درست ہمت را و دلہائے کہ متعلق بشہوات اند از من محبوب اند۔ ازین اقویا انبیاء و اولیا مراد باشند و ازین ضعیفا عوام الناس۔ بدین گفتار طعنہ خفئہ باشد مرا و را کہ برزین اور یا میل کرد و ہرنہی و ولی کہ میل بشہوت برد از من محبوب اند ازین۔

۱۸ **قوله** "حكى ان لبشر ابن الحارث زراى فى السوق فسئل عن ذلك فقال ان نفسى طالبتنى منذ سنين بخياره فمنعتها ورضيت الان بالنظر اليها فاعطيتها" از بشر حارث حکایت آرند کہ در بازار میگشت پرسیدند کہ چیت کہ در بازار میگردی گفت سالہا باشد کہ نفس من خیار میطلبد و من اورا از ان بازداشتہ ام امروز برین راضی شدہ است نظرے بخیار کند نظرے بدو دادہ ام اینقدر حظ بدو دادہ ام۔ این قدر باید دانست کہ بدان خیارے کہ بشر ط نظر کردہ است بیچارہ کہ اورا خواہد خورد و حال او چہ باشد نظر بشرہ و نظر بر غبت و شہوت۔ ہم ازینجا گفتہ اند کہ از طعام بازار اجتناب باید و اینقدر با بشر توان گفت کہ خوردن رواند اشتی کہ آن حظ او بود این نظر ہم خلق او بود این چہ رواند اشتی۔

ن نظر البنى

تھا

۱۹ **قوله** "ولا يكون لاكلهم وقت معلوم ولا يتكلفون ولا يختارون الكثير الردى على القليل النظيف" طعام ایشان را

وقتی معلوم نباشد که این صفت متوکلان است چنانچه صفت ابوسعید است
 هر وقتی که برسد دفع حاجت کند و هم از اینجا است سهل بعد از شدت ستری گفته است
 هر که صوم دوام بدارد و او را تمام کند بر چیز از دنیا بر وجه شده است و در
 طعام تکلف نکند و دیگر تکلف در تحصیل او نکند و طعام بسیار روی را بر طعام
 قلیل لطیف اختیار نکند چنانچه ماش و لوبیا و جو بر نان گندم و برنج که
 اندک باشد آن بسیار برین اندک اختیار نکند زیرا چه آن غلیظ است بطبی است
 معده را اگر آن کند آب بسیار خوراند و قوت او اندک باشد و طبیعت او را
 بسیار بخواند و گران و گران بسیار آرد و گندم و برنج سبک است و معده
 سبک دارد و آب بسیار خوارند و قوت در و بسیار باشد و در شکم او اندک
 طوف کند شنیده خوف الخوف من طوف الطوائف.

قوله "قال الله تعالى فليَنظُرْ آيَهَا أَذْكََا طَعَامًا قَصْدُ

اصحاب کهف برین جمله است ایشان در غار آمدند و آن وقت بامداد بود آمدند
 تا در خواب افتادند سیصد و چند سال در خواب بودند بعد از آنکه بیدار شدند
 آنوقت میانه روز بود با خود گفتند ما یانیم روز خفتیم یا یک روز خفتیم بعد از آن
 نظر کردند که ناخنهای دراز شده و موهای لب تالاب فرو دیده رسیده و بعضی عمارات
 دیدند که کهنه شده و خراب گشته و آن ایام که ایشان بودند آن عمارت ها نبود با خود
 گفتند الله اعلم نمیدانیم تا چه قدر خفته ایم یکی را گفتند در می یابیشان بود تو
 برو در شهر طعامی پاکه بیاور و آن طعام که لطیف باشد آن بسیار در حقانیت
 سلمی از محمد فضل بلخی حکایت آورده اند که در قریل این آیت را این گفته است
 وصیت کرده است چو بر عارفان خدا طعام بری که طعامی لطیف بری و برزاهد
 و عابدانجا که تو بری بری مقصود اینست که خدا شناسان طعام اندک خوردند و خوب

۲۱ قولہ "ولا یلقم بعضهم بعضاً اذا حضر الطعام ولا یقل بعضهم لبعض کُل" و چون طعام حاضر شود یکدیگر در دهن لقمہ نہ ہند چنانچہ عادت اہل مکہ است و یکے مر دیگر را نگوید کہ بخور مگر آنکہ شیخ باشد و بزرگ باشد او گوید مر کہے را کہ بخور برائے خوشی خاطر و رواج روزگار او باشد۔

۲۲ قولہ "فان الکمل فیہ سواء الا المشایخ لمن دونہم علی سبیل الانبساط لہم و ترغیبہم فی الخیر عند احتشامہم" زیراچہ ہمداران برآمد یکے مر دیگر را گوید کہ بخور نہ آنکہ خود را از دیگران فضل دادہ باشد۔

۲۳ قولہ "واما عامۃ الناس فمن ادا بہم عرض الطعام عند الحضور واستدعاء الحاضرين الیہ" و بعضے از آداب صوفیان باخلق عوام اینست کہ طعام حاضر آورده اند کہ ہر کہ بخواد بخورد۔

۲۴ قولہ "ولا یاکلون الا مما یعرفون اصلہ ویتنزهون عن اکل طعام الظلمۃ والفسقۃ وان کان لہ وجہ من وجہ طعامی را بخورند مگر آنکہ بدانند اصل آن طعام را کہ از مشبہات نباشد آن طعام را بخورند و صوفیان تنزہ کنند از طعام خوردن فاسقان و ظالمان ہم ازین سبب کہ بر طعام ایشان اعتنا و نیست و دیگر اہانت ایشان ہم مطلوب است کلی و اگرچہ اصل وجہ آن معلوم باشد کہ این لفظ دلیل برین کند کہ ترک طعام ایشان جز مقصود اہانت ایشان نیست و دیگر طعام کہے کہ بخورد اورا بر توحقے باشد نفس البتہ رغبت کند بر سیکہ طعام او خورده باشد۔ رسول اللہ فرمودہ است اللہم لا تجعل الفاسق علی ید فیحبہ قلبی بار خدا یا فاسقے را بر من دست مدہ طعام فاسقے ظالمے بخورم حق از و آنکہ می باید داشت زیراچہ دل من

اور دوست خواهد داشت.

۲۵ قولہ "روی عن عمران بن الحصین قال نہانا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن اجابت الطعام الفاسقین ویتنہون عن قبول ارفاق النسوان واکال طعامہم ولا یکرہون الکلام عند الطعام فقد قیل عن ذلک من فعل الجوی" از عمران حصین روایت آرند کہ او گفتہ است کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مارا از طعام خوردن فاسقان نہی کردہ است و تنزیہیہ کردہ است صوفیان را ازین کہ در مونت عورتان و در رفیق ایشان در آیند و آنکہ درین تفسیر گفتند **وَجَدَکَ عَائِلًا فَاَعْنِ** خداوند سبحانہ رسول را منت نمی نہد کہ تو فقیر بودہ ترا بہ مال خدیجہ غنی کردم ام المؤمنین خدیجہ رضی اللہ عنہا از دائرہ زنان خارج بود زیرا چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ کمال الرجال کثیرا و ما کملت من النساء الا اربعة بسیار مردان بہمال رسیدہ اما بیچ زنہ بہمال رسیدہ مگر چهار آسیہ زن فرعون - مریم و خنجر عمران مادر عیسیٰ - خدیجہ و خنجر خولیدہ - وفاطمہ و خنجر محمد رسول اللہ ازینجا معلوم شود کہ خدیجہ و خلع در دائرہ زنان نہ داشتند و وقت طعام خوردن اگر سخنی افتد خود را بہستم باز نہ دارند اما آنانکہ وقت طعام خوردن دل او غرق بحضور خدا باشد و یا آنکہ در لقمہ فاتحہ میخوانند ایشان سخن نگویند مگر بضرورت و این صوفیان در خوردن طعام سخن نگویند نہ آنکہ درین کار مجوس است۔

۲۶ قولہ "ثم ان من الادب عند تناول الطعام التثمیر والجلوس علی الرجل الیسری" و دیگر در طعام خوردن ادب اینست کہ جامہ ہارا گرد آور و یعنی آستین را بر کشد و دامن گرد آورد و بر پائے چپ نشیند و پائے راست بر آرد و بسم اللہ الرحمن الرحیم بگوید و گفتہ اند ہر کہ طعام خورد و تسمیہ نگوید گوئی با شیطان میخورد۔

۲۷۔ **قوله** "والسّمية والاکال بثلثة اصابع وما یلیہ و

تصغیر اللقمة و تحدید المضع و لعق الاصابع این ہمہ بالا گفته ام آمدہ ام۔

۲۸۔ **قوله** "قال جابر اصرنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

بلعق الاصابع والقضاع وقال ان احدکم لا یدری فی ائی طعام

البرکۃ" جابر رضی اللہ عنہ از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روایت کردہ است

کہ امر کردہ است بر ما رسول اللہ کہ بعد طعام انگشتان و کانسہ را بلیسد این سبب

است کہ طعامی باشد کہ کام و انگشتان بدان متلطع شوند چنانچہ سند و سدان

و گفت بتحقیق یکے از شما نمیدانند کہ در کدام طعام برکت است طعامی کہ در کانسہ ماند

و یا طعامی کہ در انگشتان ماند یا طعامی کہ خوردہ است۔ برکت در طعام اینست کہ

باند کے سیر شود و دیگر برکت در طعام اینست کہ سبب معصیت نگر دو نفس اولیئم

طعام تمام خورد اگر در وہم او سیری نیست انگشتان و کانسہ بلیسد در وہم او این

آید کہ من سیر شدم درین لیسیدن احد البرکتین حاصل شود۔ و این جائے باشد کہ

این طعام و این کانسہ تنہا ازان او باشد اما اگر چندے باشد یکدیگر پیش خوش

کانسہ را بلیسد و آن طعام کہ در کانسہ باقی ماند اندک لذتے ہم دارد۔

۲۹۔ **قوله** "وترک النظر الی لقمة صاحبہ۔ روی عن

النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انه قال لا یتبعن احدکم

الی لقمة صاحبہ" و کسے کہ در طعام او شریک باشد و یا ہم پہلوئے او باشد

نظر بر لقمہ یا بر خوش نکند و این سخن از رسول اللہ مروست کہ مردم نظر بر لقمہ یا بر خوش نکند۔

۳۰۔ **قوله** "فاذا فرغ من الطعام قال الحمد لله الذی جعل ارزاقنا

اکثر من اقواتنا" و چون از طعام فارغ شود حمد برین صفت کند کہ حمد خدا بر ایا کہ رزق ما

بیشتر از قوت ما کردہ۔ قوت آن باشد کہ قوام بنیہ ازان باشد۔

قوله "ولیس من الظرافت ان یعمس یدک فی الطعام بحیث یتلطخ به" از ظرافت طبیعت سالم نباشد که دست در طعام غمس کند خلط کند از ظرفی بظرفی دست را آلوده کند به تمام طعام -

قوله "وقال بعض المشایخ الاکل مع الاخوان بالانساط ومع الاجانب بالادب ومع الفقهاء بالایثار" بعضی از مشایخ گفته است طعامیکه با برادران خوردند تکلف نکنند چنانچه خوش آید لقمه بر آورند و اگر یکی مرد دیگری را لقمه دهد شاید و اگر مرد یکی دیگری را گوید چون اخوان باشند یکدیگر گفته اند ترک ادب میان اهل ادب ادب است - ادب اخوان اینست میان یاران خدمت شیخ نظام الدین که یکدیگر خربزه میخوردند حکایت مشهور است میان یاران خدمت شیخ فرید الدین نیز بارها گفته ام و خوردن با اجابت با رعایت ادب باشد و تکلف باشد اجنبی با اسم اجنبی است بیگانه بیگانه است صوفی که با فقیه شیند و یا با اهل ظواهر چنانکه مذکور مثل آن با محافظت جوانب شیند و با فقر هر چه با یتبار باشد همان بهتر ایتبار همانکه از حصه خویش خیزند بدیگری دهند -

قوله "وقال الجنید موالکلت الاخوان رضاع فانظر مع من توکلون" جنید گفته است این که با یاران یکدیگر خوردند چنانچه در شرع حکم رضاع حرمته دارد همچنین میان یاران احترام باشد گوی رضاع است جنید این را رضاع حرمته نامید همچنین زیرا چه البته پس خورده یکی دیگری خورد آب دهن او با آب دهنی ممتزج شود گوی رضاع است هم لقمه میشوند یعنی صوفی با هر کس طعام بخورد چون موالکلت اخوان رضاع بوده باشد پس به بیند که با جزیت و بعضیت اثبات شود گفته اند لقمه از سگ در ریغ نیست صحبت از بازید در ریغ است -

قوله "وَيَخْتَارُونَ الْجَمَاعَ عَلَى الْإِكْلِ لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَيْرُ الطَّعَامِ مَا كَثُرَتْ عَلَيْهِ الْإِيْدِي" واختيار کرده اند که برائے طعام خوردن را صوفیان جمع شوند بخورند زیرا چه رسول الله فرموده است که بهترین طعام اینست که در آن دستها بسیار افتد۔

قوله "رَوَى عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ الْإِكْلُ مَعَ الْإِخْوَانِ شِفَاءٌ" چنانچه گفته است رسول الله شفاء پس خورده برادر مومن شفا است عجب نباشد که ازین مومن مومن کامل مراد باشد چنانچه مشایخ پس خورده خود بر لیس بدهند و یا بساجتمند بدهند آن پس خورده شفا و برائے برآمدن حاجت باشد۔ لطیفه دیگر هم هست اگر محبتی پس خورده محبوب خورد موجب اند مال جراحت در دوا شود۔

قوله "وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ شَرُّ النَّاسِ مَنْ أَكَلَ وَحْدَهُ وَضَرَبَ عَبْدَهُ وَمَنْعَ رَفْدَهُ" رسول الله گفته است بدترین مردمان کسی است که تنها بخورد یعنی طعامی خاص برائے خود را کند و از آن طعام نصیب کسی نکند و آنکه بنده خود را یعنی مستحق زدن نباشد بزند و عطاے که میداند بغیر سبب بموجب بجل عطار باز دارد۔ شر الناس من اكل وحده چنین هم گویند هر کرا از خدا مواروے نوا ہے نصیب شود او از مستحق و قابل ضنّت کند میان اولیا او اثر اولیا باشد۔

قوله "وَإِذَا أَكَلَ مَعَ جَمَاعَةٍ لَا يَمْسُكُ عَنْ الْإِكْلِ مَا دَامَ وَابِتْنَا وَلَوْ نَهَلْنَا سِيمَا إِذَا كَانَ مُتَقَدِّمًا هُمْ" اگر با جمعی نشست طعام میخوردند مادام که ایشان طعام خوردند دست از طعام نکشد اینچنین کسی را مرد رهن گویند خصوص کسی که در جماعت سر ایشان بوده باشد زیرا چه او دست نکشد

دیگران لایب دی گرچه گرسنه باشند بضرورت از طعام دست باز دارند۔

۳۸ **قوله** "دوی عن النبی علیہ السلام انه اذا اکل مع جماعة کان آخرهم اکلًا" از رسول اللہ مروی است چون با جماعتی طعام خوروی خوردن او پس خوردن ہمہ بودے۔ این سخن سه احتمال دارد یکے آنکہ بماندے تا مادام کہ ہمہ خوردند فارغ شوند بعد از ان خود خوردے۔ در قوت القلوب است کہ سیرت خوانمردان اینست چون طعام خوردن شنید تا مردم خود بخورند شسته باشد دست برین و بران بدارند تا ہمہ بخورند و بمانند بعد از ان خود بخورند و بگویند خدا یا بران بندہ رحمت کن کہ با من موافقت کنند تا اگر کسی بقیہ گرسنگی داشته باشد و از ان خویش تمام کند و احتمال دیگر ابتدا اکل خود نکند تا مادام کہ مردمان در خوردن شوند بعد از ان ابتدا کند باکل۔ احتمال سیوم چنان دست کشیدہ خوردے آخر اکل او پس اکل ہمہ باشد و شیخ ہمہ برائے این آورده است۔

۳۹ **قوله** "وسئل بعض المشایخ عن الال الذی لا یضر فقال ان یا کال بالامر لا بالمہوی" و بعضے از مشایخ را پرسیدند کہ کدام اکل است کہ مضرول صوفی نباشد جواب گفته است بہ امر خورد و بہ هوا خورد و امر حییت کہ خدا فرمودہ است کُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا اکل بہو و حییت کہ شبع نامے کنند۔ و دیگر بہ امر خوردن اینست کہ رسول اللہ فرمودہ کہ نفس را حق او بدہند حظ او ندہند حق او را لایب دی اوست و اگر نہ ہلاک نفس و اضاعت او باشد۔

۴۰ **قوله** "وقال ابراهیم سفیان منذ ثلاثین سنة ما اکلت شیئاً بشہوتی" ابراہیم سفیان گفته است سی سال باشد کہ ہیچ وقتے طعام را بشہوت نفس نخورده ام ہما پنچہ گفتم کہ حق او دادہ ام حظ او دادہ ام چنین گویند صوفیے مگر شبلی طعام میخورد و لذتے در کام یافت گوشہ زبان را با طعام خای۔

۴۱ **قوله** "روی ان رجلا تجاش عند النبی علیه السلام فقال کف عنا جشاک فاکثر هم شبعاً فی الدنیا اکثر هم جوعاً یوم القیامة" از پیغامبر مروی است که مردی نزدیک او آروغ زد رسول الله فرمود بازدار از آروغ خود را زیرا چه هر که در دنیا بیشتر از همه میراست در آخرت بیشتر از همه گرسنه است۔

۴۲ **قوله** "وقال الحسن کان بلیة آدم فی اكله وهی بلیت کمرالی یوم القیمة" حسن بصری گفته است بلائی آدم در بهشت خوردن بود و تا قیامت بلاهای شما همین باشد۔

۴۳ **قوله** "قال سهل بن عبد الله لان اترك من عشا لقمة احب الی من احیا لیلة" سهل بن عبد الله تستری گفته است شبی یک لقمه که از طعام شبانه کم کنیم نزدیک من بهتر باشد از شبی که همیشه بعبادت بیدار باشم زیرا چه طعام کم کردن موجب صفائی دل باشد و شکستن نفس باشد و درین کم کردن طعام این هر دو اثر نقد است اما در عبادت نیست۔

۴۴ **قوله** "وقال یحیی بن معاذ لو کان الجوع یباع فی الاسواق لما کان لطلاب الاخرت ان یشترؤا سواة" یحیی گفته است اگر در بازار گرسنگی فروخته شود طالبان خدا نخرند جز گرسنگی را زیرا که بگرسنگی صفائی دل شود و دل آئینه و شش روشن گردد و عکس جمال قدوسی و انوار ربوبی در و ظاهر گردد و این عین مقصود و مطلوب است۔

۴۵ **قوله** "وقال لو تشفعت الی نفسك بالملائكة المقربین والانبیاء المرسلین فی ترک شهوت لیس دتتم حایجمعین ولو توسلت الیها بالجوع لانقاذک وصارت من الطایعین"

و یکی گفته است اگر نفس فرشتگان مقرب را و پیغمبران مرسل را شفیع آری
 که یک شہوتے را ترک آرد و ہمہ را رد کند شفاعت کسی نشود و اگر تو بنفس
 وسیت بگر سنگی بجوی ترا منقاد شود یکی از طایعان و مطیعان گرد و چنین
 گویند خداوند تعالی نفس را بیا فرید و او را پر سیدش انت کیستی تو گفت انا
 انا و انت انت تو توئی و من منم یعنی توئی و یکی منم خداوند تعالی او را در دوزخ
 انداخت هفتاد ہزار سال بسوخت باز پرسیدش من انت گفت انا انا و
 انت انت باز در دوزخ انداخت هفتاد ہزار سال دیگر بسوخت پرسیدش باز جواب
 همان بود انا انا و انت انت بیوم بار انداخت و باز کشید و پرسیدش باز همان جواب
 بود فلسط اللہ علیہ الجوع خداوند بر و گر سنگی گماشت پرسیدش من انت
 کیستی تو گفت من بندہ تو تو خدا ای من چیزے بدہ کہ بخورم۔

۲۶ **قوله** و من ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال دخلت
 علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و هو یضلی جالساً
 فقلت ما اصابک قال الجوع فکیف فقال لا تبک ان شدت
 القیمت لا یصیب الجایح اذا احتسب ذلک فی الدنیا از ابو ہریرہ
 روایت کنند کہ او گفت بر رسول اللہ در آدم و رسول اللہ شستہ نماز میگذارد
 ابو ہریرہ پرسید یا رسول اللہ چہ رسید ترا چہ شد کہ تو شستہ نماز میگذاری رسول اللہ
 گفت بگر سنگی ابو ہریرہ میگوید کہ من بگرستم رسول اللہ گفت بتحقیق ترا
 بیا گاہانم کہ سختی قیامت بگر سنہ را زسد و قتی کہ در دنیا این کار براتے خدا را نهم۔

۲۷ **قوله** و روی عنہ علیہ السلام قال من احس
 بنفسہ نشاطاً فلیذ بحمہا بالجوع و العطش و از رسول اللہ
 مروی است ہر کہ از نفس خویش نشاطے احساس کند یعنی نشاط نفسانی و ہولے

نفس کو با
 اولی کم تر
 راغ لقمہ

این جهانی احساس کند این ستور و آن خر را بکار و گرسنگی زوج کند۔ رسول اللہ ترشح استعارت کرده است نفس را بگاوس و بگو سفندے نسبت کرده است و چون گاؤ و گو سفند را زوج کنند بکار و بیا آنچه مانند بدان باشد بدان کنند ملزوم گفته است لازم مراد داشته است۔

رباعی

در مطبخ عشق جز نکور انکشد لاغر صفیان و زشت خور انکشد

گر عاشق صادق ز کشتن بگریزد مردار بود هر آنکه او را نکشد

۴۸ **قوله** "و یکره الانتظار عند حضور الطعام" و ادب دیگر

این است که چون طعام را پیش آرند انتظار مکروه باشد این در انتظار که فلانی بیاید بعد از آن بخوریم تا او و طعام پیش آرند نخورند انتظار تا نخورش کنند و این ملت باشد که مردم تنها خورند و اگر در جمیع باشد لایبی که چون خصم گوید بسم اللہ بخورید بعد از آن بخورند۔

۴۹ **قوله** "وقد قیل قلوب الا برار لا یحتمل الانتظار"

گفته اند که دلها بے نیکردن تحمل انتظار ندارند۔ و جائے و گراست قلوب الاحرار آن مناسب تر است ابرار نیست احرار بدان مانند که رغبت نسبت پادشاه این لفظ تقاضا کند که مراد شیخ مصنف اینست که چون طعام حاضر شود انتظار برائے کسے نکند۔

۵۰ **قوله** "و یکره تقویٰ الوقت بالاشتغال بالاکل" و مکروه

مع۔ در نسخہ آداب المریدین مکتوبہ شیخ احمد سہروردی در میان این جملہ و جملہ ما بعد این عبارت زیادہ

است: "حکی ان بعضهم انه کان یفطر علی حسوة یحسوما ویقول الوقت اعز من

ان یشغل بالاکل" حضرت مخدوم بندہ نواز این را در ترجمہ بنیاد آورده اند۔

باشد که آن قدر خوردن مشغول شوند که وقت صوفی فوت گردد. گفته اند مصرع

صاحبها وقت عزیز است غنیمت دارش

چشم

۵۱ **قوله** "و یکره اکثرهم تلقم من یخند هم ممابین
ایدیه کم لا سیما اذا کان ضیفاً فانه لا یجوز له التصرف فیما
قدم الیه الا بالاکل" و مکروه داشته اند که لقمه در دهان کسی کنند که ایشانرا
خدمت میکند خصوصاً کسی را که مهمان باشد زیرا چه او را در آنجا تصرف نیست
مگر همین بخور و چیزیکه پیش او آورده اند خوردن یا آنکه گفته اند مهمان فضول نمی باید

۵۲ **قوله** "وقد اختلف العلماء فی تملیک الضیف ما قدم
الیه فقال بعضهم یملکه بالاحضاد بین یدیه و قال بعضهم بالتناول
وقال بعضهم بالوضع فی الضم و قال بعضهم باستیفاء الاکل
بالبلع" و علماء ورین که پیش مهمان چیزی می آرند اختلاف کرده اند بعضی
گویند که این طعام که پیش او نهاده اند گوئی ملک او کردند بعضی گویند آن مقدار که
اولقمه کند و در دهان اندازد آن ملک اوست بعضی گویند آن مقدار که فرو برد آن
ملک اوست.

۵۳ **قوله** "وقال الجنید تنزل الرحمة علی الفقراء
عند الطعام فانهم لا یوکلون الا بالایشارة" جنید گفته است بر درویشان
صوفیه نزول رحمت بر ایشان وقت طعام است زیرا چه ایشان نمیخورند مگر با اشاره
یعنی هر یک میخواهد که دیگری بخورد. حکایت چند نفر اصحاب عباد الله خفیف که
بعد چند فاقه یک صحنک روزینه رسیده بود و در کتب مسطور است.

۵۴ **قوله** "وقال بعض المشایخ و جب علی المضیف ثلاثة

اشیاء بان يطعمه من الحلال ويحفظ عليه مواقيت الصلوة ولا يجلس عنه ما قدر عليه من الصعام - واما على الضيف ان يجلس حيث يجلس وان يرضى بما قدم اليه وان لا يخرج الا بعد استئذان "بعضے مشایخ گفتہ اند آنکہ اورمہمان دارندہ است مہمان را طعامی بخوراند کہ از حلال بودہ باشد و باید بروے کہ وقت صلوة نگہدار و بدان وقت طعام نیارود کہ وقت نماز مہمان فوت شود و یا بوقت مکروہ و بر آنچه او قادر باشد آن طعام از ایشان نگہدارد - و آن سہ چیز کہ بر مہمان واجب است ہر جا کہ او بنشاند بنشیند یعنی البتہ صدرے و پایاے اختیار نکند و آنچه پیش او آرند بدان راضی باشد و جز بدستوری مضیف بیرون نیاید اما اگر مضیف حدے کردہ باشد و اگر از ان حد تجاوز شود اگر غیر از ان او بیرون آید شاید

قوله "روى عن ابن عباس رضى الله عنه ان النبي صلى الله عليه وسلم قال ان من السنة ان يشيخ الضيف الى ^{منازلت} ^{تہان} باب الداد" واز ابن عباس مروی است کہ او گفتہ است کہ یکے از سنت است کہ مہمان را تا در خانہ رساند۔

فصل ۳۵ //

قوله "في ذكر آدابهم في النوم - روى عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال من نام حتى أصبح بال الشيطان في أذنيه" از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روایت کردہ اند کہ ہر کہ بخمید تا آنکہ صبح و مذ او کسے است کہ شیطان در ہر دو گوش او بول کردہ است محمد ثانی

این حدیث در باب کسے گویند کہ او از نماز بخسپد تا صبح نماز خفتن نگذارد
و شیخ مصنف برائے این را می آرد کہ کسے کہ شب بخسپد و ہنہ شب غافل باشد از یاد خدا و
از عبادت خدا ہمچنین باشد کہ کوئی شیطان در ہر دو گوش او بول کردہ است یا بحقیقت
کہ او بول کردہ است یا غفلتے کہ بروطاری شد بدان مانند گشت کہ شیطان بروماغ
او قادر شد و غالب آمد منیع خواب دماغ است خواب ہم از دماغ خشک شد غفل
پذیرفت خواب او پرید اکنون این مجازاً باشد یا حقیقت کہ شیطان بول کرد
چنانکہ گفتم۔

۲۔ قولہ "ومن آدابہم فی ذلک ان یجتنب النوم بین

جماعت فتعوداً فاذا غلبہ الناس بینہم فما ان یقوم او ینح
عن نفسہ بمحادثۃ او غیرہا" و یکے از آداب صوفیان این است
جائیکہ عمارت مردم شستہ باشد در آن محل از خواب اجتناب کند یا از اسباب خیزد
بر و دیابتدیر دیگر از خود خواب را دفع کند و خود را در حکایت آرد از ہیئتہ ہیئتہ
بگرد و خود را گوشمالی بدہد و امثال این۔ و دیگر در خواب استرخائے مفال است
شاید از مردم چیزے جدا شود کہ آن سبب خزع او باشد ناگہان آوازے
ناسازے بکند بخیزد و سخنے ناہموارے بگوید زیرا چہ او از خود خبرے ندارد۔

۳۔ قولہ "ولا یتعود الا نبطاح فان کان من لہ غطیط"

یعنی وقتے کہ مردم در خواب باشد و از دماغش آواز غرغری آید۔

۴۔ قولہ "فی تعود النایم علی الجنب ولا یستلقی برؤسہ"

وسینہ و شکم بخسپد زیرا چہ این خواب مدبران است این خوابے است کہ سبب فضیحتی
آن شخص است۔ شخصے را جس باد شود طیب فرماید کہ بر روی اُفت و عقب را
بلند کن برین تدبیر باد کشادہ شود و ہر گرا در خواب آواز چیندہ بیاید اورا باید کہ

عادت خواب برپا نکند اگر چه بدین هم عادت نخواهد رفتن اما بیشتر بسیار کم شود
و گفته اند رسول الله را عظیم بود امر طبیعی است از امر طبیعی چاره نباشد. و هر کرا
خواب بکلی از دست ببرد البته دروغ عظیم باشد و بر روی و سینه و شکم افتاده است
این صورت آن است که فردا آمواد صدق و در خیال را موی پیشانی گیرند بر روی
بر زمین زنند. و ستان غلطد مگر کس که نظر بر سماوات دارد و تفکر در نیات
کند یا خواهد که طایفه که ایشان طبر دارند چنانکه ملائکه و ابدالی و بعضی جوگه ایشان را
بینند اگر این مرد مستلقی با صفا و جلا و با وضو باشد ستان غلطیدن این مرد شخص
برای نظاره نیست او در تفکر بران غلطیده است. اما در ضمن این هم شود و چنین
هم باشد که ستان غلطد بمراقبه که بدان هیئت او را حضور دست و هشته مراقبه
و در ره روی مراقبه کردن حضور بتمام انشاء و الله دست و هدا مستلقی را غلطیدن
بر مفصله بر جانی خویش است کول بحضور میدهد بتمام و کمال دست و هدا و رسول الله را
گفتند علیه السلام که او مستلقی غلطید که چنین گویند که او برین هیئت غلطید
انتظار و حتی کردی و همچنین هم هست در نظاره علویات بودی.

استلقی یعنی

تقصیر

و

۵ قوله "و یجتهد ان یکون نومه لله او بالله ولا یكون
نایما عن الله" و باید که خواب او با جتهاد او یا لله باشد یا بالله باشد. نوم لله
اینست که بقصد و اجتهاد و خود ساعتی بخشد تا زمان ثانی بنشاط و بفرغت بفرماید
عبادت تواند کرد و هم برائے این مصلحت است البته صوفیان قیل و لعل کنند.
خواجہ ن فرموده است که هر که قیل و لعل نکند بداند که همه شب میخپد یعنی اگر چه او
خود را بیدار دارد اما ذوق بیداری ندارد و باگرانی طبیعت است از کارے که
خفته است. و دیگر اول شب قدری بخپد برائے آن تا آخر شب بنشاط خیزد
و بذوق نماز تواند گذارد و ذکر تواند گفت. یک قسم آن گفته بود که لله قسم دوم

۱ نوع نوم لله
۲ نوع بالله
۳ نوع فی الله
۴ نوع عن الله

اینست که با خدا خنید این را دوسرے معنی است یکے این است کہ او با خدا خنید یعنی خدا باوے است بر دقلبی بجنور او باقی است و آن موجب خواب می باشد زیرا چه دل و دماغ او خشک شده است اورا بخدا خواب می آید خواب او به از بیداری دیگران است و دیگر با الله یعنی به سبب خدا خنید خواب با اختیار ندارد اگر خدا خنید بخنید و اگر بیدار و بیدار باشد این مرد سلوب الاختیار است هر چه از ان سومی آید او هم بر آن است۔ و دیگر خواب فی الله گویند و این را شیخ نگفته است این خواب وضعی نباشد شسته غلطیده بهر بیت کہ اورا بغلطانند او بغلطد و خواب بروافتد این خواب فی الله گویند۔ و نوم عن الله عبارت ازین است کہ از خدا غافل خنید نعوذ بالله من شره چنانچه مردمانیکہ مخدره استعمال کرده اند و ایشانرا خواب آمد۔

قوله "فاما النائم لله فهو القاصد الى اخذ بلغة من النوم يستعين بها على اداء الفرائض و تحصيل النوافل خصوصا آخر الليل لما روى في الحديث ان الحق عز وجل يقول آخر الليل هل من داع فاستجيب له هل من سائل فاعطيته سؤله هل من مستغفر فاعف له" این را تحت بیان کردم اول شب میخنید برائے این مصلحت را زیرا چه از رسول الله مروی است کہ حق سبحانه و تعالی آخر شب میگوید هست خواهنده از من چیزے بخوابد من آنرا استجابت و قبول کنم آن خواست اورا بدو بدهم و هست خواهنده کہ من خواست اورا بدهم و هست کسے او از گنه خویش آمرزش میخوابد کہ من اورا بیا مرزم آخر شب هوا خنک میشود و غلبه خواب از سر میرود و دل بجنوری تمام میباشد بطبیعت او و هم چه بجنور تمام خوابد امید استجابت باشد و در حدیث است کہ در آخر الزما

خوابہار است بیند و محدثان این را دو معنی گفته اند یکے آنکہ بحقیقت جاری است دوم آخر فصل ربیع گفته اند زیراچہ گرما سخت نیست و سرما سخت نیست ہوا معتدل است در آن وقت ہرچہ در خواب می بیند آن راست می باشد و همچنین آخر شب۔

۷ **قوله** "و اما النایم باللہ فیہ العارف الذاکر لا تأخذہ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ" الی ان یرد علیہ النوم من غیر اختیاریہ "او گفته است غنودن او غنودن نیست آن ہمہ در حکم بیداری است زیراچہ او بخدا میخسپد و برین عبارت کہ لا تأخذہ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ صفت باری است تعالی شیخ چون نگوید لا تأخذہ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ مگر اشارت برین میکند کہ این شخص با خدا یکی شدہ است و بوصف خدا موصوف گشتہ است پس مجاز توان گفت لا تأخذہ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ۔

۸ **قوله** "وہم الذین یبیتون لربہم سجداً اذقیاماً" ایشان آنانی اند کہ شب میکنند بصفہ سجود و قیام ہما پنچہ گفته نوم العالم عبادت۔
 ۹ **قوله** "و اما النایم عن اللہ فیہ الغافل عنہ کما جاء فی مناجات داود علیہ السلام کذب من ادعی محبتی فاذا جنہ اللیل نام عنی الیس کل محب یحب خلوت حبیب فیہا انا مطلع علی قلوب احبائی" نوم عن اللہ کہرا گویند آنکہ از خدا غافل خسپد و نایم عن اللہ اورا ہم بتوان گفتن کہ او از خدا فارغ شدہ است و آرزوے درویش نماندہ است بغیم میخسپد چنانچہ در مناجات داود آمدہ است کہ خداوند با او را میگفت دروغ گفت ہر کہ دعوی محبت من کرد و چون شب آمد بخفت نہ آنکہ ہر جا کہ دوستی است دوست دارد کہ با دوست خود بخلوت رازے گوید۔ ہا، کلمہ تنبیہ است یعنی بدانید کہ من بر دلہائے دوستان خویش مطلع ام

کلمہ تنبیہ

کیست کہ او بخت من شبها بیدار است و کیست کہ او بغفلت خفته چنین
ہم باشد کہے بقصد خشد مگر خیال محبوب بخواب بیند و کتب اصول کلام و در
بعض فتاویٰ این سخن ہست کہ باشد کہے کہ خدایرا بخواب بیند این خیال
نیست این حکایت از حقیقت است زیرا کہ سلف صلح ازین نشان دادہ اند۔

۱۔ قولہ "ومن آدابہم النوم علی الطہارت علی الشق

الایمن فیقول باسمک اللہم و ضعت جنبی و باسمک
ارفعہ اللہم ان امسکت نفسی فارحمہا وان ارسلتها
فاحفظہا بما یحفظہ عبادک الصالحین اللہم قنی
عذابک یوم تبعث عبادک" ویکے از آدابہائے ایشان نیست
کہ با وضو خشد و آنکہ از رسول اللہ مروی است کہ گئے جنب خفتے و نزدیک
تخت او کافسہ چوبی بودے شب خاتے دوران بول کردے باز خفتے
او صاحب شرع است قول فعل اول ملزم و موجب است امت را تعلیم میکند
کہ واجب و فریضہ نیست کہ اگر کہے بچنین خشد مباح باشد۔ و بر پہلوئے راست
غلط و وقت غلطیدن این سخن گوید اللہم و ضعت جنبی الی آخرہ
اے بار خدا پہلوئے خویش را بنام تو نہادم و بنام تو برگیر صفت خواب اینست
روح از تن جدا میشود و چون بیدار میگردد و او باز بتن می آید پس میگوید اے
بار خدا اگر بیداری روح مرا نفس مرا باز گردانی بتن پس برو رحمت کن و اگر
اورا باز گردانی بتن باز وہی ابرائیکہ دار از چیز ہائیکہ رضائے تو نباشد بجزیکہ
نگہ میداری بہندگان صاحب رحمت خویش را اے بار خدا نگہدار مرا از
عذاب خود روزیکہ برا نگیزی یعنی کہ حشر کنی بندگان خود را۔

۲۔ قولہ "وینذکر اللہ تعالیٰ کلماتنبہ فان تواضعا

وصلی رکعتین شمر نامہ کان اولیٰ ہر بار کہ بیدار شود ذکر خدا گوید لا الہ الا اللہ گوید و اگر بیدار شود و توضی کند و دو گانہ بگذارد و بعد از ان بغلطہ بہتر باشد۔

۱۲۔ قولہ "ویکرہ النوم بعد صلوۃ الصبح و بعد صلوۃ المغرب"

بعد از ادائے فریضہ بامداد و بعد از ادائے صلوۃ مغرب پیش از ادائے نفلت مکروہ باشد مگر کسی کہ ہمہ شب بیدار بود و اگر او برائے آنکہ گرائی خواب از سر او دفع شود بعد فریضہ چیز بخواند از اور او بغلطہ نوے خفیفہ باشد بیدار شود و بنشاط باقی اور او و اشراق و چاشت تواند گذارد شاید خواب انچنین در آنوقت مکروہ نباشد

۱۳۔ قولہ "وقیل من اداد قلت النوم فلیجتنب شب الماء"

الاقتدر تسکین العطش" و گفتہ اند ہر جا کہ خواب کم شود آب بسیار خور و گو پرہیز کند بران مقدار کہ دل و جگر را زیاں کار نیاید۔ و ہر کہ خواهد کہ آب کم خورد کوزه پر آب بستاند فاحش کند مضمضہ کند چنانچہ اعصاب حلقوم تر شود و آب بدون اندازد و آن مقدار آب فرود رود کہ صایم را مفطر افتد و موجب مسکن حرارت دل و جگر باشد نفس و اہم است در وہم ہمچنین میرود کہ من کوزه پر آب استعمال کردم بدین اور اسکو نے حاصل میشود و آنکہ آب کم کند برائے تقلیل نوم را اور اباید بیشتر از ان کم کند۔

۱۴۔ قولہ "ومن کان بین جماعة فناموا فاما یوافقہم"

وینام او یقوم عنہم" و اگر میان جماعتی شست باشد و ایشان بر خواب بغلطند باید بموافقت ایشان او ہم بغلطد یا آنکہ از ایشان برخیزد و بحاکایت موافقت و گریز و حکایت ابوالحسن نوری و مسافر یکہ بموافقت او غلطید و رتذکرہ مسطور است۔

۱۵۔ قولہ "ویستحب القیلولة لیستعان بہا علی قیام اللیل"

و مستحب است که میان روز و صوفی بخسید و بدان خواب استعانتی باشد برای بیداری
شب را - خواب من این سخن میفرمود قیل و آفان الشیطان لا تقیل قیل و
کنید که شیطان قیل و نه می کند یعنی میانه روز بخسید که شیطان میانه روز نمیخسید - مولانا
کمال الدین خواهرزاده شیخ شسته بود از خواب پرسید لا تقیل چرا مونت
گفته آنست رسول الله الشیطان بخباشته از سبب خباشته او او را
رسول الله بصیغه تانیث ذکر کرده هم از اینجا است که گفته اند شیطان مونت سماعی است
^{۱۶} **قوله** "وقیل النوم اول النهار خرق و او سطره خلق
و آخره حمق" و گفته اند اول روز خفتن مرد خرق است و و لفظ انگارند
یعنی خارق عادت است انسان اول روز بخسید و میانه روز صفت انسانی
است و این خلق از ان صلحا و انبیاء است و آخر روز چون بخسید دلیل بر حماقت آن
نایم است مگر کسی که قیل و او را شده باشد بے از اسباب اگر آخر روز برای
دفع گرانی اندام بخلط و غنودنی کند شاید -

^{۱۷} **قوله** "وكان بعضهم لا يضطجع من الليل و ادا م
على ذلك ثلاثين سنة انما يستند الى الجدار عند غلبة
النوم و يصوم النهار و بعضهم یچین بوده اند که شب اصلا نمی خسیدند
و بعضی بوده اند که تا سی سال پہلو بر زمین نہ نہاوند و اگر خواب غلبه کرد
تکیه دیوارے ماندہ اند و چنین ہم ہست چون مردم عادت خواب بہ تکیہ گیرد
خواب بہرہ آید و آن تکیہ بجای غلطیدن باشد - و روز را روزہ دار و صوم
و وام گفته اند و صوم و او دی گفته اند و وقتے بار و وقتے ندر و این گفته اند اما
آنکہ او صایم باشد شب آنقدر بخورد کہ استیفاے خوردن روز شود مقصود
اینست صایم باشد تقلیل خوردن و آشامیدن -

۱۸ **قوله** "قال الجنيد اتى على السراى السقطى نيف
وثلثون سنة ما رأى مفطجها الا فى علت الموت" جنید گفست
برسری سقطی سی و چند سال گذشت کہ اورا کسے غلطیدہ ندیدہ مگر در مرض موت
۱۹ **قوله** "وحكى ان ابایزید مد رجلیه فی المحراب
فنودی من جالس الملوك بلا ادب فقد تعرض للقتال" وقتے
بایزید طرف محراب پا دراز کردہ است آواز شنید ہر کہ در حضرت بادشاہان
بے ادبی کند او خود برائے کشتن خود پیش آمدہ باشد این حکایت مناسبتے نہشت
اما انتظار دے گفستہ است۔

فصل ۳۶

۱ **قوله** "فی ذکر آدابہم فی السماع قال اللہ تعالیٰ
وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَأَىٰ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ
مِنَ الدَّمْعِ وَقَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی فَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ
الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ" قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ
يُخْبَرُونَ قَالَ مجاہد الی یسمعون "شیخ مصنف اہتمامے کہ در باب
سماع دارورہ آیت کلام اللہ برابر اے اثبات سماع حجت میدارو و اذ
سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ الْآیۃ چون چیزے بر رسول اللہ از خدا
حکمے آیتے فروو آید نہ بینی تو چشمہاے ایشانرا کہ از ایشان آب چشم روان میشود
و درین عبارت مبالغتے تمامے است یعنی چون بر صوفیان از حق واروے میشود
آن وارو سبب میگردد بر اسے گریہ ایشان را آیتے و گراور و فَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
العين الحسن يزدحم في القرآن حسنوا القرآن
فانهم يزدحمون في القرآن حسنوا القرآن
فانهم يزدحمون في القرآن حسنوا القرآن

الایہ پس بشارت بدہ اسے محمد آنا زاکہ قول حق میشوند و اتباع احسن آن قول
 میکنند۔ القول لفظ بجموت شامل ہر قولے است زیرا چہ الف و لام در القول
 برائے جنس است پس روسے آنکہ احسن قول است میکند مقصود از آیت آوردن
 اینست کہ صوفیان سماع می شنوند کہ سماع یکے از احسن قول است پس
 ایشان از حق واردے میشود ہر چہ احسن آن وارد است ایشان اتباع آن
 میکنند و ایشان را در آن حالت تجلیاتے و کشفاتے می باشد انچہ از میان آن
 تجلیات اجل و احسن است اتباع آن میکنند۔ این کلام بہ بالغت برائے اثبات
 سماع حسن اور آوردہ است و معنی آیت و تفسیر این کلام در تفسیر ملقط بہ بالغت
 کردہ ام اگر ترا نیک بختی باشد نظر ارہ شو۔ فَهَمْ فِي رَوْضَةٍ يَخْبُرُونَ
 بہشتیان در روضہ باشند کہ آنجا سرود شنوائیدہ شوند و ہمچنین گفتہ اند کہ دخترکان
 بیابند و راسے نہر کوثر سرود بگویند اہل بہشت را لذتے ازان باشد در ہیچ
 نعمتے آن لذت نباشد و از خواجہ خود شنیدہ ام کہ اہل سماع در بہشت
 آرزوے سماع کنند ہواے از فضاے عرش بوز و برگ سدرہ یکدیگر بزنند
 آوازے بخیزد کہ اہل سماع را بدان لذتے باشد کہ از ہمہ لذات نعیم لذت
 تر و اگر اہل دنیا بشوند ہمہ از خوشی بمیرند۔ مقصود آوردن شیخ ابن بود کہ
 اہل سماع را در سماع وجد اسنے است کہ بہشتیان را در بہشت نخواہد بود اگر
 باشد برتر از ہمہ نعمتہا باشد و لو سمعت اہل الدنیا لما تَوَاطَّأَطَّ بِأَخْوَفِ
 ۲ قَوْلُهُ "وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَذِنَ اللَّهُ
 شَيْءٌ كَأَيْذِنِهِ لِنَبِيِّ حَسَنِ الصَّوْتِ بِالذِّكْرِ" رَوَاهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ
 یحییٰ چیز خدا آہنجان را غنی نیست ہجور رضاے او کہ نبی را کہ ذکر حسن صوت باشد
 ۳ قَوْلُهُ "زَوَىٰ أَنَّهُ قَرَىٰ بَيْنَ يَدَيْهِ إِنْ لَدَيْنَا أَنْكَارٌ"

وَجَحِيمًا وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَنْ أَبِي أَلِيٍّ كَفَصْعَقٍ^۴ وَرَوَايَتٌ
 آورده اند که پیش رسول اللہ این آیت خواندند إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا
 بتحقیق نزدیک ماسختیها است و دوزخ است طعنا میگوید به غصه باشد
 و غذا بے سختی رسول اللہ اینجا بیہوش افتاد و درین آیت معنی ظاہر است
 ہمانکہ گفتیم۔ و دیگر عاشق مبتلا سوخته را صفت این باشد ان لدینا انکال الایۃ
 ہر چند کہ از محبوب بر محب ہمہ لطف و کرم و صورت اتصال روئے نماید در دوا و
 بیشتر سوختگی او برتر یکے گوید

عجب نیست کہ سرگشته شود طالب دوست عجب نیست کہ من و اصل و سرگردانم
 شعر دیگر گوید

غذا ہمہ کس ذوق خور می گیرند ذوق غم گیرای جوان قدر
 خورش طوطیان شکر باشد نقل میخوارگان بود جگرے

اے دوست من دانستی کہ درد چه باشد و درد چه بلاے است سالہا
 آرزوے آن داشتی چون بچیدی از یاد آمدی آری إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا
 وَجَحِيمًا وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَنْ أَبِي أَلِيٍّ آہ آہ۔

۱۔ قولہ روی انه قرى بين يديه فكيف اذا اجئنا
 مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَاجْتَنَابَكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا أَفَبُكِي
 طویلا و ہمچنین گویند پیش رسول اللہ این آیت خواندند چونہ باشد ہر امتی
 تا گواہی بیارند و برابر ہمہ گواہ آرند زیرا چہ رسول اللہ گریست و تا دیرے گریست
 اکنون این آیت از بس شادی و خوشی است زیرا چہ اورا فضل بر ہمہ آمد
 از بس شکر و تعلق بلاے است بزرگ اورا بر ہمہ در حضرت گواہی بباید داد
 و او بصفیت خویش رحیم و کریم است اورا گواہ بیارند براے الزام و احجاج

ایشان را و این برو سخت دشوار است۔ آیت برائے این را آورو کہ از سماع گریہ باشد گریہ بشادی باشد و گریہ بغیم ہم باشد۔

ابا سماع

۵۔ **قوله** "رَوَى عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ كَانَتْ عِنْدِي جَارِيَةٌ تَسْمَعُنِي فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَهِيَ عَلَى حَالَتِهَا ثُمَّ دَخَلَ عُمَرُ فَفُفِرَتْ فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ عُمَرُ مَا يَضْحَكُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَخَدَشَهُ فَقَالَ لَا أَخْرِجُ حَتَّى أَسْمَعَ مَا سَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ ^{عمر} فَأَمْرَهَا فَاسْمَعْتَهُ" وعائشة رضي الله عنها روايت ميکنند کہ عورت نے دختر کے پیش من سرود ميگفت مرا ميشنوايد و رسول الله در آمد و او همچنان سرود ميگفت عمر آمد و گريخت رسول الله خنديد عمر از موجب خنده رسول الله پرسيد رسول الله برو حکايت گفت کہ عورت بر عائشه سرود ميگفت من آدم نگريخت تو آدمي بگريخت عمر گفت بخدا از اينجا نزوم تا آنچه رسول الله شنيدہ است من ہم نشنوم رسول الله اورا طلبيد و او سرود ميگفت رسول الله وعائيشه وعمر ميشنيدند کارے کہ رسول الله کرده باشد اقل اباحت باشد بلکه مستحب شيخ اثبات اباحت و استحباب سماع بر آيات و احاديث گردويس آن شروع در انواع آن کرد۔

الواعك

۶۔ **قوله** "وَسِيلَ ذُو النُّونِ الْمَصْرِي عَنْ السَّمَاعِ فَقَالَ وَادِدَ الْحَقَّ يَزْجَحُ الْقُلُوبُ إِلَى الْحَقِّ فَمَنْ أَصْحَى إِلَيْهِ بِحَقِّ تَحَقُّقٍ وَمَنْ أَصْحَى إِلَيْهِ بِنَفْسٍ تَزْنِدُ ق" ذُو النُّونِ مَصْرِي رَا از حال و آل سماع پرسيدند گفت سماع وارد حق است چيز از خدا بر بندہ فرودمي آيد و لہار ايسوے حق ميکشد ہر کہ بسوے آن وارو کہ گوش بحق داشت محقق و متحقق شد و ہر کہ بسوے آن گوش بنفس داشت زندیق شد۔ بحق چند معنی

دارو یعنی او متصف بصفی حق است محقق و متحقق شود و ہر کہ او بسبب حق شنود یعنی
انچہ حق و حق با شد۔ دیگر بحق شنود یعنی او از خودی زفتہ نفس و فسانیت او باقی
سماع اینچنین کسی بزند کہ شد سخن مختصر میکنم کہ ترجمہ دراز نگرود۔

۷ **قوله** "وقال السري سقطى تطرب القلوب المحبين
عند السماع تخاف قلوب التائبين وتلهب قلوب المشتاقين"
سری سقطی گفته است آنانکہ مجربان حق اند چون سماع میشنوند دلہائے ایشان
خوش میگردد۔ آن مردم کہ تائب اند گنہ با خود دارند اگرچہ از ان گنہ توبہ کردہ اند
ہر آئینہ گنہ یاد می آید خوف بر ایشان غالب میشود۔ دلہائے مشتاقان در التهاب
در سوختن و در اضطراب و در روی افتد۔ محب مشتاق ہم باشد و محب و اصل
ہم باشد ہم و اصل کہ اشتیاق باوے باقی باشد۔

۸ **قوله** "وقيل مثل السماع كم مثل الغيث اذ وقع على
الارض الطيبة تصبع الارض مخضرة كذلك القلوب الزكية
يظهر مكنون فوايدها عند السماع" وگفتہ اند مثل سماع ہمو مثل ابریت
کہ از و باران بچکد بر زمین افتد آن زمین تمام سبز شود ہم بچنین دلہائے کہ پاک است
نما ہر میگردد و فایده ہائے آن دلہا نزدیک شنیدن سرود۔

۹ **قوله** "وقيل السماع يحرك ما ينطوي عليه القلوب من
السرور والحزن والخوف والرجا والشوق وربما يحركه الى البكاء
وربما الى الطرب" وگفتہ اند خاصیت سرود این است ہرچہ دل بدان ور
پیچیدن یعنی دل بران قرار گرفتہ است و آن در دل شکن است ہمان چیز از دل
برون می آید و در جنبش میشود اگر شادی با خدا دارد سماع می شنود شادان تر میگردد
و اگر اندوہ دار و ہمان اندوہ غالب تر میگردد و دلے اندوہ گین است کہ بجا!

ره نمی یابد در سماع همان اندوه غالب میشود و اگر از خدا ترس و ابرو یعنی ترسد که
نباید که مراد من بدامن ندهند میان ترس غالب تر میشود و اگر امید دارد که او
ارحم الراحمین است رحمت او بر غضب او غالب است امید که دارم از کرم
این تقاضا است که مقصود بدامن خواهد داد همین امید در سماع بر و غالب
می آید و اگر شوق دارد که بر او وصول مراد را تا قلق و اضطراب میباشد همین
قلق و اضطراب غالب میگردد چون آئینین باشد این انواع باشد بسا باشد که
بخوشی کشد و بسا باشد که بگریزد.

۱- قوله "وقیل السماع فیہ حظ لکل عضو فربما

یسی و ربما یصرخ و ربما یصفق و ربما یوقص و ربما یجی
علیه" و گفته اند در سماع هر عضو را حظی است بسا باشد که مرد در سماع
بگریزد و فریاد کند و نعره زند و بسا باشد که برقصد بگریزد و بسا باشد بیوش شود و بیفتد
در اغماض و اطاعت سماع است جمله اعضا را از بس لذت یا از بس حزن
بیوش میشود.

۲- قوله "وقیل اهل السماع ثلثة و مستمع برتبة و مستمع

احل سماع

بقلبه و مستمع بنفسه" و گفته اند شنندگان سماع سه نوع اند یکی نیست
که بخدا میشوند یا اینست که بحضور خدا میشوند و یا اینست خدا با او برین صفت
است که یکی با حریف سماع شنود این نیک تا و راست و نیک بازگشت فهم
هر کس تا اینجا رسد و دیگر سماع بخدا این باشد بسبب طلب او و بسبب وجدان
جمال و جلال او بسبب دریافت رضا او و آنکه بدل میشوند یعنی دله حاضر
دارد و صدق و طلب و حلقه درستی و سیوم آنکه او بنفس می شنود یعنی نفس او زمام
وقت اوست و خودی او با او است و متروک و متذلل است قرار بخدا ندارد و محله

ورستے باوے نہ۔

۱۲۔ **قوله** "وقال بعض المشايخ لا يصلح السماع الا لمن كان قلبه حياً ونفسه ميتاً فاما من كان نفسه حياً وقلبه ميتاً فلا" بعض پیران گفتہ اند سماع لایق نہ باشد وصالح نہ ہو مگر کسی را کہ دل او زندہ باشد و نفس او مردہ باشد۔ اور اگویند کہ ہرگز نہ ہو و ہوا رہ با خداے خویش باشد و یگانگی درستے باوے ہو آنکہ گفتیم ہواست کہ نفس او مردہ باشد بدانی دل ہرگز زندہ ہرگز نہ ہو و دل ہرگز مردہ است ہرگز نزدیک و دور باعث نیست زیراچہ زندہ است زندہ را باعث نہ باشد و اگر مردہ آن مردہ است کہ اور از زندہ نخواہند کرد و این سخن در لطایف قشیری است و اینکہ گفتہ اند سر باختہ دلہا بیدار عبارت ہم ازین است و آنکہ دل او مردہ باشد و نفس او زندہ سماع لایق حال او نہ باشد۔

۱۳۔ **قوله** "وقيل لا يصلح الا لمن فنيت حظوظه ولبقیت حقوقه وخدمت بشریتہ" وگفتہ اند سماع لایق نیست و نشاید کہ بشنود مگر کسی را کہ حظہاے نفسانی او بتام فانی شدہ باشد و حقوق حقانی باقی ماندہ و آتش بشریت او خامود یافتہ یعنی خطے کہ دروے است آن ہمہ حق شدہ باشد۔

۱۴۔ **قوله** "حكي عن بعضهم قال دأبت الخضر عليه السلام فقلت ما تقول في السماع الذي عليه اصحابنا فقال هو الصفاء للزال الذي لا يثبت عليه الا اقدام العلماء" کہے از صوفیان خضر را دید و از و پرسید چہ میگوید تو درین سماع کہ صوفیان بامیشنوند گفت کہ سماع نیکوے بخشائے ماند بروجز قدیم علما استوار نہ اندایتا یعنی سماع خطے و محلے وار و عالم ربانی باید تا محلے درستے و خطے راستے اور دست و پا از تشبیہ و تعطیل

اورا تعالیٰ تنزه بتمام و کمال تواند کرد.

۱۵- **قوله** "وقیل السماع مقدحة سلطانیه لا یقع نیرانها الا فیمن قلبه محتارة بالمحبة و نفسه محروقة بالمجاهدة و حنین گفته اند سماع مقدحة سلطانیه است شمع مشعل بادشاهانه است که روشنائی نیفتد مگر در دل کسی که آن دل بحبت حق سوخته باشد و نفس او بحبت حق خاک و خاکستر گشته، یعنی آنقدر مخالفت نفس کرده باشد که همچنان شده چنانچه گفتیم.

۱۶- **قوله** "ومن آدابهم ان لا یتکلفوا فیہ و لا یكون لهم وقت معلوم کذاک و لا یسمعون للمطایب و التلمی بل یسمعون ما کان داخل فی اخلاق او صاف التائبین و الخائفین و الواجبین" دیکه از آداب و سماع اینست تکلف نکنند و وقتی نابوده را اظهار وقت نکنند مگر آنکه خواهد که موافقت اصحاب دست و پائے زندک بدین نیست که ازین تواجد و جدی حاصل شود و برائے سماع را وقتی معلوم نباشد چنانچه مردمان را هست روز جمعه یا شب جمعه و قتی معین میشود و همچنین باشد که زیر آچه سماع وارد غیب است و هر چه از غیب باشد همان بسماع نسبت دارد که بر او بیان چنین گویند بعد هفت روزی خلوتیان را سماع بشنوند و سماع برائے خوش کردن خود بتکلف و خود را بستم بلهوانداختن سماع صوفیان چنین نباشد و آنکه سماع بشنوند هر چه صفت مرد تائب باشد یعنی از گناه بازگشته و بعبادت خدا مشغول شده باشد و آنکه او را خوف باشد و آنکه بترسد که نباید که بمراء خود زسم و آنکه امید دارد از رحمت و از کرم او که بمقصود خود رسد چنانچه گویند امیدوار چنانچه که بت کشاید

مبتعان سماع خاتم النبیین

شود کار بچیز دیگر کشد سخن روین مسلمان است۔ ازین کہ عمرو بانصیر آبادی این سخن گوید تفتیح سماع نباشد ہر یکے را حالے و مقامے و کارے است غیبت حقوق عباد است و اگر در سماع زلتے است ہمہ بدان شخص منحصر است۔

۱۶ قولہ "قال ابو علی الرود باری بلغنا فی هذا الامر الى مکان مثل حد السیف ان ملنا کذا ففی النار" رو د باری میگوید کار ما در سماع بجائے رسیدہ کہ اگر بارانند کہ احرا فے شود در آتش ہجران افیم اندیشہ معشوقہ حاضر باشد و شراب در کار عاشقان مستان گرد و خوف آن باشد کہ عاشق باقتصار مرستی و غلبہ عشق او با معشوقہ جوانی کند معشوقہ اورا در سوز ہجران اندازد و وقت این کار کنان دانند کہ میگوئیم مشکل حالتے است اگر عاشق دست آویزے کند بر مزاج معشوق نیست ہمانکہ در بلاے ہجران گرفتار گرد و اگر شرط ادب نگہ دارد گستاخی نکند از خط ادب نگذر و ثانی حال از و مقصودے طلبد معشوقہ گوید کہ در غلبہ شوق و قوت عاشق نیست با تو خلوت کردم و چند قدے پیو دم تو مستان شدی باین ہمہ نتوانستی کہ بغرض خویش پیوندی من چہ کنم بیچارہ ابلیس اگر سجدہ کند گوید غیر اسجدہ کردی و اگر نلکند گوید کہ امر مرا بجا نیاوردی لاحول ولا قوۃ الا باللہ کجا افتادم۔

۱۷ قولہ "ولیس من الادب استدعاء الحال والتكلف للقيام الا عن غلبة الحال تزدد و تزجج" و از آداب سماع نیست کہ البتہ خواہند کہ در سماع حالے طاری شود ستمے کند برائے ایستادن را مگر آنکہ غلبہ حال شود آنکہ از شستہ خیزد۔ ازین غلبہ حال این مراد نیست کہ مرد بیخیر شود یعنی حال چنان قوت گیرد و زور آرد کہ اورا شستن نگذار و ایستادہ کند۔ نیکو سخنتے است کہ شیخ مصنف فرمود اما اگر یکے برائے این غرض کہ استدعاء حالے کند و آن

بغلبہ حضور دل باشد بغیم معشوق دل مالا مال است شخص مصیبت زدہ است
اور اب تکلف است دعا احتیاج نیست این خود مستعد این کار است و گفته اند او را
بخورد تا بخسپد و ارد قوت گیرد و آنکہ در سماع خیر و دیگران گفته اند و ارد
تحفہ غیب است سلطانے است کہ بہر بار باز نگرود کہ او را باز یابی غنیم است۔

نہینت

۲۱ قولہ "او یکون علی سبیل مساعده لصادق او"

تو لا اظہار مطایبہ من غیر تشاکرو اظہار حال و ترک ذلک اولی
و اگر با صاحب وقتے موافقت کند شاید و اگر نکند شاید بہتر اگر انجمن میکند
اظہار حالے و غلبہ وقتے این از مساعدت نباشد این از ریا باشد موافقت
و صورت است یکے آنکہ نمیخواہد کہ او تنہا رود موافقت میکند تا موجب جمعیت
باطن او باشد یا آنکہ او صاحب حال و صاحب ذوق است یا او موافقت
میکند تا ازان حال و ذوق او را ہم نصیبہ شود۔

۲۲ قولہ "روی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انه"

کان یحظ الناس فی صبیح رجل من جانب المسجد فقال سلم
من ذالک الملبس علینا دیننا فان کان صاد قافقد شہر
نفسہ و ان کان کاذباً محقہ اللہ" مروی است کہ رسول اللہ مرد مرا
پند میداد از گوشت مسجد مردے نعرہ زد و خاست رسول اللہ فرمود کہیت اینکه
دین مارا بر ما تلبس میکند اگر این صاعق صادق است خود خود را شہرہ کردہ
میان مردم و اگر کاذب است خدائے تعالیٰ اورا نیست گرداند رسول اللہ
بمعجزہ دانست کہ نعرہ زدن مردے سبک مزاج است انجمن کسے لایعنا بہ۔

۲۳ قولہ "و یکرہ للشیطان القیام بحضرت المشایخ و اظہار"

الحال" و مکروہ است جو انانہ کہ بحضرت مشایخ بہ اظہار حال ایتادہ شوند۔

۲۴ قولہ "حکی ان شاباً کان یصحب الجنید" و کما سماع

شیاً یزعم ویغیر فقال له ان ظہر مناک شیء بعد هذا
فلا تصحبنی فکان بعد ذلک یضبط نفسه ودرما کان
یقطر من کل شجرة منه قطرة عرق حتی کان یوماً من
الایام زعم زعقة یخرج فیہا راحة حکایت گویند جو انے صحبت
جنید بودے او وقتے کہ سماع شنیدے نعرہ زوے و متغیر شدے جنید گفت با او
اگر بعد ازین مثل این راز تو پیدا کردی از تو پیدا شد و صحبت من نباشی بعد از انکہ
جنید این سخن گفت او برخود گرفت بسا بودے کہ از ہرین موے او خوبے روان شد
و بعضے گویند آن روزے کہ مرد خون از ہرین موے او روان شد و روزے همچنین
بود کہ آہے بزد کہ جان از قالمش رفت زہے پیر مودب مرشد کہ جنید بووتا آنکہ از حال
انجمن میدانت باین ہم منع کرد کہ اظہار حال نکنند زہے آن جوان مرشد کہ آنقدر
بر خود گرفت کہ جان از قالمش رفت

بیت

جانم ز درون میبید آواز مرا لے کابل راہ عشق و ربا ز مرا

۲۵ قولہ "ولا رخصت للاحداث فی القیام والتحرک

اصلاً واکثر المشایخ یکرهون حضورهم مجلس السماع
و ما راد رخصت نیست کہ ایشان در سماع با سمیتند و حرکت کنند ہیچ و جہے
ایشان از رخصت نیست و بیشتر بران حضور این احداث را در مجلس سماع مکروه
داشتہ اند۔

۲۶ قولہ "وان کان الوقت حداً فلا یجوز للمتكلف

المداخلۃ والماناحۃ علی طریق الموافقت ایضاً و اگر

میان صوفیان حدیث شد یعنی ہر یکے بوقت خویش مستغرق است نہ شاید

المتزآن

دیگرے را کہ تکلف کند برائے موافقت را در آید و مزاحم وقت ایشان شود چنانچہ بجنوب
احداث مکروه در مجلس مشایخ بوقت سماع مزاحم وقت حد۔ رستوران

۲۷ **قوله** "حکى ان ذا النون المصرى دخل بغداد فدخل
عليه جماعة و معهم قوال فاستاذنوه ان يقول شيئاً"
فاذن لهم فانشد (القوال) "حكايت ارند که ذوالنون مصری در بغداد
آمد بر ذی النون جماعت مردم آمد و با این جماعت قوالے بود از ذی النون و ستوری اجازت
طلبیدند کہ این قوال چیزے بگوید پس ذوالنون اذن داد کہ بگوید پس آن قوال
این شعر خواند۔

۲۸ **قوله** شعر

"صغیرُ هوالک عذبی فکیف به اذا احتنکا
وانت جمعت فی قلبی هوی قد کان مشترکا
اما ترثی لمکتئب اذا ضحك الخلی بکا
فطاب قلبه و قام و تواجد و سقط علی جبهته و سال
دُم علی جبینہ و لا یقع علی الارض ثم قام و اخذ منهم
فنظر الیه ذوالنون المصری و قال الذی یراک حیث تقوم
فجلس الرجل و السکون مع حضور القلب و جمع الهم اندک
ہوای تو مرا در عذاب انداخت یعنی اول میلے کہ شد پس چونہ باشد کہ عشق زور
آورد و تمام مرا بگیرد و تو در دل من جمع شدی ہوا کہ آن مشترک بود بدل و روح و تن
یا آنکہ ہوا یکہ بود میان من و تو آن ہمہ بر من جمع کردی تو مرثیہ نمیکنی نیگری بر کسی صیت
برائے گرفتارے رنج افتادہ را و قتیکہ او حالے از درد غم و عشق بخندد او بگرید۔
دل ذی النون خوش شد یعنی واروے در و در آمد بجاست تو اجدے کہ در قہر تو

یا انتہا۔ اوسط مسئلہ ہم برطرز سے است اول وسط نسبت بہ ابتدا و آخر وسط نسبت بہ انتہا و اول و آخر سماع بقرآن باشد ہمہ گوی سماع قرآن بودہ باشد و ہست میان صوفیان این روش کہ در اول سماع مقرر پنج آیت بخواند و آخر سماع ہم و اگر مقرر نہی باشد در ابتدا و انتہا سماع فاتحہ میخوانند و در آخر سماع فاتحہ میخوانند۔

و نہ ذکر
در آیت ہم
در سماع

۳۳ قولہ "فقد حکى عن ممشاد الدينورى انه راي رسول الله صلى الله عليه وسلم في المنام فسأله عن اجتماع القوم للسمع فقال لا بأس آتد و أبا لقرآن و اجتمعوا بالقرآن" حکا گویند کہ ممشاد دینوری رسول اللہ در حق سماع کہ اصحاب مآشوند رسول اللہ فرمودہ بدین بابہ کہ نیست بگو آغاز بقرآن کنند و ختم بقرآن کنند ہم برائے آزا آورد کہ بالا گفتہ بود کہ آغاز بقرآن کنند و ختم بقرآن چہ گوی تو در باب کسیکہ مصطفی و مرتضی و رضا و شہید کربلا جلوه کردہ باشند سماع بشنوند و رقصہا بزنند شراب طہور و رکام میکنند و بمستی وقت رقصہ بزنند۔

۳۴ قولہ "و يكره للمريد سماع الغزل والاوصاف فانها بعيدة الغور" و مرید طالب راسماع غزل وصف حد و خط شنیدن مکروہ باشد زیرا چہ غورے غایرے وارو۔

۳۵ قولہ "حكى عن بعض المشايخ انه قال السماع شهوت في قعر شبهة لا يحسن تناولها إلا العارف ذو بصيرة و فطنة يحتبس الشهوت و لا يمس بالشبهة" از پیرے از شیخ حکایت آرند کہ گفتا

نہ چہ

عہ بعد از لفظ "رسول اللہ" در نسخہ منقول عنہ چند الفاظ در کتابت نیامدہ اند۔ غالباً تمام عبارت بخین بود "رسول اللہ را پر سید و رقی الخ"

نہ از "رضا" غالباً مراد حضرت امام حسن اند کہ ایشان را "رضا" گویند۔

سماع لذت نفسانیت و رقعر شہ است یعنی ششہ باریکے وار و استعمال این شہوت
 نشاید مگر عارفی را کہ با بصیرت باشد این بدو احتمال است عارف با بصیرت
 ازین شہوت لذت گیر و زیان وقت اونیست و دیگر این شہوت ہست کہ ورقعر شہ است
 صاحب بصیرت حظ روح را چنان برگیر و کہ پیچ ازین شہوت نفس باوے خلط
 نشو و چنانچہ پرندہ خردے ہست رنگے سبزے دار و کہ سبزی او مختلط بلعان
 سیاہی میزند بزرگے می شیند نوکے تیزے درازے دار و کہ چندی گل تلخ است
 اندک شیرینی کہ ہمان قدرے چندی متاند شہوت را بدر بر و شہ را مساس نکند
 چنانچہ گفتیم۔

۳۶ قولہ "وقال الجنبید کل مرید را بیتہ یمیل الی السماع
 فاعلم ان فیہ بقیۃ من البطالت" جنید گفتہ است ہر مرید را کہ بینی کہ میل
 بسماع میکند بدانکہ در و بقیہ از بطالت ہست اینجا گمان رود مگر جنید میگوید
 مرید را میل بر سماع نشان بطالت اوست اما ترا بایاد و است کہ جنید
 میگوید مرید سماع میشوند میل بر سماع میکنند تا بقیہ را ترقیہ کنند یعنی بقیہ ہوا کہ در و
 میشوند تا بقوت سماع آن بقیہ را بد و بر و چنانچہ صاحبون بر جامہ ریگین زنند تا سفید
 شود

۳۷ قولہ "وقیل السماع صراط ممدود یقصدہ صاحب
 یقین و وجود و صاحب شک و جحود اما ان یرفع سا الگہ
 الی اعلیٰ علیین او ینکبہ فی اسفل السافلین" گفتہ اند سماع
 ہچنین است ہچو پلے کشیدہ است چنانچہ صفت او گفتہ اند صاحب یقین
 و وجودے قصد وے کند و بران بگذرد و یکے باشد صاحب شکے و انکارے
 یعنی یقینے درستی کہ اصحاب مواجد را باشد اورا حاصل نیست و کشفے و تجلیے کہ
 ہست آن ندارد کوئی منکر است آنکہ او برین پل صراط میرود چو آن صفت کہ گفتم این

صفت میرود و راعلی علیل میرود و راعلی مواہب میرساند و اگر از ان دوم قسم است
 و راسفل سافلین می اندازد و حرمانے درستی که اورا پیش می آید۔

۳۸ قوله "وقال بعض المریدین لبعض المشایخ الیس المشایخ کانوا یثبتون الی السماع فقال اذ اکت مثلهم فاسمع انت ایضا" مریدے از پیرے پرسیدہ آنکہ مشایخ سماع شنیدہ اند یعنی من ہم
 چرانشوم آن پیر جواب گفت بر و همچو ایشان شو مقصود ازین بیت
 بگویم سماع اے برادر کہ حیثیت مگر مستمع را بد انعم کہ کیست

۳۹ قوله "وقیل السماع سرور ساعت یزول او سم" زہر
 ساعت قتل ولا یحضر مجلس السماع من یتبسم او یتلمح
 و گفته اند سماع خوشی دل ساعتے است بیاید برو یعنی واروے است کہ قرار ندارد
 آید و رود و آنرا کہ دراز کشد رقصے را و اضطرارے را آن عبارت از توانی واروے
 و آن سماع زہر ساعتے است کہ کُشندہ است یعنی زہریت کہ همان ساعت کہ
 آن زہر بدہند مسموم میرود یعنی واروے است کہ بیاید بہان ساعت او را
 نیست و نابود گردد و اندیا آنکہ چنانچہ بالامر تب گفته بودم ہم بران برو یعنی یادور
 اعلی علیین برو یادور اسفل سافلین اندازد و نباید در مجلس سماع حاضر شود کسی کہ
 تبسم کند تبسمے بر صورت ہر لے بایستاد و بر صفت لہوے۔

لشقاں فی مجلس سماع ہر زمان از غیب عاقلان

عابدی عبد اللہ حالت خود در سماع

۴۰ قوله "وحکی عن عبد اللہ خفیف انه قال حضرت مع شیعنی احمد بن یحیی فی دعوت بشیراذ فاتفق فیہا
 سماع فطاب وقت الشیخ وقام وتواجد وکان فی صفة بحذا
 قوم من ابناء الدنیا فتبسم واحد منهم فاخذ الشیخ منازک
 کبیرة کانت هناك فرمى بها فاصاب الجداز فالتغوست رجلها

سہا

الثلاثه فی الحایط و کان قد صلی ثلاثین سنه صلوۃ الصبح
 بوضوء العشاء از عباد اللہ خفیف حکایت آرند کہ او گفتہ است با احمد ابی الجواری
 بشیر از در مجلس بودہ ام در ان جمعیت اتفاقے سر و گفتند وقت شیخ احمد خوش شد خاست
 و تواجدے میگرد مقابل او صفہ بود و بعضے ابناء دنیا آسجا بودہ اندیکے میان
 ایشان تبسم کرد و شیخ احمد منارہ شمعے بود آزا گرفت و طرف او انداخت بر و رسید
 بدیوار رسید پایہ آن منارہ بدیوار غلیظ اگر بر و رسیدے تا چشدے مقصود
 ازین حکایت این بود کہ آنکہ بلہو تبسم و سماع بایستاد و در مجلس سماع نشاید اما فقیہ
 جامد طبع را و متعلم خشک مزاج را از سماع آسچنان بیرون کنند چنانچہ مگس از شہد
 و همچنین گویند شیخ ابی احمد الجواری سی سال نماز صبح بوضوء عشاء گذارد یعنی اینچنین متعبد
 و سماع بیشنید و تبسم و تہلی اینچنین معاملہ می کرد۔ و ازینجا این معلوم شود کہ کسے گمان
 نبرد کہ صوفیان در سماع بخیر می باشند خبرے تمامے است اما پندین اعمال آرند
 یکے از اعمال ایشان سماع است۔

قوله "سؤال بعض المشايخ عن شرب القلوب
 من السماع و شرب الارواح منه و شرب النفوس منه فقال
 شرب القلوب الحكم و شرب الارواح النعم و شرب النفوس
 ما يوافق طبعها من الحظوظ" محمد حسیبی میگوید چنین گویند و انسا
 پنج چیز است روح قلب عقل طبع نفس روح ذوق از نغمہ گیر و ذوق
 از حمل گیر و طبع در راستی و کثری موسیقار بیند عقل معنی حکمتے کہ شاعر کرده است
 در ان بیند نفس در ارکان وزن قص بیند مردم بہر چہ مشغول شوند ذوق یکے ازین
 باشد باقی دیگر چہا خصم مزاحم اند پس ذوق تمام دست ندہد و آرام و قرار کمال نباشد
 اما چون سماع بشنود ہر پنج چیز بغذاے خوش مشغول شوند ہیچ یکے مردیگرے را

نخضم و مزاجم نصیبت آرام و قرار صوفیان و ابتلائے سماع ہم ازینجا است۔

۴۲۔ **قوله** "وَسُئِلَ عَنِ التَّكْلِيفِ فِي السَّمَاعِ فَقَالَ هُوَ عَلَى ضَرْبَيْنِ" التكلف في السماع

تکلف من المستمع لطلب الجاه^۱ او منفعة دنیویة و ذلك
تلبیس و خیانة و تکلف منه لطلب الحقیقت لمن یطلبها لوجد
بالتواجد و هو منزلة التباکی من البكاء قال علیه السلام مصبیت
(اذا رايتما اهل البلاء فابکوا فان لم تبکوا فتابکوا) بعضی از پیران
پرسیدند کہ در سماع بستم در آید شما در باب او چه میگویند آن بزرگ جواب گفت
تکلف در سماع بر دو نوع است یکے تکلف کہ شنونده سماع از جهت طلب جاه
و منفعت دنیاوی کہ مردمان بهینند و معتقد شوند کہ مردے صاحب ذوق صاحب
حال است جاہے پیش آید و کسے دست و پاے گیر و چیز از دنیاوی ہم رسد
و آن تلبیس است و آن خیانت است و روین خدا از شر اینچنین کسے نگه دار و تکلف
دیگر است کہ بستم در سماع در می آید برائے این را دست و پاے میجنباند و موات
اہل ذوق میکنند تا از برکت این موافقت و جنبانیدن دل و قوتے ذوق و حالتے
دست و پاے و این نیز واقع است بسیار ابدان ماند چنانکہ کسے در مجلس مصیبت
بگرید کہ برائے موافقت مصیبت زوگان بستم میگیرند چنانکہ رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم میفرماید چون ببیند اہل بلار یعنی مصیبت زوگان را پس بگرید
و اگر گریہ نیاید پس بستم بگرید۔

۴۳۔ **قوله** "قال ابو نصر السراج رحمة الله" طبقات السماع

اهل السماع على ثلاثة طبقات منهم يرجعون
في سماعهم الى مخاطبة الحق لهم فيها يسمعون
وطبقة منهم يرجعون في ما يسمعون الى مخاطبة

احوالہم و مقاماتہم و اوقاتہم فہم من یبطلون بالعالم ^{بطلت}
 و مطالبون بالصدق فیما یشیرون الیہ من ذلک و طبقة
 منہم الفقلاء المجردون الذین قطعوا العلائق و لم یتلوث
 قلوبہم بمحبت الدنیا و الجمع و المنع فہم یستمعون بطیبت
 قلوبہم مع اللہ و یلیق بہم السماع فہم اقرب الناس
 الی السلامت و اسلمہم من الفتنة "ابونصر سراج گفتہ است و خوش
 سخنی کہ گفتہ است اہل سماع سہ طبقہ اند طبقہ از آنہا اندانچہ در سماع میشنوند بیست
 و نغمہ بخاطبہ حق و بخاطبہ خدا باز میگردد یعنی ایشان از خدا بچیز یا مطالبہ ہستند چنین
 کنند چنین نکنند چنین باشند و چنین نباشند این محل در خاطر ایشان است
 ایشان سماع بدین محل میشنوند و طبقہ دوم سماع میشنوند بخاطبہ احوال و مقامات خود
 یکے رضا دارد یکے تسلیم دارد یکے تفویض یکے توکل دارد و بران میشنوند و در حالت
 مطالب بعلم اند و بصدق اندازان حال عالم باشد تصحیح توکل و تصحیح رضا و صدق
 کہ دران باب آمدہ است کہ ہر یکے چنانچہ آمدہ است درست و راست کردہ است
 چنانچہ باید در سماع و طبقہ دیگر است کہ ایشان مجرورانند از جملہ علایق آراء توکل و تفویض
 و رضا یکے از علایق است مجرورانند و دل ایشان بہیچ ازین لوثہ این جہانی ندارد
 و بہیچ قیدے در پائے ایشان نیست میشنوند سماع را بخوشی دل با خدا سماع لایق
 ایشان است از ہمہ بسلامتی نزدیک تراند و از فتنہ سماع ایشان سالم تراند و سہ
 بیتہ دیگر گفتہ است۔

بیت

آہنجا کہ منم نہ لا است نے جلے نغم	زیرا چہ ہم یکست نہ افزوست نہ کم
بیزارم از وصال و از ہجران ہم	بیگانہ ام از وجور و لذات و الم
نہ حال بماند و نہ ذوق مقام	نہ ماندہم سن نہ او ہمہ شستہ علم

اکنون ایچنین کسے ہر آئینہ سالم تراز ہمہ باشد خوشی دل با خدا ہم این را است
سماعے میشوند و غیر حق را لکد کوب کرده است و دست از ہمہ وجودات افشاندہ است
و نعرہ ہو ہو میزند۔

۴۴ **قوله** وکل قلب ملوث بحب الدنيا فسماعه سماع طبع
و تکلف ہر دے کہ آلودہ بحبت دنیا است سماعے کہ او میشوند بکلم طبیعت استے
کرده دل را بحضور می آرد و آنکہ دست دہد یعنی نخست برائے سماع دے باید کہ هیچ
آلودہ و ملوث نباشد برائے سماع را دے صاف شفافے باید۔

۴۵ **قوله** و قيل يحتاج الى السماع من كان ضعيف الحال
چنانچہ بالاسن جنید گفتہ ام نہان معنی است اینجامر و با حاصل و در حضور قوی استوار
و محتاج بسماع نباشد او کسے ہست ہما پنچہ گفتیم اگر سماع شنوند بطیب القلب
مع الله بشنوند۔

۴۶ **قوله** فقال الحصري ما اذن حال من يحتاج
الی مناجیہ یزید عجبہ و لعصری لا یحتاج التکلی الی نایجۃ ^{۳۰} حصری
باشد گفتہ است چہ کمترین حالے دارد کہ او محتاج بدین باشد کہ اورا جنبانندہ نباشد
و بجان سر خود عورتے اگر پیر او مردہ باشد محتاج بنوحہ کنانندہ نباشد۔ محمد حصری میگوید
ہمچنین است کہ شیخ حصری میفرماید اما اگر نزدیک تنگے تابچہ باشد حال او چونہ باشد
و کار او چگونہ بود و این سخن کہ حصری گفتہ است مخصوص بسماع اہل طلب است
اما آنانکہ بحضور محبوب دست میزنند و از ناز و کرشمہ او ذوقے میگیرند آن سماع
مردمان و گراست۔

۴۷ **قوله** و قيل ان السماع لقوم كالذواء ولقوم مروحۃ
و گفتہ اند مرقوعے را سماع ہمچنین است کہ ہر دردے دار وے مرد عاشق بہجور

بہیچ رہے فرجہ وصال نئی بیند سماع بشنو و سماع اور اپیشوای اور ہیران رہ شود و قوع را
 سماع ہیچو مروت است آلت راحت است سماع میشنو و گوش کشاودہ میگردد و راحت
 و ذوق با فراط و کمال میگردد و مردان غیب گویند ساعتی سماع بشنویم بار وجود
 فرو داند ازیم۔

۴۸ قوله "وقال الشيخ ابو عبد الرحمن السائي الوجد
 قد يكون زيادة لقوم و نقصاناً لقوم آخرين وهو كالسلاح
 يصلح للجهاد في سبيل الله و تقتل اولياء الله و كذلك
 الشمس تصلح شيئاً و تفسد شيئاً" ابو عبد الرحمن سلمی گفته است مرقومے را سماع
 موجب زیادت حال او باشد چنانچہ گفتیم و قومے را سماع نقصان حال او
 بود یعنی موجب جنبش او از نقصان حال اوست و آنکہ گوئیم نہ بشرط می شنود
 از ان نقصان است این را بحث خارج است و سماع ہیچو سلاح است کہ
 مرد غازی بران عمل میکند و خصم را دفع میکند بر و غالب می آید و بسا باشد همان
 سلاح ہمو را زیانکار افتد بنانے بر خصم انداخت و درست رسانیدن نتوانست
 آن سان سلاح خصم شود و زیانکار این باشد و همچنین آفتاب بر آید و چیزے را
 اصلاح کند کہ بد و میوہ پختہ گردد و شیرین شود و بر چیزے دیگر بر آید آنرا کندہ کند
 و ضایع سازد۔ این سخن دلیل برین کند ہر سماعیکہ مستمع بشرط نمیشنود موجب نقصان
 ظالم اوست۔

۴۹ قوله "وقال السماع من حيث المستمع وقد سمع بعضهم
 طوافاً يصيح يا سعت بربّي فاعنني عليه و سئل ذلك فقال حسبه
 يقول سعت بربّي" ابو عبد الرحمن گفته است سماع بحساب مستمع گویند ہر چہ گوید
 این مستمع دران محلے می برود بحسب آن این را وجدانے و ذوقے میباشد خصوص فی شنید

سماع کہ بر حال مستمع باشد

از شخصی کہ او فریاد میکرد این سخن میگفت سعت برتری آنکہ او شنید نعره زد و بیہوش شد از و پرسیدند کہ موجب بیہوشی تو چہ بود گفت کہ میگوید سعت برتری یعنی سعی کن کہ بیکے مرا بینی و سعت برتری سبزی است تربے و پودنے و ترہ باشد او فریاد میکرد و بدل سبزی این را آن گمان رفت بحسب گمان خویش معنی راست گرفتہ و بران معنی علیہ گشت مقصود سماع بحسب مستمع است از پدر خود شنیدہ ام کہ صوفی آواز گاوے شنید و در قرض شد او را از موجب قرض پرسید نگفت گاؤ میگوید سبحان۔

۵۰ قولہ "و سَمِعَ الشَّيْبِلِي مَنْشَدًا يَنْشُدُ شَعْرَ

ن یقول سمعوا

ن اساتیل

سَائِلٍ عَنِ لَيْلَى فَمَلَّ مِنْ مَخْبَرٍ يَكُونُ لَهُ عِلْمُهَا أَيْنَ تَزُولُ
فَزَعِيقٌ وَقَالَ لَا وَاللَّهِ مَا فِي الدَّارِ مِنْ عِنْدِهِ مَخْبَرٌ "شَبْلِي" اَيْنَ بَيْتِ
شَنِيدَمِي پُرسم از لیلی ہست خبر گویند کہ او کجا فرومی آید شَبْلِي نعرہ برآورد و گفت بخدا
کہ در ہر دوسراے از وی ہج یکے را خبر نیست کہ او کجا فرومی آید مقصود این بود کہ شَبْلِي میگوید

سماع بحسب مستمع است

جلد و آواز

کہ ہج یکے از خدا بخند کہ چیزے علی ندارد و از و نشانے نمیدہد یعنی سماع بحسب مستمع است

۵۱ قولہ "وَقَالَ الصَّحْبِيُّ يَجِبُ أَنْ يَكُونَ الْوَاجِدُ إِذَا كَانَ

ن الصبیحی

ن علی لسانہ

وَجِدَهُ صَحِيحًا مُحْفُوظًا فِي حَالٍ وَجَدَهُ لَا يَجْرِي عَلَيْهِ
لِسَانُ الذَّمِّ بِحَالٍ "صَبْحِي" گفتہ است واجب است چون وجد واجد صحیح باشد یعنی
بحقہ و بمواظفہ قرار گرفتہ بود و انباشت زبان کسے بہ بدی برود و دور۔

۵۲ قولہ "وَقِيلَ الْوَجْدُ بِتَرْصُفَاتِ الْبَاطِنِ كَمَا أَنَّ الطَّاعَتِ

بِتَرْصُفَاتِ الظَّاهِرِ وَتَرْصُفَاتِ الظَّاهِرِ الْحَرَكَةُ وَالسَّكُونُ وَتَرْصُفَاتِ
الْبَاطِنِ الْإِحْوَالُ وَالْإِخْلَاقُ" و همچنین گویند وجدان و اندوہ نیافت از سر صفا
درون است چنانچہ طاعت ظاہر است نمازے و خواندن و دیگر حرکتے و سکنا تے
کہ در آن بایست از سر صفا ظاہر است غرض وجد و وجدان نسبت بہ باطن دارد

وطاعت و عبادت نسبت بظاهر این نیگوید که هر دو جمع نشوند بیان نسبت وجودی میکند طاعت و عبادت اگر وجود و وجدان نیست بکار نیاید.

۵۳ **قوله** "و اما حکم الخرقه التي تقع في السماع فما كان

حکم خرقه

منها على طريق المساعدة فهي للجماعت وما كان منها لقول القوال وانشاد منشد فان له هناك جماعت فانها للقوال خاصة وان كان هناك جماعت فقد اختلف اقوال المشايخ فيها فذهب بعضهم الى انها للقوال لانه لما وجد القايده في سره من جهته خلع عليه بدلا عما اتخذه به وذهب بعضهم الى انها للجماعة

و القوال فيها كما حددهم لان البركت حضور الجماعة لا تقصر ^{العلم بالحق} عن قول القوال و اما خرقه و سماع می افتد و ستارے و جبہ و مصلاے اگر بطریق مصاعدت است از میان جمع باشد یعنی هر چه جمع بدان حکم کنند و همراہ روند یا خود این خرقه ہم از آن جمع باشد یکدیگر قسمت کنند بتانند یا بفروشد خرج کنند و اگر موجب افتادن خرقه بگفتار قوال باشد و بگفتار کسے که شعر کسے خوانده است و اگر او آسجا نباشد آن خرقه مر قوال و منشد را باشد و اگر جماعت باشد صوفیان در آن اختلافی کرده اند و بعضی گفته اند برین آورده اند و این سخن که گفته که این خرقه قوال را باشد زیرا چه هر گاه که او قائده سر خود از ویافت بدل آن خلع کرد و هر آینه از کسب اوست و چون کسب اوست ہم بدو دهند و بعضی صوفیان برین رفته اند که این خرقه مرجاعت را باشد قوال را یکی از ایشان شمرند زیرا چه برکت حضور جماعت از قول قوال بهیچ کم نیست پس موجب این ذوق از قول قوال و از برکت جماعت شد پس این خرقه از آن همه.

۵۴ **قوله** "روی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال یومئذ یؤتی فیہ منی" ^{بنو توفیق} ^{از صوفیانی}

بَدْرُ مَنْ اتَى مَكَانَ كَذَا فَلَهُ كَذَا أَوْ مَنْ قَاتَلَ قَتِيلًا فَلَهُ كَذَا أَوْ مَنْ
 اسر اسیراً فَلَهُ كَذَا أَوْ فَتَنَ زَعَّ الشَّيْبَانِ وَالْفِثْيَانِ وَأَقَامَ الشَّيُوخَ
 وَالْوُجُوهَ عِنْدَ الرِّايَاتِ فَلَمَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ طَلَبُوا مَا
 جَعَلَ لَهُمْ فَقَالَ الشَّيُوخُ كُنَّا ظَهْرًا لَكُمْ وَوَدَّاءٌ فَلَا تَذْهَبُوا
 بِالْغَنَائِمِ دُونَ مَا نَزَلَ اللَّهُ تَعَالَى يَسْأَلُونَكَ عَنْ آلِ نَقْلٍ
 قُلِ آلُ نَقْلٍ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَخَسَمَهَا النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ
 بَيْنَهُمْ بِالسُّوْيَةِ "برائے اثبات این سخن را در قصه ورستی می آرند شیخ فرمود
 در حرب بدر بعد از آنکه غنایم جمع شد آنانکه پیش جنگ کردند آن جوانان و مروان
 جنگی ایشان نشاقتند برین که این غنایم ما را بدهند که این کار ما کرده ایم که نزدیک علم
 ایشان بودند گفتند ما پشتیبان و نگهبان شما بوده ایم از پیش ما این غنایم چون بزرگ
 بعد از آن در شان ایشان این آیت نازل شد غَرَّمَن قَاتِلُ يَسْأَلُونَكَ
 عَنْ آلِ نَقْلٍ الْآيَةُ بگوای محو غنایم ملک خداست و رسول خدا است
 آنچنان که رسول قسمت کند حق شما باشد پس آن رسول آمد میان هر دو طایفه غنایم
 برابر قسمت کرد یعنی قوال پیش دستی کرد و تو که در جمع حاضر بودی بهر دو موجب
 خرد افتاد و قسمت هم میان هر دو باشد.

و آنانکه

۵۵ قَوْلُهُ "وَمِنْهُمْ مَنْ قَالَ إِنَّ كَانَ مِنْ جَمَلَةِ الْقَوْمِ فَهُوَ
 أَحَدٌ مِنْهُمْ وَلَيْسَ لَهُ إِلَّا سِتْدَادُ بَشَى مِنْهَا وَإِنْ كَانَ أَجْنَبِيًّا
 فَمَا كَانَ مِنْهَا لَهَا قِيَمَةٌ يَوْ شَرَوْهُ بِهَا وَمَا كَانَ مِنْ مَخْرِيقَاتِ
 الْفَقْرِ أَهْلُهُمْ أَوْ لِي بِهَا وَمِنْهُمْ مَنْ قَالَ إِنَّ كَانَ الْقَوَالِ
 أَجْبَرًا فَلَيْسَ لَهُ مِنْهَا شَيْءٌ وَإِنْ كَانَ مُبْتَدِعًا فَلَهُ مَا يَصْلَحُ لَهُ
 مِنْهَا شَيْءٌ" و بعضی گفته اند اگر قوال هم از طایفه صوفیان است او هیچ چیز

مخصوص نباشد و چیزے تنہا نہ ہو و اگر آں قوال از صوفیان نیست اجنبی است
 بیگانه است و اگر خرقہا ازان است کہ اورا قیمتے ہست چیزے می ارزد و این خرقہ
 ازین خرقہاے فقر است پس آں فقر ابدال اولی تر باشد نہ ہمانکہ گویند الفقراء
 اولی بخرقۃ و بعضے گویند اگر قوال اجیر باشد یعنی بہ اجرت آوردہ باشد
 اور ایچ ازان خرقہا نصیب نباشد حق او ہمان اجر است و اگر تبرع است
 یعنی با جرت نیامدہ است بہ تبرع آمدہ است پس انچہ لایق او باشد آن بدہند۔
۵۶ قولہ "واذا قلنا انہا لہم فلا یستعجلوا بہا ما داموا
 فی السماع فاذا انقضی وقتہ فجمعوها فی الوسط" گفتیم
 کہ تحقیق خرقہ ایشان را باشد و در ان قسمت شدن شتاب نکنند ما دام کہ در سماع
 اند و قتیکہ از سماع فارغ شوند خرقہا را جمع کنند نہند۔

۵۷ قولہ "ثمان کان مجباً لہم فحکمہ ان یفندیہا بسماً" ن کان و مثال صاحب
 یوجب وقتہ من غیر معارضة فیہا و لا مناداة علیہا فان
 ذلک استحقاق بحقہا و حقہم "اگر میان ایشان کسی از ایشان نیست
 و لے محب این طایفہ ہست پس حکم او این است کہ برو خرقہ فدیہ کنند خرقہ او ہم
 قسمت کنند با آنکہ معارضہ در میان نباشد و آن خرقہ را ندانند کہ ازان کسیت
 این زیرا چہ این نہ اکرون استحقاق حق خرقہ است و استحقاق حق قوم باشد۔
۵۸ قولہ "ثمان کان ہناک شیخاً لہ حکم فالحکم

فیہا الیہ من تخنیق و تبدیل و رد علی اصحابہا" این احکام
 است در امثال و اجناس است و اگر آچنان شیخے باشد کہ او صاحب حکم است
 حکم ہر اورا است ہر حکمے کہ او کند اورا شاید وہمہ در تصرف او راضی باشند و اگر آن
 خرقہ را پارہ کنند بدہند و اگر تبدیل کنند و اگر بد کنند خرقہ را بر اصحاب ہم شاید

گفتیم کہ تصرف بدست اوست۔

۵۹ قولہ "وقال اهل الشام الفقير اولى بخرقة وانكر الجمهور ذلك" واهل شام گفته اند خرقة فقیر ہم بفقیر بدہند زیرا چہ او بدین اولی تر است شاید او در ثانی حال سبب آن متعلق شود و اکثر صوفیان این معنی را انکار کرده اند۔ اما میان صوفیان ما این رسم بود کہ خرقة تمام بقوال می دادند و ہر یک کہ خرقة او او فتادہ است بجائے او اورا خرقة دیگر میدادند۔ این معاملت خدمت شیخ نظام الدین ما است اما در خانقاہ خواجہ ما خرقة را با صاحب خرقة میدادند قوال را خوشنود میگروانیدند۔
یعنی خدمت بقوال

۶۰ قولہ "ومنه من قال ما كان وقع منها على سبيل المساعدة" او شوباً بالتكلف قال داوودی "وبعض من صوفیان گفته اند ہر کہ خرقة بطریقہ موافقت دادہ است روان خرقة ہم بدودہند اولی۔

۶۱ قولہ "واكثر المشايخ يكرهون طرح الخرقه على سبيل المساعدة لما فيه من التكلف المبين للحقیقت" واکثر مشایخ این را مکروہ داشتہ اند کہ بر طریق مساعدت و بطریق تکلف خرقة را بدہد زیرا چہ این تکلف مباین مر حقیقت راست او مرد محقق را با تکلف چہ نسبت۔

تبرک سعاد

۶۲ قولہ "وان لم يكن هناك شيخ له حكم يضمن فيه حكم الوقت ولا يؤخرون ذلك" و اگر در آن جمیع شیخ نباشد ہر جمیع حکم کنند و در آن حالت بحکم وقت روند یعنی ہر چہ وقت تقاضا کند با اتفاق یکدیگر بجا بکنند و این را تاخیر نکنند ہر چہ باشد در جمیع یا در حال۔

۶۳ قولہ "ويكرهون تحريق المسافات الا ان يكون تبركا" و ما كان منها من خرق الفقراء فما كان منها يصلح للرقاع
جمع خرقة

فتخریقه اولی لکل نصیب ولا یبقی البعض محروما "و مکر وہ داشتہ اند کہ خرقتہا را پارہ کنند مگر برائے تبرک را و اگر از آنہا باشد کہ آن جامہ را خرقتہ کنند پارہ کردن بہتر باشد زیرا چہ ہمہ پر کالہ بدہند و تابرکت آن ہمہ را نصیب شود و باید کہ بیچ یکے از ایشان محروم نہ اندہم را برسد۔

۶۴ قولہ "ویفرق علی الحاضریں دون الغایب لان الغنیمت لمن شہد الوقعة فاذا حضر معہم فالملحوب ^{نہ المحب} منہم یعطون من الخرق فکیف اقسام ذلک اختلاف المشایخ فیہ "و ہر کہ حاضر است اورا بدہد و آنکہ غائب است اورا آن نصیب نیست ^{مرازاں} زیرا چہ غنیمت در جنگ کسے برو کہ اور وقت جنگ حاضر باشد اورا ہم ازین تقسیم خرقتہ اختلاف فی کردہ اند۔

۶۵ قولہ "فقال بعضهم یقسم علیہم بالتفاضل کقسمت المواریت والغنائم" بعضے گفتہ اند بتفاضل بدہند کسے را بسیار کسے را اندک چنانچہ قسمت مواریت است مرد را دو حصہ و عورت را یک حصہ چنانکہ قسمت غنائم است سوار را دو حصہ و پیادہ را یک حصہ۔

۶۶ قولہ "وقال بعضهم ان کان یقسم ذلک شیخ یقسم بالتفاضل وان کانوا یقسمونہ فیما بینہم قسموہ بالسویۃ وما لم یصلح فیہا الرقاع فالایشاریہا بمستحق من الفقراء اولی" و بعضے گفتہ اند اگر آنجا شیخے باشد چنانچہ اورا خوش آید قسمت کند و اگر نہ میان خوش قسمت کنند یکدیگر امثال را بساوات و آنکہ از آنہا است کہ رقعہ از و بخرقتہ نتوان دوخت آنرا بفقرے اولی تر۔

۶۷ قولہ "وما کان من ثیاب المحبین فالبیع اولی او

ایشان بہا للبقوال دون التخیلق "وآنکہ از جامہاے مہمان صوفیان است کہ
فروختن او بہتر و یا ایشان بقوال کنند و آن را پارہ نکنند زیرا چہ پارہ کردن برائے
تبرک را است و جامہ مہمان را چہ تبرک است این را ہم بقوال بدہند۔

فصل ۳۴

۱۔ قولہ "فصل فی ذکر آدابہم فی التزویدج الاوّلان یرغب
فی المسالۃ الدینیۃ الصالحۃ" واین کہ صوفیان خواہند کہ تزویج کنند
ادب، دران باب چیت محمد حینی میگوید ایا کم والتزویدج ایا کم والتزویدج
ایاکم والتزویدج خصوصاً فی زمانہا ہذا اولی این است کہ اگر غبت
کند در عورتے کہ دیندار باشد صالح۔

۲۔ قولہ "قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تنکح
المساکۃ لدینہا و مالہا و جمالہا فعلیک بذات الدین تربت
ید الی" زیرا چہ رسول اللہ فرمودہ است صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نکاح کردہ
شو و عورت را برائے سہ چیز را بد آنکہ او دین دار است و برائے آنکہ او مالدار
است زیرا چہ او مالدار است این مزاحمت نکند برائے ہر چیزے را و برائے
آنکہ عورت جمیلہ باشد اگر مرد را وحشت دینی یا دنیاوی مزاحمت او کردہ باشد
ساعتے نظر بجمال عورت کند چیزے از تداوی وحشت او شود۔ از حدیث این
معلوم شد کہ در ہر کہ این سہ چیز جمع باشد اورا نکاح کنند لدینہا مقدم
داشت زیرا چہ او برائے مطلق جمع است اہم المہات ہمان است ہمانکہ گفتہ یوم
رسول اللہ میفرماید کہ بر تو باد کہ عورتے دیندار باشد اورا نکاح کنی خداے تعالیٰ

تراوستے و روین خواہد و ادعینی نظر بمال نکئی نظر بحمال نکئی نظر بہ دین کنی۔

قوله "وقال اعظم النساء بركة ایس هن مؤنة و رسول اللہ گفته است بہترین عورتان کسے است کہ مؤنت او بر تو اندک باشد۔
قوله "وقال عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ خلقت النساء من ضعف و عورت فداؤ و اضعفهن بالسکوت و عورتاتھن بالبیوت" عمر ابن خطاب رضی اللہ عنہ گفته است خلقت عورت از ضعف است یعنی نشاء ایشان فرو تر نشأت مردان است و چیزے است کہ اورا نہان توان داشتن زیرا کہ از عیب ہر کہ ہست عیب نہاں دار و بس و وائے و در و ایشان سکوت و پوشیدن عیبہائے ایشان بخانہ باشد۔ سکوت عبارت ازین است ہر چہ ایشان طبع کنند ترا از ان اغماز باید کردن و بہر جفاے کہ ایشان پیش آیند ترا خاموش باید بودن جواب نبی باید و ادن ہما پنچہ گفته جواب الجاہل السکوت نبی باید و ادن ہما پنچہ گفته۔

قوله "وآدابہم فی ذلک ان لا یتن وج اللدینیا ولا لذات الیسار بل للسنة والعفت شریقوم بما لا بد من الکفایت بحسب الطاقات فان عجزا و طلبت فوق الطاقات خیر ہابین الوفاق علی المسکنة او بالطلاق الفرقت اقتداء برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حیث انزل اللہ تعالیٰ یَا یٰہَا النَّبِیُّ قُلْ لَا زَ وَ اِجْلَکَ اِنْ کُنْتُمْ تَرُدُّنَ الْحَیْوَۃَ الدُّنْیَا وَ ذِیْنَتِہَا الْاٰیۃ" و ادب در باب تزویج این است کہ نکاح ایشان سبب غنائے ایشان نباشد و بزائے صرف شہوت را نباشد بلکہ بزائے رعایت سنت باشد پس آن مردناک بحسب طاقت خویش کفایت مؤنت او کند و اگر

ازین عاجز آید یا زن آنچه طاقت تو نیست آن میطلب پس اختیار بدست او و شوهر را بفقر و فاقہ اختیار کند و یا طلاق چنانچہ رسول اللہ ﷺ کرده بود بر رسول اللہ ﷺ این فرمان آمدہ بود اے پیغمبر خدا بزنان خویش بگو اگر شالذت حیات دنیا میخواہید و آراستگی و دنیا میخواہید بیا بیاید با شما بطریق بہتر کشادہ کنم۔

قوله "وَكُنْ تَسْعَافْ خَيْرَ هُنَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ فَبَدَأَ بِعَالِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَقَالَ لَهَا فِي مُحَدَّثَاتِ
بِحَدِيثِ فَاسْتَشِيرِي فِيهِ أَبَا بَكْرٍ فَلَمَّا أَخْبَرَهَا بِهِ فَقَالَتْ أَفِيكَ
إِسْتَشِيرَا أَبَوِي فَأَخْتَارَتِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالِدَارَ الْآخِرَةَ وَقَالَتْ
لَا تُخْبِرُنِي عَنْ هَذَا فَقَالَ وَاللَّهِ لَا تَسْأَلِينِي عَنْ ذَلِكَ لَا أَخْبِرُكُمْ
فَلَمَّا أَخْبَرَ هُنَّ اخْتَارَ اللَّهُ وَرَسُولَهُ فَشَكَرَ هُنَّ اللَّهُ تَعَالَى
ذَلِكَ " وایشان نہ عورت بودہ اند رسول اللہ را نہ حرم بود کہ رسول اللہ را
بفقر و فاقہ اختیار کردہ بودند۔ چون این فرمان آمد رسول اللہ آغاز بعایشہ کرد
مرا از خدا اے تعالیٰ فرمان آمدہ اول مشورت با پدر خویش بکنی بعد ازاں مرا
جو ابے بدی عایشہ گفت یا رسول اللہ چہ فرمان آمدہ است گفت کہ شما یا مرا
یا دار آخرت را با فقر و فاقہ اختیار کنید و یا نفس خود را عایشہ گفت افیک ابوی
من ترا و دار آخرت را با فقر و فاقہ اختیار کردم عایشہ گفت یا رسول اللہ این
حکایت بر زنان دیگر گوئی چنانچہ ابتدا مرا پرسیدہ زنان دیگر را ہیچنان پرس
رسول اللہ گفت انجین بکنم بر زنان دیگر جویم کہ بر عایشہ این سخن گفتم عایشہ مرا با فقر
و فاقہ اختیار کرد شما چہ گویند ہمہ چنانچہ عایشہ اختیار کردہ بود ہیچنان اختیار کردند
پس خدا ایشانرا شکر کرد یعنی قبول کرد و وعدہ جزا اے ثواب ایشان کرد۔

قوله "ثُمَّ انْزَلَ لَكَ الْيَسَاءُ مِنْ بَعْدُ الْآيَاتِ"

بعد ازان این ایت نازل شد کہ بعد ازین ترا عورتان دیگر حلال نباشند۔

قوله "واولی فی زماننا جانت التزويج وفتح النفس بالریاضت والجوع والسهر والسفر" شیخ میگوید کہ در زمان ما بہتر آنست کہ تزویج نکنند و نفس را ریاضت کنند بصوم و بہ بیداری شب و بہ تقلیل آب و جائے بجائے بگردند و نہ ریاضت نفس شود۔

قوله "روی ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال علیکم بالنکاح فمن لم یستطع فعلیہ بالصوم فانه له وجاء" ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ روایت میکند کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت بر شما باد یا مونث نکاح کنند و ہر کہ استطاعت مونث زن نباشد برو باد کہ روزہ دار و زیراکہ روزہ ہر نفس را بکار رخص را کردہ است۔

قوله "وقیل لبعض الصالحین لا تتزوج فقال لی نفس لو تمكنت من تطليقها فكيف اضم اليها اخرى" بعضے از صوفیان را گفتند چرا زن نکنی۔
مرد را
مراحم باشد مرا همچنان مراحم است اگر تو انم طلاق گویم برو زنی دیگر چه خواہم۔

قوله "وقال بشر لودفعت الى الاهتمام بمونة دجاجة ما امنت على نفسي ان اصبح شيطانا بشرحاني را" گفتند زن چرا نمیکنی گفت اگر مونث ماکیا نے ایتیم یکے از انکہ بانان بدباشم مردمان در شہید میترسم کہ یکے از ایشان باشم حاصل این است یعنی اگر مونث زن اختیار کنم انچه منم نباشم۔

قوله "وقال مكابدات العفت اليس من مصالحت" علیہ۔ در نسخہ منقول عنہ کاتب اینجا تقریباً ایک سطر عبارت در کتابت نیاوردہ۔

ن من تطليقها
مطلقاتها۔

العیال وقال دایت الصبر عنہن اسمہل من الصبر علیہن "گفتہ است رنج دیدن در عفت آسان تر است از ان مشقت کہ در مصالحتہ عیال باشد ہر دو مشقت است عفت آسان تر از مشقت اصلاح عیال است۔ آری این کارے با خود و آن با دیگرے خود را توان برہ او زدن و دیگرے را چون توان برہ خود آوردن۔ ہمہ گوئندہ است زیرا چہ دیدہ ام صبر از ایشان کردن آسان تر است از صبر بر ایشان کردن۔

قوله "قال بعضهم مقاسات العیال عقوبت لتقید شہوت الحلال" و بعضے از ایشان گفتہ است مشقت کشیدن عیال عذابے است بسبب مقید شدن شہوت حلال۔ آری بندے ہست در پاوی بند حلال اندیشہ باید کردن کہ بہ بند ماندن چہ بلائیت بہ نسبت از کشادہ شدن۔

قوله "حکى ان رجلا خطب الى میمون بن مهران ابن تہ فقال لا ارضیہا لك قال لم قال تطلب حلی و الحلل قال فعندی منها ما ہی ترید قال اذا لا ارضیہا لك" و حکایت آوردہ اند کہ مردے دختر میمون مهران را خطبہ کرد پس میمون گفت من اورا برائے تو دادن راضی تو انم کرد پس گفت چرا گفت او پیرایہا طلبد و حلّہا طلبد مرد گفت آن چیز ہا نزدیک من ہست این گفت اکنون ترا بتوانم برائے او خوشنود کردن۔

ن در ضابطہ

ن اورا ن ترا

قوله و اداد بعضهم تطليق زوجته فقيل له ما يسوك منها قال العاقل لا يهتك سترو جته فلما طلقها قيل له لم طلقها قال مالی و الکلام فیمن صارت اجنبیة منی "و کہے خواست میان صوفیان زن را طلاق گوید گفتند کہ ام عیب است درو کہ ترا بد نمودہ است کہ سبب آن تو اورا طلاق میگوئی گفت عاقل ہتک سترو عورت خویش نکند بعد از ان

طلاق گفت گفتند چرا گفتی تو طاق اورا گفت چه باشد مرا کہ او عورت بیگانه است
من عیب او بگویم۔

قوله "روی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم لما ہمة
تزوج فاطمة رضی اللہ عنہا من علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ
قال له تکلم لنفسک خطیبا وقد اجتمع المہاجرون والانصار
فقال الحمد للہ حمد ایلغہ ویرضیہ وصلی اللہ علی
محمد صلوٰۃ تزلفہ وتخطیہ والنکاح مما امر اللہ بہ
ورضیہ واجتماعا مما اذن اللہ فیہ وقد سرہ و ہذا
محمد رسول اللہ ذو جانی بنتہ فاطمہ علی صداق خمس مائتہ
دوہم وقد رضیت فاسلوہ واشہدوا۔" وقال علی رضی اللہ
عنہ ما کان لنا الا اہاب کبش نبیت علیہ باللیل ونعلف
علیہ الناصح بالنہار "حکایت اینست کہ آن روز کہ رسول اللہ خواست فاطمہ را
بعلی بدہد زید اسم را فرمود کہ ابو بکر را بطلب بیا بعد از ان گفت برو عمر را بطلب
اپس آن گفت عثمان را بطلب بعد از ان فرمود اخراجی یا بنتی من وداء
الحجاب بمنا علی گفت اے دخترک من برون آے و متاع خانہ را بیرون آر
فاطمہ رضی اللہ عنہا یک دست آسیا بیرون آورد و یک بوری بیرون آورد از برگ
خرابا لشی آورد و شمش غیر مدبوغ و یک کانسہ چوبی بیرون آورد شکستہ چند جا تیرہ
زودہ و یک چادر بر سر گرفتہ بیرون آمد ہفت تو بہم دوختہ آسیا را رسول اللہ برگرفت
بوریارہ ابو بکر را لشت را عمر کانسہ چوبی را زید اسم فاطمہ آن چادر را بر سر گرفتہ پس
ہمہ آمدند بر در علی زید اسم بگرفت رسول اللہ را پسید کہ موجب گریہ توجیبت گفت
فقر تو و صبر فاطمہ عجب فقرے کہ تو داری زہے صبرے کہ فاطمہ دار رسول اللہ فرمود

یا زید ہذا لمن یموت کثیر خمش کن اے زید مگر این قدر متاع برائے کسے
 کہ خواہد مرد بسیار است۔ علی برون آمد زمین بوس رسول اللہ کرد و فرمود فاطمہ بتو پیار
 خطبہ کن این خطبہ کہ شیخ مصنف نوشتہ است علی رضی عنہ این خطبہ خواند ستودن من خدا را
 ستودنی کہ بخدا برسد و خداے را راضی کند و صلوٰۃ بر محمد صلوٰۃ اتے کہ بہ محمد نزدیک
 شود و برو حفظ و خوشی باشد و نکاح کہ عورت را بمراد بسیار ندان آنها است کہ خدا فرمودہ
 و رضائے خدا بران بودہ و این کہ یکدیگر جمع شدہ ایم و حال اینست کہ مہاجر و انصاری
 جمع شدہ اند ابو بکر و عمر از مہاجران بودند و زید اسلم از انصار این اجتماع از آنها
 است کہ خدا بران راضی و برین تقدیر کردہ است مرا باو ختر فاطمہ بر مقابلہ پانصد
 درم و بدین راضی شدہ ام من پس از پیغامبر رسید و برین گواہ شوی کہ خطبہ تمام
 شد۔ و علی گفتہ است آن روز مایک پوست کیشے بود کہ آرد را خمیر میکردند و برو
 آسے ہم میکردند و آنکہ بر ما بود و علف او از ہم بدان میخورانیدیم و شب را ہم برو
 میخسپیدیم۔

فصل ۳۸

۱۔ قولہ "فصل فی ذکر ادابہم فی السؤال قال اللہ تعالیٰ فی مدح
 الفقہاء لَا یَسْأَلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا وَقَالَ وَ اَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَمَّ"
 بیان صوفیان سوال آمدہ است ایشان سوال کردہ اند و ادبے کہ در آن آمدہ است
 شیخ میفرماید خداوند سبحانہ در مدح فقہاء اصحاب صفہ میفرماید ایشانے مردانے اند
 کہ سوال بالحاح نمیکنند یا اینست کہ اصلاً سوال نمیکنند یا آنکہ سوال میکنند و الحاح نمیکنند مردانے را و چون
 شیخ ہم برین مصلحت بود کہ سوال کنند و الحاح نکنند و خداوند رسول اللہ را فرمودہ خواہند

۲۔ **قوله** "وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اعطوا السائل ولو جاء علی فرس" وقال لو صدق السائل فی سواله ما فلیح من رده وقال ما صاحب الصدقة باعظم اجر من الذین یقبلها اذا کان محتاجا "ورسول اللہ فرمودہ است کہ بدہند سائل را اگرچہ بر اسپ سوار آید یا بر اسپ سوار است سائل اما احتیاجی دارد کہ بضرورت خواست میکند و رسول اللہ فرمودہ اگر خواہندہ در خواستن خویش صادق است یعنی سوال بجا است ماسر میکند ہر کہ او را رد کند باوجود آنکہ شے با او بہت رشتگاری نیابد رسول اللہ فرمودہ آنکہ او صدقہ میدہد اجرا و عظیم تر است از کسیکہ بجا است ماسر میکرد و زیرا چہ صدقہ گیرند برائے بنائے بینہ میکند کہ بران عبادت میتوان کردن و برائے آنکہ رعایت حکم میکند کہ **وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ**۔

۳۔ **قوله** "وقال علیہ السلام من سأل مسئلة وهو عنہا غنی فانما یستکثر من النار" وقال لا تحل الصدقة لغنی لا الذی مسرة سوي "وہر کہ چیزے میخواستند او بدان حاجت ضروری ندارد پس بتحقق او کہے است کہ آتش و وزخ را بر خود بیشتر میکند رسول اللہ گفت است روا نیست صدقہ مر کہے را کہ او قوت یکروزہ دارد و بلکہ یک ساعت و حال نیست مر کہے را کہ او صاحب قوتے و استوار باشد یعنی قوت آن دارد کہ یک روزے بے طعام تواند ماند فساد بنیہ او نشود۔ این ترجمہ بر حسب عنایت صوفیانہ گفتم اما از روی ظاہر معنی است صدقہ روا نباشد مر کہے را کہ او مالک نصیب است دوم مر کہے را کہ او خداوند کسب و عمل است میتواند بارے بر سر گیر و بجائے برساند و مردے باید میتواند کہے و عملے کند این چنین را صدقہ دادن زیانے باشد۔

و دیگر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طرفین نگہ دار و معطی را میگوید تو عطا کن اگر
خواهند بر اے سوار آید و خواهند را میگوید تو سوال کن تا ترا حاجت ماست نباشد۔

۴ **قوله** "وعن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ انہ قال

کسبٌ فیہ بعض الدنیت خیر من مسألة الناس" و از عمر آید

کہ او گفته است کہسے کہ در و خواری باشد بہ از آن است کہ از کسے چیزے

خواہد چنین گویند کہ شخصے سبے پر قذرہ برگرفته میرفت و بارانے می افتاد و

آن نخس بر اندام او میرسید او بر نفس خویش میگفت کہ اے مطیع و منقاد و ان شری

یا دنیا ازین بدتر کنم کسے از او پرسید کہ ازین بدتر چه باشد گفت از بچہ خود چیزے میخواہم

۵ **قوله** "قال الجنید کل صوفی عود لنفسه اخذ الاسباب

عند وقوع الشدايد فامنه لا ينفك عن ريق نفسه ولا يحملة

الصبر" ہر صوفی کہ نفس خود را عادت کر د کہ بوقت سختی کار تعلق اسباب میکند او کسے

است تحقیق کہ ہرگز از بند نفس خویش آزاد شدنی نیست و صبر جمیل اورا نباشد۔

۶ **قوله** "وقال ابو حفص من تعود السؤال ابتلى بالطمع

والخيانة والكذب" ابو حفص حداد گفته است ہر کہ بخواست بتلاشد

نفس او بدان عادت کر د بتلا بطمع شود چشم طمع در و کشادہ گرد و عجب

نباشد کہ چون خوے گیر و بخیانت و بکذب بتلا شود چون عادت گرفت خوف

باشد کہ بدین ہم کشد۔

۷ **قوله** "وآدابهم فی ذلك ان لا يسئلوا عند الضرورة

والحاجة ولا ياخذوا الا قدر الكفاية" و ادب ایشان در سوال

اینست کہ جز حاجت ماست از کسے چیزے نخواہند و نگیرند مگر آنکہ حاجتے کہ در وقت

بود ہما تقدر را بکفایت باشد۔

وقت ندارد

باب پروردگار

خواستن از کسی
حیانت اورا کذب
میرساند و اسباببقدر حاجت و عورت
طلب کرے

قوله "وقال بعضهم الفقير اذا اضطر الى السؤال فكفارة صدقه" بعضے از ایشان گفته است چون فقیر مضطر بسوال شود همان صدق او کفارت سوال او باشد و اضطرار ہا پنچہ گفته ام کہ اگر سوال نکند ہلاک بنیہ خود کردہ باشد لفظ کفارت دلیل برین کند کہ سوال امرے مذموم است چنانچہ معصیتہ و زلتے باشد کفارت او صدق اوست۔

قوله "وقيل لا يجوز رد طالب اما كريم فتصونه لييم فتصون نفسك عنه وتصون وجهك عن رده" وگفتہ اندخواست خواہندہ رد نہ کنند زیرا چہ اگر خواہندہ کریم است کہ سوائے بضرورت میکند تو او را چیزے بدہی صیانت کریم او کردہ باشی و اگر خواہندہ لییم است صیانت نفس خویش کردہ باشی و آبروے نفس خویش از سبب رد کردن او نگہ داشتہ باشی۔

قوله "ويكرهون السؤال لانفسهم ويستحبون لاصحاب" سوال بغير ضرورت برائے خود را رواندا شتہ اند و برائے دیگران مستحب گفتمہ اند بارے فقیرے باشد برائے او خواست کند متخس باشد۔

قوله "حكى ان ممشاد الدينوري كان اذا اورد عليه الغريباء دخل السوق وجمع من الدكاكين شيئا وحمل اليهم ولا يعودون ذلك سوا لانه من التعاون على البر والتقوى" حکایت گویند کہ ممشاد دینوری بعضے گویند ابو الحسن نوری چون برایشان فقر اماسافر فرود می آمدند اگر ایشان را چیزے نبودے در بازار میرفتند و ردو کا نہا خواست میکردند آنقدر جمع میکردند و می آوردند کہ ایشان را بس کند و این را از خواست مذموم نمی شمردند بلکہ از قبیل تعاون بر تقوی میدانستند یعنی یاری کردن کسی را بر نیکی و پارسائی و این سنت پیغامبر است زیرا چہ او را این سیرت بود کہ اگر فقیرے آمدے بر و چیز نبودے

بہ اصحاب حوالہ کر دے۔

۱۲۔ **قوله** "وكان النبي صلى الله عليه وآله وسلم يسأل لأصحابه ولو كان سوءاً لا حترز منه" واگر انہیں سوال مذموم ہوئے رسول اللہ کر دے آئے ہمچنین آید کہ شیخ میفرماید فاما ابنی اللہ بود آمر بود او حکم کر دے سوال برو چہ نسبت۔

۱۳۔ **قوله** "ويستحب بذل الجاه للآخوان" مستحب است کہ جاہ خود را برائے یاران صوفی دینی را بذل کنند یاری ہم باشد بین یدی الناس خود را برائے یاران صوفی از و کمتر کنند نمایند و آنکہ کمتر باشد خود را از و پست سازند و خواست کردن برائے کفایت حوائج اصحاب را بخشن آبروئے جاہ خود را باشد این نیز مستحل و مستحب است۔

۱۴۔ **قوله** "وقال بعض المشايخ لا يصح للفقير الفقير حتى يبذل جاهه كما يبذل ماله" فقیر مرفقیر را درست نباشد تا آنکہ بذل جاہ نکنند چنانکہ بذل مال میکنند۔

۱۵۔ **قوله** "وآداب الخادم في السؤال ان لا يیری نفسه فی الاخذ والاعطاء ویکون معولاً علی همم الفقراء ویکون کالوکیل علی الفریقین" بر خادم است کہ چون فقیر بر شیخ خود فرو آید و خرچہ بدست نباشد خادم حوال کند و ادب درین باب اینست کہ وجود خود را پچو وکیل بداند۔

۱۶۔ **قوله** "قال الشبلی اذا خرجت الی الناس للسؤال فلا تراهم ولا نفسك" شبلی گفتہ است چون بسوے مردمان بیرون آئی و از ایشان سوال کنی ایشان را و خود را در میان نہ بینی و ہندہ و خواہندہ را بخدادانی۔

۱۷۔ **قوله** "وكان الشيخ ابو العباس النہاوندی اذا ودّد

علیہ الغرباء دخل السوق وجمع ما ينفق من الاطعمة ويحملها
على يده اليهم وكان يقول منذ عشرين سنة ما اخذت
من احد شيئا كان يكره السؤال وينكر على اهله "وچون بر
ابوالعباس نہاوندی فقرامی آمدند در بازار آوردے و در خواست کروے و از
ہر جنس طعام جمع کروے و برایشان آوردے و گفتے مدت بست سال باشد کہ از کسی
چیز نہ خواستہ ام یہاں معنی باشد کہ از خدا بخدائی خواست و ہر کرا خواست
برین صفت نبودے او آن خواست را روانداشتے۔

۱۸ **قوله** "وقال الجنيد لا يصح السؤال لاحدا لا من كان
عنده العطاء احب اليه من الاخذ" و جنید گفتہ است سوال روایت
مگر کسی کہ نزدیک او سائل معطی را این سائل سبب میشود تا معطی ثواب رسد این
سائل حاجت اشارت میجواید کہ دست بردار مومن دست معطی شود و دست این بہت
سائل شود کہ الید العلی خیر من الید السفلی۔

در سائل

۱۹ **قوله** "والاولی للخادم ان يستقض ما يحتاج اليه من
نفقة قومه بالمعروف و ينفق عليهم ثم يسأل و يقضی
دینہ فان ذلک اقرب الی السلامت" و مر خادم را بہتر باشد کہ برائے
خرج فقرار اقراض بستاند پس آن بخواست قرض را فرو دآرد و سخت گوی سوال بر و فرض
نبود و چون قرض شد سوال بر و فرض شد پس بہتر این باشد این عمل بسلامتی نزدیکتر۔

۲۰ **قوله** "وقدر خص بعضهم في السؤال لمن يقصد
بذلک تذلیل نفسہ" و بعضے روادا شتہ اند کہ صوفی سوال کند کہ در خواست
کہ نفس خود را بخوار کند و من میگویم بعضے ہم ازین سبب سوال نکنند کہ نفس را

عنه عبارت ہے ربط است۔ و نسخہ منقول عنہ ہمچنین است۔

عادت خرابہ شد و چون نفس خوار و ذلیل شود بہت معالی دروے نماید۔ ان اللہ
یحب معالی الہم و یکرہ سفاسفہا۔

۲۱ **قوله** "وقیل لاخیر فہم لم یذق طعم اہانت الود" و ہمچنین گفتہ اند نفسی کہ اہانت رو پخشیدہ باشد دروے خیرے نباشد۔ ہمانجا میگوئیم نباید کہ ذوق اہانت اورا شیرین شود ہمین بس نیست ہر روز در حضرت خدا چند کرت دست بر میداری و بیشتر این است کہ نمیدہد ذوق رو بہچو خودے چہ مطلوب و چہ مقصود باشد۔

۲۲ **قوله** "وکان بعض المشایخ لا ینال کل الامن السوال فسئل عن ذلک فقال اخترتہ لکراہیۃ نفسی لہ" و سیرت بعضے مشایخ ہمیں بود جزا از خواست نخوردے اورا ازان پرسیدند گفت این اختیار کردہ ام زیرا چہ نفس را دشوار است اینقدر آسے دشوار است فاما خوف آن است کہ خوفے نگیرد۔

۲۳ **قوله** "وقیل حکم الفقیرانہ لا یسأل الا وقت الحاجۃ من غیر عزم تقدّم ولا عقد تاخر لسانہ لیشیر الی الخلق و قلبہ الی الحق" و گفتہ اند حکم فقیر در خواست اینست کہ پیش از آنکہ احتیاج حاجت ماسہ شود سوال نکنند و نخواہد برائے آنرا کہ بدارم تا وقتے دگر بخورم کذلک بعد دفع حاجت ماسہ او آن است کہ زبان او اشارت بخلق میکند گوئی از خلق میخواہد فاما دل بحق۔

۲۴ **قوله** "وقیل سعی الاحرار لا خواہم لا لانفسہم" ہمانانکہ بالا گفتہ است برائے خود را نخواہند برائے دیگرے را خواہند۔

۲۵ **قوله** "وقیل الا کل بالسوال خیر من الا کل بالتقویٰ"

تقویٰ درنی
دی درنی

و بعضے گفتہ اند کہ بخواست بخورند بہتر از آنکہ بتقوی خورند یعنی مردمان اور متقی و متعفف و انند و بدان بیارند چیزے کہ آن قوت او شود۔ آری تقوی فروشی دین فروشی است و در گداے جاہ فروشی۔

۲۶ قولہ "وقیل من سأل ولہ ما یغنیہ خیف علیہ" ان ینخاصہ کال الفقراء یوم القیمۃ ویقولون اخذت ما حل اللہ لنا ولم تکن منا" و چنین گفتہ اند ہر کہ سوال کند و مرا ورا چیزے باشد کہ اورا ازان سوال بے نیاز کند فردا فقرادامن او بگیرند کہ آنچه بر اے مابود تو گرفتہ و توازا مانبودہ۔ مراجب از ہر دواست چہ باشد ترا احتیاج نباشد بخواست و خواہی و دیگر را اگر خواست دامن گیر و کہ آنچه ازان مابود تو کردی ہر دو بولعجب و گرتی مردان اند۔

فصل ۳۹

۱۔ قولہ "فی آدابہم فی حال المرض روی عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انه قال حمی یوم کفارت سنۃ و قال لا نصار لما حموا بالبشر و افانہا کفارت و طہور عظیم" ما اینست حالت مرض و عظیم رعایتی در حالت رعایت کردن از رسول اللہ مروی است کہ تیپ یکروز کفارت گذہ یک سال است تر سائے طیبے این سخن بشنید ایمان آور و گفت تیپ یک شبینہ قوت یک سالہ برد پس او بنی اللہ بود بغیر علم طب و دین سر اطلاع یافت و رسول اللہ انصار را فرمود مگر بعضے محموم شدہ بودند فرمود کہ با بشار باشند کہ این کفارت گناہان است و پاک کنندہ خطاہا۔

۱۔ قولہ "وقال بعض الحكماء ان في الحلل النعماء لا ينبغي للعاقل ان يجهلها فانه تمحيص للذنوب وتعرض ثواب الصبر" نال من النعماء
 وایقظ من الغفلت واذکار بالنعمت فی حال الصحت و تجدید التوبہ وحث علی الصدقة "بعض حکما گفته در زحمتهای که خداوندگان را میدهد نعمتهای است و را ان نباید عاقل را که ازان غافل باشد زیرا چه علل نیست و دور کنند گناہاں است و پیش آندہ است مرثواب صبر را و از غفلت بیدار میکند و نعمت صحت را یاد میدهد و تجدید توبہ میکند و برمی انگیزاند کہ مرض صدق بدہد یعنی بواسطہ مرض چندین کار ہائے نیک میشود۔

۲۔ قولہ "حکی ان ذالنون دخل علی مریض یعودہ فان انتہ فقال ذوالنون لیس بصادق فی حبه من لم یصبر علی ضربہ فقال المریض بل لیس بصادق فی حبه من لم یلذذ بضربہ" ہمچنین گویند ذوالنون پرسیدن مریضے رفت مریض یک نالشیہ کرد ذوالنون گفت او در دوستی دوست صادق نباشد ہر کہ برزدن دوست صبر نکند مگر آن مریض یکے از مجبان ہو پس مریض ہمچنین گفت کہ در محبت صادق نباشد کہ او لذت ضرب محبوب نگیرد مریض مگر این جواب داد کہ نالہ من از وجع ضرب نیست این نالہ از لذت ضرب او ہو ہمچنین ہم گفتہ اند لیس بصادق فی دعواہ من لم یصبر علی ضرب مولاه و دیگرے گفتہ است لیس بصادق فی دعواہ من لم یلذذ بضرب مولاه و سیومی گفتہ است لیس بصادق فی دعواہ من لم یشکر علی ضرب مولاه و شہبازے و گرگفتہ است۔ لیس بصادق فی دعواہ من لہ شعور فی ضرب مولاه۔

۳۔ قولہ "حکی ان بعض العارفين مرض فوصفا علة

للطبيب فقیل له اليس هذا شکوی قال لا انما هي اخبار عن
قدرة القادر "چنین گویند مرض بر طبیب حکایت مرض گفت طبیب
گفت نه آنکه این کلمه است که از و میکنی گفت این کلمه نیست این اخبار از قدرت
قادر است۔

۵ قوله "وقال خادم الكلب السنجاری قال لي شئني يوما
هل ترى على ظاهري جلدی موضعاً خالياً من الدود غير اللسان
فقلت لا فقال كذا لك ليس في داخل جلدی موضع خال
من الدود غير القلب" کلب سنجاری مر خادم را گفت که در تمام اندام
من نظر کن جائے ہست کہ گرم نیست مگر زبان گفت آری ہر جا ہست مگر
زبان گفت ہمہ چنین است درون تن من ہمہ جا گرم است مگر در دل زبان
را براے ذکر و شکر داشته است و دل را براے حضور و فکر و چنین گویند
کلب مجذوم شد از شہر بیرون آمد و در بادیر افتاد شبے اصحاب صبیہ رفتند
بر گرد او بایستادند و گوش باصغاداشتند کہ درین حالت درین بلا او با خدا چه
میگوید و چه می نالند شنیدند کہ می گوید یا رب اسمی کلب و جسمی مجذوم
و رسمی ہذا فاقہ این جبرئیل و من المبارذت اے خداے من
نام من سگے و تن من از جذام میگذازد و خوردن من بعد چند روز بفاکہ کجا است
جبرئیل درین میدان بلا و محنت معلوم شود کہ مبارز کیست اوست یا من۔

۶ قوله "واعتل ممشاد الدنيوري فقیل له كيف
تجد العلت فقال سلوا العلت كيف تجد في فقیل له كيف
تجد القلب فقال فقدت قلبي منذ ثلاثين سنة "دنیوری
علیل شد پرسیدند کہ زحمت را چو نہ می یابی گفت زحمت را پرسید کہ مرا چو نہ می یابد

گفتند حال دل تو چیت گفت سی سال است کہ دل را گم کردہ ام۔

۱۔ **قوله** "وقال بعض المشايخ لان اعاني فاشكر احبالي من ابتلي فاصبر" بعض مشايخ گفته اند کہ نزدیک من این دوست تراست کہ با صحت باشم و شکر گویم نہ آنکہ مریض باشم و صبر کنم زیرا چہ بر عافیت طاعت بر جے کہ ادا باید کرد ادا کردہ میشود اما آنکہ نتوان طاعت بر سید و را دے آن طاعت آن نیست مطیع را کہ ہیچ لذتے این جہانی و آن جہانی برابر آن نباشد صوفی پرسید کہ فرو اور بہشت نماز خواہد بود گفت نہ او گفت نفس مزین مقامے را کہ دوران نماز نباشد۔

۲۔ **قوله** "وقال الله تعالى في قصة سليمان عليه السلام نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ" وفي قصة ايوب عليه السلام وبلايه نِعْمَ الْعَبْدُ" و خداے گفته است نيكو بندہ سليمان عليه السلام کہ ادا اب است کہ او بہر چيز بہا باز ميگردد و لفظ اواب شامل است مرصراہم و مرشکراہم و گفت نيكو بندہ ايوب است کہ او صابر است۔

۳۔ **قوله** "وقال النبي صلى الله عليه وسلم تدا و اعباد الله فان الله تعالى لم يخلق داءً الا لخلق له دواءً ا ف قيل يا رسول الله هل يرد التداوى من قضاء الله شيئاً فقال هو من قضاء الله" فرمودہ است کہ اے بندگان خدا و رد ہاے خوشی و دار و کنيد پرسيدند يا رسول الله اين تداوی چيزے از قضاے خدا رد ميکند فرمود اين دار و کردن ہم یکے از قضاے اوست و در دار و خاصيت دفع مرض نہادہ اوست اين ہم یکے از قضاے اوست۔ اين تمام شيخ حکايت ہاے مختلفہ کہ آورده بيان مريض کرد بلکه ادنی اينکہ ناکہ کہ سبب لذت نباشد و ديگر عفت خواہد کہ

آن موجب شکر است آن ہم از ادب مرض است و اگر میان صوفیان کسے دار کنند
آن نیز از آداب ایشان است و باشد یکے در مرض اورا از مرض شعور نباشد
و باشد کہ کسے او در مرض چنان بنیاز و سرفراز باشد چنانکہ حکایت کرد و ہر دو شکر و نیاز
و صبر از آداب بیماران حضرت است و اگر کسے حکایت از مرض کند ہم شاید زیر اچہ
او حکایت از قدرت قادر میکند و در ہر حکایتے ادبے است باختلاف آن
ذکرے کردہ است تو فہمے بر۔

فصل ۴۰

۱۔ قولہ "فی ذکر آدابہم فی حال الموت قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم واكثر و اذکر ہادم الذات فما ذکرہ عبد فی سعة الا ضاقت علیہ ولا ذکرہ فی ضیق الا وسع علیہ" رسول اللہ فرمودہ است مرگ را بسیار یاد کنید کہ شکنندہ ہمہ لذتہاے فانی است بیچ وقتے بندہ در خوشی وقت غلش مرگ را یاد نکند مگر آن تنگچہ او برو فراخ شود زیرا چہ ہر چند کہ برو وقت تنگ آید یاد او رواین نیز بگذرد یعنی روزے باشد ازین جہان بروم و این تنگچہ نمائند این یا تہمتہ حدیث است یا شیخ میفرماید غالب اینست کہ شیخ میفرماید۔

۲۔ قولہ "وقال علیہ السلام عند الموت واکرباہ فقيل انما قال ذلك تركاً للتجلد علی اللہ و قيل اخباراً عن شدة لیکون الخلق علی حذر من کس بتہ" رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آخر وقت این سخن میگفت واکرباہ زہے سخن این براے

آزگفتخواست با خدا تجلدے کند حضرت بے نیاز است اظہار عجز و مسکنت و ران حضرت لایق تر باشد و دیگر گفته اند کہ خبر داد از سخنی وقت موت تا مردمان اذان در خوف بخدر باشند۔

۳۔ **قوله** وقيل انما قال ذلك اعترافا بالعجز وتواضعا ليشاع ذلك "ہمان سخن بالا است کہ ترکاً للتجلد شیخ بعبارتے دیگر باز میگوید ترجمہ اینست این سخن نکتہ ایست مگر برائے آنکہ اعتراف بعجز میکند و بنا بر توضیح میکند تا این صورت کردن میان امت مشروع ماند۔

بمعنی را بہر حال اعتراف عجز خود را بر حق

۴۔ **قوله** وقيل انما قال ذلك لما كوشف الموعد ولقاء الملك الودود وقال واكرباة من زحمت الدنيا وزحمت الخلق "نادر ہو اكرباة من بقیة الحجاب متى يكون الوصول للرب لا رباب" و دیگر موجب گفتن واكرباة این ہم باشد کہ احوال امت بروے ران حالت مكشوف شد کہ امت بعد از وہفتاد و فرق شوند ہمہ بر ضلالت باشند مگر یکے و آن اندک باشند مینالد کہ سالہا مشقت دید برائے اقامت دین و بعد ازان بران نمایند من عند انفسہم ہر چہ خوش آید بکنند و دیگرے نالد کہ بعد از من ایشان را کہ منع کنند کہ من از سنگ پرستیدن و از مردار خوردن و از رہرنی کردن و بچکان و ز زمین کردن و قطع رحم کردن بہمہ مشقت باز آوردم این چنین کسان بعد از من وفا کنند بر فرزندان من بر فاطمہ و بر حسن و حسین و علی جفا بکنند و چنانچہ دشمنان را برانند ایشان را ہیچان برانند ہر چند کہ در اثنائے مرض فریاد کردم گفتم اذکرکم اللہ فی ادادی و فاہم از ایشان توقع باشد کہ سروران دین من اند از ایشان باشد کہ بر فرزندان جفا کنند حسن و حسین را بکشند و با علی قتال کنند و دشنام دہند و فاطمہ را برانند تو چہ میگوئی چہ آنست کہ فریاد کند و اكرباہ و اكرباہ و ہمچنین گویند

معاذ اللہ

این سخن یک نفس است ہم بر اسے آنکہ ہر گاہ کہ موعود بود و مکشوف شد ہنوز چیز سے از حجاب دنیاوی باقی ازان مینالد کہ ازیں بر ہم تابدان برسم و دیگر گویند کہ در دنیا تجلیات داشت جمالے در پر وہ صورتے میدید آن فوت میشود و تحفہ و گرازان دنیا ہم در دنیا کروند و آن در آخرت بدہند ازان می نالد کہ محبوب را در پر وہ دیدن لذتے دار و کہ لذت در ظہور و کشف گل نیست بتجربہ معلوم باشد کہ چون بالبا سے بہتر پیش آید آن جمالے کہ دار و کہ اگر برہنہ شود آن جمال نہ ماند و دیگر گفتہ اند در د شرف دار و برہمہ در مان ازیں جہاں میرود فوت لذتے در و میشود گفتہ اند بہیت ہمہ کس ذوق حور میگیرد ذوق غم گیراے جواں قدر

و دیگر این چنین گفتہ اند چو ملک الموت بر و آمد گفت مرا فرمان است اگر رضا دہی من تصرفے بکنم گفت جبریل ^{بیاید جبریل} گفت کہ عزرائیل چنین میگفت تو چہ میگوئی جبریل گفت ان ربك لیشتاق الیک و چون جبریل سخن گفت رسول اللہ بازگشتن را اختیار کرد فرمان آمد بر ملک الموت تو از میان دور شو من دانم و دوست من صورتے از حظیرہ قدس تجلی کرد و بوسہ برب زد و کازک برب نہاد و از لذت در دان اکاز فریاد بر آورد و اگر باہ روح مقدس از قالب او اضطراب کرد و بر اے خروج را بوسہ دیگر و رخسارہ بوسیدہ و کازے زد و روح تا بخلقوم رسید از بس لذت و بس ذوق پیشانیش را بخاشید إِنَّا إِلَهُ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ تمام شد زہے در و زہے ذوق و زہے اتمام کار۔ آئی دانی بچشی شناسی اللہم اذقنا بفضلک یا ارحم الراحمین۔

قوله قال الحریری کنت عند الجنید وقت وفاته و کان

عہ در نسخہ منقول عنہ اینجاد و سہ الفاظ از کتابت ترک شدہ اند۔ غالباً عبارت این چنین است جبریل

بیاید جبریل آمد گفت الخ

بفسر یقراء القرآن فقلت ارفق نفسك یاسیدی فقال احوج ما كنت
 نوهوذا اليه الساعة وها هو اذا تطوى صحيفتي فختم القرآن ثم
 ثم ابتداء وقراء سبعين آية من البقرة ومات رحمه الله عليه
 حریری میگوید آخر وقت بر جنبید حاضر بودم و او قرآن میخواند گفتم زہے بانفس خوش
 کن جنبید گفتم محتاج ترین وقتها این وقت است صحیفہ اعمال مرا می پیچید میخوانم
 ختم من بہین باشد ختم قرآن کرد و ہفتاد آیت دیگر از سورہ بقرہ خواند بعد از آن
 جان خود را بخدا سپرد می گوید وقت غنیمت است در تلاوت و در صلوٰۃ و در دیگر
 اعمال لذتے خاصے است ان فوت میشود باز نخواہم یافت درین گذار گذرے
 بود گلے و میوہ کہ توانم بچینیم و بستانم۔

بیت

چہ گلہا چیدے یا رب ازین باغ اگر چیزے نگفتے باغبانم

۶۔ قولہ "وحکی ان خیر النساء نظر الی ملک الموت وقت

النزع فقال نما انت عبد مامور وانا عبد مامور واما مرت بہ لا یفوتک
 واما امرت بہ یفوتنی فدعا بماء و توضع و صلی ثم کبر اللہ
 اکبر و مات رحمۃ اللہ علیہ" وچنین گویند آخر وقت نساج ملک الموت را
 دید گفست بندہ و ترا کارے فرمودہ اند آن از تو فوت شد فی نیست من نیز بندہ ام
 مرا ہم کارے فرمودہ اند آن فوت میشود زمانے فرصتہ وہ تو ضے کر دو و گانہ گذارد
 جان بجان افرین داد۔

۷۔ قولہ "وکان علی بن سہل یقول اترونی اموت کما

یموت هؤلاء المرضى انما ادعی فاجیب وکان یومًا جالساً
 اذا قال لبيک ومات رحمۃ اللہ علیہ" علی سہیل عبد اللہ شری
 گفستے چہ بینی مرا آنچنین میرم چنانچہ ابن رنجوران می میرند او مرا بخواند و من اجابت

و موت کنم روزے شستہ بود و بعضے گویند در رہ میرفت لبیک گفت جان بداد۔

۱۔ قولہ وحی عن احمد بن خضر و یہ لما حضرته الوفات کان علیہ سبع مایۃ دینار دیناً و غرماً و ہ حوالہ فظن الیہم ثم قال اللهم انک جعلت الرہون و ثیقۃ الارباب الاموال و انت تاخذ و ثیقۃ غرماً فی فاد عنی فذق داق الباب و قال ہذا دار احمد خضر و یہ قیل نعم قال ین غرماً و ہ فخرجوا الیہ فقتضوا الیہم ثم خرجت روحہ و جنین گویند احمد خضر و یہ چو آخر وقت شد و امداران او آمدند گرد او ایستادند چشم کشود و رویشان دید گفت خداوند اتو گرد و او ثیقہ مال و ام داران کردی و ثیققت من توئی استواری من برتست و کان و کار من توئی از بہت من تو او اکن ہمدین بود ناگہاں شخص آمد و در او زد گفت این خانہ خضر و یہ است گفتند آرس درون آمد گفت کہ و ام داران احمد کیا نند حق ایشان راستم در واد و باز گشت پس روح او از قالب جدا شد۔

۲۔ قولہ و لما حضر اباعثمان الحیری الوفات خرق ابنہ القیص ففتح عینیہ و قال یا بنی خلاف السنۃ فی ظاہر من ریاء الباطن فی القلب ابو عثمان حیری چو آخر وقت او شد غیثہ آور و چشم ہنشی بست پس او پیراہن پارہ کرد و چشم کشاد و دید گفت پس کہ من خلاف سنت کردی در ظاہر از ریاء نفاق باطن شد۔

۳۔ قولہ و قیل للحنید عند الموت قل لا الہ الا اللہ فقال نسیتہ فاذکرہ و گویند جنید را در آخر وقت گفتند بگو لا الہ الا اللہ گفت چہ گمان می برید کہ من فراموش کرده ام کہ اکنون یا و کنم من ہمہ غرق اویم بیرون و درون ہمہ آن دوست گرفت نامیست ز من بر من باقی ہمہ دوست بہ بین۔

۱۱۔ **قوله** "وقیل لابی محمد الد ویلی قل لا اله الا الله قال

هذا شیء وقد عرفناه وبه نفنی" وگویند کہ در آخر وقت بر ابی محمد ویلی گفتند کہ بگو لا اله الا الله گفتہ ویر است کہ شد کہ خفتہ ام و ہم بدان فانی می شوم۔

۱۲۔ **قوله** "والرویم كذلك فقال لا احس غیره" وگویند

در آخر وقت رویم را گفتند کہ کلمہ شہادت بپایہ گفت او گفت کہ من جز او را احساس نمی کنم۔ شکل سخن است این سخن نزویک بمقال محی الدین ابن اعرابی می کشد او گفتہ است الحق محسوس والخلق معقول۔

۱۳۔ **قوله** "حکی ان اباسعید الخراز کان یتواجد عند

الموت وکان قد مات جمیع بدنہ وبلغت الروح حلقومہ وهو یرتجز ویقول "حکایت آرند کہ ابوسعید انحر از در آخر وقت در آن حالت تواجد میکرد و حال این بود کہ تمام تن کہ مرده بود و روح بخلقوم رسیدہ و این بیت میگفت۔

۱۴۔ **قوله**

حین قلوب العاشقین بذکرہ وتن کار ہم وقت المناجیس

واجسامهم فی الارض سکری لحبه وارواحهم فی العجب نحو العلی تسری

هذا یدل علی سرورہ وسکون ضمیر سر "میل دل عاشقان بذکر است

ویاد کردن محبوب ایشان وراز گفتن با محبوب نہانی است میان او و میان این

و تنہائے ایشان در زمین مدقتانند بدوستی محبوب و جانہائے ایشان از سبب

دوستی سوئے علی سوئے معالی مختار میرود۔ این شعر و این گفتار و دوران وقت دلیل خوشی

او قرار باطن اوست۔

۱۵۔ **قوله** "ونظرا لحسن البصری الی رجل یجود بنفہ

و دینش
و لیس

فقال ان امرأ هذا آخره بجد یران یزهد فی اول وان امرأ ۱۱
 هذا اوله لجد یران یتها بآخره "حسن بصری مردے را دید کہ در حالت
 نزع ہوو گفتمہ است آخر این مرد سزاوارتر این است کہ اورا ترسے بر عاقبت خود
 باشد یعنی آنکہ اول بدنیا محب باشد سزاوار آن است کہ باختر ترسد باید کہ در آخر
 او ترس باشد۔

۱۲ **قوله** "و حکى ان الشبلى اعتل علة فارجف بموتہ
 فبادر المشايخ ودخلوا عليه وجلسوا حوله فقال الیش الخبر
 فقال المالکی وكان اجراهم عليه جاء القوم الى جنازتك
 فقال العجب العجب من اموار کجا و الی جنازة حی" وچنین گوین کہ
 چون شبلی مریم شد برضے کہ موت او بدان بود پس مشایخ شنیدند و شافتند و
 بروے آمدند و گرد او نشستند پس گفت چیت خبر یعنی کجا آمدید چه خبر دارید پس
 مالکی گفت کہ اواز ہمہ گسٹخ تر بود و مردمان آمدہ اند تا بر جنازہ تو نماز گذارند گفت عجب
 عجب کہ مردگان آمدہ اند کہ بر جنازہ زندہ نماز گذارند یعنی آنرا کہ حیات با اللہ
 نشدہ است اورا مردہ انکار۔

۱۳ **قوله** "وقال ابو بکر الدینوری لما حضرت وفات
 الشبلى فقال علی درہم مظلمة فتصدقت بالوف عن صاحبه
 وما علی قلبی شغل اعظم من ذلك ثم قال وضی فوضاتہ
 ونسیت تحلیل الحیتہ وقد امسك علی لسانہ فقبض علی
 یدی وادخلها فی الحیتہ وقد عرق جبینہ ولم یذب
 علیہ هذا القدر من السنن ثم مات" ابو بکر دینوری خادم شبلی
 بود چو آخر وقت او شد زبان او ماند و پیشانی او خوے کرد و مرا فرمود باشارت کہ مرا

وضو بکنان من وضو کننا ندیم و تخلیل لیمہ فراموش کروم دست مرا گرفت زیر حبیہ خویش آورد
تخلیل کرو زہے مرد کہ در اینچنین وقت نخواست کہ این قدر سنت از وفوت شود و گویند
او در وقت مردن میگفت کہ یکدم من بر من است آن درم مظلم است مگر از زمین
افتاده یک درم برداشته بود بر اے آزا ہزار ہا بنام صاحب او صدقہ دادہ ام
ہنوز از دل من تعلق نرفتہ است۔

۱۸ **قوله** "وروی عن ابن عباس رضی اللہ عنہما انہ دخل
علی عمرو بن العاص وقد احتضر فدخل علیہ ابنہ عبد اللہ
فقال یا عبد اللہ خذ ذلک الصندوق فقال لا حاجة لی فیہ
فقال انہ مملو ما لا فقال لا حاجة لی فیہ ثم قال عبد اللہ
لیتہ مملواً فقرا فقال ابن عباس قلت یا ابا عبد اللہ کنت تقول
اشتہی ان اری سراجاً قلائموت فاسالہ کیف تجددہ و کیف
تجددک فقال اجد انی اری السماء کانیہا مطبقة علی الارض
وانا بینہما وکانما النفس تخرج من خریم ابرق ثم قال اللهم
خذ منی حتی ترضی ثم رفع یدیه وقال اللهم انک
امرأت فعصیت و نہیت فارتکبت فلا یرؤی فاعتذر ولا
قوی فانتصر و لکن اقول لا الہ الا اللہ قالہا ثلاث ثم
مات ابن عباس روایت میکند عبد اللہ بن عباس میگوید عمرو عاص را حالت
حضور موت شد پسر او عبد اللہ برود آمد صندوق پیش او بود پسر را گفت بتان
این را پسر گفت مرا بدین حاجت نیست گفت این صندوق بہال مالا مال است
پسر گفت مرا بدین حاجت نیست گفت اے کاشکے کہ پر بفقر بودے پسر پید کہ
این زمان خود را چونہ می یابی مگر گفتہ بود کہ مراد آخر وقت پرسند از حالت آخر وقت بگویم

گفت می بینم گوی هفت طبق آسمان آورده اند بازمین چسبانیده و من در آن میانم و از من
نگذاشته اند جز مقدار سرسوزنی که از آن نفس بیرون می آید گفت اللهم اے بار خدا
اینچه تو مرا فرمودی نکر دم و آنچه مرا بازداشتی من همان کردم ازین کار جان بر آری نیست
و عذر آن میخواهم و اگر اعتماد هم بدین است که ایمان برین صادق است که لا اله الا الله
گفت و هم بدان مروی و این حکایت بر اے چه آورده که بدانند که عمر و عاص آخر
وقت بر کلمه توحید رفت هر چند که او مکرها کرده و فتنه دروین انگیزت با این بهم دید از
رسول الله اینقدر گویند بگفت فانسیته فا ذکره و ابو محمد را گویند لا احسن غیره
و هیل عبد الله لبیک گوید و جان بدید و این را برین نمط ذکرده میگوید که هر کس
بحسب عمل خویش روزگارے دارد و مختتم او هم برین است بهیچ معلوم هست که
این مروی بر تفسیری چها باخته است پس در توارخ نسخ مسطور است من چه نویسم

۱۹ قوله "ولما احتضر عبد الملك بن مروان نظر الى
اولاده حوله و بناته يبكون فانشد" بعد از آنکه عبد الملك مروان
در محضر موت شد نظر بسوے فرزندان و دختران خویش کرد که ایشان در آن محل این
بیت خواند

۲۰ قوله
و مستخبر عنایرید بنا الردی و مستخبرات و العیون سوا جم
و بسا خبر جویندگان از ما که هلاک مایمخواهند و بسا عورتان خبر جوینده هلاک مینخواهند
و چشم ایشان میرود این حکایت نیز نمیدانم شیخ بر اے چه آورد مگر بر اے آنکه و
بصداها تبین الاشیاء

ع در میان لفظ "ایشان" و "وران" چند الفاظ در نسخ منقول عنه در کتابت نیامده اند لهذا عبارت
ناقص مانده

فصل پنجم

۱- قوله "فصل فی ذکر آداب هم فی وقت البلاء قال الله تعالى وَ
 فَتَنَّاكَ فَتُونا قیل طبعناک لبلاء طبعنا حتی صرت صافیاً نعتاً"
 خداوند سبحان گفت فتنة کردیم بر تو فتنة کردن - شیخ این را میفرماید طبعناک طبعنا
 بخشیم ترا بنحیته تا آنکه صاف کردیم از وصفات بشری و بزودیم ترا از آفات انسانی -
 بعضی صوفی را خداوند در بلا اندازد آن سبب تصفیه و تنقیه او باشد - او بوری
 باب اینست که چون بلا بر صوفی افتد او بداند که این معنی از خدا آمده است که بدان صفا
 و پاک گرداند طبعناک طبعنا چنانکه زرو نقره می پزند تا ریم ایشان برو و تا صاف
 نقی روشن گردد -

۲- قوله "قال النبی صلی الله علیه وسلم ان الله اذ خول البلاء
 لا اولیاء له کما اذ خول الشهادت لا حباؤه" پیغمبر فرموده است
 خداوند تعالی ذخیره کرده است بلا را برای ابرار و نزدیکان خود را و شهادت برای
 دوست دارنده خود را یا برای ابرار که ایشان را دوست میدارند -

۳- قوله "قال النبی صلی الله علیه واله وسلم نحن
 معاشر الانبیاء اکثر الناس بلاءاً اثم الا مثل فالامثال" پیغمبر فرماید
 ما گروه پیغمبرانیم بیش از مردمان بلا بر پیغمبران باشد پس آنکه ایشان فروتر از ایشان
 باشد و پس آنکه مانند باشند -

۴- قوله "قال النبی صلی الله علیه وسلم اصعب العباد
 علی الله شاب عابد و مبتلی صابر و فقیر ناشط" رسول الله فرموده است

دوستترین بندگان خدا را نزدیک خدا جویند که خدا پرست باشد و بتائب صابر باشد بلا بر و افتاده است او صبر میکند و فقیری که فقیری خوش میکند یعنی فقیر شاکر.

۵ **قوله** "قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ تعالیٰ یتعاهد عبدہ بالبلاء کما یتعاهد الوالد الشفیق ولده" رسول اللہ فرمود تحقیق خدا تعالیٰ تعهد بنده خود میکند به بلا چنانچه پدر شفیق پسر را بنعمت پرور و -

۶ **قوله** "وآدابهم فی ذلک ترک الجزع والشکوٰی ملاحظۃ ثمرة البلوی" و آداب ایشان در باب بلا اینست که ناله نکنند و اگر ناله کنند نه تنگ آمده از دست بلا ناله کنند ازین ناله کنند که دوست با من با همه دوستی چنین میکند یا آنکه از بس لذت که او را اختیار بر اے بلا کرده است ازان ناله اگر تجربه کرده باشی بدانی اهل هوا چون لذت برایشان غلبه کند بگریزند و آب از چشم ایشان روان شود و بدانند که تا چه درویده و رسیده است و نظر برین کنند که ازین بلا تا چه ثمره رسید امتد زور خننه بلا چه ثمره بار آرد -

۷ **قوله** "وما عند اللہ الصابرون حیث قال عز وجل انما یؤتی الصابرون اجرهم بغير حساب" آنچه خدا تعالیٰ بر اے صابران از ساخت کرده است اینست که گفت است انما یؤتی الایة تمام داده شود صابران را اجر ایشان بغير حساب یعنی بیش ازان که مقابل صبر باشد ازان بیشتر باشد -

۸ **قوله** "فمن شهد البلاء من المبتلی غاب برویته عن وجدان مراد البلاء و صعوبته قال اللہ تعالیٰ

عه در نسخه منقول عنه در میان "رسید" و "بلا" دو لفظ غلط نوشته شده و مسخ کرده شده است -

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا إِلَّا تَرْىٰ أَن صَوَاحِبَاتِ يُوسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَيْفَ غَبِنَ فِي رُؤْيَتِهِ عَن وَجْدَانِ الْمَرْقُطِ وَتَشْعُرَنَّ بِذَلِكَ إِلَىٰ أَن غَابَ "ہر کہ بلا را حاضر شد و نظر میلے افتاد کہ از دوست است غائب شود از رویت بلا و سختی بحضور میلے۔ حکایت سنجار و عشق او بادختر بادشاہ و اندام او بچہار صد تازیانہ بار ہا گفتہ ام اللہ سبحانہ گفتہ است کہ صبر کن زیرا چہ بمنظر ما آئی بینی تا آنکہ خواہر گان زلیخا میان ترنج و دوست فرق نہ کردند بجائے ترنج دوست را بریدند از بسکہ بدل جمال یوسف از خود غائب از رویت و از الم دوست خود غائب کند۔

۹ قولہ "قَالَ اللَّهُ تَعَالَىٰ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا" خداوند میگوید سبحانہ بعد از آنکہ یوسف را دیدند و او را از حسن و نکات از ہمہ برتر دانستند و بجائے ترنج و دستہا بریدند و گفتند کہ ہرگز این فرزند آدم نیست و این بشر نیست۔ و از جملہ کلام شیخ این معلوم شد کہ یکہ در شاہد بازی باشد و برو بلا افتد و تجلی جمال او چنان مشغول شود کہ از الم بلا او را شعورے نہاند۔

۱۰ قولہ "وَقِيلَ لِبَعْضِ الشُّطَرِ مَتَىٰ يَهُونَ عَلَيْكُمُ الضَّرِبُ وَالْقَطْعُ فَقَالَ إِذَا كُنَّا بِحِينَ مِنْ يَهُوَاهُ فَنَعُدُّ الْبَلَاءَ دُخَاءً وَالْجَفَاءَ وَفَاءً وَالْمَحَنَةَ مَنِيَّةً" وگفتند بعضی ازین جوانان ہوا پرست و عشق باز را پرسیدند کہسے باشد کہ بلا بر شما آسان نماید گفتند و قہقہ کہسے را کہ دوست میہاریم بر ما بلا افتد و او در محضر ما باشد حکایت مجنون و سنگے کہ زیر غوز لیلی بود بار ہا گفتہ ام و چو در محضر محبوب میباشم بلا بر ما نہا میگرد و جفا و فایہا شد و محنتی کہ می باشد ان محنت عطا میباشد۔ محنت و محبت تصحیف انداز گان کہ تو امان نہا

شدہ اند محنت قلب محبت است پس ہر جا کہ محبت آید محنت آید۔

۱۱ قولہ "وانشد المجنون بن عامری شعر

ومن اجل لیلی فجح القلب والحشا ومن اجل لیلی قربوا لی مکاویا مکانیا
ومن اجل لیلی رحال القوم من مئی بننضج د مائی حبذا کنت جانیا
وازیب لیلی دل را ورون عذاب کردہ است وہم از سبب اولیٰ نزدیک من میشود
محل و مرتبہ من ہم از سبب لیلی قوم روان شدند با آرزو ہائے خویش بختن خونہائے
من زیرا چہ کہ من گنہہ گارم و خالی بودہ ام۔

د جانی

"ومن اجلها سُمِّيتُ مجنون عامری فدتها من المکروه نفسی ومالیاً
وہم از بہت لیلی مرا مجنون عامری خواندند فلان فائدہ از دشواری کہ مرار سد و مال نفس
من حاصل شعر این آمد کہ در عشق و محبت از بلا و محنت خالی نباشد و شوق من و محبت
از بلا ہا لذت اوست باشد و خود را فدائے او کند۔

۱۲ قولہ "ولہ ایضا شعر

اضال لال لیلی من رضاہا واحتمل الا صاعرو والکبا یراقواہا
ا خوار ہا میشود و کسان لیلی را در رضائے لیلی کہ مگر لیلی بلیلی برین راضی و تحمل میکنم از ہر نیرنگی
و غور و غری۔

نافی ہواہا
نکات و الکبار

۱۳ قولہ

"تداویت من لیلی وحبہا کما یتداوی شاربا لحم بالحمن"
درومرا کہ از لیلی بود و از دوائے آن در وہم از لیلی میگردم چنانچہ مرد میخوار کہ اورا غمرا

علہ و نسخہ آداب المریدین بعد ایں شعر شریعہ دیگر است کہ آنرا حضرت مخدوم در ترجمہ نیاوردہ اند

فلولا لک یا لیلی لما حیئت طارقا اذ و ر علی الابواب بالذل راضیا

علہ و نسخہ منقول عنہ کاتب اینجا ترجمہ نسخ کردہ است۔

زحمت و ہمدواروں اور ہما خمر باشد حاصل بیت این آمد جنایتی کہ از لیلی بر شد و رو کہ ہم از و آید و اے آن ہم لیلی توان کرد مقصود شیخ ازین بیت اینست بلاء و مرارتی کہ از حضرت برسد و اے او ہم بدو باشد چنانچہ گفتہ اند اعوذ بک منک۔
۱۴۔ قولہ ولا یکی الفیض عفا اللہ عنہ و غفر اللہ لہ شعر

و لا یکی الفیض

وقف المہوی بی حیث انت فلیس لی متاخر عنہ ولا متقدم
 ابو الفیض کنیت ذوالنون است این بیت مراد است بابتا و عشق بہن کجا کہ توئی
 من ہما نجا ایستادم و نیست مرا ممکن کہ از و پیش روم یا پس آیم۔

فان ادرا الملامۃ
 هو الکلامۃ
 نکتۃ
 فی کتاب
 فی کتاب

الملا مت فی ہواک ازیدت جبا لذلک فلیلمتنی اللوم
 من و عشق تولدت در ملا مت میگیم زیرا چہ مرا بنام تو ذکر میکنند پس بگویند ملا مت
 کنندگان را مرا بسیار ملا مت کنند۔

اُشْبِہْتُ اعدای فصرحت اُجُہم اذّا کان حظی منک حظی منہم
 شدی تو مشابہہ دشمنان من پس ہچنان شدم کہ آن دشمنان ترا دوست گرفتہ زیرا چہ
 حظی کہ من از تو میگرفتم آن حظ مرا از ایشان حاصل است۔

ن ۱۰

و اھنتنی فَاھنت نفسی عاملا یا من یھون علیک من یکرہ
 تو اہانت کردی خوار کردی من نفس خود را بقصد خود خوار کردم اے کسے کہ خوار
 شدن کسے کہ او مکرم است بر تو آسان است شیخ تقدیر میکند این
 ابیات را با مقصود خود میگوید۔

دشمنان

۱۵۔ قولہ الا تری ہولاء کیف یھون بلاء فی رویت
 محبوب ہم بیت لذذون و یتفخرون بہ یکذا من یکون صادقا
 فی دعواہ و متحققا فی بلواہ لا یوثر فیہ تخیر الزمان و طوارق
 الحدثان نہ بینی بگو برین شطاران عشق بازان مجاز چونہ آسان

ن یکین ہون
 عنہم
 البلاء

میشود و برایشان تحمل بلا و در حالتی که نظر بر محبوب است چونہ بیلاذت میگیرند و چونہ بہ بلا افتخار میکنند و همچنین است کیکہ در دعوی محبت صادق باشد حال او ہم همچنین بود اثر نکند در ایشان تغیر زمان از صحتی بمرض و ارضائے و عشرت و حالت بضیق و سستی آنقدر کہ ایشان از کار ایشان بدر بود ایشان در قدم خویش و در کار خوش استعانت دارند این احوال طاریات است بیاید و برود۔

۱۶۔ قولہ "قال بعضهم" شعر
 ذُلُّ الْفَتَى فِي الْحُبِّ مَكْرُمَةٌ وَخُضُوعُهُ لِحَبِيبِهِ شَرَفٌ
 خواری مرد عاشق و دوستی بزرگی اوست و خاضع شدن او بر اے محبوب او شرف است۔

۱۷۔ قولہ "دوی انه قیل لحسین بن علی رضی اللہ عنہما"
 ان ابا ذر یقول الفقرا حب الی من الغناء والسقم احب
 الی من الصحت فقال رحمہ اللہ ابا ذر اما انا قول من اتکل
 علی حسن اختیار اللہ لہ لم یتمن فطانه فی غیر الحالت التي
 اختارها اللہ لہ "و حکایت آورده اند کہ ابو ذر غفاری گفتہ است فقر نزدیک
 من دوست تر از توانگری است و مرض دوست تر نزدیک من از صحت این سخن
 بحسین علی رسید رضی اللہ عنہما او گفت رحمۃ اللہ علی ابا ذر یعنی نیکو سخن گفتہ است
 اما من این میگویم ہر کہ خود را برا اختیار خدا بر بست بیچ چیزے آرزو نکنند ثنائے
 را کہ اللہ تعالیٰ بر اے او را اختیار کردہ شدہ است چون فقر و غنا و سقم
 و صحت ہم از خدا بودہ باشد و ہر دو از خدا آید مرد عارف ہر دو را بیک نظر بیند

۱۸۔ قولہ "حکی ان جماعة من خلوانی الشبلی و هو فی"

المدارستان مقید فمظرا لیسر و قال ایش انتم قالوا احباؤک

ترجمہ
 محبوب
 و خلوانی
 دوستان

فرما ہم بالحجارة فہربوا فقال یا کذابون تدعون محبتی ولا تصبرون علی ضربی أبعد و اعنی "و حکایت گویند شبی را بوہم جنون بہارستان شستہ بودند جماعتی از صوفیان برو آمدند گفت بر کدام وصف اید شما کہ آمدید گفتند ما دوستان تو ایم ایشانرا بنگ زدند گرفت ایشان گریختند گفت مدعیان کذاب دعوی دوستی من میکنند و از زدن من میگریزند دور شوید از من۔

۱۹ **قوله** "من آدابہما لا یثماؤت ولا یعجزبل یتجلدو یتصبر" بعضی از آداب صوفیان در بلا ایست کہ خود را در تمامت نکلند یعنی خود را بستم تصبر کنند نیکو سخنے است کہ شیخ گفتہ است اما آنکہ آخر وقت رسول افتد و اگر باہ گفت شیخ آنرا بیان کردہ کہ ترکا للتجلد این خلاف آنست۔

۲۰ **قوله** "سروی ابوہریرہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انه قال المؤمن القوی احب الی اللہ من المؤمن الضعیف۔ احرص علی ما ینفعک واستعن باللہ ولا تعجز وان اصابک شئ فقل قد ساء اللہ وما شاء فعل وایاک ولوفی بابا من عمل الشیطان" ابوہریرہ از رسول اللہ روایت کردہ مومنہ کہ قوی است دوست تراست نزدیک خدا از مومنہ کہ ضعیف است آری مومن قوی خراج ہمہ شب تواند ایستادہ خدل را پرستد و ہمہ شب تواند کہ شستہ بزد کرد و بمراقبہ مشغول باشد مومن قوی تواند کہ پیای خویش در خانہ کعبہ رود بے آنکہ را حملہ باشد مومن قوی تواند کہ وہگان و بستگان روز و سہ مہ طعام نخورد و آب نخورد مومن قوی تواند کہ سماعہا بذوق بشنود مومن قوی تواند ہر بلائی کہ بر وافتد آنرا تمام آشامید و بقوت صبر بر و تواند ایستاد مومن قوی اگر بر تجلیات جمال و جلال

به معنای

شود و اضطراب نکند و از جان بجنبد و المومن الضعیف بمعزول عن هذ
 کلمها یکے را خدا کے قوی آفرید بر اسے آزار نماند و درجات مثوبات تجلیات
 و کشفات را محیط گرد و بیچاره ضعیف از و چه سز و چه آید جز آنکه دے سر دے بزند
 و چشمے ترے بکند و آه و آہے کند و ہوسہا شستہ بخورد و ہم از اینجا گفتہ اند برائے
 سلوک را جوان باید بلکہ آغاز جوانی و با این بہم بحضور ہم باشد مادہ طلب و مایہ
 وصول در وے مرتب است مرشدے بر سر او افتد باند کے بہ غرض پیوند و میان
 عشق باز جز جوان کمتر باشد و اگر عشق بازے پیر است ہمدین پیری
 کردہ است اکنون معلوم شد کہ مومن قوی بہتر از مومن ضعیف
 قولہ احرص شیخ پند میدہد حریص باش بر چیزے کہ ترا نفع کند و
 یاری از خدا طلب و عاجز مشو پس میانے از کار بدان کہ کجا من و کجا این کار بہت
 بر بند البتہ ہر کہ بہت بر بست او بہت خود رسید و اگر ترا درین رہ چیزے برسد یعنی
 آنچه از خدا رسیدنی است بگو انشاء اللہ آنچه خدا تقدیر کردہ بود وہاں رسد و احترام از
 کن از گفتار او یعنی این گویا اگر اینچنین نشدے و اگر چنین شدے چنین نشدے
 تو در کار باش بقدر اغنیت شمر زیرا چہ اونی کشاید ورے از عمل شیطان و این او
 بہانہ جوے است و ترا از کار باز ماندن است کہے گفتہ است

وی رفت و گذشت و باز ناید فرو آید و اگر نیاید شاید
 امروز ببق وقت خوش باش رفتہ رفت است آنچه آید

۲۷ قولہ وقال ابن عطا فی اوقات البلایتین صدق
 العبد من کذبہ فمن شکر فی اوقات الرضا و جزع فی
 اوقات البلا فہو من الکذابین قال اللہ تعالیٰ ألمرۃ احسب
 الناس ان یثکروا ان یقولوا آمنا و ہم لا یفتنونہ و لکن

فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلْيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلْيَعْلَمَنَّ
الْكَاذِبِينَ ۝ ابن عطا گفتہ است در وقت بلا محب صادق از محب کاذب
پیدا میشود ہر کہ در وقت آنکہ دوست بر وزمی کند خوش میشود و شکر بجای آورد چون
بلا افتد جزع کند و بنالد او عاشق صادق نیست او از ان عاشق است کہ بسیار
دروغ گویند تمسک میکنند زیر اچہ خداوند گفتہ است آن کسانی کہ ایمان آورده
چہ گمان برند کہ برایشان بلائے بیفتد مومنانیکہ از ایشان پیشتر بودند ایمان آوردند
برایشان بلا ہا افتاد خواست خدا این بود تا صادق از کاذب پیدا شود۔

۲۲۔ قَوْلُهُ "وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْجُودِيْنَ
مِنْكُمْ وَالصَّابِرِيْنَ" ہر آئینہ تحقیق شمار بیاز ما نیم چیزے عظیمہ بلائے محکمہ نامعلوم
شود کہ میان شما مجاہدیت و صابریت۔

۲۳۔ قَوْلُهُ "ثُمَّ انْزَلْنَا الْبَلَاءَ عَلَى النَّاسِ بِمَنْزِلَةِ الدَّبَاغِ يُسْتَخْرَجُ
الرَّعُونََاتُ مِنَ الْاِنْسَانِ وَيَصِيرُ إِلَى حَالَتِ يَمْكُنِ الْاِسْتِفَادَةَ
مِنْهُ" شیخ میفرماید تحقیق بدان بلا بر اولیاء برین مانند چنانچہ چرمے راو باغت بدہند
چرم مردار با شطوط بہتہا باوے و پلیدی باوے اور او باغت بدہند صاف
و پاک بکنند تریہا و پلیدیہا تمام از و برد و آنچنان گرد کہ جلد مصحفی شود بدین
مشابہ است بر نفوس کہ ہر کہ ورتے کہ دروے است و ہر بقای شہوانی کہ دروے
است ہمہ بلائے بود۔ اور اصفا کردہ لایق حضرت میکند۔

۲۴۔ قَوْلُهُ "وَقَالَ الْجَنِيْدُ الْبَلَاءُ سَرَّاجُ الْعَارِفِيْنَ وَيَقْظَةُ
الْمُرِيْدِيْنَ وَهَلَاكُ الْخَافِلِيْنَ" و جنید گفتہ است بلا چراغ شناسندگان
خدا است چنانکہ شب تاریک پیش یکے چراغ باشد و ہر چیزے را چنانچہ
اوست کہ بنید شناسد ہچنان عارف بلا بر وافتد چشم او خدا بین گردد و دین

بلا مشا به میله کند بد اند بلا نعمت من الله است اگر در نعمایم تجلی مشا به است
اما در بلا تجلی مخصوص و مشا به مخصوص است و طالبان را از خواب غفلت بیدار
میکند ایشان پیدا کنند که طلب حق بے مقاسات بلیات و محن و آفات نباشد
ایشان با خود گویند ما را از انواع طلب شمر و از مریدان خود دانست آنکه بلا نصیب
ما کرد که گفتم چو بلا مشا به و باغت است نفس راست پس اینچنین میشود که نفس را بلا
بیدار میکند از خواب غفلت و آن کسانیکه خدا را نشناخته اند و جزا ساین
دنیا و حاصل این دنیا در دل ایشان اعتبار ندارد و این سبب هلاکت ایشان
میشود.

۲۵ قوله "ان جعلنا لصالحين رضى الله عنه كان اذا
اصيب يقول اللهم اجعله ادباً ولا تجعله غضباً" از جعفر صادق
رضی الله عنه مروی است که در نزول بلا گفته خداوند این بلا آنچنان کن که ادب
ما باشد یعنی موجب تمحیص و ترقی درجات عند الله بود چو صبر و رضا با آن بدید هر
آئینه موجب تکفیر و نوب و سبب کشف جمال محبوب بود.

۲۶ قوله "وذلك البلاء منه ما يكون تحيصةً ومنه ما يكون
تأديباً ومنه ما يكون عقوبةً وخذلاناً" آنچه ما گفتیم این تمام
بیان است.

۲۷ قوله "وقال الحريري البلاء على ثلاثة اوجه على
الغافلين نقيم وعقوبات وعلى المتدينين تحيصة للجنايات
وعلى الانبياء والصديقين من صدق الاختيارات" حریری
گفته است بلا بر سه نوع است بر غافلان هم انتقام است و عقوبات است حظه ها که
ایشان دانند و هوایا که در آن رضای خدا و پیغامبر نبود تمام و کمال گرفته.

ہر آئینہ انتقام و عقوبت برایشان بلا افتاد چنانچہ قصہ نوح و لوط و شعیب شنیدہ بشی
و برہو منان گنہگار نیت کردن گناہان و شستن جناہتہاے ایشان است۔
و بر انبیا و بر صدیقان حضرت صدق اختیارات ایشان است یعنی اختیارے کہ
ایشان کردہ اند بلا علامت صدق ایشان است چون علامت صدق باشد
مزید باشد و ترقی باشد ایشان قدمے در مقام صبر و رضا نہند بلا برایشان اندازند
نشان صدق قدم ایشان پیدا اگر دو۔

۲۸۔ قولہ "ولا یکن الوقوف علی آدابہم و سیرہم
الا بذکر حکایاتہم" انچہ قوم صوفیان را در صبر معالمتے و محافلتے است یکان
یکان گفتن عشرتے وار و اما از بعض حکایات ایشان معلوم میشود کہ ہر یکے ازین
باب چہ نشان میدہند۔

۲۹۔ قولہ "وقد سئل الجنیّد ما فایدة المریدین
فی الحکایات قال انہا تقوی قلوبہم ففقیل ہل فی ذلک
حجة من کتاب اللہ تعالیٰ فقال نعم" از جنید پرسیدند کہ حکایتہاے
سلوک گفتن از ہر جنس مریدانرا چہ نفع میکند گفت ولہاے ایشان را در رطلب
و مشقت دیدن و در مجاہدہ قوی میگردد و اند قوتے میدہد گفتند برین سخن بیج چہتے
از کتاب اللہ داری گفت آری۔

۳۰۔ قولہ "قال اللہ تعالیٰ وَ کَلَّا نَقْصُ عَلَیْکَ مِنْ أَنْبَاءِ
الرُّسُلِ مَا نُنَبِّتُ بِهِ فُؤَادُکَ" ترجمہ آیت اینست ہر حکایتہاے کہ
از ان انبیا ما بر توقصہ میکنیم ہر یکے از انہا است کہ دل ترا استواری و قوتے
میدہد مثلاً قصہ موسیٰ بر رسول اللہ میکند آن مشقتے و مذلتے کہ او بر فرعون
کشید مختہاے و بلاے کہ بر رسول اللہ از قوم او میرسد دل متزلزل و متزلزل

نیگردد و استوار میشود که بر طایفه ما از اینها بسیار کرده اند.

فصل ۲۲

۱- **قوله** تصد فی ذکر آدابهم فی الرخص قال النبی صلی الله علیه و سلم ان الله تعالی يحب ان یوتی رخصة لکما یحب ان یوتی عزایمه "انچه میان صوفیان رخصت است اگر محققان ایشان بدان مباشر شوند بصلحتی که ایشان را پیش افتد از درجه تحقیق و از عالم حقیقت و پس نیایند پیغامبر فرموده است ب تحقیق خدا دوست میدارد که مردم آتی بر رخصت گردد و مباشر او شود چنانچه دوست میدارد و مباشرت عزایم را - هر چند که میان عزیمت و رخصت تفاوتی باشد اما چو هر یک معروف خویش بمحل خویش معمول شود تسویه آید -

۲- **قوله** و سال عمر بن الخطاب رضی الله عنه عن رسول الله صلی الله علیه و اله و سلم ما بالنا نقصر الصلوة و قد امناف قال علیه السلام صدقة تصدق الله علیکم فاقبلوا صدقته "رسول الله در سفر بود بر آنجا که رسید که خوفی از عدو نماند عمر گفت یا رسول الله چیست که ما قصر صلوات میکنیم و حال ما اینست که ما اینیم از عدو پس رسول الله فرمود که صدقه در سفر خدا شمارا داده است پس شما صدقه او را قبول کنید مگر این در فتح مکه بود و رسول الله بعد فتح مکه تا پانزده روز در مکه نمانده است بغزو و دیگر بیرون آمده است -

۳- **قوله** "و الرخصت منهن مال یرد علی المبتدی من المریدین

و یستریح فیہ المتوسط من السالکین و یتسع الیہ الفایز
 من العارفین و لا یتوطن فیہ المحققون لانہ واد متسع
 النرجیل کثیر الافات الاعلی نیت الرحل اضطراباً رخصت بشاہ آب
 خور وے است کہ بر مریدان فرومی آید یعنی وسعتی برایشان میشود و آن سالک
 کہ متوسط است اورا اندک استراحتی میباشد و آنکہ مرد عارف است فایز است
 بر امرار ربوبیت او خود کے است ہرچہ خوش آید کند او متشرع است این رخصت
 اورا شریعتی میشود کہ مردمان را ہر آن را ہرچہ خوش آید کند و محققان این را وطن نیازند
 قرار کہ ایشان نیست این رخصت پیش آمد بمصلحتی آزا کردند گذشتند و وطن
 چرانمیسازند زیراچہ این وادی فراخے است کہ در و آفات بسیار است یکے
 از آفات ہین است کہ نفس آسان گیر میشود و خوے بد میگردد نفس بدان ماند کہ
 مہار او بدست راکب باشد و تازیانہ او بدست راکب تا دایرہ راست و دو
 طرفے دیگر میل نکند و در رہ رفتن کاہلی نکند و ایستادہ نشود و فرو دنیا بدورین مقام
 مگر نیت آنکہ لابد فرو آید و روان شود۔

کہ سالک بے خبر شود
 در آن درسم منزلت

۴۔ قوله فالمرتع فی جانب الحمی یوشک ان یواقع الحمی
 الا ان حمی اللہ محارمہ آنکہ او گرد حمی میچرد حمی حدے میکند چو بے می ہند
 کہ درین کسے در نیاید و آنکہ او گرد حمی میچرد و نزدیک باشد کہ در حمی افتد و آن موضع
 ممنوع یعنی رخصت قریب بشتبہ است و شتبہ قریب بکروہ و مکروہ قریب بجرأ ہیں
 ابتدا عادت بر رخصت نباید کردن کہ خوف آن باشد کہ در شتبہ افتد۔

۵۔ قوله وکل من الخطأ عن درجت الحقیقت وقع فی طرف
 الرخصت و من سقط منها وقع فی الضلالت و الجہل ہر آئینہ
 ہر کہ از عزیمت فرو افتد در رخصت افتد و ہر کہ از رخصت فرو افتد در ضلالت و جہل

فصل چہل و دوم
افتد یعنی در مشتبہ و مکروه و حرام افتد یعنی ہذا بہرہ شود را برخصت نہ ہند کہ خوف آن
باشد کہ گفتیم۔

۲۔ قولہ "والرخصت فی مذہب الصوفیۃ" هو الرجوع
عن حقیقت العالم الی ظاہر العالم وذلک نقص فی حالہم
رخصت برائے ضعف است کہ ایشان قوام بعزیمت نمی توانند کرد کہ آن حقیقت
است بازگشت از مقصد از اینجا کہ قصد کرده اند عبارت از ہجران و حرمان باشد
شکم پر خوردن مہروم از روزے شرع محض است طالب مرید چون بسیر خوردن متلا
شود حقیقت پیشینہ از موارد قوم محروم گرد و گفتہ اند لو ابغی الم یبد بکشت
الا کال بکۃ لہ ورحمة علیہ۔

۳۔ قولہ "سئل بعض المشایخ عن سوء ادب الفقیر"
فقال الخطاطہ عن درجۃ الحقیقت الی الظاہر وکذلک
قال ذوالنون المصری مرید العارفین خیر من اخلاص المریدین
پیرے را پرسیدند کہ مریدے کہ بے ادب شود حال حکم او چیست جواب داد کہ بے ادبی
او فرو افتاد و است از درجۃ اہل حقیقت و ہم از اینجا است کہ ذوالنون مصری گفتہ
ریاے عارفان بہتر از اخلاص مریدان است یعنی عارف را رخصت است کہ
او ریاے کند و آن ریا نہ برائے ہواے نفس خویش را است آن ریا برائے
آن است کہ متابعان و مریدان ببینند ہمان گفتہ کہ شیخ کردہ است مثلاً کار عارفان
بجائے است کہ زیادتی نوافل و مقامات شایدا و احتیاجے نہاند بلکہ ترخیص لطیف
نظر او از سبب نزولایق تر باشد و او را برائے مریدان و متابعان کہ ایشان پس روی او
کنند و ہمین سبب کہ گفتہ یعنی احتیاج او بر خود این سختی نمی نہد این صورت ریا است و لے
ریا نیست کہ بہتر از اخلاص مریدان است کہ اینجا این سخن را دوسہ معنی دگر است اما

والتفصیل

بہ ادب ہونہ

ریا عارف بہر از
افضل در آن

من نمی نویسم که تا ترجمہ دراز نشود۔

۱۔ **قوله** "وُسئِلَ عَنْ ذُنُوبِ الْمُقْرَبِينَ فَقَالَ حَسَنَاتِ الْإِبْرَارِ سَيِّئَاتِ الْمُقْرَبِينَ" و ذوالنون را از گنہ مقربان پرسیدند کہ ایشان چه گنہ دارند گفت آنچه ابرار را احسانات است آن سیه مقربان است یعنی ایشان آن سیه ندارند کہ از مذموم شرع است حسانت ابرار سیه ایشان است۔

حسنات الابرار
سینات المقربين

۲۔ **قوله** "وَرَأَى الْجَنِّدَ بَعْدَ مَوْتِهِ فِي الْمَنَامِ فَقِيلَ لَهُ مَا فَعَلَ اللَّهُ بِكَ فَقَالَ وَيْحَنِي عَلَى كَلِمَةٍ سَبَقَتْ مِنِّي وَذَلِكَ أَنَّ سَنَةَ احْتَبَسَ الْمَطْرُ فَقُلْتُ مَا احْوَجَ النَّاسَ إِلَى الْمَطْرِ فَقَالَ مَا يَدْرِيكَ إِنَّ النَّاسَ يَحْتَاجُونَ إِلَى الْمَطْرِ تَعْلَمَنِي وَأَنِّي عَلِيمٌ خَبِيرًا ذَهَبَ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكَ" جنید را بعد نقل او در خواب دیدند گفتند کہ خدا با تو چه کرد گفت سبب یک سخنہ کہ من گفتم مرا سرزنش کرد و آن سخنہ چه بود سالہ جس مطر شد یعنی امساک باران شد با حضرت گفتم تا چه حد مردم بہ باران محتاج اند خداوند تعالیٰ گفت من نمیدانم کہ مردم تا محتاج مطر اند کہ من علیم و خیر ام این چه بے ادبی بود کہ تو گفتی برو ما این گنہ ترا از پرگار **قوله** "رَوَى أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَتَى النَّبِيَّ

عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقِيلَ مَاتَ فُلَانٌ مِنْ أَهْلِ الصُّفَّةِ وَتَرَكَ دِينَارَيْنِ أَوْ دَرَاهِمِينَ فَقَالَ كَيْتَانِ صَلَوَاتِي عَلَيْكَ يَا دُرَّكُمْ كَذَلِكَ رَوَى أَبُو هُرَيْرَةَ رَوَايَتٌ مِثْلُهَا مِنْ أَصْحَابِ صَفِّهِ مَرُودٌ وَدِينَارٌ يَدُورُ مَرُودٌ كَذَلِكَ رَوَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَرَمَوْا فِي دُورِ دَاغِ أَنْدَسَازِ بَكْدَارِ نَدْبَرِ وَغَنِي شَيْخِ أَزِينَ دُورِ حَكَائِتِ اَيْنِ بُوْدُ كِ حَسَنَاتِ الْإِبْرَارِ سَيِّئَاتِ الْمُقْرَبِينَ وَرَمَى دِينَارَ نَگَہِدا شَتَنِ اَزِ رُوعِ شَرَعِ مَبَاحِ اسْتِ بَرَاءِ مَصْلَحَتِ دِیْنِا مُسْتَحْسِنِ اَمَا بِرِ سَبِیْتِ مَقْرَبَانِ سِیْہِ اسْتِ۔

۱۱۔ **قوله** "وقد صح ان في الصحابة رضي الله عنهم من مات خلف مالا جماً لم ينكر عليه واما انكرهم سناً لانه خالف معناه دعواه" و این معنی صحیح است که بعضی صحابہؓ مردہ اند و مالے بسیار گذاشته اند و رسول اللہؐ برایشان انکار نکر و زیر اچہ ایشان ابرار بودہ اند و این شخص نسبت بمقربان داشت و دیگر فقیر زیستے حال او مخالف دعویٰ او شد۔

۱۲۔ **قوله** "الا ترى ان الصلوة طاعة لكن لمن لم يكن محدثاً وقرات القرآن قربة ولكن لمن لم يكن جنباً فمن صلى محدثاً او قراء جنباً استحق العقوبة والعقوبة تنهيني که نماز طاعت است حسنه بعينها است و لے مر کے را کہ او محدث نہ باشد و تلاوت قرآن مستحب و مستحسن مر کے را کہ او جنب نہ باشد و اگر کے باين بہم محدث باشد و نماز بگزارد و جنب باشد تلاوت قرآن کسند حق عقوبت و عذاب باشد فقہارا اینجا اختلاف است۔

تشیبہ

۱۳۔ **قوله** "وقال عليه السلام من تشبه بقوم فهو منهم" اراد بذلك التشبه بسيرتهم لا بلبسهم "رسول فرمودہ است ہر کہ تشبیہ بقومے ایشان کند تشبیہ بہ صورت آنکہ تشبیہ بسیرت ایشان کند و معنی ایشان دروے نہ باشد و راہم از ایشان شہرند و آنکہ بحج و لباس باشد مباشرت سیرت ایشان ہم نہ اگر این تشبیہ بدوستی ایشان کردہ است تشبیہ لباس ہم نسبت بدیشان برد و اگر ازین لباس خواہد فراخی رزق را و را از ایشان دور تر گیرند۔

۱۴۔ **قوله** "لا نه دوى عنه عليه السلام انه قال لعن تهما للناس بقولنه ولباسه وخالف ذلك اعماله فعليه لعنت الله والمليكة والناس" زیرا چہ مروی است از صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم او گفتہ است ہر کہ ساخت شود براسے مردمان را بسخن خویش و لباس

جاء قول و علی من
لقد هو راسه الدرك
الحسن

خویش و عمل کہ او دار و دو سخنے کہ میگوید اعمال او مخالف آنست پس لعنت خدا باشد
یعنی از خدا دور و از ملائک دور باشد یعنی از معاملات ایشان دور باشد مثلاً
مردے لباس صوفیان کند و آن سخنے کہ صوفیان کنند و آن سخنے کہ صوفیان گویند
از مسلک و مقصد آن سخن گوید و او را نہ عمل ایشان نہ حال ایشان جزاے او
آن باشد کہ رسول اللہ فرمود۔

۱۵۔ **قوله** "ثمنان لهم في رخصهم آداباً و اخلاقاً
يحتاج المرخص الى معرفتها و التمسك بها ليكون مترسماً
برسمهم متحلياً بحليتهم" الى ان يبلغ مقامات المحققين
و احوالهم" این گفتیم کہ عزیمت و رخصت چنین چنین است اما این بدان کہ
ایشان را در رخصت ادبے و اخلاقے هست شیخ آنرا بیان میکند مردے کہ رخص
مشغول شو و معرفت ادب رخصت اور الابدی باشد کہ بداند کہ مترسم این
طائف باشد این سخن زیادتی است شیخ میفرماید الى ان يبلغ زیرا چہ رخصت بتدی
راہم باشد و متوسط راہم باشد و منتہی محقق راہم باشد کارے پیش افتاد و بصورت
عملی رخصت کند گذر و۔

۱۶۔ **قوله** "فن رخصتهم اتخاذ الصنعت و الاستناد الى
المعلوم" و یکے از رخصت صوفیان اینست کہ صنعتے بگیرند صنعتے بکنند و از بزرگان
و یا از کسے دیگر معلومے بتانند و بر آن تکیہ کنند۔

۱۷۔ **قوله** "و ادبهم في ذلك ان لا يتمكنوا لنفسه بل
يجعلها في المصالح و لا يزيد على نفقة سنة له و لعياله
و لمن يمر به اقتداءً برسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم
رؤی عن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ انه قال کان اموال

بنی النضیر مما افاء الله على رسوله مما لم يرجف عليه المسلمون ^{ن یوجف}
 بخیل و لا رکاب و كانت له خاصة و كان ینفق منها علی اہله
 نفقة سنة و ما بقی له جعله فی الکساح و السلاح و العدة
 فی سبیل اللہ عز و جل "و ادب ایشان ورین باب اینست کہ معلوم
 کہ بتاند برائے نفس خویش را نستاند و آنرا تخلیہ نکند مالک نشود و زیادت نفقت
 یکسالہ برائے خود و برائے عیال خویش را نگہ ندارد و ہر کہ در مونت اوست زیر اچہ
 رسول اللہ جنین کردہ است کہ عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ روایت کردہ است کہ
 اموال بنی النضیر را یعنی حامل مالے کہ از بنی نضیر بودے رسول اللہ برائے
 اہل بیت را دادے و ہر کہ مونت او بودے و باقی برائے استعداد قتال و جہاد
 بودے و آنکہ در کتاب گفتہ است لہ و لعیالہ و آنکہ بودے نہ آنکہ برائے
 نفس خویش خرچ کردے از ہر جا کہ فقیرے آمدے محتاجے غریبے اور او
 و گفتہ اند مات رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم و ددعہ
 من ہونۃ ابو شجۃ الیہودی علی شعیراخذہ و یقوت عیالہ
 ۱۸ **قوله** "و منها الا شتغال بالکسب لصاحب العیال
 او الوالدین" و بعضے از رخص اینست کہ صوفی کسب کند برائے قوت ماور
 و پدر را۔

لا شتغال
 بالکسب

۱۸ **قوله** "و آدابہم فی ذلک ان لا یشتغلہ ذلک عن اداء
 الفرائض الّتی اوجبہا اللہ تعالیٰ علیہ فی اوقاتیہا و لا یرواہ
 سبباً للرزق بل هو معاونت للمسلمین" و ادب در باب کسب
 اینست باید کہ انچنان باشد کہ در اداے فرائض ہچنانکہ اداے او مطلوب است
 مزاحمتے خلل نشود و این نداند کہ آنرا سبب رزق سازد یعنی اگر نگنم خدا رزق ندہد

بلکہ چنانکہ کسے درکار مسلمانان معاونتے بکنند از ان قبیل و اند۔

۲۰۔ قولہ "ولا یشغل بذلک اکثر اوقاتہ بل یجتہد ان

یجعل اوقات کسبہ من وقت الصحوۃ الی آخر وقت الظہر ثم

یرجع الی صحبتہ فیصل معہم الخمس الی الصحوۃ المقلبۃ

من الغد وان فضل من کسب عن نفقة شیء اثر بہ اخوانہ

واہل صحبۃ" صوفی کہ بکس مشغول باشد باید کہ ہمہ وقت خویش بکسب

مصرف نکند از اول وقت چاشت تا آخر وقت ظہر مشغول باشد یعنی او را در اول وقت

او تا چاشت فارغ بشود و آخر وقت ظہر نماز بین الصلواتین و او را و نماز دیگر و ادابین

بہاں مشغول باشد و درین اوقات صحبت ہم با طایفہ صوفیان باشد و باقی وقت

تا بامداد ہم با صوفیان باشد ہم با ایشان بگذرانند و ہم با ایشان بخوانند و آنچه فاضل از خرج

عیال ماند آنرا ایشان را برادران صحبت بکند۔

۲۱۔ قولہ "ومنها السؤال و آدابہم فی ذلک ان لا یسئل

الاولی الحاجت قدس الکفایت لمن یمونہ ولا یبذل مآرؤہ

من یہون علیہ ردہ" و بعضی از رخص صوفیا خواست است و اداب ایشان

درین باب اینست کہ خواست نکند مگر بوقت حاجت بقدرے کہ سد جوع شود پس

حد جوع اینست کہ قوام بنیہ براں باشد کہ دست مونت او باشد مثلاً چنانکہ ولد صغیر و

مادر او آبروے خویش زود از کسے کہ روگردن او برو آسان باشد۔

۲۲۔ قولہ "قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا سألت

فاسئل الصالحین و یتلطف فی السؤال من غیر تواضع رسول اللہ

میسر باید اگر ترا احتیاج بخواست افتد پس از صالحے بخواہ کہ او ترا بخواری رو کنند

دور خواست لطیفے کنند یعنی نرمی بخواہد تواضع سخت نکند کہ خود را خوار گرداند

چنانچه رسم گدایان این زمانه ما است۔

۳۳۔ **قوله** "فقد روی عن النبی علیه السلام قال لعن الله فقیرا تواضع لغنی من اجل ماله" از رسول الله مروی است که او گفته است خدا لعنت کرده است فقیری را لعنت بران فقیر باد که توانگری را به سبب توانگری او تواضع کند۔ این سخن در حق ستدگان است که اهل غنا و اهل دنیا را سبب غنا و ایشان تواضع کنند اگر تواضع از سبب آنست که هر یک را بر اندازه او رعایت باید کرد تا نظرت دل او شود شاید۔ رسول الله فرموده است نحن معاشر الانبیاء امرنا ان انزل الناس علی قدر مسرتهم۔ ما گروه پیغمبرانیم ما مورییم برین که مردمان را بر حسب مرتبه ایشان فرود آریم بادشاه و وزیر و آنکه بدیشان نسبت دارد بر اندازه ایشان فرود آرند صلاح علما بر اندازه ایشان۔

۳۴۔ **قوله** "روی عن جعفر صادق رضی الله عنه وارضاه" این دو روایت از جعفر صادق روایت کنند۔

۳۵۔ **قوله** "شعر

لا تخضعن لمخلوق علی طمع فان ذلک وهن منك فی الدین" بخلاقین بر طمع خوار مشو زیرا چه آن خوارنی دین تست۔

و استخضعن الله عن دنیا الملوك کما استغنی الملوك بدنیاهم عن الدین از دنیا ملوک بخدا بے نیاز شو چنانچه ملوک بسبب دنیا از دین مستغنی شده اند همچنان تو بدین خود از دنیا بے نیاز شو۔

و استرزق الله مما فی خزاینه فان ذلک بین الکاف والنون" رزق از خدا خواه از آن ماسه که در خزاین اوست آنکه در خزاین اوست میان کاف و نون است از میهر چه کلمه کن گوید تا از عدم بوجود آید۔

۲۶ **قوله** "وما يحصل من سواله لا يدعه في ملكه بل يسلمه الى عياله ليفسخ قلبه من شغلهم ولا ينفقه بالاسراف ولا يجال ذلك عادة ومعلومه" و آنچه از خواست او حاصل شود او را در ملک خویش نگذار و یعنی البته خرج کند و آنرا بعیال خویش تسلیم کند خرج نکند باسراف و آن خواست را عادت نگیرد و آنرا معلوم معین خویش نگرداند هر بار این کار نکند۔

ن

الاستغناء

۲۷ **قوله** "ومنها الاستدانت ثقة على الله عز وجل" و بعضی از رخص صوفیان این است کہ بوقت حاجت و نیکی بتانند بنا برین کہ بہ خدائے دارند از غیب برسد از ان فرو آورند بایزید و یحییٰ معاذ رازی و ابو بکر و راق از ایشان مروی است کہ ایشان دین استده اند و خواجہ ماہم استدے۔

۲۸ **قوله** "واد بهم فيها ان يكون ذلك المصالح والخوان عند الضرورت ولا يخل عن الاهتمام بالتوجه والاداء" و ادب ایشان درین باب اینست برائے مصالح اخوان باشد در ماندہ را یاری کند و از توجه آن کہ البته باید و ادوا و اباید کرد البته غافل نشود۔

۲۹ **قوله** "روى عن النبي عليه السلام قال من ادا دينه وهو ينوي اداؤه وقضاؤه ومات ولم يترك وفاء قضى الله له يوم القيمة" از رسول اللہ مروی است کہ رسول اللہ فرمودہ است ہر کہ دین بتاند و البته بہمت و قصد دل خویش نیت فرو آوردن دین دارد و اتفاق تقدیر برین افتد کہ او ہمیر و دین ادا نکرده باشد خداوند سبحانہ فردا آمتا خصمان او را خوشنود کند۔

حمل الزاد في الاسفار

۳۰ **قوله** "ومنها حمل الزاد في الاسفار واد بهم في

ذالك ان لا يبخل به على من في صحبته ممن يحتاج اليه "وبعضه ازان
رخص صوفيان اينست که در سفر توشه برابر بردارند و ادب ورين باب اينست کيکه در صحبت
او باشد از وندارند۔

۳۱ قوله "روي ان النبي صلى الله عليه وسلم كان في سفر
فامر ان ينادي الا من كان معه فضل مزاد فليقد به من لا ظهر
به و ذكر من الاصناف ما ذكر حتى ظننا انه ليس لنا في فضل
الذي في ايدىنا حق ليس لغيرنا" رسول الله در سفر بود آنجا فرمود بر صاحب
بدانيد هر کيکه توشه زياده است کس را بدد کہ او توشه ندارد و کس را امر کيکه زياده است
کس را بدد کہ او را امر کيکه نباشد آنقدر رسول الله فرمود کہ ما دانستيم کہ آنچه بر ما است
ما را در ان حق نيست۔

۳۲ قوله "ومنها الحج عن الغير بالاجرت" وبعضه از صوفيان
رخصتها اينست کہ از جهت ديگر حج کنند و مقابلہ آن اجرت بتانند۔ آري
نيکو کار است اگر چه ثواب او خواهد بود از جهت کيکه حج کرده است اما آن دويده
و پوسيدن و آن سر برهنہ گشتن و آن مناسک بجا آوردن و عرفات ايتادن و آن
لذتے کہ در ان حالت است آن مخصوص ذات اوست اگر چه ثواب او خواهد بود
از جهت کيکه حج کرده است بدان ماند ترا کيکه مشغول و بدمشلا مجنون چيز بدست
تو دد کہ اين را ببر بدست ليلى برسان هر چند کہ اين از جهت مجنون رفت ليلى بران
مجنون يا بر شدا ما چشم او کہ بناظرہ جمال ليلى آسوده و نظر بر قد و بالا و سينہ و کمر او و لب
و دندان و خندہ او هيئت تناول مخطوط است بدان شنيدہ اين بيت را
اے پيک نامہ بر کہ خبر ميری بدوست اے کاشکے بجائے تو من بودم رسول
۳۳ قوله "و ادبهم فيه ان لا يفعل ذلك الا عند الضرر"

بعضه از صوفيان
بر وجوب حج

تفویذ

ثم يجعل نفقة في ذهابه واماته من ذلك لا من السؤال ولا

من الاوقاف " وادب وآنکہ از بہت دیگرے حج کند این است کہ این نکند مگر

بضرورتے و ضرورت این است کہ مضطر شدہ باشد بروست کسے صاحب قوتے

از دست او خلاصی و نجاتے میسر نیست مگر آنکہ از بہت او برو و حج کند و بگوید اے خدا

میروم و از تو حج میکنم یا آنکہ او قاهر و غالب است بقہر و غلبہ میفرستد و آنکہ مرد فقیر

باشد برائے قوت خود را و قوت عیال را حج کند از بہت دیگرے شاید۔ این نوع

ادقاز بسیار باشد و این نفقہ خرچہ در رفتن کند و باز گشتن کند و این نفقہ کہ بتاند از اوقات

ادقاز آسنا فرو آید و از ان اوقات کہ باشد نتاند بخور و یا خواست کند کہ بخور و کہ این نوع نکند۔

۳۳۱ قولہ قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم من حج عن میت

کتب لہمیت حجة والحاج براءة من النار شیخ این حدیث را طریقہ سوال

جواب میفرماید گوئی کسے پرسد کہ شاید از بہت دیگرے حج کند شیخ میگوید اے

روایت زیر اچہ از رسول اللہ مروی است ہر کہ حج کند از بہت مردہ نوشتہ شود حج او

و آنکہ حج کردہ است اورا بیزاری از آتش و دوزخ باشد ہر چند اینجا از بہت

میت گفتہ است و آسنا حج با آخرت است ولیکن اینقدر ثابت باشد کہ از بہت

غیرے حج کروں شاید و آنکہ برائے حاج را برات من النار میشود من این سخن بالا

گفتہ ام۔

۳۳۲ قولہ "ومنها الاسفار للددوان فی البلدان وادبہم

ان یجعل قصده فیہا زیارت اخ او استحلل حق او طلب علم

ثم یحصل فی سفرہ غرضہ " و بعضے از رخص این است کہ سفر کنند بر

آزاکہ در شہر بگردند و ادب درین باب اینست کہ صوفی صالح برادر دینی باشد

مقہموز یارت او بود یا کسے را بر حق باشد برائے کمالی آن حق را برو و یارب

الاسفار للددوان
فی البلدان

طلب علم باشد در شهر که اوست آنجا عالم نیست در شهر که عالم است بر آن
 طلب علم و آن شهر رود و بعد از آن درین سفر خویش غرض حاصل کند یعنی استحل
 و زیارت و تحصیل علم نیکو سخنی است که شیخ فرمود اما اگر بر آن استحال و آن
 خود فرض باشد اما این سفر در و در آن فی بلدان نباشد بلکه فرض باشد این
 سفر نیست که همچو فرض حج مهاجر زیارت رسول الله است اگر مجرور و در آن فی بلدان
 و در ضمن آن انجمنین کاره هم هست طلب علم و زیارت صالحی وجه توجه باشد

^{۳۶} **قوله** "ومنها القيام والحركة في السماع و آدابهم في
 ذلك الوقت ترك المداخلة والمانا حمت مادام الوقت
 جدا و اذا كان طيبة يجوز ذلك على سبيل المساعدة
 والفسحت والمطايبة عن غير تساكين ولا اظهار حال"
 و این تمام در آداب سماع بالارفته است.

^{۳۷} **قوله** "ومنها المناجاة و آدابهم في ذلك بجانب
 الكذب والغيب والمحاكات والسحر والاستخاف وما يذهب
 بالمسوت" و بعضی از رخص صوفیان مزاج است که سرور ایشان ترضی است
 رضی الله عنه و او مزاج بود و ادب آن درین باب اینست دروغ نگویند
 و غیبت نکنند غیبت خود از قبیل مزاج حرام است بدتر از زنا است و یکدیگر
 حکایت نکنند و سحر نکنند بیان واقع مزاج خوبه کنند و استخفاف انجمنین
 نکنند که میان مردمان خوار شوند و آنچه مروت بهر آنجا سخن نکنند یعنی نه مروت قایل
 بودند مروت آنکه در باب او کرده اند مزاج.

^{۳۸} **قوله** "وقال النبي عليه السلام ان الله لا يواخذ
 المتاج الصادق في مزاجه" و رسول الله فرموده است خدا تعالی
 متاج را که در قوسین است کاتب خود منقول عنه در کتابت نیاورده. از کتاب ادب المریدین نقل کرده شد.

نگیرد آن مزاح کننده را کہ در مزاح خود صادق باشد یعنی سخنی راستے گوید کہ خاطر مردمان در آن خوش شود۔

۳۹۔ **قوله** "وعن علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ اہ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یستال الرجل من اصحابہ اذا کان یراہ مغموما بالملامحۃ" و از علی رضی اللہ عنہ مروی است کہ او گفتہ است کہ رسول اللہ را این صفت بود کہ اگر کسی را غمگین دیدے بمزاح اورا خوش کردے۔

۴۰۔ **قوله** "ویکرہ الاکثار منہ خاصۃ لذوی الہیبات فقد قیل لا تمازح الشریف فیدق علیک ولا الذلی فیجری علیک" و مزاح بسیار کردن مکروہ است کہ اکثر اوقات خود را بہزل و ہدو این کار مردم سبک طبیعت است خصوصاً مردمانے کہ سر باشند و باہمیت و وقار زمیند مرد بزرگ مزاح نکند و بر شریف طبیعت مکن زیرا چہ او بر تو کینہ خواہد گرفت و بردنی طبیعت مکن زیرا چہ او بر تو شوخ خواہد شد۔

۴۱۔ **قوله** "وکان النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا یلتفت الی اصحابہ مخافۃ ان یراہم یمین حون فیشوشون" و گفتہ اند از رسول اللہ مروی است کہ اورا استا و چپا طرف اصحاب ندیدے خوف آنکہ نشاید ایشان در مزاح باشند و از من شرمندہ شوند ایشان بدانند کہ رسول اللہ می دید و رتوشیش افتند کہ بچمٹل بر رضائے او نبودہ باشد۔

۴۲۔ **قوله** "وكان بعض اصحابه مَدَّ و كان يا كل

التمر فقال له النبي عليه السلام اتاك كل التمر و بك سرمد
فقال يا رسول الله انما اكلُ بالجانب السليم فضحك
شخصے چشم ورد داری و خرما میخوری یعنی زیانکار است او گفت
یا رسول اللہ بطرت چشمے میخورم کہ ورد نمیکنند این سخن او بطلایہ گفت
رسول اللہ را خوش آمد تبسم کرد۔

اظہار العلوم الذی
لا یبلغ استعمالها

۴۳۔ **قوله** "ومنها اظهر العلوم الذی لا یبلغ استعمالها
و ادبهم فی ذلك طلب الافادت و النصیح و الارشاد
و بعضے از رخص بعلم علمے است کہ در دین چندان نفعے ندارد و چنانچہ
بعلم منطق و ریاضی و اقلیدس و ادب در ان باب این باشد شاید
کہ از ان کسے را فائدہ برسانیم و ارشادے و نصیحتے شود بدین کہ این
علم را دانستم و چندان در دین بکار نمی آید بلکہ زیانکار ہم ہست۔

۴۴۔ **قوله** "قال النبي صلى الله عليه وسلم
انضر الله امرأ سمع مقالتي فوعاها فاذاها كما سمعها
فرب حامل فقه غير فقيه و رب حامل فقه الى
من هو افقه منه" رسول اللہ فرمودہ است رحمت خدا بر مردے
باد کہ گفتار مرا بشنود و آنرا یاد گیر و نگہ دارد پس چنانچہ شنیدہ است
ہمچنان برویگرے ادا کند زیرا چہ شاید مقالتي کہ این شنید و معنی آن دانست

عہ۔ در میان الفاظ "شخصے" و "چشم" کاتب نسخ منقول عنہ چند الفاظ را در کتابت نیاورد
و عبارت را ناتمام گذاشت۔

بفہم خود آنرا بدیگرے رسانند کہ آن شخص ازین فقیہ تر باشد پس او
معنی دیگر فہم کند و از ازاں استنباطے کند۔ این حدیث برائے آنرا
آورد اگر چه علوئے ہست کہ بران دروین چندان نفعے نیست اما ذہن مردم
اطراف علوم را حاوی میشود بسبب آن و انا تر میگرد پس نصیح و ارشاد حق اوست
و فہم معنی ہم بد و نسبت دارد۔

۴۵ قولہ "و منها لبس المساقات المعولة"

بہیضہ
المعولة

و آدابہم فیہ مجانیات الشہرت منہا و لا یضیع
اکثر اوقاتہ بالاشتغال بہا و تلفیف بعضها الی بعض
والتجاوذ فی ترتیبہا فان ذلک ^{وقت بدن} تقویت الوقت
بلا فایدة دینية و لا دنیویة " و بعضے از رخص
پوشش مرقعہاے کہ دران عمل بسیار شود یعنی از ہر جنس پر کالہ درو
بخیمہ میکنند و درو جمال و بہاے بسیار شد و در پوشش صوفی ادب
درین باب اینست کہ پوشندہ را قصد شہرت نباشد و اگر وقت
خود بہ بخیمہ زدن او و بر عایت مرقعات او مشغول نباشد و البتہ
خواہد کہ مرتب و مرفہ ماند و درین کار ضائع کردن وقت است کہ درو بیچ فایده
دینی نہ بلکہ زیانکار۔ از کلام این معلوم میشود کہ این در باب گے است او خود بدست
خوش بخیمہ میزند و در تزئین و چین آن میکوشد اگر شخصے اورا بخیا طی دہد و مقابلہ
آن اُجرتے دہد او میکوشد ازین دائرہ خارج باشد۔

۴۶ قولہ "و کان المشایخ اذا راؤ الفقیر تجاوذ فی تزئین

مراقتہ و لباسہ از در و اے حتی قال بعضهم لما فقدوا
الفایدة عن بواطنہم اشتغلوا بالظواہر و تزئینہا رسم یران

آن بود هر که راحی دیدند در آراستن مرقه مبالغتے کرده است برو عیب میگرفتند تا آنکه بعضے همچنین گویند که این طائفه اند که فایده باطن را کم کرده اند و به آراستگی ظاہر مشغول شده اند۔

۴۷ قوله "ورای النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علی بعض الوفود ثياباً رثیة فقال الک مال قال نعم قال فلیلبس ویستحب فی ذلک التوسط" و رسول اللہ بعض مردم جامہ کہنہ پارہ وید پر سیدش دگر داری گفت آری گفت اورا پس بپوش۔ ازین سخن مقصود این آمد کہ مردم متوسط باشند نہ پارہ سخت پارہ پوشیدہ و نہ آراستہ سخت آراستہ میان پوشد روا باشد۔ قال عمر رضی اللہ عنہ ایاکم و ثياب المشهورات عمر فرمودہ رضی اللہ عنہ ہمہ نیزید از پوشش جامہ ہا کہ در ان شہرت باشد و آنجامہ کہ از تنگ فرو و افتادہ باشد غرض عمر ازین گفتار متوسط است۔

۴۸ قوله "ومنها المعانقة عند الملاقات وتقبيل بعضهم بعضاً و آدابهم فیہ ان یکون ذلک مع اشکالہم و جنبہم و اہل الانس منهم" و بعضے از ان رخص اینست کہ چو ملاقات شوند یکدیگر کنار گیرند بعضے مر بعضے را بر پیشانی یا بر کتف یا بر دست یا بر رخسارہ یا بر سینہ بوسہ زنند و ادب درین باب اینست آنکہ مثل او باشد جنس او بودہ باشد ہر دو شیخ باشند یا مرشد یا ہر دو طالب و مرید۔

۴۹ قوله "روی عن الہیثم بن التیہان انہ قال لقینی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی بعض طرق المدینہ فعاثقنی و قبضنی" از ابوہیثم تیہان مروی است کہ رسول اللہ در راہے از راہ ہائے مدینہ مرادید کنار گرفت و بوسید این کنار گرفتن رسول اللہ بدان ماند کہ بزرگے مر کوک

خویش را بیدار و از شفقت کنار گیر و و بوسد و شیخ هم بر آید این آورده است که
رسول الله کنار گرفته و بوسیده اند.

۵. **قوله** "وسئل عن النبی صلی الله علیه و سلم عن اصل
المعانقة فقال اثبات المودت" رسول را از سر معانقه پرسیدند که معانقه
چیست رسول الله گفت بر آید اثبات دوستی است. وقتی اینجاست سخن گفته بودم
دو دوست هر یک خواهد بود دوست خود یکی گردد و آن یکی شدن میسر صورت
آن این باشد که هر یک کنار دیگری و گوئی برین اشارت میکند که من میخواهم با تو
یکی گردم کل بکل ممزوج و متحد.

۵۱. **قوله** "ومنها حب الرياست و آدابهم فيه ان يعرف
قدر نفسه و يحفظ حدة و لا یتمنى فوق قدره و لا ینزل
الا فی منزلته" و بعضی از رخص صوفیان اینست که ایشان سر و بزرگی را دوست
دارند. مرا ازین قسم عجبی تمام است یعنی هست میسر کسی را که خدای تعالی خدای مالک
شود لا حول و لا قوة الا بالله هیچ نبی مرسل و ولی مقرب را نیست فعلی بذا اول فقر
نیستی و اماندگی و بیچارگی نابودگی نامرادی و وظیفه تو شد و عزت و کبریا و عظمت شان
رب العظیم آمد آنکه این حب ریاست آنکه طلبی است و مجتبی است که تا شب از ذیل
حکایت رسول الله شنیده که برو چه ذل و چه خواری گذشت و پیغامبران دیگر را
چه گویم و آنرا که قطب عالم نامند مردمان دیده اند در بازار سگ بازی و بوزنه بازی
میکنند. حاصل این آمد هر کس ریاست در سر است سگ بازی از حقیقت
کار اوست و آن ادب که شیخ بیان میکند بر عکس قصه است زیرا چه میگوید و
آدابهم فيه ان يعرف قدر نفسه و هر که قدر نفس خویش دانست
هرگز خطره حب ریاست در خاطر او نگذرد و آنکه اندازه خویش را نشناسد و برتر از

اندازہ خویش آرزوے بکنند این کسے است که خدایرا شناخته است و اندازہ خویش ندانست
 است پیش من این سخن بود که از رسول اللہ مروی است۔ آخر ما یخرج من دوا
 الصدیقین حب الجاه "مردمان میگفتند با خواجه که با صاحب جاه صدیق چون
 خوانند خواجه جواب فرمود که صدیق نام نهاده اند باعتبار مامل یعنی بعد از آنکه
 این برود آنکه صدیق شود و دوم جواب فرمود که صدیق نام جاه را از توجه گرفته اند چنانچه
 وجه را از مواج و بعضی صوفیان گفته اند ہم در عوارف است که من و تو توجه خلق را و
 اقبال ایشان را بسوے خویش دوست میدارم نه برائے آزاد دوست میدارم
 که من صاحب جاه و مقبول در دنیا باشم من برائے این دوست میدارم که
 قبول خلق علامت قبول حق است یعنی آرزوے که اقبال خلق را دار و از سر او برود
 او صدیق است آخر چیزیکه او از سر او برود این رو و این سخن بسیار گفت و شنید
 نیگویم تا ترجمه دراز نشود۔

۵۲ **قوله** "فقد قيل يبغي للعاقل ان لا يرفع نفسه فوق
 قدره ولا يضعها عن درجته" گفته اند مرعقل را که برتر از منزلت
 خویش آرزوے نبود و اگر از منزلت خویش آرزوے اخراوی باشد یا کار خود
 بجائے رساند که از ان برتر منزلتے نماید و منزلتے خود را از درجه خویش فرود نیارد
 گر من ز من معانستم هستم
 بر من هر کس گمانے دارد
 من زان خودم چنانچه هستم هستم
 عاقل آن نکند که فعله از درجه خود فرود افتد۔

۵۳ **قوله** "وقيل ادتفاع الجاهل فضيحة كارتفاع المصلوب"
 و گفته اند جاهل که خود را بر آرد بدان ماند که چنانچه یکے را بر دار نهند لطیفه است
 مع۔ این رباعی است کاتب نسخ منقول عن مصرع ثانی را در کتابت نیارود و مصرع سوم را ناقص نوشت۔

منجھے را بردار نہاوند کسے پرسید تو مرد منجھی این ندیدہ بودی در نجوم خود گفت ارتقاء دیدہ بودم این ندانستم کہ مرابردار خواہند نہاود۔

۴۰ **قوله** "وقيل الخمول خير الجاهل من النباهت لان الخمول يستر له عيبه والنباهت نشر له مثالبه" وگفتہ اند کہ خمول بر مرد کہ نام او میان مردم نہا شد سازوارتر است جاہل را و اگر نہ فضیحت شود زیرا کہ خمولت پردہ است مرعیب را و را شہرت سبب فضیحتی آن معیوب است۔

۵۰ **قوله** "ولا يطلب مالا يناله فان ذلك تضيق مافی يده"

انچہ دریافت در وسع مردم نیست آزا نطلبد زیرا چہ آنچہ نقدے کہ او دار و تضیق آن نقد وقت اوست مثلاً چیزے از تو فوت شد اورا کہ فایت میرے و تو رشتہ غم آن چند ان غوری کہ نقد وقت را ہم در معرض فوت اندازی بیعت۔

دی رفت و گذشت و باز نیاید فردا آید و گرنیاید شاید

امروز بنقد وقت خوش باش رفتہ رفتہ است ہر انچہ آید آید

اما اینجا سخنے ہست ہر چند کہ اہل حمیت دانستہ اند محقق ایشان است کہ بندہ را برو آمدن از اینست خود در جزیر استحالہ است مقید آن ہمہ وقت می نالند و می زارند و خواہشے میکنند تا آنکہ یکے میگوید۔

بینی و بینک انی یزاحمنی فادفع ببجودک انی من البین اینجا سخنے گویند در قول اللہ کہ وَالشَّفْعُ وَالْوَتْرُ کسے را گویند کہ بمقتضو رسیدہ و بیشتر رہند است پتہ ہم بر آن قرار گرفتہ شفع چرا میگویند اورا زیرا چہ او مثلے نظیرے وار و تو عارفے ناہمت را گویند ہر چند کہ میداند کہ این در را چنان محکم رستہ اند کہ ہرگز این ہمہ ہوارہ سر بر آن در میزند و باز گشت رہ نہ اند و پیشتر را ہم رہ نہ پس طاق ماند و تنہا ماند لہ مثل و نظیر وقتے کسے گفتہ بودہ است۔

بیت

نے حال بماند وقت نے ذوق مقام نے ماند من نہ او ہمہ گشت عدم
۵۷ قولہ "وقیل من اقتصر علی قدرہ کان ابقی لجمال وجہہ"
 و همچنین گویند ہر کہ بر قدر خویش ماند او جمال روے خود بطریق بہتر نگہداشت۔

۵۸ قولہ "وقال بعض المشایخ آخر آفت یخرج من قلوب
 الصدیقین حب الریاست" این سخن بالا گفتہ ام۔

۵۹ قولہ "ومنها التقرب الی السلاطین والدخول
 علیہم وادبہم فیہ ان لایسکن الی مدح المادحین
 ولا یختر بقولہم وان مدح بخلاف ما یعرفہ من لفسہ
 اعرض عنہ وقال اللہ تعالیٰ ذمّا لمن احب ان یحمد بما لم
 یفعل یحبون ان یتحمدا وایمالہ لیفعلوا فلا تحسبنہم
 بمفازۃ من العذاب" و بعضے از رخص اینست کہ صوفیان بر بادشاہان
 در آمدہ اند و قرب ایشان اختیار کردہ اند و ادب درین باب اینست کہ سبب
 قرب بادشاہان مردمان اور مدح کنند بدل از و اعراض کنند ز پراچہ خداوند گفتہ است
 تعالیٰ و ذم کردہ است آن مردم کہ ایشان خوش شوند بمدح چیزیکہ در ایشان نیست
 پس تو گمان مبر کہ ایشان را سجاتے از عذاب باشد۔

۵۹ قولہ "وفی ذلک دلیل علی ان من احب ان یحمد بما لم
 یفعل لم یأثم غیر انہ مخوف و لیقال عند ذلک اللہم اجعلنی
 خیر ما یظنون و اغفر لی ما لا یعلمون ولا تؤاخذنی بما
 یقولون" و دلیل کند برین کہ کسے را مدح کنند بچیزے کہ اوست و درین داخل نباشد
 اما این قدر ہست کہ این نوع از قبیل مخوف باشد و آن محل بادل خویش این گوید اے

عہ کاتب نسخہ منقول عنہ بہین طور نوشتہ است۔

بار خدا مرا بگردان بہتر از آنکہ ایشان گمان میبرد و بر معالمتی کہ ایشان مطلع نمیدانند
تو بیا مرز تو بپوشش و آنچه ایشان میگویند تو براں مرا بگیر شاید فرو آید و صدقنا اعمال
سالمو را بمقابلہ قبول خلق و مدح ما و حان گیرند مرد عاقل بے جزا ماند گویند جزاے شما
ہم در دنیا دادیم۔

۶۰ **قوله** روی عن علی ابن طالب رضی اللہ عنہ انه سمع

مدح ما و ح له فقال انا دون ما اظهرت و فوق ما اضميت
کے مرتضیٰ را مدح میکرد و گفت من فروتر از آنم کہ تو اظهار کردی و برتر از آنم کہ آنہا را
تو نہاں کردہ داشتی مگر آن ما و ح جبر و ردول داشت غیر آن کہ اظهار کردہ است
سبب آن مرتضیٰ این سخن فرمودہ است و ہمچنین گویند مگر ما و ح کسے از اہل کتاب بود
و در بعضے تواریخ ہمچنین مگر عثمان رضی اللہ عنہ مدحے کرد گویم آنچه کلی درین باب
بود شیخ مصنف طرف آن اشارتے بکرد و تقرب سلاطین نشاید مگر برائے این مصلحت
کہ امورے کہ از آن عباد اللہ است بہر تدبیرے کہ داند و شگیری آن در ماندگان
کنند و کار ہائے ایشان را بکفایت رساند چنانچہ شاعرے گفتہ است
سایہ خورشید سواران طلب رنج خود و راحت یاران طلب

مگر چیزے ازین نوع شیخ بالا گفتہ است ہمہ ان کفایت کرد و آنجا گفتہ است و کان
النبی صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم یاخذ مدکا کافرا۔

۶۱ **قوله** "و منها تعید لیسفہاء باسلافہم فی حال صخر
والادب فی ذلک ان لا یكون الا فی مقابله سوء ادب و تكون
تعریضا لا تصریحا" و بعضے از ان رخص این است کہ صوفیان بنفس و جہال را

عہ کاتب نسخہ منقول عنہ عبارت ہیں طور غلط نوشتہ است۔ غالباً مراد حضرت مترجم اینست کہ صوفیان بنفس جہال عیب
نکند بلکہ اگر ضرورت پیش می آید بر کسبہا کہ اسلاف ایشان میکردند تعریض میکنند۔

ن تفسیر السلف
ن الفجر

عیب و اسلاف اکساب ایشان کنند مردمان کار ہائے کنند کہ آن نسبت بہ اہل تصوف نڈار و آباد اجداد ایشان اکسابے و اعمالے دارند کہ میان مردمان آن کسب معیوب و مطرود است این سفہ ہا را بدان عیب کنند صریح نگویند ہمیں قدر گویند کہ تو از جنس ایشان و نسب تو بد ایشان باز میگردد۔
۶۲ قولہ ”روی ان نقی اٰمن الیہود حصنہ واعند رسول اللہ

صلی اللہ علیہ والہ وسلم واذوہ و نقصوا دینہ فاشتدّ علیہ فانزل اللہ قلّ هل اُنبتکم بشیّ من ذلک متوبۃً عند اللہ منّ لَعَنَہُ اللہُ الایۃ فقال النبی علیہ السلام یا اخوان القریۃ ”مردمانے از یہود بر رسول اللہ آمدند و رنجانیدند عیب دین او کردند بر رسول اللہ این سخت دشوار آمد این آیت در شان ایشان نازل شد خبر دہم شمارا بہ شرّے کہ بد ایشان رسد بدتر از آنست کہ ایشان کردہ اند صریح نکرد و گفت ایشان ترار رنجانیدند براے ایشان را شرّے ازین بیشتر است چنانچہ ابو ذر غفاری پیش عثمانؓ در ایام خلافت او شتہ بود مال عبد الرحمن بن عوفؓ پیش عثمانؓ براے قسمت میراث آوردند عثمانؓ گفت این مال گذاشتن ہم بد نیست زیراچہ ورثہ او را کار آمد کعب احبار چند سخنے موافق عثمانؓ گفت ابو ذر غفاری عصار بر کعب چنان زد کہ شکست و این سخن گفت یا ابن الیہود یہ اتمدح ما ذنبہ و رسول اللہ یہود را اخوان قریہ و خنازیر بخواندے برین نسبت مذمتہ کہ طایفہ ایشان مسخ شدہ اند بوزنہ و خوک گشتہ اند۔

۶۳ قولہ ”ومنها اظہار الطاعات والعبادات وادبہم فی ذلک ان یکون اظہارہا لیتادب بہ المرید او یقتدی بہ مبتدی ولا یلتفت الی قبول الخلق و ردہم“ بعضے ازاں رخص اینست کہ صوفیان عبادتے کہ کنند و بقصد اظہار کنند و ادب آن ورین باب این باشد

اظہار الطاعات
والعبادات

کہ مریدان و مسترشدان و معتقدان کنند کہ ایشان میکنند و این در باب کسے است کہ او بقصد اظہار میکند اما اگر کسے است کہ او در دے دارد بسبب آنکہ آن در و او ظاہر خواہد شد ترک نیارد اظہار او قصد نیست اما چہ کند اورا کار خود باید کرد فضیل عیاض فرمودہ است کہ ترک عبادت کردن از سبب خلق کہ خلق بنیدریا است و عبادت کردن برائے آنرا کہ خلق بدانند و بدال معتقد شوند کفر است این معاملت میان جملہ صوفیان است کہ در وقت خویش را از سبب خلق ترک نیارند و از سبب خلق نکنند۔

۶۲ قولہ "سئل النبی صلی اللہ علیہ والہ وسلم عن الجہر فی القرآن و الاختفا فقال ان تبدوا الصدقات فنعما ہی" الایت قلت ہذا فی الفضایل والنوافل فاما الفرائض فلا خلاف بین اہل العلم ان اظہارہا اولی قال النبی صلی اللہ علیہ والہ وسلم الجاہر بالقران کا الجاہر بالصدقة والمستر (بالقران کا المستر) بالصدقة "رسول اللہ را از قران جہری پرسیدند گفت اگر علی نیک را اظہار کنند نیکو چیزے است مگر ممنوعے نیست و اگر نہان دارند آن است کہ امکان نہاں است آن بہتر است یعنی ہر دو بہتر است این گفتار و اخلاقی کہ گفت در نوافل است اما در فرائض بہتر از اظہار نیست زیرا چہ بنہائے او براسستہ ہار شد کہ رسول اللہ فرمودہ است آنکہ قرآن را بلند خواند بدان ماند کہ کسے صدقہ را آشکارا بدہد و آنکہ قرآن را پنهانی خواند بدان ماند کہ کسے صدقہ را پنهانی دہد و در ہر دو باب وسط مطلوب جہر برائے آنرا کہ مردمان مانند کہ اوتانی و قاری است مذموم جہر بقرات مگر برائے آنکہ در گوش کسے افتد اورا

فہمنی و ذوق کلام و ہستخس باشد و برتر برائے آنکہ اثر او در دل او افتد و او داس
حروف از و دل را گرم کند این نیز مستحسن و مستحب باشد۔

۶۵ قوله "ومنها التبرز للزہد و ادبہم فی ذلک الی یرتاد
خلوة فی کہف او وادی او موضع یخلو من انواع المنکر لئلا
یتولد منه مالا یقوم بازالتہ ثم یتشبه باصحابہا ان قام
فی مواضع المنکر و کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یحجب الی
الحضرت و الماء الجاسری" و بعضے از رخص اینست کہ صوفیان بیرون آیند
برائے نظارہ و تماشائے و ادب و رین باب اینست اینکہ بیرون آیند اختیار کنند
کنج و گوشہ خلوتی کہ آنجا بفرار غ خاطر بخدا مشغول باشند و بیرون آمدن سبب آن
آنست کہ ہمارہ در کنج و رضیقت افتادہ میباشند این نفس مو در یک ماندہ کہ گے
کشادگی ہم طلبد برائے دفع وحشت او را دفع ملالت او را کہ از گے بیرون آیند
و باشند میان صوفیان ہم کسے کہ بیشتر در صحرا ہا و در باغات و در کوہ ہا باشند وقت
ایشان بدان خوش است و کار ایشان ہم بران تمام است۔ این سخن کہ شیخ گفت در باب
مردمانے است کہ ایشان کنج نشینان اند و خلوت افتادگان اند۔ و آنکہ شیخ فرمود
کہ گوشہ و خلوتی و کہچہ اختیار کنند برائے آنرا کہ صحرائے است شاید چیزے
در نظر آید کہ آن منکر است و آن در نفس افتد احتیاج بہ ازالہ آن شود و برائے
آنرا کہ تبرز برائے زہدت باید کردن سیرت رسول اللہ را حجت میدار و کہ
رسول اللہ را سبزہ ہا خوش آمدے و نظر بر ایشان کردے و کذلک آب
روان ہم و این خضر و آب روان کجا بیا بد تا از خانہ بصران رود۔

۶۶ قوله "ومنها النظر الی الملاحی و ادبہم فی
ذلک بجانب المحرمات والمنکرات منها فما حرم فعلہ حرم النظر

الیہ "و بعضے از رخص اینست کہ چیز باشد کہ متضمن است کہ باشد لہو است
نظر بسوئے او از باب رخص است و ادب در ان نوع اینست کہ چیز محرمے را
مباشرنشوند انچه متضمن لہو است او محرم نباشد و بعضے چیزے کہ او حرام است
چنانچہ کشف عورت و جزآن۔

۶۷ **قوله** "سروی عن عائشة رضی اللہ عنہا انہا قالت کانت
الحبشة تلعب وانا انظر الیہم من باب حجرتی و رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یستر فی بردائہ فلم ینصرف حتی
کنت انا الذی انصرف" از عائشہ شروی است کہ حبشہ رقص میکرد و بآلت
حرابت بازی میکرد و عائشہ رضی اللہ عنہا از درون خانہ خود نظارہ ایشان میکرد
و رسول اللہ مراد اسے خویش پوشیدہ بود تا آنکہ من ایتادہ نظر میکردم رسول اللہ
ہم ایتادہ نظر میکرد تا آنکہ ملول شدم باز گشتم بعد از ان رسول اللہ ہم باز ماندہ مقصود
اینست لہوے کہ محرم نباشد اگر نظر در آن کنند شاید و انچه حبشہ بازی میکرد و بآلت
حراب بازی کردند بازی آن حراب مباح است و چنانچہ آشاکرون و تیرانداختن۔
۶۸ **قوله** "ومنها حضو والمجلس التي یجری فیہا الخوض

فی ترہات الکلام وادبہم فی ذلک اجتناب السماع الغیبت
و المنکر منها" و بعضے از ان رخص اینست کہ در مجالسے کہ سخنان گویند یکدیگر
کہ آنرا بحقیقت معنی نباشد ادب در ان باب اینست باید کہ آن غیبتے نباشد
و سخنے منکر شرعی نباشد و این حضور باید کہ بضرورتے افتادہ باشد چنانکہ در مجالس
نکاح و عروسی از ہر بابے میگویند اجتناب از ان لابی باشد و اگر بداند کہ البتہ
ازین خالی نخواہد بود البتہ از ان مجالس اجتناب باید کرد و بادیانے
آسجا حاضر نشود۔

حضو لا مجلس الذی
یجری فیہ الخوض
فی ترہات الکلام

۷۶ **قوله** "روی عن جابر بن سمره رضي الله عنه قال جالس النبي صلى الله عليه وآله وسلم أكثر من مائة مرة فكان أصحابه يتناشدون الشعر ويتناكرون من امر الجاهليت وهو ساكت وسمي بتسميهم" جابر بن سمره میگوید بیشتر از صد مجلس بار رسول الله شستم ام و صحابه رضوان الله عليهم انشا و اشعار جاهلیت میکردند و آن متضمن هرگز بود و رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم حاضر بود و گاهی تبسم میکرد.

۷۷ **قوله** "ومنها تناول الاطعمة وادبهم في ذلك ان لا يجعل ذلك عادة بل يكون ذلك بين فاقة سابقة ورياضة لاحقة يسلم له ذلك" و بعضی از ان خص نیست که صوفیان طعامی لطیف بخورند و ادب درین باب اینست که این طعام خوب خوردن را عادت نگیرد و باید که ریاضت سابق بوده باشد یا بعد از آن که این خوردن باشد البته ریاضت کند تا که ورت آن دفع شود و تفسیر این آیت **فَلْيَا تَكْمُرُ زَيْدٌ ذَرْبَهُ فَلْيَتَلَطَّفْ** قول خواجه محمد فضل بلخی می آید و متضمن این سخن مرد عارف خدا شناس طعام خوب خورد و لطیف خورد و اندک خورد و -

تناول الاطعمة
الطبيبة
ن لیسم

۷۸ **قوله** "روی عن علی بن ابی طالب رضي الله عنه انه قال كان النبي صلى الله عليه وآله وسلم يعجبه التزید وروی انه كان يعجبه الطيب و الحلو فلا یرد هما حتی یمین منها" از ترضی رضی الله عنه مروی است رسول الله را تزید خوش آمد و شیرینی خوش آمد و خوشبوی خوش آمد و خوشبوی مقوی روح حیوان است بر آن و حضور و مراقبه جمع هم است دفع خشکی طبیعت است و تزید سیرج الهضم است

وسریع الزوال است و شیرینی خشکی مزاج را رطبتی میدهد و دماغ را قوت میدهد
آنکه او را غم و اندوه این جهانی و آن جهانی باشد و آن موجب خشکی دماغ و گرمی
دل است شیرینی بخورد و تا دماغ مزاج خلل نیفتد و رسول الله در تصرفات
آہیہ بود از خشکی و گرمیش چه کم آید و نباشد و آکیے و خاکریے کہ قدرے اغلاط
سوداوی و زمرہ او نباشد زیرا چہ حضور در خشکی دست و پد نہ در تری نمی دانی کہ
نقش در سنگ در است نہ در آب۔

۲۷ **قوله** "روی ابو هريره رضى الله عنه ان رسول الله

قال اذا عرض احدكم الطيب فلا يردّها حتى يمين منها" ابو هريره
روایت کرده است کہ رسول الله فرموده است بر ہر کہ خوشبوے را عرض کنند رو
نکنند چیزے ازان مساس کند۔ سر این بیان کردم۔

۲۸ **قوله** "قال النبی علیہ السلام انہم شواللحم فہشاً

فانہ آہناً و امرأۃ" وقال النبی صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم
سید الطعام اهل الجنة اللحم و سید الطعام اهل الدنيا
اللحم پیغامبر فرمود علیہ السلام بدان کہ گوشت را زیرا چہ آن گوشت گوارا تر است
و زود ہضم است گوشتے کہ متصل استخوان است بچینی لطفی می یابد آن چربی کہ
در استخوان است بگوشت میرسد بدان پخت میشود لذیذ تر میشود و رسول الله فرموده
است بہترین طعامہاے بہشت و بہترین طعامہاے دنیاہیں گوشت است۔

۲۹ **قوله** "و منها رهن الثياب علی الصوام و ادبہم فیہ

ان لا یكون ذلک الا عند الضر و رت رهن النبی علیہ السلام

دو عہ عندی ہودی با و سقی من الشعیر" بعضے ازان رخص این است

عہ در نسخہ منقول عنہ اینجا عبارت بچنین نوشتہ۔ غالباً چہذا الفاظ از کتابت ترک شد۔

رهن الثياب
علی الطعام

کہ صوفیان جامہ خود را اگر و کنند برائے طعام را و ادب ایشان درین باب اینست کہ مہمان
برایشان برسد و نقدے ندارد مذکہ ازان چیزے پیش وے آرند جامہ گر و کنند
و طعامے پیش مہمان آرند و دیگر از سبب گرسنگی نزدیک محضہ شود تا آنکہ سوال مباح
گرد و زیر اچہ رسول اللہ زہرہ خویش را بر یہودی گر و کردہ بود بمقابلہ چند و سق جوآن
برائے قوت عیال را بود و رسول اللہ چون از جہان سفر کرد زہرہ او بر او شحمہ یہودی
گر و بود ہم ہر انچہ گفتم بروایتے و آن بعد نقل او عایشہ را کہ نایندہ استد بروایتے
مرفعی و این حدیث برائے آن آور د کہ صوفیان برائے طعام جامہا گر و کنند۔

یہود بن الہمان
منہما الجفاء والاذی

۴۵ **قوله** "ومنہا الہرب من الہوان ومن تحمل الجفاء والاذی
وادبہم فی ذلک طلب السلامة الصدر واجتناب المعادات
و بعضے از رخص اینست آنجا کہ خواری باشد ازان مقام احترام از و از آنجا کہ جفا
باشد و رنجے باشد قوم صوفیان سروران نہ شتید ہو اے ایشان ہو اے دین است
و اعزاز ایشان عزت دین باشد سبب آنکہ مردے مہین و جانی و موزی بدکار نشود
و دروین امانتے نشود احترام کنند و ادب ایشان درین باب این بودہ باشد کہ
سینہ از وہم کینہ سلامت ماند و مبادا کہ سینہ ایشان بر کسے کینہ گیرد جز در افتاد
دین و دنیا او نباشد نباید در خاطر او چہ غرض باشد کہ مردم عدو مومنے نشود۔

۴۶ **قوله** "قال بعض المشایخ الفراء مالا یطاق من سنن
المرسلین قال اللہ تعالیٰ حاکمًا عن کلیمہ موسیٰ علیہ السلام
فَقَدْ دَبْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ" بعضے مشایخ گفتہ اند کہ گریز از چیزے کہ طاقت
بشری نیست از سنت پیغامبران مرسل است چنانچہ رسول اللہ از مکہ بمدینہ آمد و
ابراہیم علیہ السلام از شہر نمرود با سارہ سفر کرد تا موسیٰ قبطی را مشت زد و او بر جاکے
خفت فرعونیان خواستند کہ موسیٰ را بکشند ازان گنجست در مدین آمد بشرعیت علیہ السلام

القصد بطولها۔

۷۷ قولہ "وقال الشافعی رحمۃ اللہ علیہ اظلم الظالمین لنفسہ من تواضع لمن لا یکرہہ ودغب فی مودۃ من لا ینفعہ وقبل مدح من لا یحرفہ" وشافعی گفتہ است ظالم ترین نفس خویش را اوست کہ تواضع کند مرکے را کہ او مرا ورا اکر اہم نکنند زیرا چہ رسول اللہ فرمودہ است لا یجزل لامرء ان یزل لنفسہ چون نفس ذلیل شود و دل متعادل او گردد از بسیار چیزے کہ آن شریف و عزیز است محروم ماند رسول اللہ فرمودہ است ان اللہ یحب معالی الہمم ویکرہ سفاسفہا دیگر او ظالم ترین نفس خویش را کہ رغبت کند بروستی کسے کہ ازو نفع دینی نباشد و کسے کہ بر حال و مال او مطلع نباشد اورا مدح کند این طرفین می آید۔

۷۸ قولہ "وقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لیس للمومن ان یذل نفسہ" حاصل این حدیث گفتہ ام آمدہ اسم اما اینجاسخنے است یعنی مرد مومن نفس خود را بمعصیت خدا خوار نکند۔

۷۹ قولہ "ومنها الانبساط الی الاصدقاء فی قصد منازلہم والامام بہم من غیر استدعاء واد بہم فی ذلک تخصیص من یفرح بذلک و یعرف موضع ذلک من الاکرام۔ قصد النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دار الہیثم بن التیہان ومعہ ابوبکر وعمر رضی اللہ عنہما فقدم الیہم ما حضر من تمر ولبن فاکلوا وشربوا وقالوا ہذا من النعم الذی لا تسئلون عنہ" و بعضے از ان رخص اینست کہ یاران ہمہ کار کشادگی کنند و بر ایشان بروند و فرو آیند بغیر آنکہ ایشان استدعا کردہ باشند و ادب درین باب اینست بر کسے روند کہ بر و رفتن

الانبساط
الی الاصدقاء

وفرو آمدن او خوش شود رسول اللہ با ابو بکر و عمر و در خانہ ہمیشہ رفت بغیر استدعا و خرما و شیر کہ برو موجود بود پیش آورد ایشان خرما خوردند و شیر آشامیدند رسول اللہ فرمود کہ این نعمت است کہ فردا ازین نپرسند۔

مع الاعیان
مع الاخوان

۸۰ **قوله** "ومنها المعاتبت مع الاخوان وادبهم فيها ان يقصد بذلك ازالة ما وجد عليه من قلبه لا التعيب بالظهور القلب من الغل والحقد و قبول عذر صاحبه" و بعضی از ان رخص این است برادران تصرف یکدیگر عتاب کنند و مقصود ایشان این بوده باشد کہ اگر گرانی از یارے ایشان را در دل باشد عتاب کنند تا آن گرانی از دل ایشان برود و نہ برائے آنرا کہ عیب را بگویند بلکه برائے این را گویند کہ دل پاک شود از گرانی غل و حقد ہما پنچہ گفتم عذرے کہ او گوید انرا قبول کند۔

۸۱ **قوله** "فقد قيل

شعر

اقبل معاذير من ياتيك معتذرا ان بر عندك فيما قال او فجرا
فقد اطاعتك من ارضاك ظاهرا وقد املك من يعصيك مستترا ^{ن اجلك}
قبول کن عذر کسے بر تو بر عذر خواہی پیش آید و اگر چہ سخن بد گفته است یا نیک گفته است تو قبول کن باسم عذر است ہر طریقے کہ او اعتذار میکند تو قبول کن باسم و اگر چہ آن عذرے کہ او میگوید ہیچان است یا نیست تو قبول کن "فقد اطاعتك من ارضاك ظاهرا" و قد املك من يعصيك مستترا و آنکہ میخواہد ترا خوش کند ظاہرا و ترا مطیع شد و آنکہ گنہ خویش را بر تو پنهان داشته آمد و ترا بزرگی داد۔

۸۲ **قوله** "وقيل ظاهرا العتاب خير من مكنون الحقد" و گفته اند کہ عتاب ظاہر بہ از کینہ پنهانی است۔

۸۳ قولہ "روی قبر موالی علی ابن ابی طالب رضی اللہ عنہ

قال دخلت مع علي بن عثمان رضي الله عنهما وهو امير المؤمنين
فاختارا خلوت فادعى الى علي رضي الله عنه بالتحية فتحييت
ناحية فاخذ عثمان يعاتب عليا وهو مطروق لا يتكلم فقال
لم لا تتكلم فقال له ان كنت قلت لم اقل الا ما نكره وليس لك
عندي الا ما تحب "قبر موالی علی ابن ابی طالب رضی اللہ عنہ میگوید با علی بن عثمان
رفتیم و او آنروز امیر المؤمنین است خواستند یکدیگر سخن گویند کہ کہ نشنود علی بامن
اشارت کرد کہ برو من گوشہ گرفتیم مانند عثمان چیزے چیزے بطریق عتاب با علی
میگفت و علی سرفرو و افکنده میشنید و سخن نمیکفت عثمان گفت چرا سخن نمیکونی علی
گفت اگر من سخن گویم چیزے باشد کہ ترا دشوار آید و نزدیک من نیست مگر چیزے کہ
آن محبوب تست و علی میگوید آنچه تو گفتی من نہ گفته ام و ترا آن دشوار آید و تو قبول
نکنی و نزدیک من نیست جز آن چیزے کہ محبوب تست - غرض شیخ اینست کہ معاتبہ
آمده است با آنکہ ایشان افضل صحابہ اند میان ایشان عتاب بود۔

۸۴ قولہ "حکي ان يحيى بن خالد عاتب عبد الملك بن صالح

في شئ كان بينهما وقال في ضمن كلامه انك لحقود فقال
ان كان الحق عندك بقاء الخير والشر في القلب فانهما
الباقيات عندي فلما تراضيا وقام عبد الملك قال يحيى ان
هذا الرجل قرشي وما رايت رجلا ذين الحق بعبارة حتى
اذهب سماجت غيره "حکایت آرند یحیی خالد عبد الملک صالح را عتاب بے کرد
در چیزے کہ میان ایشان گذشت در ضمن کلام خویش یحیی گفت کہ تو کینہ ورزی یعنی کلام
او متضمن این بود عبد الملک صالح گفت اگر مراد تو از کینہ اینست کہ بقاء نیکی

کے و بقایے بدی کے درول ہست پس بضرورت آن ہر دو درول باقی اندر فتنی نمیند
آن قدر محذوف است اگر این مراد و ایریم کہ مقابلہ آن انتقامے نکتم و فردا دامنگیر تو نشوم
پس بدان کہ من حق و نیم پس آنکہ ہر دو راضی شد نہ کیجی گفت من ندیدم مروتے را کہ
حق را بعیار تے خود اینچنین ترتیبے و ہد و من می گویم این سخن ورشتے است شدہ بود کردہ
چونہ ازول میرود اما انتقامے و مقابلہ اختصاصے در و ارین نباشد۔

مدح المذموم
و ذم المحمود

۸۵ قولہ "ومنها مدح المذموم و ذم الممدوح و ادبہم فی
ذات ان یحفظ حدود الحق فی الجانبین ولا یتجاوزا الی متابعة
النفس و القول بالمہوی" و بعضے از ان رخص اینست مذمومے را مدح کنند
و ممدومے را ذم و ادب و رین باب اینست کہ در ہر دو طرف حد و حق نگہ دارند و
تجاوزے بحسب نفس نکنند و سخنے بہوانگویند۔

۸۶ قولہ "روی ان رجلیین من سادات العرب حضرا مسجد
رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم فمدح احدهما صاحبه
و اطلالہ و قصص صاحبه فی نظریۃ فوجد علیہ من ذلک
فاخذ ید کر مثالبہ فانکر النبی علیہ السلام ذلک منہ فقال
واللہ یا رسول اللہ لئن صدقت فی الاولی ما کذبت فی الاخری
والا انسان لا یخلو من مناقب و مثالب و الراخی لا یری المثالب
و الساخط لا یری المناقب فقال النبی علیہ السلام ان من البیان
للسخرأ" شیخ برائے آنکہ مدح مذموم کنند این حکایت آوردہ مروی است دو نفر
از بزرگان عرب در مسجد رسول اللہ حاضر شد ندیس یکے مر صاحب خود را مدحے کرد
و آثر ابا انتہار رسانید و دوم صاحب خویش را در مبالغت خویش تفصیر کرد و از ان
اورا دشوار آمد پس ہچیان آمد کہ معایب اورا ذکر کردن گرفت پیغمبر گفت صلی اللہ

علیہ وآلہ وسلم اگر در اول صادق و در دوم کاذب و اگر در دوم صادق و در اول کاذب
 آن مرد گفت بخدا یا رسول اللہ مردم خالی از معایب و از محاسن نیست اگر در گفتار
 اول صادق و در دوم کاذب نہ ام و اگر در دوم صادق و در اول کاذب نہ ام رسول اللہ
 فرمود ان من البیان لسحراً بتحقیق بعضی بیان از آنها باشد کہ نسبت بسحر
 دارد یعنی عجوبہ است گویم مرد شاعر البتہ کارش مگر بعضی وزن کردن و یکے را با دیگر
 نسبت دادن مرد شاعر البتہ از ہجوے شجوعے خالی نباشد البتہ بتلاہ جنات باشد ہر
 چیزے را قدر آن شناسد ولذت آن گیرد و ہموارہ و شش غرق خویلات
 و خطرات باشد و امثال این مثالب او باشد و گویم مرد شاعر خوب طبع و قصہ
 مطول باشد کہ بیک مضراع تمام کند کیس باشد و حق شناس باشد و مرد ما زرا
 تواند بعبارت خویش از خود راضی دارد و زرم باشد و نعیم باشد در شتی بر مزاج او نیست
 ندارد اکنون نظارہ شو شخص واحد را محاسن ذکر شد ہم معایب با مرد شاعر از ہجنس
 محاسن و معایب است اما براے اختصار این میکنم و گویم دنیا فانی بے وفا و بیہج
 چیزے دروے نماند و باید و با کسے خاکی است خاک دانست و گویم مزرعہ
 آخرت است سبب ترقی درجات مرد است و موجب ادراک سعادت اوست
 و سراے اعمال حسنة است و علی ہذا ہم ازین سبب اختصار میکنم۔

۸۷ قوله "ومنها هجران من يستحق ذلك وادبهم فيه ان يقصد اظهر الحق وتحيق الباطل والمعادات في الله عز وجل"

نگاہ من بظن
ذکر

و یکے از رخص اینست کہ بد و رشوندیا اورا از خود دور کنند کسے را کہ مستحق اینست
 میان صوفیان این سخن جاری است کہ صحبت اختیار است و ادب ایشان
 درین باب این بودہ باشد کہ مد اہنت در میان نباشد حق حق حق باشد یکدگر
 عداوت نبود و مراد ایشان این باشد کہ اظہار حق شود و باطل نباشد و عداوتے

افشاری

برائے خدا را باشد الحب فی اللہ والبغض فی اللہ عین معلوم و محقق است
۸۸ **قوله** "هجر النبی علیہ السلام کعب بن مالک وصاحبه
 لتخلفهم عن غزوة تبوک و امر اصحابه بهجرا نهم و ترک
 مجالستهم و مکالمتهم حتی نزل هذه الایت و علی الثلاثة
 الذین خلفوا ما حتی اذا ضاقت علیهم الا ان رض بما رجبت
 و ضاقت علیهم انفسهم الا یتة" کعب مالک و دو یار را از صحبت
 خود و اصحاب خود منع کرد تا آنکہ در دنیا با ہم فراخی کہ دارد بر ایشان تنگ شد
 تا آنکہ آیت قبول توبہ ایشان نازل شد بمقصود شیخ این بود کہ مقصود کسے کہ
 لایق صحبت او نباشد در صحبت او نباشد و او را از خود دور کنند۔

۸۹ **قوله** "و منها تخریق المرقعات علی اصحابها و الادب
 من ذلك ان یقصد بها ابطال تمویهه و خیانتہ و خدیعتہ
 و تلبیسه قال اللہ تعالی **تَتَّخِذُونَ اَیْمَانَكُمْ دَخَلًا بَیْنَكُمْ**
 اے مکر و خدیعة و بعضے از رخص صوفیان اینست کہ مروان را
 بہینند کہ ایشان مرقع پوشند و نہ آنکہ ایشان بحق پوشیدہ اند آن مرقع ایشان را
 پارہ کنند برائے اظهار تلبیس و خیانت او را تا دیگر این پیشہ و این شیوہ نشود چنانچہ
 گفت حق تعالی بگیرید سو گندان خود را کہ در و مکر و خداع باشد۔

۹۰ **قوله** "و مثلها ازالة الشعر المزووع علی منتحال نسب
 الشرف و انه من اولاد العلویة" فیجب انکار ذلك و اظهار
 فساد ما ادعاه من ادعاء النسب لبسلا یختر بهم من لا یعرفهم
 و مثل این تخریق خرقہ اینست کہ سادات فاطمیہ و علویہ کسے را پرند کہ گیسو بافتہ است
 گیسو پاسے او را بکشایند یا خود حلقہ کنند و مقصود و ارند کہ اظهار فساد او کنند

و نسبتی کہ بخانه اشرف میکشند آنرا اظهار کنند بدینند کہ این بدیشان نسبتی
ندارد تا دیگرے ہم نسبت بہ بیت اشرف نکنند زیرا چہ آنکسے کہ ایشانرا نداند
پریشان معرور نشود و مبہما ہرے و کفایتی در میان نہ باشد۔

۹۱ قولہ امر النبی صلی اللہ علیہ والہ وسلم بہدم
المسجد الذی اتخذ و ہم ضارا و کفرا و تقربا یقابین المؤمنین
و احراقہ لما علم قصدہم فی اتخاذ ذلک و ان کان ظاہر مسجد
قال اللہ تعالی لا تقم فیہ ایدا ا لمسجد ائیسس علی التقوی
من اول یوم الایت " مسجدے بمقابلہ مسجد رسول اللہ بیودور مہلت
خویش کردہ بودند و مقصود ایشان برین بود تفریقے میان مسلمانان شود ضررے
و کفرے شود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آن مسجدرا شکست و خراب
کرد و سوخت اگر چہ بصورتہ مسجد بود۔

۹۲ قولہ و امر بقطع نخل بنی النضیر فانزل اللہ تعالی
ما قطعتم من لبنۃ ا و ترکتموها قائمۃ علی اصولہا فبازن
اللہ و لیخزیک الفاسقین " نخلستان بنی نضیر بود رسول اللہ آزارانید
و بعضے را گذاشت و ہر یک کسے چیزے گفتن گرفتند آیت آمد انچہ بریدند و انچہ
برجائے داشتند باذن اللہ بود و ہر چہ باذن اللہ باشد آنجا مطالبہ دلیل نبود۔

۹۳ قولہ و منها استجازات الکذب فی المصالح و ادبہم فیہ طلب
الاصلاح و اظہار الحق قال اللہ تعالی فی قصۃ ابراہیم علیہ السلام
بَلْ نَعْلَمُ کَیْسَ ہٰذَا و فی قصۃ داود علیہ السلام اِنَّ
ہٰذَا اَخِیْ لَہٗ یَسْعٰ وَ یَسْعَوْنَ لُجْءٌ و لٰی لُجْءٌ وَّ اِجْدَہٗ
و یکے از رخص اینست کہ کذبے را بصورتہ راستے بگویند در مصالح دینی و دنیاوی

استجازات الکذب

و ادب ایشان درین باب اینست که اصلاح ذات البین کنند مثلاً میان مردے و عورتے مشاہتے شود تا آنکہ خوف تفریق باشد۔ گویند چرا ازان مرد بیگانه میشود و چرا از وجد میگردی و او ترا غواہان است و مبتلاے تست او چرا ترا نمیخوانند و آنکہ و باتسری و با دیگرے سخن میگوید مردان را آمدہ است اما دل او بر تست تو صاحبی و ما در فرزندانی همچو کار و بار ہمہ بر تو حوالہ است و اجبت همچو آب بشکالی است بیاید بر دو و همچنین باشوہرا و گویند کہ ما در فرزندان تست و ہمہ خود را بتو بر بستہ است و دل او ہمہ بر تو دارد و دیگرے او را چہ کار آید او ہر چہ دارد ہمہ با تو دارد این ہر دو صورت اگر چہ ظاہر کذب است اما بحقیقت بر استی باز کرد و امثال این نظارہ بسیار است نوشتن این ترجمہ در از شود و ہمہ برین ابراہیم علیہ السلام سخنے گفتہ است و صورت صدق معنی کذب قصہ اینست شبے آذر ابراہیم را در بتخانہ گذاشت رفت تیشہ استہمہ بتان را بشکست و بتے کہ میان ایشان بزرگ بود تیشہ آورد و بردست او داو آذر آمدہ گفت کہ کرد این بتان را کہ شکست ابراہیم گفت آنکہ بزرگ میان ایشان او شکست چون تیشہ بدست بت بزرگ بود کہ بزرگ بود صورت نمود کہ این شکست و تاویل این بود کہ بزرگ ایشان شکست و ازین بزرگ یا خود را مراد داشت یا خداوند تعالی را بصورت صدق بود و در معنی کذب و قصہ داو اینست داو را نو د و نہ حرم بود بتد بیرے اور یا را دفع کرد وزن او را نکاح کرد و در بیت المقدس شستہ زبور میخواند و و فرشتہ بر صورت آدمی پیش او ایستاد و طلب حکم یکے میان دو گفت کہ مرا یک میش و این را نو د و نہ میش روا باشد کہ یکے را ازان من ہم بتاند و ازان خود صد کامل کند داو گفت علیہ السلام روا نباشد آن ہر دو یکدیگر رویدند و تبسم کردند و غایب شدند داو دانست کہ میش در میان نبود این قصہ من است کہ بر من نو د و نہ حرم بودند و ازان او را یکے بود آنرا

ہم آوردم صد کمال کردم القصہ بطولہا بمقصود اینست زن را کنایت از پیش کردونہ
اورا نودہ نہ بودونہ اورا یکے اما صورت مثله کردند بصورت راست بود و معنی دروغ۔

۹۲

قوله "وَحكى ان جعفر الصادق رضى الله عنه ناظر
مرجيا عند ابى جعفر المنصور فقال جعفر اتى النبی صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم بمرجی فامر بقتله فقال المارجی نجیباً لہ این
کان الارجاء فی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
قال لم یکن فی عہد رسول اللہ من این جیت بہ فقال الجعفر
فہم استجنحت الکذب علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
فقد قال من کذب علی متعمداً فلیتبوأ مقعداً من النار
فاحتج جعفر عنہ بقصۃ ابراہیم علیہ السلام وبقصۃ داود
فانقطع المارجی " حکایت اینست شخصی بر خلیفہ منصور دو انقی مذہب مرجیہ پیش
آورد و خفیہ اورا دعوت کرد و مذہب مرجیہ اینست کہ مردم ہر چہ کند خدایش بیامزد
منصور سید جعفر صادق رضی اللہ عنہ را طلبید مرجی مذہب خویش بیان کرد سید جعفر
در مناظرہ باوے این گفت کہ بحضرت رسول اللہ مرجی آمد و رسول اللہ حکم بقتل او کرد
مرجی گفت در ایام رسول اللہ نبود تو از کجا آوردی و آن مرجی گفت بر رسول اللہ
تو عہد آوردی و غ گفتی و ہر کہ بر رسول اللہ و بر خدا دروغ گوید جائے نشت او و وزخ
باشد سید جعفر صادق گفت دروغ نگفتم من فرض مسئلہ کردم اگر این چنین مرجی
در ایام رسول اللہ بودے اورا قتل فرمودی مرجی ملزم شد بمقصود شیخ ازین
حکایت این بود کہ ظاہر دروغ نماید و بہ حقیقت حق باشد حکایت طابعی منصور
خلیفہ و آنکہ امام اعظم اورا الزام داد بفرض سئلہ اینجا مناسب تر باشد سید جعفر صادق
بقصہ ابراہیم پیغمبر و قصہ داود علیہما السلام احتجاج کرد اینچنین فرض مسئلہ دروغ

نسبت کردہ اند این ہم از ان قبیل است و قصہ ابراہیم و قصہ را احتمال دارد یکے
آنکہ سارہ را گفت خواہر من است و سارہ حرم او بود بدین تاویل گفت کہ خواہر
دینی و دختر عمہ او بود و احتمال دوم آنکہ تیشہ بروست بہت بزرگ داد و گفت بل
فَعَلَّاهُ كَبِيرُهُمْ و این قصہ داؤد بالا گذشت حاصل اینست کہ انجمن دروغ
گفتن در میان صوفیان از باب رخصت است۔

۹۵ قولہ "ومنها زیارت الحجايز وادبهم فی ذلک ان یکون

زیارت الحجايز

قصده التقرب الى الله والتزاور فيه وطلب البركة
والدعاء" و بعضی از رخص اینست کہ زیارت زمان زوال کنند مقصود ایشان
درین باب اینست کہ ایشان عورتانند زوال اند شکستہ دلان اند و علی ایشان را
امید قبولی باشد و دیدن ایشان براس دریافت خاطر ایشان باشد و دل شکستہ
دریابند خالی از فائدہ نباشد و آن موجب تقرب حق باشد۔

۹۶ قولہ "روی عن ابی بکر الصديق رضی اللہ عنہ قال

قوموا بنا نزد ام ایمن کما کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ والہ
وسلم یزورہا" از ابو بکر رضی اللہ عنہ مروی است کہ در ایام خلافت خویش
صحابہ را فرمود بخیزید تا زیارت ام ایمن کنیم چنانچہ رسول اللہ اورا زیارت کرد۔

۹۷ قولہ "ومنها التكلف مع ابناء الدنيا والروساء

التكلف مع ابناء
الدنيا والروساء
والسلاطين
والاقتفاء
جاء عندہم

والسلاطين والقيام لهم وحسن الاقبال عليهم وادبهم
فی ذلک ان لا یکون طمعاً فی دنیاہم ولا فیما عندہم کان
النجن علیہ السلام یدخل علیہ سادات قریش فیکرمهم
و یجلبہم ویحسن بحالہم و قال اذا تاکم کریم قوم
فاکرموہ" و بعضی از رخص اینست اگر کسی بر صوفیان از ابناء دنیا و رواسا

قوم و سلاطین بیاید ایشان بتکلف برائے اور اقیامے بکنند و بایشان حسن اقبالے و بشائستے پیش آیند ادب درین باب اینست کہ برائے طمع منفعت دنیاوی ایشان زانباتد بلکہ برائے آزار باشد کہ بران بطرب نفوس ایشان شود صورت رسول اللہ ^{۹۱} این بود کہ چون بر رسول اللہ بزرگان قریش آمدندے و رسول اللہ با ایشان سخن گفتے تعظیے کردے و بزرگ داشتے و این فرموده است چون بر شما بزرگ دارید و خواجہ من در آخرین وصایا کہ وصیت این بود کہ رسول اللہ فرموده است - نحن معاشر الانبیاء امرنا ان یتنزل الناس علی قدر منازلهم ما گروہ پیغامبرانیم مامور برانیم کہ ہر ایک را برابر اندازہ مرتبہ او فرود آریم۔ درویش باید کہ ہر یک را برابر اندازہ او فرود آرو۔

۹۱ قولہ "ومنها البكاء عند المصیبت وادہم فی ذلک

ان یکون من غیر نوح ولا رفع صوت بکا النبی صلی اللہ علیہ

وآلہ وسلم عند موت ابنہ ابراہیم علیہ السلام وقال

الحین تد مع والقلب یحزن ولا تقول ما یسخط الرب وانا بک

یا ابراہیم لمحزون" و بعضے از رخص اینست کہ وقتی کہ مصیبت باشد بگریند

و ادب در این باب اینست کہ نوحہ در میان نباشد و اورا بصفت او ذکر کنند نباشد

و رفع صوتے نباشد مروی است کہ ابراہیم پسر رسول اللہ فوت شد رسول اللہ میگفت

و آب چشم او میرفت صحابہ پرسیدند تو ہم میگریئی فرمود الحین ید مع والقلب

یحزن آب از چشم میرود و دل اندوگین میشود و ممنوع اینست کہ این سخن نگویند کہ

در ان رضائے خدا نباشد و این سخن گفت انایک یا ابراہیم لمحزون و نون

اینست تو اے ابراہیم ما اندوگینیم اینجا پرسند کہ رہا بحال اولایق تر بود پس

گریہ اورا چہ نسبت باشد رسول اللہ امرے طبعی بیان کرد و دل اندوگین شد

البكاء عند المصیبت

ن بقول

بسبب اندوه گرمی بخار برآمد آن بخار در سطح و ماغ رطوبت هست این گرمی بآن رطوبت منضم شد آن رطوبت چکیدن گرفت چنانچه حمام وره بیرون آمدن آن جزیره چشم و بینی نیست فعلی بذا این منافی رضا نباشد.

ممنوع الاعداد

۲۹ **قوله** "ومنها صحبت الاحداث و ادبهم فیها ما قد مضی ذکره فی باب ادب الصحبت" و بعضی از آن رخص اینست که با جوانان، صحبتی باشد و ازین احداث شاید ما را در هم مراد باشد و ادب ایشان درین باب اینست که ایشانرا نصیحت کنند و ارشاد و چنانچه بالا رفت است مقصود این باشد که ایشان قابل اند و ایشان چند آن لذت دنیا نیافتند و اکثر مشایخ هم از خودگی باز و درین کار و درآمد چنانچه جنید و بایزید و ابو عثمان جیری و خواجہ من و خدمت شیخ نظام الدین و بیشتر مشایخ.

ممنوع الاعداد

۱۰۱ **قوله** "ومنها اظهار البشر مع من یکره قلبه و ادبهم فی ذلك ان یکون القصد فیہ طلب السلا مت لا ریاء و لا نفاقاً" بعضی از رخص از آنها است شخصی باشد که دل به او کاره است راضی نیست با او به بشارت و بشرت پیش آیند و از آن مقصود این بوده باشد که از شر او سالم مانند آنکه از برای نفعی و ریائی باشد.

۱۰۲ **قوله** "روت عایشة رضی اللہ عنہا ان رجلاً استاذ علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وانا عنده فقال بین ابن العشریت و اخو العشریت ثم اذن له فلما دخل علیہ لأن له القول فتجبت من ذلك فلما خرج سألتہ عن ذلك فقال یا عایشة ان من شر الناس من اکرهہ الناس انقاء فحشیه. یبذل الشافعی سراً حملاً اللہ علیہ

ن انقاء

لما عفوت ولم احقد علی احد اَرَحْتُ نَفْسِي مِنْ هَمِّ الْمَعَادَاتِ

عائشہ رضی اللہ عنہا روایت کر رہی ہے کہ شخص نے آدھا دن در آمد طلبید رسول اللہ گفت بیس ابن العشا ات جاء از قومی بد آمدہ است یعنی مردے جنین و چنان است پس دستور می داد کہ در آید بعد از در آمد رسول اللہ باوے سخن نرم گفت عائشہ گفت من در عجب بودہ ام کہ ان چه بود رسول اللہ گفت و این معاملت چه بود رسول اللہ باوے کرد بعد از انکہ اورفت عائشہ پرسید رسول اللہ فرمود من شر الناس الی آخرہ بدترین مردمان کسے است کہ اورا مردم سبب انفاے فحش او گرامی کند و آنکہ در غیب او گفت بیس ابن العشرہ جاء بحمل شخصے از کفارہ قریش خواہد بود زیرا چہ شر الناس گفت شر الناس جز کفار نہند و این شعر از انشا د شافعی است لما عفوت الی آخرہ ہر گاہ کہ ہمچنین شدم کہ گند دیگر بر اعفو کردم بر ہیچ یکے حد نکردم خلاص و ہانیدم نفس خود را قصدے کہ یکدیگر عداوت کنند و خلاص و ہانیدم نفس خود را از اندوہ شمنی یکدیگر۔

”إِنِّي أَحْبَبْتُ عَدُوِّي عِنْدَ رُبِّيهِ لَا دَفْعَ الشَّرِّ عَنِ التَّحِيَّاتِ“

تجیت میکنم دشمن خود را در حالت دیدن یعنی وقتی کہ اورا می بینم سلام میکنم تجیت میکنم بر اے آزا و رفع میکنم شر اورا از خود تجیت کردن باوے۔

”وَأُظْهِرُ الْبَشَرَ لِلْإِنْسَانِ الْبَغْضَةَ كَأَنَّهُ قَدْ أَحْسَا قَلْبِي مَسْرًا“

و اظہار بشر و بشارت میکنم این اظہار بشر باوے گوئی در و نہ بخوشی پراست۔

وَلَسْتُ أَسْلَمُ رَحْمَتًا لَسْتُ أَعْرِفُ فِكَيْفَ أَسْلَمُ مِنْ أَهْلِ الْمَوَدَاتِ

النَّاسُ دَاوُدَ وَأَوَّاءُ النَّاسِ تَرْكُهُمْ وَفِي الْجَفَاءِ لَهُمْ قَطْعُ الْإِخْوَاتِ

یہ در کتاب ادب المریدین کہ بخط شیخ احمد السہروردی است این یک بیت و یادہ است
فَخَالِطَ النَّاسَ وَاصْبِرْ مَا لَقِيتَ لَهُمْ أَصَمَّ أَبْكَمَّ أَعْمَى وَالتَّقِيَّاتِ

این دو بیت در نسخہ ہست و در نسخہ نیست عربی ظاہر است ترجمہ دراز کنم و یار بزرگ
عزیز برادر من مولانا جمال الدین مغربی این چند بیت ہمدان معنی گفته است شعر

الی احیی عدداً ولا تطیق بہ خوف التسلط من باب المداوات

لا لنفاق و لکنی بمصلحت اری بہا انہا بعض العلاجات

عسی لعال برد اللہ خاطرہ الی طریق التصافی و المودات

فیعتدی لی محابا بعد بغضہ و ہذہ من کرامات التخیات

۱۰۲ **قوله** "ومنها مقارنته او باش الناس على اقتدارهم

و مقدار عقولهم و الادب فی ذلک طلب السلامة

من غوايلهم

تعدو الذیاب علی من لا کلاب لہ و یثقی مرض المساجد الحامی طام

بدوند گرگان بر کسے کہ اورا گان نباشند و نگہ ندارد موضع سجدہ را نگہ دارندہ باشد

مسجد را حایبان باید کہ نگہ دارند و اگر نہ بت پرستان خراب کنند۔

۱۰۳ **قوله** "ومنها ذکر من فيه عیب بما یکرہ و ادبہم فیہ ان

عہ در کتاب آداب المریدین نوشتہ شیخ احمد سہروردی بعد از غوایلہم این عبارت زیادہ است: "وینشد الشافعی

وَأَنْزَلَنِي طَوْلُ النُّوْيِ دَا غَرِبَةٍ اِذَا اَنَا لَا قِيَتِ الذِّي مَا اَشَاكَلَه

فَحَامِقْتَه حَتَّى يَقَالَ سَجِيَّةٌ وَلَوْ كَانَ ذَا عَقْلٍ لَكُنْتُ عَا قِلَه

وَمِنْهَا اِلْعْتِضَادُ بِالسُّفَهَاءِ اَلْمُهْمَاتِ وَدَفْعُ الْمَضَلِّاتِ وَادِبْهَمُ فِيهِ اِنْ يَقْصِدُ بِذَلِكَ صِيَانَةَ

نَفْسِه و داء و جہ عن مواجہة غبرا شکالہ قال الا خنف بن قیس اگر مواسفہاء و کم فانہم یقولکم

النار و العار و روی ابن سیرین قال کان عمراً یحجبه ان یصحبه سفیہ لیس سفہ السفیہ بہ

عندہ۔ ینشد سہ تعدو الذیاب علی من لا کلاب لہ۔ و یثقی مرض المساجد الحامی

کاتب کتاب ترجمہ آداب المریدین کہ از ان این کتاب نقل کردہ شدہ است تمام این عبارت و ترجمہ آرا ترک کردہ است۔
عہ در نسخہ منقول عن ابن مصرع، همچنین نوشتہ۔

لا یدکر من عیوب الناس الا ما استتر منها لئلا یكون هتك حرمت
مستورۃ "و بعضے از رخص اینست کہ ذکر کنند کسی را کہ درو عیبے باشد بچیزے کہ اورا
دشوار آید و ادب ورین باب اینست عیوبے کہ خفیہ باشد بدان ذکر نکنند مگر عیبے
کہ اورا بدان شہرت شدہ است چنانچہ مومنان و مفسدان و بعضے کہ ذکر ایشان
نتوان کرد تا ہتک حرمت مستورہ نہ باشد و مقصود ایشان ورین باب اینست کہ امثال
این افعال را و دیگرے مباشر نشود و شاید کہ ایشان بشنوند بدانند کہ مامردمان محبوبیم
بجمل کہ توبہ و بازگشتے کنند۔

۱۰۴ قولہ "ودت عائشہ رضی اللہ عنہا کانت عند رسول اللہ

صلی اللہ علیہ وسلم قد خال عینیہ بن حصین من غیر
اذن فقال علیہ السلام این الاستیذان فقال لما ستاذن علی
رجل من مضي منذ اذ رکت فلما خرج قلت من هذا فقال احمق
مطاع "عائشہ روایت میکند کہ من نزدیک رسول اللہ بودم و عینیہ بن حصین
در آمد بغیر اذن رسول اللہ از او پرسید کہ طلب دستوری کجا شد یعنی شرط درآمد
اینست کہ برائے درآمدن را دستوری بطلب گفت از آنکسے کہ در یافتہم مردی را کہ
او از مضر است بعد ازان کہ او برون آمد از رسول اللہ پرسیدم کہ این کیست گفت
احمق است مطاع یعنی احمق است سر قوم کہ اورا اطاعت میکنند۔

۱۰۵ قولہ "وقال علیہ السلام للمستشیرۃ فی امثال الخطابین

تمن اما فلان فشیخ و اما فلا یضیع عصا علی عاتقہ "عورتے رسول اللہ
آمد و گفت یا رسول اللہ میان رفیقہ کہ انکاح کنم گفت زہیر مردے است شیخ و دیگرے
از آنہا است کہ آوند خلق است میزند و دیگرے فقیر است اسامہ بن زید را گفت

کہ این را بخواہ میان این سرفرکے را اختیار نہ کرو مقصود اینست یکے را بروئے گویند تا مطلع بر عیب خود بود و از ان صفت باز آید چنانکہ رسول اللہ عیب ایشان را بران عورت گفت و رفقہ ہم ہست کہ در مصاہرت انچہ باشد بگویند۔

۱۰۶ **قوله** "وقال عليه السلام ان صفوان خبيث اللسان طيب القلب" رسول اللہ گفتہ است بتحقيق صفوان زبانے بدے و دل یعنی ہرچہ در دل باشد فی الحال بر زبان آرد اما دلے پاکے دارو۔

مواسات الشعراء
وامثالهم

۱۰۷ **قوله** "ومنها مواسات الشعراء وامثالهم وادبهم في ذلك ان يقصد صيانة عرضه وسلامت دينه منهم واعطاء سؤلهم وبعض ما مولهم لكيلا يفترون عليه" و بعضے از رخص صوفیہ اینست کہ باشعر امواساتے کنند و موافقتے کنند و با ایشان بہ نرمی پیش آیند و چیزے بدیشان بدہند مقصود اینست کہ گوہر نفس خویش را از ایشان نگدارند و دین خود را از ایشان نگدارند تا ایشان بروافقتے انکند۔

۱۰۸ **قوله** "قال عليه السلام ما وقي به الرجل عرضه فهو صدقة" رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت انچہ مردے برائے محافظت عرض خویش یکے بدہد و رین صدقہ است۔

۱۰۹ **قوله** "وروي ان بعض الشعراء حضر عند رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فانشد شعرا ذكر فيه الغنائم اذ بقوم حنين وقال نظماً

انقسم نكبي ونهب العبيد بين عينيہ والاقرع

فقال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم اقطعوا عني لسانه فاعطى خمساً من الابل مروى است کہ بعض شعراء

نزدیک رسول اللہ حاضر شد پس انشا و شعرے کر دوران شمت غنائیم را ذکر کرد
غنیمتہائے کہ در روز جنگ حنین گرفتہ بودند و نظمے گفت اتقسمتہای الی
آخرہ تو قسمت میکنی نہیب مرا و نہیب بندگان را میان عینہ و اقرع رسول اللہ
فرمود زبان اور از من برید پس آنرا شیخ شرواد یعنی تا او از گفتنی بدبماند۔

۱۱۰ **قوله** "روی ان کعب بن زہیر کان قد ہجا النبی صلی اللہ

اللہ علیہ وآلہ وسلم فاہد ساد مہ ثمراتہ مسلما فمدحہ
بالقصیدۃ المعروف فقال فیہا شعر "حکایت کعب زہیر میان علما
شہرت دارو کہ رسول اللہ را ایجو کرده بود و رسول اللہ اورا مباح الدم ساختہ بود
کہ ہر جا کہ یا بند بکشند و او شنید و رغبت اسلام آورد یکا یکہ بر رسول اللہ آمد
تا قصہ عشق بنیاد نہاد و در و ہجران معشوق آغاز کرد و گفت۔

بانت سعاد فقلبی الیوم متبول متم اشرفا لم یفد مکبول
دل مطہر رسول اللہ بدان متعلق شد و او را این شعر خوش آمد بعد از ان غرض خوش
پیش آورد۔

نبیت ان رسول اللہ اوعدنی والعفو عند رسول اللہ مامول
فکساء النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بردتہ الی کان
اشتریہا معاویۃ من کعب وھی الی یلبسہا الخلفاء الی
الیوم " آگاہانیدہ بشدم کہ رسول اللہ مرا ابعاد کرده است ترسانیدہ است
و مباح الدم کرده است و حال اینست کہ از رسول اللہ امید واری عفو است
بعد از ان کہ رسول اللہ گفت تو کیستی او گفت اشہدان لا الہ الا اللہ
وحدہ لا شریک لہ و اشہدان محمد عبدہ و رسولہ
گفت من زہیرم رسول اللہ خوش شد جبہ خویش از بر مبارک خویش کشید و او را

و اد مقصود این بود که رسول الله علیه السلام شعر شنیدند و عفو کردند و آنچه دانسته ایم و شیخ میگوید و اسے خود داد و این ظاهر تر است و معاویه از کعب زہیر طلبید او نداد و بعد از آن از پسر اوسسی هزار دینار خرید و این روایتی است برین امر رسیدہ تا بہ امرائے عباسیہ تا میسر این جامہ بود این زمان نمیدانم چه شد مقصود کلام این بود کہ شاعر را چیزی بے باید داد۔

قوله "ومنها نهب النثار والادب فيه مجانبته الشر" منه النثار
و ان يقصد ادخال السر ود على صاحبه "وبعضه ازان رخص
نهب نثار است یعنی اگر کسی جائے رختنی کند صوفیان در آیند یکدیگر بتانند
شاید و ادب درین باب اینست شر نفس نباشد بلکه برائے خوش کردن صاحب
نثار باشد در آنچه نکاح عایشہ رضی الله عنہا شد رسول الله شکر نثار کرد و آن
افتاده بود کہے نخورد رسول الله صحابہ را گفت الا تنہبوا شما نہب نمیکنید گفتند
یا رسول الله تو ما را از نہب منع کردہ گفت من از نہب غنائیم منع کردہ ام نہ از نہب
ولایم صحابہ درآمدند آن شکر را اگر دمی آوردند تا آنکہ ہر یکے برد گیرے غالب می آید۔

قوله "روی ان معاذ بن جبل رضى الله عنه قال
شهدت املاک رجال من الانصار فخص النبي صلى الله عليه
واله وسلم وأملك الانصارى ثم قال على الألفيت والخير والظير
الميمون ادفعوا على سراسر صاحبكم فاقبل البلال طبقا فيها من دفعها
الفاكهة والسكر ينتشر عليهم فامسك القوم ولم ينهبوا فقال
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أذین الحلم الا تنهبوا
فقالوا یا رسول الله انك نهيتنا عن النهب یوم کذا فقال انما
نهيتكم عن نهب الغنائم لم انهمكم عن نهب اللولایم ثم قال لا فانهبوا

قال معاذ لقد ساء ايتہ عليه السلام يُحَرِّدُنا ونَحْسُ راء في ذلك
النہاب "معاذ جیل" روایت کردہ است مروے از انصار بودند در نکاح ادھار
بودم و مصطفیٰ اورا این دعا کرد این نکاح الفت باد برد وستی باد یا بر خیر و نیکی
باد و بر فالے مبارک باد برین شخصے کہ اورا نکاح شدہ است چیزے میوہ و شرکے
بر و بریزند پس بلالؓ طبقے آور و در میوہ بود و شرکے بود برایشان نثار کرد و کہے

گروئی آور و دینی ستید رسول اللہؐ فرمود این آراستگی حلم شما است کہ نہیب نمیکنید
گفتند یا رسول اللہؐ تو فلان روز مارا از نہیب منع کردہ پس رسول اللہؐ گفت کہ
من از نہیب غنا یم منع کردہ ام نہ از نہیب ولایم از اینہا منع نہ کردہ ام پس گفت
اکنون بدانند و بیابند و نہیب کنند معاؤ میگویند من دیدم رسول اللہؐ طرف خوش
میکشید تا خود بتائیم این حکایت ولالت برین کند کہ نہیب ولایم مستحب باشد۔

۱۱۳ قولہ "ومنها الا فتخاروا ظہار الدعوی وادہم نية

ان یقصد بہ اظہار نعمہ اللہ تعالیٰ علیہ قال اللہ عزوجل وَاَمَّا
بِنِعْمَتِ رَبِّکَ فَتَدَّیْثُ ویکون ذلک عند غلبات الحاک او مفاخرت
مع ضد و بعضے از ان رخص افتخار است و اظہار دعوی و ادب درین باب نیست کہ
نعمت از ان خدا است بروے است بر طریقہ شکر از اظہار کنند خداوند تعالیٰ
فرمودہ است رسول اللہؐ را نعمتے کہ ترا از خدا رسیدہ است مردمان حکایت گویند یعنی
حال غلبہ کردہ است در ان غلبہ حال گویند و عذر این باشد کہ بر طریقہ شکر باری باشد۔

۱۱۴ قولہ "وقال النبی صلی اللہ علیہ والہ وسلم عند غلبة

الحال انا سید ولد آدم ولا فخر و آدم ومن دونہ تحت لوای
لو کان موسی حیاً لما وسعہ الا اتباعی وکان اذا رجع الی نفسه
یقول انا ابن امیة کانت تا کال القدید انما انا عبد کال

بجائی با اظہار نعمت
بجائی با اظہار
بجائی با اظہار
بجائی با اظہار
بجائی با اظہار
بجائی با اظہار
بجائی با اظہار
بجائی با اظہار
بجائی با اظہار
بجائی با اظہار

الا فتخاروا اظہار
الدعوی

کما یا کمال العبد کھون علیک فلت بمملک انا عبد رسول اللہ فرمودہ است
در غلبہ حال کہ من بہتر فرزند ان آدم و مرادین فخرے نیست یعنی بیان واقعی است
کہ میکنم و برائے اعتقاد امتان را میکنم آدم و آنکہ جزاوست از انبیا فرو از یروے
من باشد اگر موسیٰ علیہ السلام زندہ بودے ہیچ رہ نہودے مگر کہ پسروی من کند
این بغلبہ حال بود و چون بخویش باز آمدے گفتے کہ من پسر عورتے ام کہ او قدید
خوردے و روزگار گذرانیدے و گفتے کہ من بندہ ام چنانچہ بندگان خوردنہ چنان
میخورم و نہ آنکہ خواجہ باشد و طعام بر آن نہادہ و مر و مر بجیشہ بر طریق جباران
بانا و تقسیم آسان کن برین بادشاہ نہ ام مگر بندہ۔

۱۱۵ قولہ "واما عند الضد وکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم لما اتاہ وفد بنی تمیم بخطیبہم و شاعرہم للتفاخر
فدعا النبی علیہ السلام ثابت بن قیس وکان خطیبہ فاجاب
خطیبہم و غلبہم و دعا حسان بن ثابت وکان شاعرہ فاجاب
و ذکر فی قصیدۃ لہ "و آنکہ مخالف باشد از رسول اللہ مروی است بعد
از ان کہ گروہ بنی تمیم بر رسول اللہ آمدند خطیبے و شاعرے دارند باوے آمدند
بتفاخر آمدند برائے نمودن بزرگی را پیغمبر خواند ثابت بن قیس را و او خطیب بود
و خطیبے بود کہ ایشان آوردہ بودند از اجواب و او برایشان غالب آمد و حسان ثابت را
طلبید و او شاعرے بود حسان شاعر ایشان را جواب داد و قصیدہ دار و حسان در ان
ذکر کرد

بیت

"بنی دارم لا تفخروا ان فخرکم يعود و بالاعند ذکر المکارم"
اے بنی دارم افتخار نکنید زیراچہ فخر شما نزدیک دیگر مکارم و بال باشد بر شما یعنی آن
فخرے کہ شما میکنید خود ذکر مکارم کنید آن فخر بر شما وبال شود۔

بیت

”انتم علينا تفخرون وانتم لنا خول من بين طير وخادم“
 از کار بد که شما بر ما فخر میکنید و شما نزد یک من بمرتبه خول باشید میان طیرا با یک و خادم۔

نہیں
 غیور

۱۱۶ **قوله** ”فقال النبي صلى الله عليه وآله وسلم لقد كنت غنيا“

”یا احادیثم انذکرم انک ما ظننت ان الناس لنسوة وکان رسول الله صلی
 الله علیه وسلم اشد علیهم من شعر حسان فقاموا مغلوبین مقهورین
 ثم اسلموا فاحسن الیهم ثم فکسا هم لے براوران وارم من غنی ام از شما من یاد و ہم
 شمارا انچه مردمان فراموش کردہ و سخنے کہ رسول اللہ گفت سخت تر از سخن حسان بود زیرا
 حسان چیزے ظاہر گفت و رسول اللہ از ان چیزے کہ مردمان فراموش کردہ بود
 آن خواست بگوید ایشان سخت و شرمندہ تر شدند مغلوب و مقهور شدند یعنی با سخن
 بر اندازہ او باید گفتن پس اسلام آوردند برایشان احسان کرد پس ایشان را جامہ پوشانید
 تا آنکہ عیب ایشان را پوشید برایشان نگفت۔

۱۱۷ **قوله** ”ومنها الحرد والضر عند وجود المحال وما لا يجب

احتماله قولاً وفعلاً وادبهم في ذلك ان يجتنب الفحش والبداء ويحفظ

الحمد والفضل
 عند وجود
 المحال

حدود الحق ولا يتجاوز الى ظلم فان الغضب اذا استولى غلب العقل

قال الله تعالى لا يحب الله الجهر بالسوء الا من ظلم وقال النبي صلى الله

عليه وآله وسلم من استجهر مومناً فعليه وزرة وقال لشافعي رحمة

الله عليه من استغضب ولم يغضب فهو حمار ومن استرض ولم

يرض فهو شيطان وقال الله تعالى والذين اذا اصابهم البغي هم

ينتصرون قيل في التفسير كانوا يكرهون ان يستذلوا واذ اقدموا

عفو او قال الله تعالى ولئن انتصر بعد ظلمه فاولئك ما عليهم

من سبيل وبعضه از رخص اینست کہ اگر کسی سخنے محال بگوید۔

عہ کاتب نسخ منقول من بعد الفاظ ”سخنے محال گوید“ مضمون کثیر از مثنوی و ترجمہ ترک کہ در دو کتابت نیا در رواد (تہذیب و تحقیق)

۱۱۸ **قوله** وقیل للجنید ما تقول فین لم یبق له من الدنیا الا مقلد
 مص نواہل یقع علیہ اسم التصوف فقال لمکاتب عبد مابقی علیہ
 درہم جنید را پریدند چه گوئی در باب کسے کہ نیست برو جز جو شدن خستہ خرمای یعنی ہل
 یقع علیہ اسم التصوف اطلاق اسم تصوف بر ور و ابا شد جنید گفت مکاتب بندہ
 است مادام کہ برو یکدرے از کتابت باقی است حاصل کلام جنید این آمد تصوف اوست کہ
 او از ہما شیا از قلیل و کثیر عاری و تارک و بیچ چیزے از ان جنس کہ دنیا تو ان گفتن کرد
 او نباشد و اگر فرض کنیم کہ گرد او اشیاے کثیر باشد و باطن او از تنگ اشیا و نیزار و بیگانہ
 باشد و جزو اہل بود بشے مائی رقیبت و گذر ندارد

بیت

من فتنہ ام ز خویش برون و درون نہ ام از من مرا طلب تو مکن من کنوں نہ ام
 و چون او باشد ہر چہ باشد آن ہمہ نباشد سنانی میگوید

بیت

بقیہ ما فیہ ص ۲۶۶۔۔۔ قوله وقیل للجنید انما ذکرہ و چون نسخہ دیگر از تذکرہ ادب الہدیین میریست تکیل کردن بمارت ترجمہ توانم و لیکن متن کتاب تذکرہ الہدیین
 نقل کنیم۔۔۔ و یجتہدان لا یغضب لنفسہ بل یکون ذلک غیوۃ للحق سبحانہ و تعالی و الاخوان۔ روی ان ابنی
 علیہ السلام لم ینتقم لنفسہ قط الا ان ینتہک محارم اللہ فینتقم للہ تعالی قیل لبعض العلماء انک تمحل
 فی نفسک و لا تمحل فی صدیقک فقال لان احتمال فی نفسی حالم و احتمال فی صدیقی لوم۔
 ثم ان المذہب لہ احوال و مقامات و اخلاق و ادب و رخص و نالرخص اذناہا من
 تمسک بالکل فهو من المحققین و من تمسک بالظواہر فهو من المتوسمین و من
 تمسک بالرخص و تادب بما ذکرنا فهو من المتشبهین الصادقین الذین الحکمہم النبی
 صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم بقولہ من تشبه بقوم فهو منهم۔ و من کثر سواد قوم فهو
 منهم هذا اذ لازم الاصول الثلاثہ التي اجمع المشایخ علی ان من اخل بها و باحد
 فقد خرج علی احکام المذہب و تغری عنها و ہی اداء الفرائض عسیرها و لیسیرها
 و اجتناب المحارم صغیرها و کبیرها و ترک الدنیا علی اهلها قلیلها و کثیرها الا
 ما لا بد منها للمؤمن و ہی ما استثنی النبی صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم
 منها فقال اربع فی الدنیا و لیست منها۔ کسرت کسیرۃ تستبہا جوعتک
 و خرقۃ تواری بہا عورتک و بیت یکنک من الف و الحروز و جۃ صالحة
 تسکن۔ و ما سوی ذلک فلیس لہ حق فیہ۔ قیل للجنید الخ۔

تو اونٹنوی ایک اگر تہہ کنی آنجا برسی کر تو توتی بر خیز و

۱۱۹ **قوله** "من لازمها فہومن المبتدین فی المذہب وعلیہ ان یجد ویجتہد فی طلب الزیادۃ والارتقاء الی معالی الاحوال لیصیر من المحققین" وہر کہ لازم این چہار چیز باشد او مبتدی کار باشد یعنی آنکہ او آغاز کار قوم باشد انجین کہ است و برین مبتدی واجب بود کہ در کار جد کند و مشقت کشد و طلب آن کہ آنچہ او پیش گرفتہ است زیادہ شود و برر و در معالی احوالی موصوف باوصاف محققان گردد۔

۱۲۰ **قوله** "فقد قال بعض المشایخ من سبق علیہ رکوب الاحوال لم یترق الی معالی الاحوال ومن لم یترق الی معالی الاحوال لم یبلغ مراتب الرجال" قال اللہ تعالیٰ وَاَنْ لِّوَسْتَقَامُوا عَلٰی الطَّرِيقَةِ لَا سُقْنٰهُمْ مَّاءً اَعْدَا قَابِرَہُ کہ دشوار باشد کہ نمیتواند بر دشواریہا برود و احوال آن مرتبہ محققان است کہ درجہ بلند دارد و برتر از نتواند شد و ہر کہ بر معالی احوال نرفت او در مردان خدا نرسید یعنی آیت بالا گفتہ ام۔

۱۲۱ **قوله** "ومن جانب الاصول وبعضہا واطحط عن درجۃ الرخصۃ فتر ما ذکرنا من ادایہا فقد فارق المذہب وناجانبہ" آنچہ ما گفتیم کہ او اصول این کا بجانب شد یعنی از اصول این قوم برون شد و آن اصول چہار است کہ گفتہ ایم و آنچہ آداب ان اصول را گفتہ مباشتر شد و ترک آورد و ترکہا عطف بیان جانب است او از مذہب تصوف جدا شد و ازین قوم نباشد۔

۱۲۲ **قوله** "وحرم علیہ اوفاقہم وادفاقہم ویلزم الجماعت مفارقتہ وحقانہ وابعادہ وخذلانہ" در و انباشد حرام باشد بر و تا آنکہ مردمان بدین گمان او را از صوفیان دانند و برین باب وقف کنند و بر لے او رفتہ کنند بر و حرام باشد و جماعت صوفیان را لازم باشد کہ او را از خود دور کنند و با خود بودن ندہند اما خواجگان ماگویند خداوند سبحان و تعالیٰ از حق و لقمہ از مشرکان دریغ نہ داشت بلکہ تا جہا و ادانجین مسکینے را اگر بخرق و لقمہ دریغ نہ دارند شاید

بجب معاملت جماعت اور ارغبتے میلے شود کہ بتدریج یکے از ایشان گردود۔ **قوله** ^{۱۲۳} **ومن**
 داهنه منهم فی شئی من ذلك فهو شریک فی عارته ولا عذر له فیہ
 و ہر کہ مداہنت کند او ہم ہجو او باشد اما خواجگان ماگویند خدا کریم و رحیم است و این قوم
 متخلق باخلاق اللہ اند مداہنت چه معنی دارد۔ **قوله** ^{۱۲۴} **قال اللہ تعالیٰ ومن**
یتولہم منکم فایتہ منہم۔

”جعلنا اللہ تعالیٰ من الصادقین والحقنا بالمتحققین لمنہ وجودہ
 وعصمنا من الفواحش ماضیہا و ماضیہا و ماضیہا و ماضیہا“ این در باب دوستان خدائے را این
 کلام چه معنی دارد۔ شیخ ہمہ تمام کرد باز بضرع و ابتهال بخدا باز گشت چنانچہ رسم این طایفہ
 اینست اما خدائے تعالیٰ مارا از صادقان گرداند و مارا الحقائق بمحققان کند یعنی یکے از
 ایشان گرداند و مارا از جملہ فواحش نگہ دارد و اینچہ شرع بران حاکم است و اینچہ باطن است آنکہ موجب
 محاب خداوند سبحانہ است آری وہم وجود غیر در خطرہ باشد آن فاحشہ باطل گشت۔

^{۱۲۵} **قوله** ووفقنا لطلب مسراتہ ما خفی منہا و ما علن و مارا توفیق دہد کہ اینچہ
 رضائے اوست ما آن طلبیم اینچہ در ظہر و بطن گفتیم در خفی و علن همان معنی است **قوله** ^{۱۲۶} **ونفعنا**
 و جمیع المسلمین بما جمعنا“ و خدا مارا نفع دہد یعنی بدل مباشر گرداند و اثر آن مارا نصیب کند
 و جمیع مسلمانان را بچیزے کہ ما جمع کردیم یعنی اقوال مشایخ و فہوم خود را بران ضم کردیم۔ **قوله** ^{۱۲۷} **ولا**
جعلہ علینا ولا علی من نظر فیہ و بالاولا جعل حفظنا من ذاک
جمعہ و حفظہ دون استعمالہ اندہ عز اسمہ قریب عجیب و خدائے تعالیٰ
 بر ما و بال نگرداند۔ شیخ قدس اللہ سرہ اینچہ این کار است تضرع و زاری
 شکستگی گستگی آن ہمہ را رعایت میکند این نکتہ فہمی کہ جمع کردیم نصیب ماہمین
 باشد بلکہ اینچہ مقصود ازین گفتار است آن بدامان ما کند او تعالیٰ سبحانہ قریب است
 یعنی تضرع و زاری کہ کسے میکنند میشود و آزا اجابت میکند۔

۱۲۸ **قوله** "آخر المستحب الحمد لله وحده والصلوة على نبينا

محمد واله اجمعين" یعنی ختم این کتاب کہ اندک تراست برترین سخن اینست کہ الحمد لله وحده پاس و تائش مراد را او یگانہ است و درود بر پیغمبر ما کہ نام پاک او محمد است یا عطف میان نبی است بدل از دو آل او یا پسروان و متابعان دارند یا فرزندان او دارند و احادیث است کہ رسول الله را پسیدند کہ درود گفتن بر تو او ختمیم یا ربیاموز کہ فرزند تو درود چگونہ گویم رسول الله این فرمود اللهم صل علی محمد و علی آل محمد و ذریاتہ و ذوجاتہ این حدیث درصانع است ازین حدیث تقاضا کرد کہ ازین آل همین فرزندان مراد اند زیرا چہ حدیثی مر حدیثی را متین است چنانچہ آیتتہ مرآیتتہ را مفسر آنکہ گویند از رسول الله پرسیدند من الک گفت کل مومن تقی الی آل را شرف و فضل فاضل بخشید کہ ملحق بفرزندان خود کرد معنی لغوی اینست آل الرجل اہلہ و ولدہ و دیگر گفته اند آل الرجل متبعہ۔ محمد حسینی میگویی تجاوز ذال الله عن مبیعاتہ و عفر الله لزلاتہ خاتم کتاب خزائن شیخ فرمود نوشتہ ام و دران باب از بہت خویش اقصی الغایات کردہ ام بعضی از انہا است کہ بہ اصحابی کہ صحبت داشتہ از یاران خدمت شیخ نظام الدین و یاران خواجہ خود و صوفیان دیگر و آنچه در کتب دیگر مسطور است اگر ترا مطلوب باشد کہ درائے این ادب بدانی دران خاتمہ نظر کن الحمد لله علی کل حال والصلوة علی رسولہا بالغد ووالاصال

مطبوعہ انتظامی پریس کسری بلڈنگ نظام شاہی روڈ حیدرآباد دکن

بیت
ماہی برہمائی محمد شفیع الدین دکن میری کاتبہ عنہ

